

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte
aus der mittelalterlichen Geisteswelt

Band 10

ROBERT KILWARDBY

QUAESTIONES
IN LIBRUM TERTIUM
SENTENTIARUM

TEIL 1: CHRISTOLOGIE

Herausgegeben

von

Elisabeth Gössmann

MÜNCHEN 1982

VERLAG DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

In Kommission bei der C.H.Beck'schen Verlagsbuchhandlung München

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte
aus der mittelalterlichen Geisteswelt

Band X

ROBERT KILWARDBY

QUAESTIONES IN LIBRUM
TERTIUM SENTENTIARUM

TEIL 1: CHRISTOLOGIE

Herausgegeben

von

Elisabeth Gössmann

MÜNCHEN 1982

VERLAG DER BAYERISCHEN AKADEMIE DER
WISSENSCHAFTEN

IN KOMMISSION BEI DER C.H. BECK'SCHEN
VERLAGSBUCHHANDLUNG MÜNCHEN

ISBN 3 7696 9010 9

© Bayerische Akademie der Wissenschaften München 1982

Composersatz: Studio Feldafing Karin Geiss

Reproduktion, Druck und Bindung: C.H. Beck'sche Buchdruckerei Nördlingen
Printed in Germany

Vorwort

Mit den Quaestionen Robert Kilwardbys zur Christologie im dritten Sentenzenbuch des Petrus Lombardus wird die Edition seines Sentenzenkommentars eröffnet. Daß beim dritten Buch begonnen wird, hängt mit dem besonderen Interesse der Herausgeberin dieses ersten Teiles zusammen. Nachdem Robert Kilwardby bisher vor allem als Logiker und Wissenschaftstheoretiker bekannt geworden ist, kann nunmehr einsichtig werden, wie sehr auch seine Theologie von diesem Denken geprägt wurde.

Zu danken habe ich unserem Kommissionsvorsitzenden, Herrn Professor Dr. Michael Schmaus, ohne den die Edition nicht zustande gekommen wäre, für seine Anregung und sein beständiges Interesse, aber auch den Mitarbeitern der Kommission für mancherlei Rat und Hilfe. Unterstützung bei der zu dieser Edition notwendigen Suche nach kanonistischen Quellen erhielt ich von Herrn Professor Dr. R. Weigand, Würzburg. Beim Korrekturenlesen und bei der mühsamen Kontrolle des Apparates halfen P. Carlo Thoma SMB, Kuji/Iwate ken, Japan, und meine Tochter Hilaria. Dem C.H. Beck Verlag, München, und Frau Karin Geiss, Satzstudio Feldafing, sei gedankt für zuverlässige, termingerechte und mit bibliophilem Geschick ausgeführte Arbeit.

München, 29. September 1981

Elisabeth Gössmann

Inhaltsverzeichnis

Quellen	5*
Literatur	7*

Einleitung

1. Die Handschriften	11*
2. Zur Struktur der christologischen Quaestiones im Sentenzenkommentar des Robert Kilwardby	17*
3. Das Verzeichnis der christologischen Quaestiones von F. Stegmüller . .	37*
4. Zu Thematik und Inhalt	42*
5. Der Personbegriff	49*

Quaestiones

Quaestiones	1
Index quaestionum	248
Verzeichnis der Autorennamen	256
Verzeichnis der Bibelstellen	259

Quellen

1. Robert Kilwardby

a. Handschriften

Sentenzenkommentar:

Worcester, Cathedral Library, Cod. F 43.

Oxford, Merton College, Cod. 131.

Civitas Vaticana, Cod. Vat. Ottobon. lat. 161.

Cambridge, Corpus Christi College, Ms. 103.

Triplex quaestio de incarnatione:

Oxford, Merton College, Cod. 131, fol. 215ra–221rb.

b. Gedruckte Werke

De ortu scientiarum, ed. A.G. Judy, Toronto 1976.

De natura theologiae, ed. F. Stegmüller, Opuscula et textus Fasc. XVII, Münster 1935.

2. Sonstige Quellen

a. Handschriften

Richard Fishacre, In III Sent.

Oxford, Balliol College, Cod. 57.

Odo Rigaldi, In III Sent.

Brügge, Ms. 208.

b. Gedruckte Werke

Alanus v. Lille (de Insulis), Regulae theologicae, PL 210.

Albert d. Gr., Opera, ed. A. Borgnet, Paris 1890–1899. Opera omnia, Münster 1951 ff.

Alexander v. Hales, Glossa in III L. Sent., Quaracchi 1954.

– Summa theologica, L. III, Quaracchi 1948.

Ambrosiaster, Comment. in Epist. ad Rom., PL 17; CSEL 81–1.

Anselm v. Canterbury, Opera omnia 1–6, ed. F.S. Schmitt, Seckau/Rom/Edinburgh 1938–1961 (Stuttgart-Bad Cannstadt 1968).

Ps.-Anselm, Liber meditationum et orationum, PL 158.

Aristoteles, Opera ex recensione I. Bekkeri, Vol. 1–5, Berlin 1831–1870.

– Opera cum Averrois Commentariis, Venedig 1562–1574 (Frankfurt 1962).

Augustinus, Opera, PL 32 ss., CSEL, CCL.

Averroes, siehe *Aristoteles*.

Beda Venerabilis, Homiliae, PL 94.

Bernhard v. Clairvaux, De consideratione, ed. J. Leclercq u.a., tom. 3, Rom 1963.

Boethius, De consolatione, PL 63; CSEL 67.

– De persona et duabus naturis, PL 64; ed. R. Peiper, Leipzig 1871.

- Bonaventura*, In III L. Sent., Quaracchi 1887.
 Corpus Iuris Canonici, ed. A. Friedberg, Leipzig 1876–1881.
 Corpus Iuris Civilis, ed. P. Krueger, Berlin 1908–1915.
Ps. – *Dionysius Areopagita*, De divinis nominibus, PGr 3.
Fulgentius v. Ruspe, De fide ad Petrum, PL 40; CCL 91A.
Gilbert v. Poitiers, The Commentaries on Boethius, ed. N.M. Häring, Toronto 1966.
 Glossa interlinearis et ordinaria (apud Lyranum, Biblia cum Glossis, Venedig 1588).
 Glossa ordinaria, PL 113, 114; (apud Lyranum, Glossa ordinaria cum expositione Lyrae, Basel 1498).
 Glossa Iudaei ad dist. 54 post., cap. 12, Glossa ordinaria, Turin 1588.
 Glossa Lombardi, vgl. Petrus Lombardus.
Gregor d. Gr., Homiliae, PL 76.
Hilarius v. Poitiers, De trinitate, PL 10; ed. P. Smulders, CCL 62. 62A.
Hugo v. St. Cher, Scriptum super III Sent., ed. W.H. Principe, Hugh of Saint-Cher's Theology of the Hypostatic Union, Toronto 1970.
Hugo v. St. Viktor, De sacramentis Christianae fidei, PL 176.
Ps.-Hugo, Summa sententiarum, PL 176.
Johannes Damascenus, De fide orthodoxa, ed. E.M. Buytaert, Louvain/Paderborn 1955.
Johannes Scottus Eriugena, Comment. in Evang. sec. Joh., PL 122.
Nikolaus v. Amiens, De arte seu articulis Catholicae fidei, PL 210.
Papias Vocabulista, Vocabularium, Venedig 1496.
Petrus Lombardus, Sententiae in IV Libris distinctae, ed. Coll. S. Bonaventurae Ad Claras Aquas, Grottaferrata (Romae), tom. 1 1971, tom. 2 1981.
 – Collectanea in Epist. Pauli (zitiert als Glossa Lombardi), PL 192.
Philipp der Kanzler, Quaestiones de incarnatione, ed. W.H. Principe, Philip the Chancellor's Theology of the Hypostatic Union, Toronto 1975.
Richard v. St. Viktor, De trinitate, ed. J. Ribaillier, Paris 1958.
Roland v. Cremona, Summa, L. 3, Monumenta Bergomensia VII, Bergamo 1962.
Thomas v. Aquin, Scriptum super Sententiis, tom. III, Paris 1956.
 – Summa Theologiae, Tertia pars, Madrid 1958.
 – Summa contra gentiles, Turin-Rom 1961–1967.
Ulrich v. Strassburg, De summo bono L. V, ed. I. Backes, Die Christologie, Soteriologie und Mariologie des Ulrich v. Strassburg, Teil 1, Trier 1975.
Vigilius Thapsensis, De unitate trinitatis contra Felic., PL 42.
Wilhelm v. Auxerre, Summa Aurea, ed. Pigouchet, Paris 1500 (Frankfurt 1964); ed. W.H. Principe, William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union, Toronto 1963.

Literatur

- N. de Amato*, Doctrina Summae Fratris Alexandri de Hales de ipsa natura a Verbo assumpta, Roma 1956.
- J. Assenmacher*, Die Geschichte des Individuationsprinzips im Mittelalter, Leipzig 1926.
- J. Bach*, Die Dogmengeschichte des Mittelalters vom christologischen Standpunkte, Wien 1873–1875 (Frankfurt 1966).
- I. Backes*, Die Christologie des hl. Thomas v. Aquin, Paderborn 1931.
- Die Christologie, Soteriologie und Mariologie des Ulrich v. Strassburg, Teil 2, Trier 1975.
- K.M. Balić*, Duns Scotus' Lehre über Christi Prädestination im Lichte der neuesten Forschungen, in: Wissensch. u. Weish. 3 (1936) 19–35.
- H. Berresheim*, Christus als Haupt der Kirche nach dem hl. Bonaventura, Bonn 1939.
- C. Bérubé*, La Connaissance de l'Individuel au Moyen Âge, Montréal 1964.
- A. Birkenmajer*, Der Brief Robert Kilwardbys an Peter v. Conflans und die Streitschrift des Ägidius v. Lessines, in: Vermischte Untersuchungen zur mittelalterlichen Philosophie, Beitr. zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, Bd. XX, 5, Münster 1922, 36–69.
- J.M. Bissen*, De motivo incarnationis, in: Antonianum 7 (1932) 314–336.
- W. Breuning*, Die Hypostatische Union in der Theologie Wilhelms von Auxerre, Hugos v. St. Cher und Rolands v. Cremona, Trier 1962.
- D.A. Callus*, The Condemnation of St. Thomas at Oxford, Aquinas Papers 5, Oxford 1946.
- M.D. Chenu*, Le Traité ‚De tempore‘ de R. Kilwardby, Beiträge zur Geschichte der Philos. u. Theol. des Mittelalters, Suppl. III, 2, Münster 1935, 855–861.
- R.M. Chisholm*, Individuation, in: Grazer philos. Studien 1 (1975) 25–41.
- H.O. Coxe*, Catalogus Codicum Mss. qui in Collegiis Aulisque Oxoniensibus hodie adservantur, Pars 1, Oxonii 1852.
- H. Denifle*, Quellen zur Gelehrtengeschichte des Predigerordens im 13. und 14. Jahrhundert, in: Archiv f. Literaturgesch. des Mittelalters 2 (1886) 165–248.
- H. Diepen*, Assumptus-Homo-Theologie, in: LThK 1, Freiburg 1958², 948 f.
- A. Dondaine*, Le ‚De tempore‘ de Robert Kilwardby, in: Recherches de Théol. anc. et méd. 8 (1936) 94–97.
- La Question ‚De necessitate incarnationis‘ de Robert Kilwardby, in: Recherches de Théol. anc. et méd. 8 (1936) 97–100.
- H. Dondaine*, Qualifications Dogmatiques de la Théorie de l'Assumptus-Homo dans les œuvres de S. Thomas, in: Les Sciences philos. et théol. 1 (1941/42) 163–168.
- V. Doucet*, Commentaires sur les Sentences, Supplément au Répertoire de M.F. Stegmüller, Quaracchi 1954.
- F. Ehrle*, L'Agostinismo et l'Aristotelismo nella Scolastica del Secolo XIII, Xenia Thomistica 3 (1925) 517–588, bes. 557–566.
- Ein Schreiben des Erzbischofs v. Canterbury Robert Kilwardby zur Rechtfertigung seiner Lehrverurteilung vom 18. März 1277, in: Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters 5 (1889) 607–635.
- Gesammelte Aufsätze zur englischen Scholastik, Rom 1970.
- H. Enders*, Sprachlogische Traktate des Mittelalters und der Semantikbegriff, München/Paderborn/Wien 1975.
- E. Filthaut*, Roland v. Cremona und die Anfänge der Scholastik im Predigerorden, Vechta 1936.

- J.K. Floyer, S.G. Hamilton*, Catalogue of Manuscripts Preserved in the Chapter Library of Worcester Cathedral, Oxford 1906, 20 f.
- W.F. Forster*, The Beatific Knowledge of Christ in the Theology of the 12th and 13th Centuries, Rome 1958.
- P. Galtier*, L'Unité du Christ, Paris 1939.
- A. Gerken*, Bonaventuras Konvenienzgründe für die Inkarnation des Sohnes, in: Wissensch. u. Weish. 23 (1960) 131–146.
- G. de Gier*, La Science infuse du Christ d'après St. Thomas d'Aquin, Tilburg 1941.
- E. Gössmann*, Antiqui und Moderni im Mittelalter. Eine geschichtliche Standortbestimmung, München/Paderborn/Wien 1974.
- Der Christologietraktat in der Summa Halensis, bei Bonaventura und Thomas v. Aquin, in: Münchner Theol. Zeitschr. 12 (1961) 175–191.
 - Metaphysik und Heilsgeschichte. Eine theologische Untersuchung der Summa Halensis, München 1964.
- M. Grabmann*, Mittelalterliches Geistesleben I–III, München 1926–1956.
- A. Grillmeier, H. Bacht* (Ed.), Das Konzil von Chalcedon, Würzburg 1973⁴.
- J. Gründel*, Die Lehre von den Umständen der menschlichen Handlung im Mittelalter, Münster 1963.
- R. Guardini*, Systembildende Elemente in der Theologie Bonaventuras. Die Lehre vom lumen mentis, von der gradatio entium und der influentia sensus et motus, ed. *W. Dettloff*, Leiden 1964.
- R. Gumpfenberg*, Reflexionen zum Begriff der Person bei Thomas v. Aquin, in: Doctor Communis 27 (1974) 47–60.
- E. Gutwenger*, Bewußtsein und Wissen Christi, Innsbruck 1960.
- F. Haberl*, Die Inkarnationslehre des hl. Albertus Magnus, Freiburg i.Br. 1939.
- N. Häring*, Sprachlogische und philosophische Voraussetzungen zum Verständnis der Christologie Gilberts von Poitiers, in: Scholastik 32 (1957) 373–398.
- R. Haubst*, Die Gottesanschauung und das natürliche Erkenntniswachstum Christi, in: Theol. Quartalschr. 137 (1957) 385–412.
- Das hoch- und spätmittelalterliche „Cur Deus homo?“, in: Münchner Theol. Zeitschr. 6 (1955) 302–313.
- R. Heinzmann*, Die Unsterblichkeit der Seele und die Auferstehung des Leibes. Eine problemgeschichtliche Untersuchung der fröhscholastischen Sentenzen- und Summenliteratur von Anselm von Laon bis Wilhelm v. Auxerre, Münster 1965.
- Die Summe „Colligite Fragmenta“ des Magister Hubertus. Ein Beitrag zur theologischen Systembildung in der Scholastik, München/Paderborn/Wien 1974.
- W.A. Hinnebusch*, The Early English Friars Preachers, Institutum Historicum FF. Praedicatorum Romae, Fasc. XIV, Rome 1957.
- L. Hödl*, Die averroistische Wende im 13. Jahrhundert, in: Recherches de Théol. anc. et méd. 39 (1972) 171–204.
- A. Hufnagel*, Das Person-Problem bei Albertus Magnus, in: Studia Albertina, Festschr. für *B. Geyer*, ed. *H. Ostlender*, Münster 1952, 202–233.
- Bonaventuras Person-Verständnis, in: Theologie in Geschichte und Gegenwart, Festschr. für *M. Schmaus*, ed. *J. Auer, H. Volk*, München 1957, 843–860.
 - Die Wesensbestimmung der Person bei Alexander von Hales, in: Freiburger Zeitschr. für Philosophie und Theologie 4 (1957) 148–174.
 - Der Mensch als Person nach Thomas von Aquin, in: Tommaso d'Aquino nel suo VII centenario, 7, Atti del Congresso Internazionale (Roma-Napoli 1974), Napoli 1979, 257–264.

- W. Kluxen*, Anima separata und Personsein bei Thomas v. Aquin, in: *W.P. Eckert*, Thomas v. Aquino, Interpretation und Rezeption, Mainz 1974, 96–116.
- P. Künzle*, Das Verhältnis der Seele zu ihren Potenzen, Freiburg/Schweiz 1956.
- A.M. Landgraf*, Dogmengeschichte der Frühscholastik II, 1 u. 2, Regensburg 1953, 1954.
- O. Lewry* siehe *J. Pinborg*.
- R.J. Long*, Richard Fishacre and the Problem of the Soul, in: *Modern Schoolman* 52 (1974/75) 263–270.
- Richard Fishacre's Quaestio on the Ascension of Christ: An Edition, in: *Mediaeval Studies* 40 (1978) 30–55.
- O. Lottin*, La Notion du Libre Arbitre dans la Jeune École Dominicaine d'Oxford, in: *Revue des Sciences philos. et théol.* 24 (1935) 268–283.
- N. Marinone*, Il „Somnium Scipionis“ Ciceroniano nell' esegesi di Macrobio, Turin 1970.
- R.M. Martin*, Quelques „premiers“ Maîtres Dominicains de Paris et d'Oxford et la soi-disant École Dominicaine Augustinienne, in: *Revue des Sciences philos. et théol.* 9 (1920) 556–580.
- J.C. Murray*, The Infused Knowledge of Christ in the Theology of the 12th and 13th Centuries, Windsor (Canada) 1963.
- L. Oeing-Hanhoff*, Artikel Individuum, in: *J. Ritter, K. Gründer*, Historisches Wörterbuch der Philosophie, Bd. 4, Stuttgart 1976, Sp. 304.
- J. Péghaire*, L'axiome ‚Bonum est diffusivum sui‘ dans le néo-platonisme et le thomisme, in: *Revue de l'Université d'Ottawa, Section spéciale* 1 (1932) 5*–30*.
- J. Pinborg*, Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter, Münster/Kopenhagen 1967.
- Logik und Semantik im Mittelalter, Stuttgart-Bad Cannstatt 1972.
- J. Pinborg, O. Lewry* u.a., The Commentary on ‚Priscianus Maior‘ Ascribed to Robert Kilwardby, *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 15, 1975.
- F.M. Powicke*, The Medieval Books of Merton College, Oxford 1931.
- W.H. Principe*, Richard Fishacre's Use of Averroes with Respect to Motion and the Human Soul of Christ, in: *Mediaeval Studies* 40 (1978) 349–360.
- William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union, Toronto 1963.
 - Alexander of Hales' Theology of the Hypostatic Union, Toronto 1967.
 - Hugh of Saint-Cher's Theology of the Hypostatic Union, Toronto 1970.
 - Philip the Chancellor's Theology of the Hypostatic Union, Toronto 1975.
- L.M. de Rijk*, Die Bedeutungslehre der Logik im 13. Jahrhundert und ihr Gegenstück in der metaphysischen Spekulation, in: *Miscellanea Mediaevalia* 7, Methoden in Wissenschaft und Kunst des Mittelalters, Berlin 1970, 1–21.
- Logica Modernorum. A Contribution to the History of Early Terministic Logic, Assen 1962. 1967.
- J. Rohof*, La Sainteté substantielle du Christ dans la Théologie Scholastique, Fribourg 1952.
- H.R. Schlette*, Das unterschiedliche Personverständnis im theologischen Denken Hugos und Richards v. St. Viktor, in: *Mitteilungen des Grabmann-Instituts*, Heft 3, München 1959, 55–72.
- M. Schmaus*, Augustins psychologische Trinitätserklärung bei Robert Kilwardby, in: *Sapientiae procerum amore, Mélanges Médiévistes offerts à Dom Jean-Pierre Müller O.S.B., Studia Anselmiana* 63 (1974) 149–209.
- D.E. Sharp*, The 1277 Condemnation by Kilwardby, in: *The New Scholasticism* 8 (1934) 306–318.
- Further Philosophical Doctrines of Kilwardby, in: *The New Scholasticism* 9 (1935) 39–55.
 - The ‚De ortu scientiarum‘ of Robert Kilwardby, in: *The New Scholasticism* 8 (1934) 1–30.

- E.M.F. Sommer-Seckendorff*, *Studies in the Life of Robert Kilwardby*, Rome 1937.
- Robert Kilwardby und seine philosophische Einleitung „De ortu scientiarum“, in: *Histor. Jahrb.* 55 (1935) 312–324.
- F. Stegmüller*, *Les Questions du Commentaire des Sentences de Robert Kilwardby*, in: *Recherches de théol. anc. et méd.* 6 (1934) 55–79; 215–228.
- *Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, tom. 1, Würzburg-Paderborn 1947.
- S.H. Thomson*, *Robert Kilwardby's Commentaries In Priscianum and In Barbarismum Donati*, in: *The New Scholasticism* 12 (1938) 52–65.
- L.S. Vaughan*, *The Acquired Knowledge of Christ According to the Theologians of the 12th and 13th Centuries*, Rome 1957.
- P. Vignaux*, *Le Christocentrisme de St. Bonaventure*, in: *Laurentianum* 19 (1978) 391–412.
- A. Vugts*, *La Grace d'Union d'après S. Thomas d'Aquin*, Tilburg 1942.
- L.E. Wiltshire*, *Were the Oxford Condemnations of 1277 Directed against Aquinas?*, in: *The New Scholasticism* 48 (1964) 125–132.
- P. Young*, *Catalogus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Wigornensis made in 1622–1623*, ed. *I. Atkins, N.R. Ker*, Cambridge 1944.

Einleitung

1. Die Handschriften

Die Christologie im dritten Buch des Sentenzenkommentars von Robert Kilwardby ist, soweit bis jetzt bekannt, vollständig in drei Handschriften überliefert. Es handelt sich dabei um:

1. den Cod. F 43 der Chapter Library der Kathedrale von Worcester (Sigle W) aus dem ausgehenden 13. Jahrhundert, von einem Bibliothekskatalog des frühen 17. Jahrhunderts als „Lectura Kilwardby in libros sententiarum“ bezeichnet;¹
2. den Cod. 131 des Merton College von Oxford (Sigle M) aus dem 14. Jahrhundert;²
3. den Cod. Vatican. Ottobonianus lat. 161 der Civitas Vaticana (Sigle V).³
In W reicht die Christologie von fol. 91 ra (Beginn des 3. Buches) bis fol. 114 vb, in M von fol. 94 va bis fol. 130 ra und in V von fol. 102 ra bis fol. 161 vb.

M und W enthalten den gesamten Sentenzenkommentar des Robert Kilwardby⁴, V nur das 2. und 3. Buch.

Drei der Quaestiones über das Leiden Christi sind außerdem in Ms. 103 des Corpus Christi College von Cambridge⁵ enthalten (Sigle C); p. 88a – p. 91b (De passionis Christi quantitate), p. 91b – p. 93b (Habito quod non fuerit illa beata passio infinita, quaeritur an fuit omnium gravissima), p. 93b – p. 94b (Quaeritur utrum ex necessitate passus sit Christus).

Die Abweichungen der einzelnen Handschriften voneinander bestehen mit verschwindenden Ausnahmen aus Inversionen, geringfügigen Auslassungen oder

¹Vgl. P. Young, *Catalogus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Wigornensis made in 1622–1623*, ed. I. Atkins, N.R. Ker, Cambridge 1944, p. 41, num. 106. Vgl. ferner J.K. Floyer, S.G. Hamilton, *Catalogue of Manuscripts Preserved in the Chapter Library of Worcester Cathedral*, Oxford 1906, 20 f.

²Vgl. H.O. Coxe, *Catalogus Codicum Mss. qui in Collegiis Aulisque Oxoniensibus hodie adservantur*, Pars 1, Oxonii 1852, p. 57, num. CXXXI; F.M. Powicke, *The Medieval Books of Merton College*, Oxford 1931, p. 210, num. 983.

³Cf. V. Doucet, *Commentaires sur les Sentences, Supplément au Répertoire de M.F. Stegmüller*, Ad Claras Aquas 1954, p. 79, num. 742 (ohne Angabe über das Alter der Handschrift).

⁴Vgl. F. Stegmüller, *Les Questions du Commentaire des Sentences de Robert Kilwardby*, in: *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 55–79; 215–228.

⁵Vgl. F. Stegmüller, *Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, tom. 1, Würzburg-Paderborn 1947, p. 363, num. 742.

Hinzufügungen, offensichtlich unterschiedlicher Deutung einer gemeinsamen Vorlage oder eklatanten Fehlern, bzw. lassen sich anderweitig leicht erklären.⁶

Wie der Apparat erweist, macht jede der drei Handschriften gegenüber den beiden anderen kleine oder größere Auslassungen, aber jede enthält auch Zusätze, die sowohl am Rand wie im Text stehen und nicht etwa in jedem Fall als spätere Hinzufügung erklärt werden können, sondern zuweilen allein die Verständlichkeit des Textes gewährleisten, so daß in solchen Fällen bei den beiden anderen Handschriften eine Auslassung vorliegt.

Eine Aufklärung der Textüberlieferung im Sinne strenger Stemmata erscheint mir aussichtslos. Zwar läßt sich ausschließen, daß eine Handschrift die Vorlage einer der beiden anderen oder beider ist, doch haben – wie der kritische Apparat zeigt – V und W gegen M, M und W gegen V und schließlich M und V gegen W zahlreiche Gemeinsamkeiten, so daß am ehesten Kontamination anzunehmen ist. Deshalb ist die Elimination von Sonderlesungen stark behindert. Größere inhaltliche Probleme entstehen dadurch für die Edition jedoch nicht, da fragliche Stellen, selbst wenn in allen drei Handschriften der Text verderbt sein sollte, in den meisten Fällen leicht erschließbar sind, und zwar nicht erst im Blick auf andere zeitgenössische Christologien, sondern rein textimmanent.

Der Befund der Handschriften, allgemein gesprochen, läßt sich folgendermaßen zusammenfassen: W enthält zwar insgesamt die wenigsten Fehler, aber M, wohl die am meisten fehlerhafte der drei Handschriften, gibt zahlreiche Stellen richtig wieder, an denen V und W versagen, während V, die zwar M an Fehlerhaftigkeit nur wenig nachsteht, nur in seltenen Fällen die allein richtige Lösung anzubieten hat.

An einigen wenigen, aus dem Apparat ersichtlichen Stellen könnte man den Eindruck gewinnen, als habe M eine Vorlage verwendet, in der V und W bereits kontaminiert waren. Beispiele:

ita <i>W</i>	om. <i>V</i>	<i>exp. M</i>
7 <i>W</i>	^a <i>V</i>	27 <i>M</i>
prima ratio <i>W</i>	potentia <i>V</i>	potentia ratio <i>M</i>
contributionem <i>W</i>	tribulationem <i>V</i>	contributionem <i>M</i>
corde <i>CW</i>	corpore <i>V</i>	corde et corpore <i>M</i>

Aus diesen wenigen Beobachtungen verallgemeinernde Schlüsse zu ziehen, verbietet sich allerdings im Hinblick auf die Hunderte von Textstellen, an denen M jeweils mit einer der beiden anderen Handschriften zusammengeht, vor allem aber auch im Hinblick auf die allein in M richtigen Textstellen bzw. die von V und W ausgelassenen und allein durch M überlieferten, notwendigen Bestandteile des Textes.

⁶ V und W stimmen in der gesamten Christologie mehr als 2300mal gegen M überein, M und W nahezu 1300mal gegen V, und M und V über 600mal gegen W.

Betrachten wir nun kurz die Handschriften im einzelnen. Zu W ist über das im Apparat Verzeichnete hinaus nur zu sagen, daß sie regelmäßig und gut lesbar geschrieben ist und daß sich am Rand zweierlei verschiedene Angaben befinden, welche die Struktur der Quaestiones und ihre Zählung betreffen. Dazu einige Hinweise:

In der gleichen Schriftgröße wie der Text und wohl auch von der gleichen Hand geschrieben, werden (häufig, aber nicht durchgehend) am Rand die Zahlen der Argumente, das Wort *contra* (in Abkürzung), die Zahlen der Gegenargumente, das Wort *responsio* (in Abkürzung) und wiederum die Zahlen der Argumente und gegebenenfalls auch der Gegenargumente bei der Erwiderung auf sie angegeben. Dies trägt sehr dazu bei, daß man die oft komplizierten Quaestiones schneller überschauen kann. Bei verkürzten Quaestiones (vgl. das nächste Kapitel dieser Einleitung zur Struktur der Quaestiones) folgen am Rand die Abkürzungen der Worte *quaestio* und *responsio* unmittelbar aufeinander. Dem klein geschriebenen (abgekürzten) Wort *quaestio*, das häufig den Beginn einer neuen Quaestio anzeigt, ist keine Zahl beigelegt.

Außerdem ist am Rand der christologischen Quaestiones in der Handschrift W eine Quaestionszählung von 1–86 durchgeführt, die jedoch einige Diskontinuitäten aufweist und deren Unsachlichkeit das nächste Kapitel dieser Einleitung erweisen wird. Die Schreibweise dieser Zählung weicht erheblich ab von den vorher gekennzeichneten Angaben: Ein großes, mehr oder weniger verschnörkeltes Q, gefolgt von einem kleinen o mit Auslassungszeichen darüber und einer ebenfalls sehr groß geschriebenen Zahl, vom Beginn bis zum Ende der Christologie in der Schreibart wenig variiert, deutet auf eine andere Hand, die den Text nicht, wie dessen Schreiber, genau kennt, sondern rein äußerlich, und daher oberflächlich-fehlerhaft verfährt. Manchmal ist die Quaestionszählung in großer Schrift über die Angaben in kleiner Schrift geschrieben (z.B. fol. 95 va), woraus deren Priorität eindeutig hervorgeht, manchmal ist das abgekürzte Wort *Quaestio* auch weggelassen und nur die groß geschriebene Zahl beigegeben bzw. dem klein geschriebenen Wort *quaestio*, das den ursprünglichen Angaben angehört, hinzugefügt (fol. 103 vb u.ö.).

Die Handschrift V ist von allen am leichtesten zu lesen, sie verwendet in der Christologie verhältnismäßig wenig Abkürzungen, enthält aber viele Fehler, die darauf schließen lassen, daß der Schreiber sich inhaltlich nicht genügend auskennt. Besonders oft hat gerade dieser Schreiber Worte, die in seiner Vorlage abgekürzt gewesen sein müssen, falsch gedeutet und ausgeschrieben (z.B. *propositio* statt *proportio*, *praedicamentum* statt *praedicatum* etc.).

Die Quaestionen-Anfänge lassen sich auch in dieser Handschrift gut erkennen, weil sie in der Zeile eingerückt und die Initialen (wegen beabsichtigter späterer Ausmalung) ausgespart sind, aber in den meisten Fällen in kleiner Schrift am Rand stehen.

Angaben am Rand zur Quaestioneneinteilung enthält V mit einer Ausnahme nicht. Nur von fol. 147v bis fol. 152v sind solche Angaben gemacht, die mit den kleingeschriebenen der Handschrift W vergleichbar sind. Im übrigen sind die Ränder (bis auf geringfügige Marginalien zum Text) unbeschrieben. Eine Quaestionenzählung ist nicht beigegeben. Bei fol 147v bis fol. 152v handelt es sich um eine einzige Quaestio (De passione Christi . . .), nämlich die längste der gesamten Christologie, in unserer Zählung Q. 46. Um dieser überdimensionalen Quaestio Übersichtlichkeit zu verleihen, hat der Schreiber hier am Rand die Zahl der jeweiligen Argumente und Gegenargumente, sowie auch die verschiedenen Lösungsversuche (und ähnliches) eigens vermerkt. (z.B. responsio; responsio alia; declaratio alia; recapitulatio opinionis Magistri; opinio quod potentia rationalis pateretur sed non tota; opinio quod tota secundum substantiam, sed non totaliter . . .) Die Zahl der Argumente tritt am Rand wiederum auf, wo von den verschiedenen Standpunkten aus auf diese erwidert wird.

M ist, wie schon angedeutet, die Handschrift mit den meisten Unregelmäßigkeiten und Fehlern. Die Zahl der am Rand bzw. über und unter den Kolonnen geschriebenen Textteile (meist Korrekturen von nachträglich bemerkten Auslassungen, aber auch Zusätze verschiedenster Art) überwiegt hier bei weitem im Vergleich zu den anderen Handschriften. Im Text verschriebene Worte wurden nur in den günstigsten Fällen durch Punkte oder Durchstreichen für ungültig erklärt und interlinear oder marginal korrigiert, meistens jedoch unkorrigiert stehen gelassen. Für diese Fälle wurde in unserem Apparat die Abkürzung *corrupt.* eingeführt, die auch bei V einige Male Verwendung findet, während W dazu kaum Anlaß gibt. Häufig wiederkehrende Fehler, besonders solche, die durch Auslassen des er- oder ur-Hakens bzw. anderer Abkürzungszeichen entstanden, sind im Apparat nicht vermerkt. Einige typische Fehler von M seien hier kurz angeführt: *hunitatem* statt *unitatem*, aber auch *hunitas* statt *humanitas*, *hypotasis* statt *hypostasis*, *corrupti* statt *corpori* (bzw. andere Verwechslungen der Formen von *corpus* und *corruptere*), *gerenata* statt *generata* etc. Häufig werden kurze Silben ersatzlos weggelassen: *vivicatur* statt *vivificatur*, *percutur* statt *percutitur*, *infitas* statt *infinitas*, *restuat* statt *restituatur*. Auch ungewöhnliche Abkürzungen kommen vor, wie z.B. *rōm* nicht etwa für *rationem*, sondern für *resurrectionem*.

Eigener Erwähnung bedarf noch die (auch im Apparat angezeigte) große Umstellung in M, genauer gesagt, eine Antizipation. Der Text, der in unserer Edition entsprechend den Hss. V und W von Q.3 lin. 153 (beginnend mit: *Non enim . . .*) bis Q. 3 lin. 191 (endend mit: *Deus est non*) steht, folgt in M unmittelbar auf die Worte *ad partem secundam quaestionis* in Q. 2 lin. 173 unserer Edition. Die Handschrift selbst hat diese Umstellung kenntlich gemacht, sofern zu Beginn des antizipierenden Einschubs (fol. 95vb) am Rand ein Kreuz verzeichnet ist und an der Stelle, wo der Text eigentlich folgen müßte (fol. 96vb),

die Worte *Non enim videtur inde sequi* wiederholt sind und ein etc. beigefügt ist. Der Schreiber hat also offensichtlich seinen Fehler erkannt und nachträglich korrigiert.

Die Quaestionenzählung in M, von Stegmüller in seinem Quaestionenverzeichnis z.T. ergänzt (vgl. das 3. Kapitel dieser Einleitung), ist sehr sporadisch und weicht um einiges von der großgeschriebenen Quaestionenzählung in W ab. Die erste auftretende Zählung (fol. 98 rb) gibt q.15 an und die letzte (fol. 129va) Q.86. Es sind jedoch insgesamt nur etwa 35 Quaestionenzahlen am Rand verzeichnet. Interessant ist nun, daß die Schreibweise dieser sporadisch von q.15 bis zu q.69 (fol. 126va) verlaufenden Zählung identisch ist mit der der auch hier zuweilen am Rand beigefügten Angaben zur Quaestionenstruktur. Beides scheint von der gleichen Hand zu stammen, die auch den Text schrieb. Wo M die q.69 ansetzt (nach unserer Zählung Q.48), ist W bereits am Ende von Q.83. Auffällig ist nun, daß die letzten beiden Zählungen in M, Q.85 auf fol. 128 rb und Q.86 auf fol. 129 va von anderer Hand und in viel größerer Schrift an den Rand gesetzt sind, und zwar an der gleichen Stelle, wo auch W die Quaestiones 85 und 86 zählt (nach unserer Zählung Q.49 und Q.50). Abgesehen davon, daß ein Sprung von der 69. zur 85. Quaestio zwischen fol. 126 va und fol. 128 rb unmöglich ist, deutet also die veränderte Schreibweise der Angaben Q.85 und Q.86 in M darauf hin, daß diese letzten Zählungen nur angebracht sind, um rein äußerlich eine Übereinkunft mit W zu erreichen. Die ursprüngliche sporadische Zählung von q.15 bis q.69 in M ist also weit sparsamer als die – später angebrachte – in W und dürfte der Intention des Autors näher kommen.

Bei den drei Quaestiones in Ms. 103 des Corpus Christi College von Cambridge handelt es sich (nach unserer Zählung) um Q.47, Q.49 und Q.50, also nur um drei von fünf Quaestiones zur Leidenstheologie. Aber die Auslassung der Q.46 mit ihrem kompilatorisch-kompromißhaften Charakter und der Q.48 mit den ihr nachgeordneten verkürzten Quaestiones, wo die streng christologische Fragestellung verlassen wird, ist verständlich. Vielleicht wurden nur diese drei Quaestiones aus der Christologie des Robert Kilwardby in die Cambridger Handschrift eingetragen, weil in ihnen jene Leidenstheologie vorgetragen wird, die von den generellen soteriologischen Gedankengängen in der Mitte des 13. Jahrhunderts abweicht.

Eine Zählung ist bei den drei Quaestiones in der Handschrift C nicht angebracht. Wie der Apparat erweist, stimmt C größtenteils mit W bzw. der jeweils mit W zusammengehenden Handschrift überein (meistens CVW oder CMW, wesentlich seltener CMV, aber auch CW gegen MV). Alleingänge von C sind häufig Inversionen, geringfügige Hinzufügungen (einmal eine Stellenangabe zu einem Zitat) bzw. Auslassungen. Die Feststellung der Kontamination gilt also auch für C.

Ohne jeden Unterschied in den Handschriften weist der Text eine nicht

gerade geläufige grammatische Konstruktion auf, die jedoch durchgehend vorkommt (einmal sogar in einem Damascenus-Zitat) und daher nicht korrigiert wurde:

Q.3 lin. 69: . . . distinguendum est primam propositionem

Q.3 lin. 177: . . . distinguendum omnia illa

Q.8 lin. 94: . . . intelligendum est definitionem

Q.11 lin. 69: . . . Distinguendum ergo conclusionem

Q.27 lin. 17s.: . . . quomodo accipiendum est ibi servitutum

Q.31 lin.47: . . . decenter adorandum clavos

Q.48 lin. 207: . . . non est solvendum poenam

Der Apparat wurde als apparatus positivus angefertigt, jedoch mit einer Ausnahme: Wenn ein einzelnes oder zwei kleine Wörter in einer Handschrift *interlin.* oder *marg.* vorkommen, wurde darauf verzichtet, kenntlich zu machen, daß auch die beiden anderen Handschriften den Text bezeugen. Bei den in jeder Handschrift in großer Zahl interlinear eingefügten Wörtern wäre sonst der Apparat unnötig verlängert worden.

2. Zur Struktur der christologischen Quaestionen im Sentenzenkommentar des Robert Kilwardby

Die Quaestionen im ersten Teil des dritten Buches sind untereinander sehr verschieden, was Umfang, Aufbau und Gliederung betrifft. Relativ selten ist der einfache, in folgendem Grundschemata skizzierbare Aufbau:

De . . . quaeritur an . . .
Quod sic videtur . . .
Item . . .
Item . . .
Contra . . .
Item . . .
Item . . .
Responsio . . .
Ad primum contra . . .
Ad secundum . . .
Ad tertium . . .

Stattdessen muß man bei Robert Kilwardby zwischen voll durchgeführten und untergeordneten Quaestionen unterscheiden. Diese letzteren stehen vielfach einzeln oder gebündelt zwischen den Hauptquaestionen und sind in diesem Fall von deren Struktur unabhängig. Auf die einzelne Quaestio folgt sogleich die Antwort, oder die Antworten werden in der Reihenfolge der Quaestionenreihe gegeben. Sind die untergeordneten Quaestionen jedoch in eine Hauptquaestio eingefügt, so können sie darin die verschiedensten Funktionen erfüllen und werden von der Struktur der Hauptquaestio umgriffen bzw. umgreifen diese selbst. Im Verzeichnis der Quaestionen sind beide Arten von untergeordneten Quaestionen in der Zeile eingerückt. Die in die Struktur der Hauptquaestionen eingefügten sind mit a, b, c gekennzeichnet, während die zwischengefügten die Zahl der vorhergehenden Quaestio mit untergliedernden Zahlen erhalten. (Q. 3.1, Q. 3.2, Q. 3.3)

Die Einleitungsformel läßt (mit wenigen Ausnahmen) erkennen, mit welcher Art von Quaestio man es zu tun hat. „Juxta hoc quaeritur . . .“, „Quaeres inde forte . . .“, „Ex his patet quod solet quaeri . . .“, „Si quis quaerit de . . .“, „Cum hoc quaeritur . . .“ etc. sind typische Formeln zur Einleitung von untergeordneten Quaestionen, während die Hauptquaestionen mit Formeln beginnen wie: „Consequenter quaeritur . . .“, „Sed tunc quaeritur . . .“, „Habito quod . . .“

quaeritur an . . .“, „Deinde quaeritur . . .“, „Quaeritur utrum . . .“, „Tandem quaeritur . . .“, „De . . . quaeritur . . .“ etc.

Durch dieses Zusammenspiel von voll durchgeführten Hauptquaestionen und diesen eingefügten oder nachgeordneten Nebenquaestionen ergibt sich nicht nur eine äußerst artifizielle Struktur, die man sich durch graphische Darstellung gegenwärtigen muß, sondern der Autor zeigt auch sein freies Verfügen über das Repertoire an Fragestellungen, die zu seiner Zeit in einem Sentenzenkommentar erwartet wurden. Er entscheidet selbst, welche Frage er für diskussionswürdig hält und welche er zur Erläuterung einer anderen Thematik benutzt bzw. welche er um der Vollständigkeit willen nur nebenbei erwähnt.

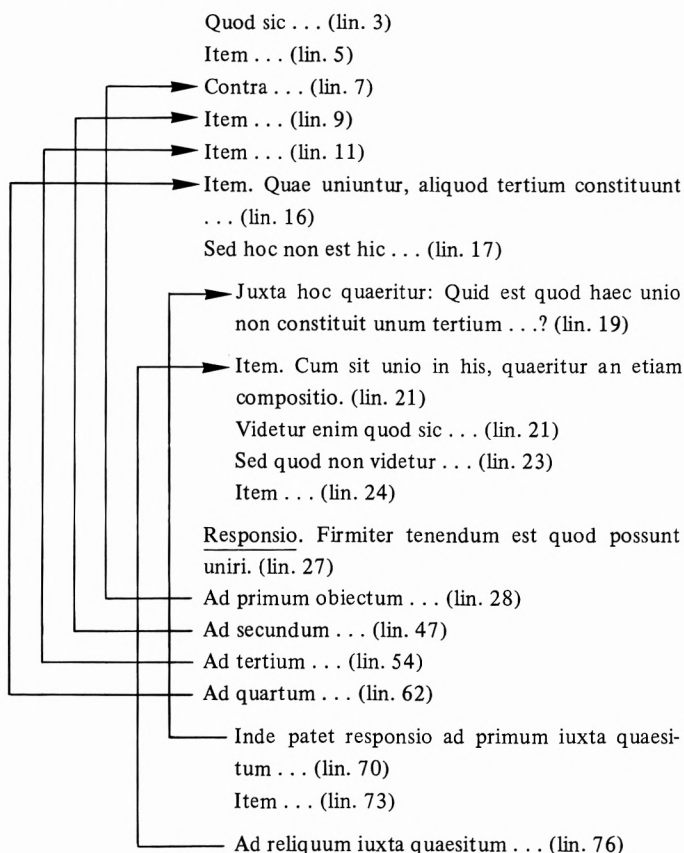
Aber nicht nur untergeordnete Quaestionen im Wechsel mit Hauptquaestionen bringen diese außergewöhnliche Struktur hervor. Auch die Hauptquaestionen in sich können aus den verschiedensten Gründen sehr abwechslungsreich strukturiert sein: bei Alternativfragen etwa, deren differenzierende Lösung es notwendig macht, auf beide Gruppen der vorher vorgetragenen Argumente einzugehen, oder bei Fragen, zu denen der Autor eine andere Stellungnahme bezieht als die üblicherweise vertretene, so daß er zuerst die Argumente im Sinne der *opinio communis* beantwortet und dann in seinem eigenen Sinne.

Bei Themenwechsel bzw. zur Einleitung eines größeren Themenkomplexes sind zudem (nicht durchgeführte) Einleitungsquaestionen vorangestellt (in unserem Quaestionenverzeichnis mit 0 gekennzeichnet), die jeweils mehrere Hauptquaestionen im Blick haben.

Wenden wir uns zunächst der Struktur jener Quaestionen zu, die von untergeordneten Quaestionen durchsetzt sind.

In Q. 1 und Q. 8 sind diese mit jeweils anderer Funktion vor der *Responsio* eingefügt.

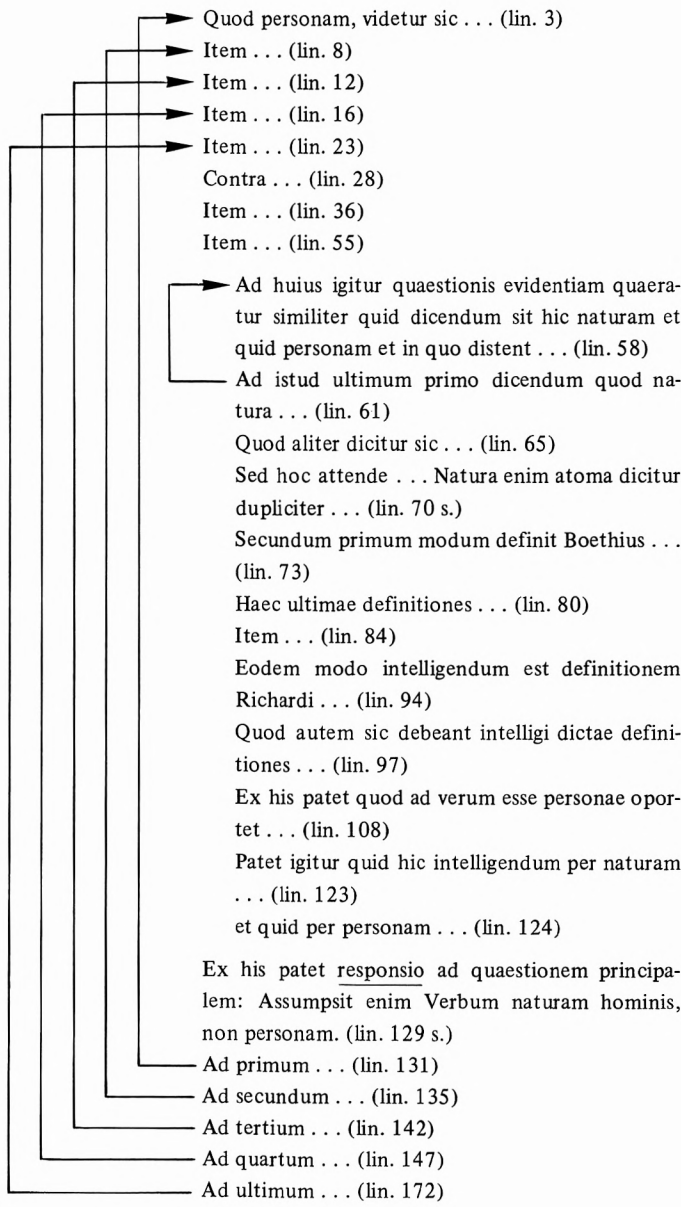
Q. 1: De incarnatione primo quaeritur an possit esse . . .



Hier ergibt sich die erste der untergeordneten Quaestionen aus dem letzten Einwand des Contra, und ihre Beantwortung wird ebenfalls aus der Entgegnung auf diesen Einwand abgeleitet, während zwischen der ersten und der zweiten untergeordneten Quaestio ein assoziativer Zusammenhang besteht, der mit dem Thema der Unibilität gegeben ist.

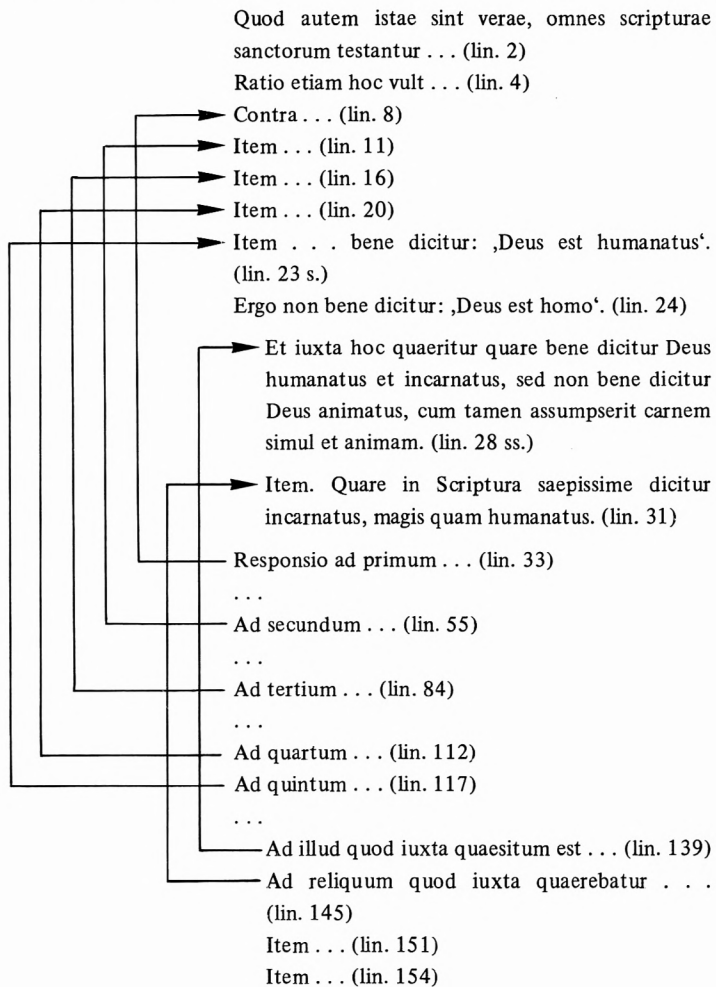
In Q. 8 ist die untergeordnete Quaestio vor der Responsio sogleich beantwortet und hat hier die wichtige Funktion, durch eine vorgängige Klärung des Natur- und des Personbegriffs die Responsio der Hauptquaestio vorzubereiten, die dann ihrerseits sehr kurz ausfallen kann:

Q.8: Deinde quaeritur utrum assumendo talem carnem et animam assumpsit personam vel naturam.



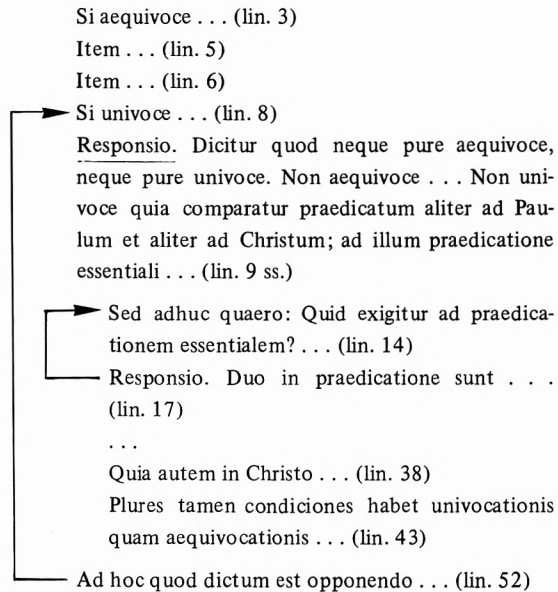
Q. 16 gleicht in der Struktur der ersten Quaestio, nur mit dem Unterschied, daß sich hier die Responsio der Hauptquaestio erübrigt, weil der diskutierte Satz durch die Autorität der Glaubensüberlieferung gesichert ist. Zwischen dem letzten Einwand des Contra und der ersten der untergeordneten Quaestionen sowie zwischen dieser und der zweiten besteht nur ein assoziativer, aber nicht ein für die Hauptquaestio notwendiger Zusammenhang. Es geht also hier nur um die Unterbringung von Quaestionen, die der Autor nicht selbständig behandeln möchte.

Q. 16: Consequenter quaeritur de veritate huius: ‚Deus est homo‘ vel econverso.



Q. 17 bietet ein neues Schema, sofern hier die untergeordnete Quaestio der Responsio der Hauptquaestio folgt und diese gewissermaßen präzisiert. Hier ist wie bei Q. 8 die Responsio der untergeordneten Quaestio wesentlich wichtiger und infolgedessen breiter ausgeführt als die der Hauptquaestio.

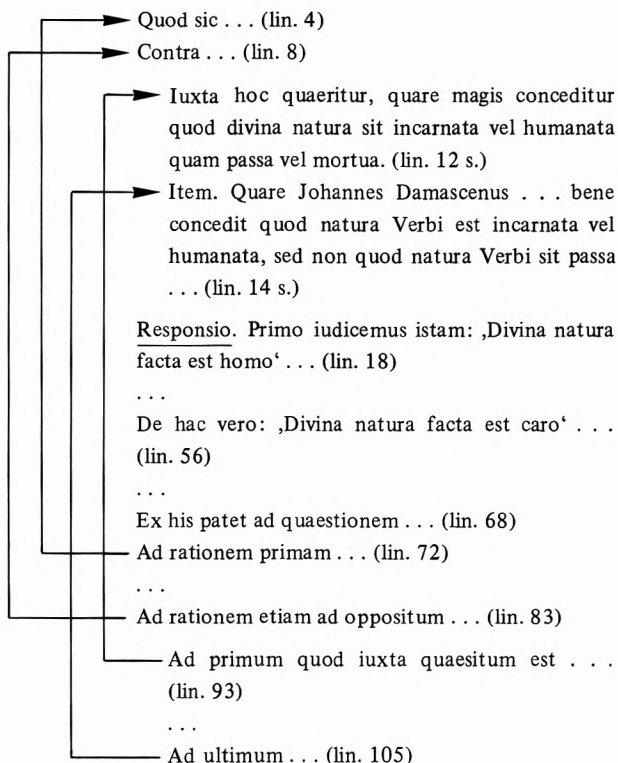
Q. 17: Deinde quaeritur, cum praedicetur ‚homo‘ de Christo et Paulo, utrum aequivoce vel univoce.



Da die Responsio der untergeordneten Quaestio das Thema der Prädikation mit dem der Univokation und Aequivokation verbindet und sogleich auf die christologische Anwendung bedacht ist, kann man sie auch als eine Fortsetzung der Responsio der Hauptquaestio auffassen, was jedoch hier in der Struktur nicht angezeigt wird. Aus der Hypotaxe erklärt sich in einem solchen Gefüge, daß die Responsio zweimal vorkommt.

Ein weiteres Beispiel für sinnvolle Hypotaxe innerhalb eines Fragensammenhangs liefert Q. 22:

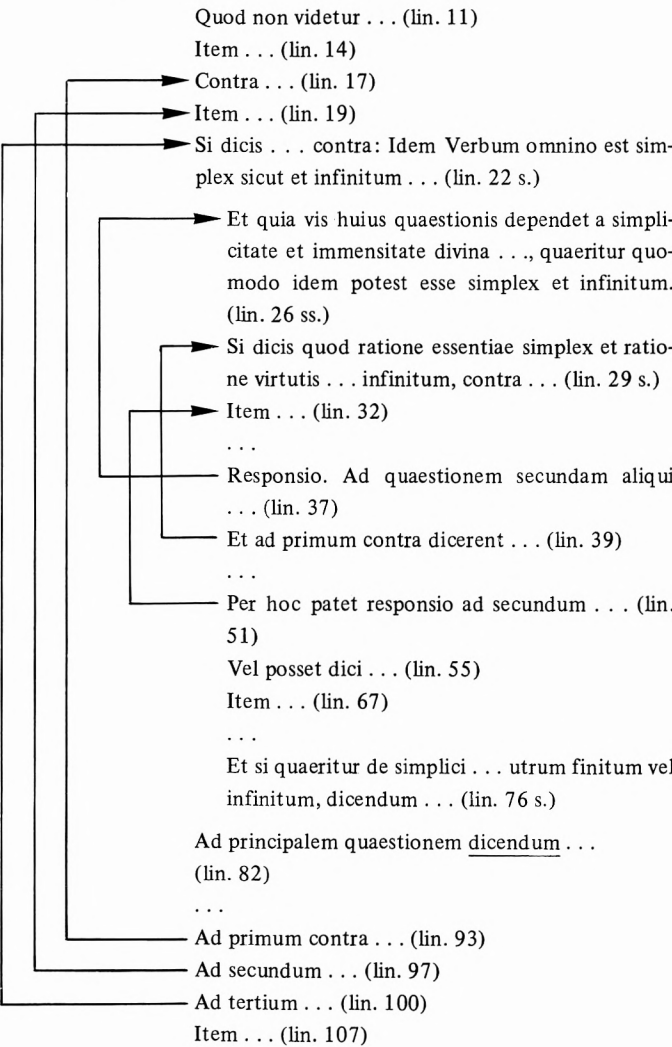
Q. 22: Deinde quaeritur utrum congruat dicere quod divina natura facta sit homo vel caro.



Zugleich haben wir hier, obschon in höchst einfacher Struktur, den Fall einer Hauptquaestio vor uns, die sowohl das Quod sic-Argument als auch das Contra-Argument beantwortet.

Ein einmaliges Beispiel dafür, daß die untergeordnete Quaestio innerhalb einer Hauptquaestio nicht nur in nuce, wie dies etwa in Q. 1 der Fall ist, sondern nahezu vollständig ausgeführt ist, bietet die Quaestio 42, in der die Hypotaxe vor der Beantwortung der Hauptquaestio eine inhaltlich notwendige Funktion erfüllt:

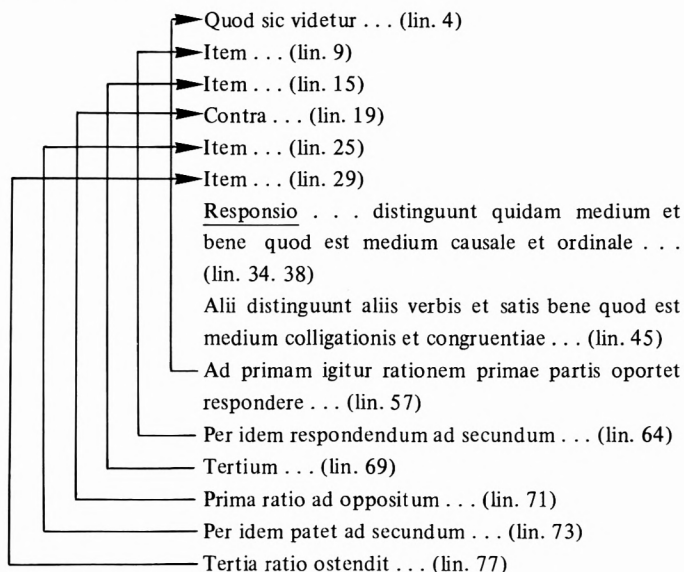
Q. 42: Quaeritur igitur, cum anima Christi Verbum cui unitur, videat secundum omnium positionem, an comprehendendo.



Der Autor scheint in der untergeordneten Quaestio erst ab „Vel posset dici . . .“ seinen eigenen Lösungsvorschlag anzubieten, so daß vorher die Argumente im Sinne der aliqui beantwortet werden müssen, was die weitgehende Ausführung der untergeordneten Quaestio notwendig macht.

Von den zahlreichen Quaestionen, denen zwar keine Quaestio untergeordnet ist, die aber in sich eine kompliziertere Struktur aufweisen, seien ebenfalls die wichtigsten Variationsmöglichkeiten kurz erläutert. Ein verhältnismäßig einfaches Beispiel bietet Q. 6.

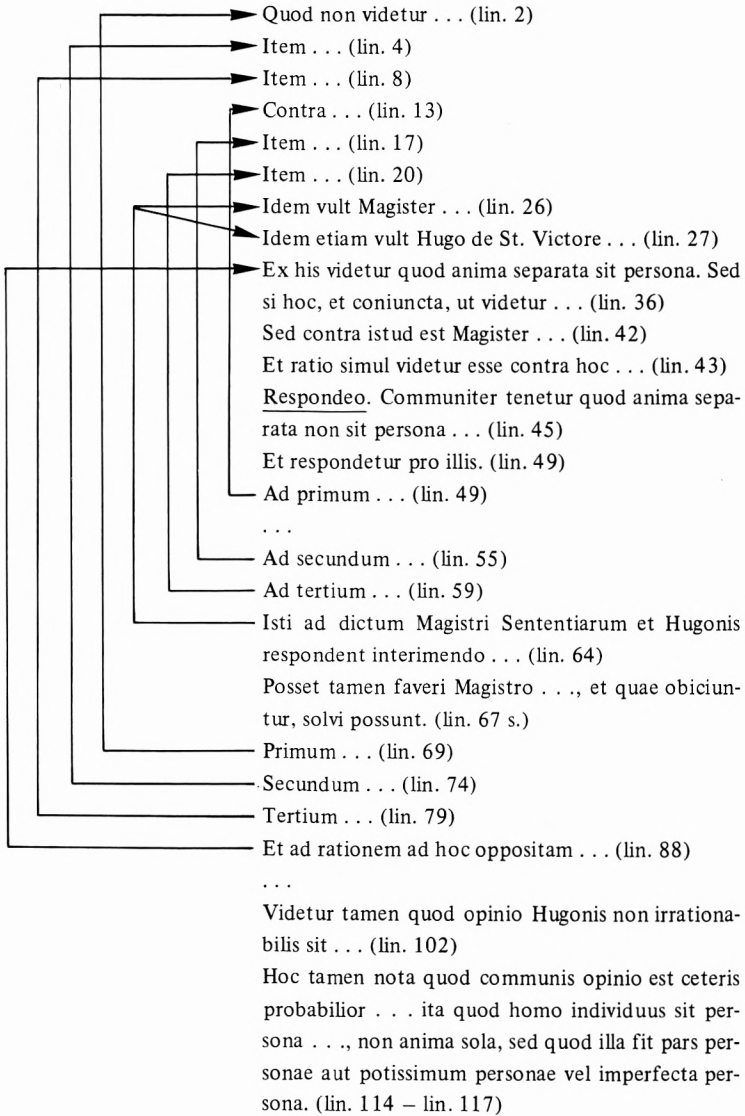
Q. 6: Posito ergo quod primo unitus est partibus et per illas toti, quaeritur . . . utrum scilicet carni mediante anima . . .



Hier ist nacheinander zu den Argumenten des Quod sic und des Contra Stellung genommen, weil die Responsio eine Unterscheidung vornimmt, nach der sowohl die einen als auch die anderen beurteilt werden müssen, ein Fall, der sich des öfteren wiederholt.

Zwar nicht alternativ gestellt, aber aus der vorliegenden Tradition alternativ beantwortet, ist bei Robert Kilwardby die Frage nach der Personalität der menschlichen Seele bzw. des Menschen:

Q. 10: Occasione autem praedictorum quaeritur an anima separata sit persona.



Diese Quaestio hat mit drei verschiedenen Standpunkten zu rechnen: der *communis opinio*, die der *anima separata* das Personsein abspricht, der Meinung des Magisters Petrus Lombardus, die es ihr zuspricht, und der des Hugo von St. Viktor, für den die Personalität in jedem Fall bei der Seele liegt, sei sie *separata* oder *coniuncta*. Dies bringt die Notwendigkeit einer jeweils verschiedenen Beantwortung der Argumente für die einzelnen Standpunkte mit sich.

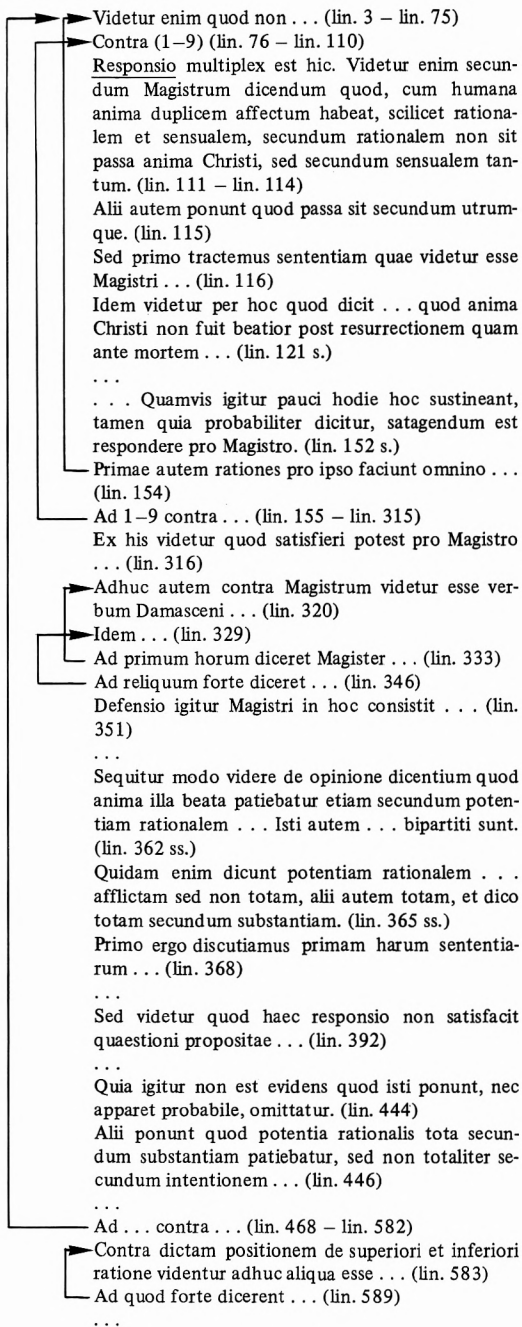
Am meisten von allen nach diesem Typ gebauten Quaestionen macht die Q. 10 vielleicht den Eindruck des Relativismus, als sei dem Autor nicht nur nicht an einer eigenen Stellungnahme gelegen, sondern als empfinde er das Spiel der Meinungen und ihrer jeweiligen Widerlegungsmöglichkeiten sogar als eine müßige Argumentationsübung. Dies scheint auch die Schlußbemerkung „*Hoc tamen nota . . .*“ anzudeuten, die zwar für die *opinio communis* spricht, aber die Spannung zwischen den einzelnen Standpunkten aufhebt und auch der *anima* = *persona*-Auffassung einen gewissen Tribut zollt. Im übrigen ist es auffällig, daß dieses Thema, das an sich der Klärung einer christologischen Frage dient, nicht, wie es sonst vielfach geschieht, einer Hauptquaestio untergeordnet ist, sondern eigenständig behandelt wird, was wohl nur durch die Fülle des aus der Tradition vorliegenden Materials zu erklären ist.

Quaestiones dieser Art zeigen, wie schwer es sein kann, Robert Kilwardby einer bestimmten christologischen Meinung seiner Zeit zuzuordnen, auch wenn er in manchen Fällen das Klischee durchbricht und in Ichform sehr klar seinen eigenen Vorschlag oder auch sein Mißvergnügen an solchen Denkweisen artikuliert, die für ihn nicht lauter genug sind.

Dies gilt auch für die Quaestio 46, die in ihrem Umfang etwa ein Zehntel der gesamten Christologie Robert Kilwardbys ausmacht und trotz ihrer Länge nicht von einer Nebenquaestio aufgelockert wird. Eine Skizze kann hier nur in stark verkürzter (und daher notwendig auch vergrößernder Form) versucht werden.

In dieser Quaestio werden in parataktischer Anordnung vier Meinungen über die verschiedene Art der Betroffenheit der menschlichen Natur Christi von der Passion diskutiert, von denen die erste (die des Magisters) als durchaus vertretbar, aber *de facto* kaum noch vertreten bezeichnet, die zweite *ad absurdum* geführt und die dritte und vierte als möglich nebeneinander gestellt werden, wobei jedoch besonders bei der Darstellung der dritten Meinung mit relativierenden bzw. mißmutigen Äußerungen vom Autor nicht gespart wird: „*Sic igitur dupliciter fingi potest, sive vere sive falso, quod ratio inferior animae Christi naturaliter afficiebatur ad carnem et ex gratia fruebatur . . .*“ (Q. 46 lin. 539 ss.). „*De istis modis inquirere potest qui inde sollicitus est*“ (lin. 547) etc.

Q. 46: De passione Christi supponatur quod passus sit secundum potentiam sensitivam vere, et quaeratur utrum secundum rationalem.



Adhuc quarti sunt qui dicunt quod patitur tota
ratio et totaliter . . . (lin. 600)

. . .

Sed isti necesse habent negare sententiam Magistri
. . . (lin. 613)

Adhuc restat oppositio contra omnes positiones
simul . . . (lin. 616)

Responderet forte Magister . . . (lin. 620)

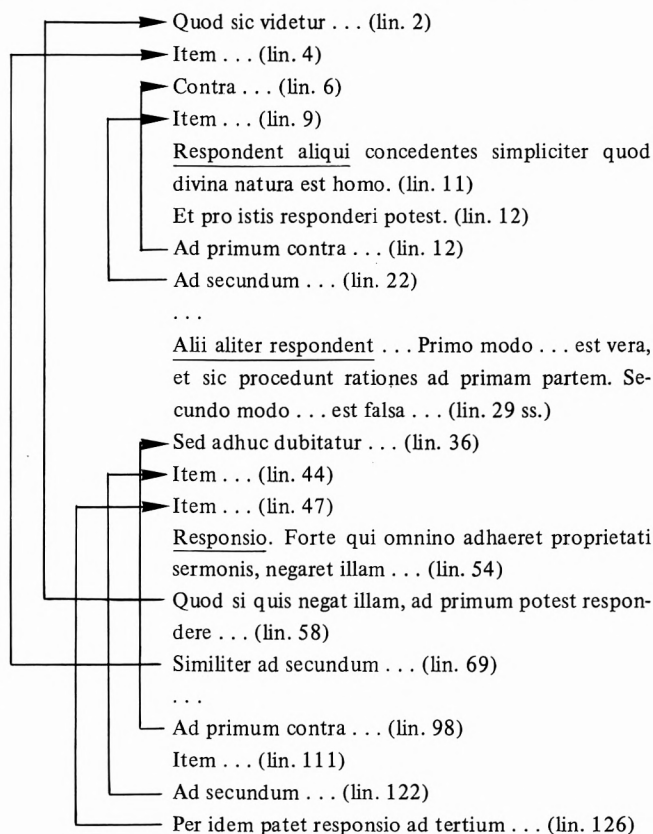
. . .

Pro aliis autem facilius respondetur . . . (lin. 650)

In dieser Quaestio ist die Responsio mehrfach unterbrochen, weil auf die Argumente eingegangen werden muß, die der jeweils dargestellten opinio entgegenstehen. Die raffende Darstellung und das nicht unbedingt befriedigende, aber in reicher Fülle vorhandene Material an Diskussionsstoff machen zumindest dem heutigen Rezipienten das Verständnis dieser Quaestio sehr mühevoll. Angesichts des offen zur Schau gestellten Relativismus fühlt man sich an das spöttische und wohl auch autoritätskritisch gemeinte Wort des Alanus ab Insulis erinnert: „Auctoritas cereum habet nasum, id est in diversum potest flecti sensum.“ (PL 210, 333)

Ein letztes Beispiel einer komplizierten Struktur ohne Unterbrechung durch untergeordnete Quaestionen sei vorgestellt mit Q.21:

Q. 21: Deinde quaeritur an concedendum sit quod divina natura vel deitas sit homo.



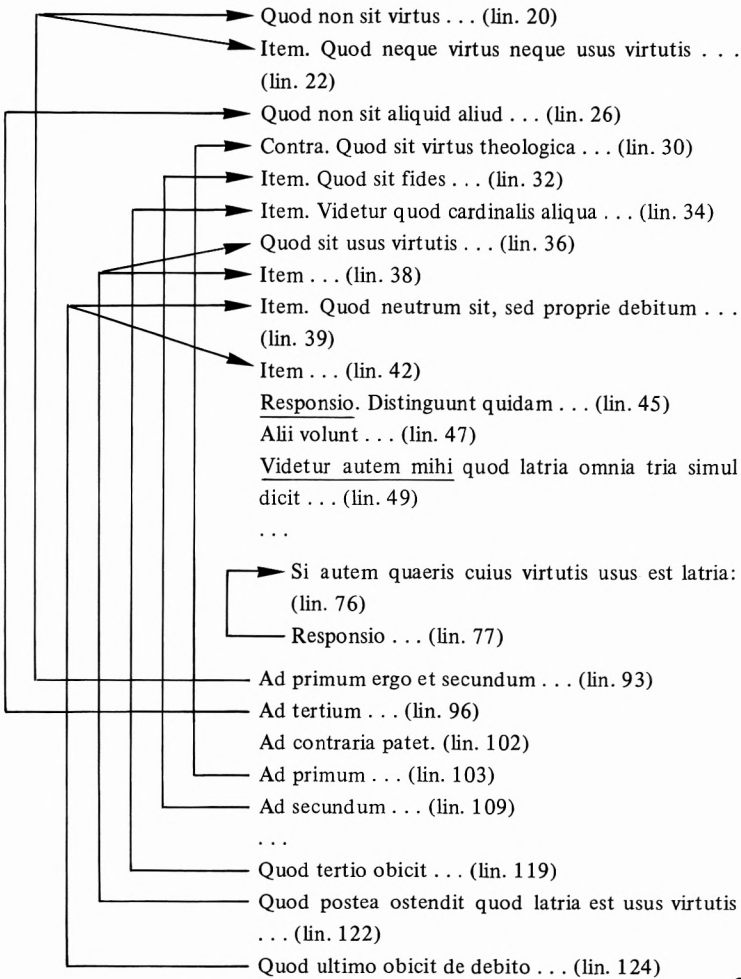
Mit ihrer interessanten Struktur, die dadurch entsteht, daß nach der Widerlegung der einen Gruppe von Einwänden und der Vorstellung einer zweiten Lösungsmöglichkeit eine neue Art von Objectionen aufkommt, nach welcher erst die eigentliche Responsio des Autors folgt, so daß insgesamt drei verschiedene Gruppen von Einwänden behandelt werden, macht diese Quaestio nicht den Eindruck von Relativismus, sondern den einer enormen begrifflichen Anstrengung. Dies kann in unserer Skizze allerdings nicht zum Ausdruck kommen. Es geht in dieser Quaestio um mögliche bzw. nicht mögliche Weisen der Prädikation im Zusammenhang der Hypostatischen Union. Hier bei der Frage nach der Anwendbarkeit der Prädikationsregeln auf das Dogma des christlichen Glaubens bzw. der Prüfung der Gültigkeit oder andernfalls der Notwendigkeit gewisser Abwandlungen dieser Regeln liegt das Hauptinteresse unseres Autors. Die komplizierte Dialektik in den Quaestionen, die durch die Q. 21 repräsentiert

werden, macht daher in keiner Weise den Eindruck eines müßigen Spiels, sondern ist darin begründet, daß verschiedene Weisen der Sagbarkeit erprobt werden müssen, um zu Sätzen zu gelangen, die als Glaubensaussage fungieren können. Relativierende oder nivellierende Schlußformeln finden sich hier nicht.

Es bleibt uns noch, jenen Typ von hochkomplizierten Quaestionengebilden vorzustellen, die sowohl auf verschiedene Argumentengruppen eine Antwort geben, als auch von untergeordneten Quaestionen durchsetzt sind.

Beispiel einer eindeutig beantworteten Alternativfrage mit sinnvoll systematisierender Hypotaxe ist Q. 27:

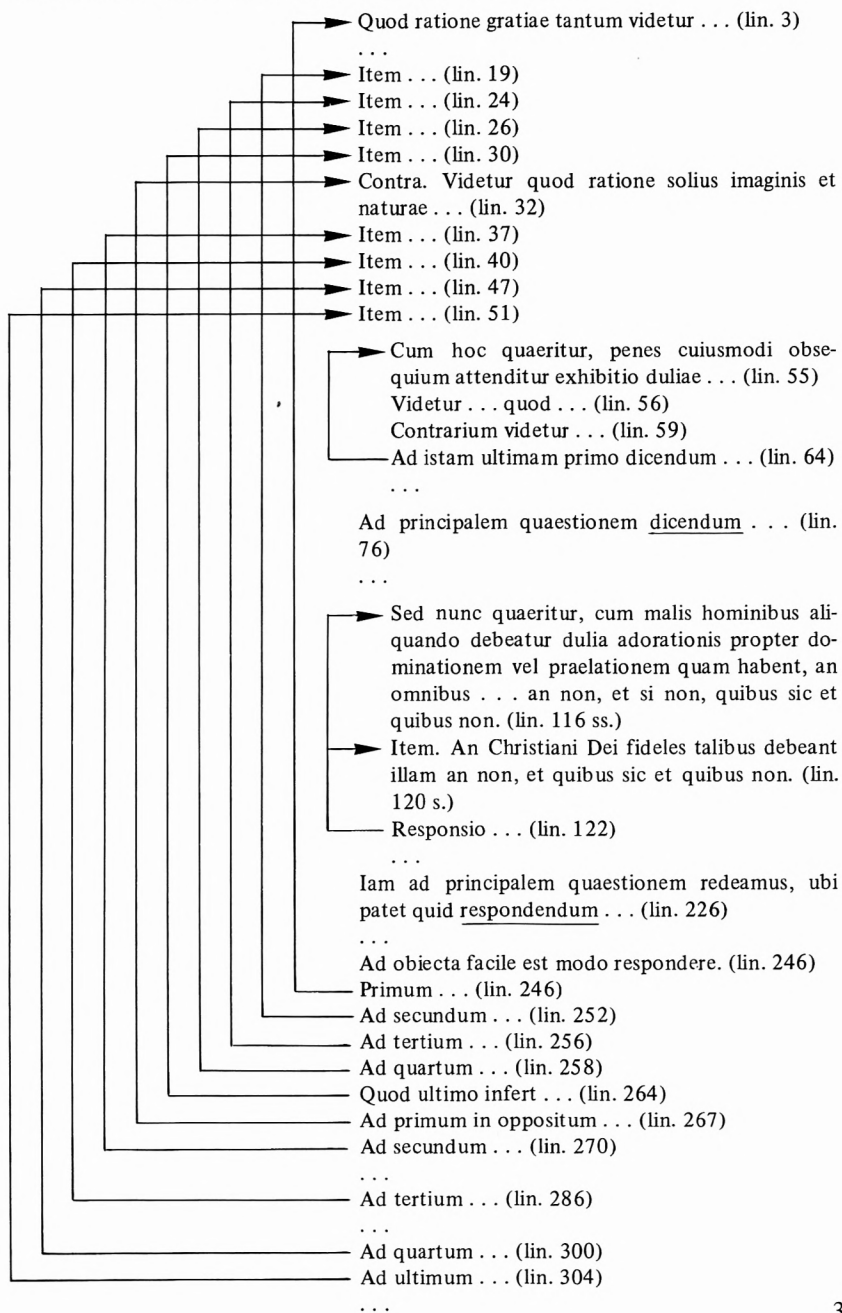
Q. 27: Supposita hac descriptione (sc. latriae) quaeratur de eius intellectu . . . utrum sit habitus vel usus sive actus vel quid aliud.



Hier ist es die umfassende Lösung, die Robert Kilwardby selbst gibt, die ein Eingehen auf alle Arten von Argumenten notwendig macht. Die untergeordnete Quaestio, deren Responsio mit weiteren Einzelheiten aus der Tugendlehre die Responsio der Hauptquaestio ergänzt und das Eingehen auf einen Teil der Einwände vorbereitet, trägt mit ihrer Stellung dazu bei, daß die Zahl der an sich Christologie-fremden Quaestionen begrenzt bleibt, ohne daß der Autor sich deshalb in den mitgeteilten Inhalten beschränken müßte.

Ähnliches gilt von einer anderen, dem gleichen Themenkreis angehörenden Alternativfrage, bei der die Beantwortung der Hauptquaestio nicht nur durch eine Hypotaxe vorbereitet, sondern selbst wiederum durch eine solche unterbrochen und nach deren Beantwortung weitergeführt wird. Ohne graphische Vergegenwärtigung ist es kaum möglich, dieses äußerst umfangreiche und komplizierte Gebilde zu durchschauen:

Q. 35: Quaeritur igitur ratione cuius debeatur rationali creaturae (sc. dulia). Aut enim ratione naturae quae est imago, aut gratiae quae est similitudo.



Die Notwendigkeit der Beantwortung beider Arten von Argumenten ergibt sich auch hier aus der Lösung im Sinne des „Sowohl – als auch“, die Robert Kilwardby selbst anbietet. Daß die zahlreichen kirchenrechtlichen Materialien, ohne welche die Hauptquaestio nicht zu beantworten ist, in Hypotaxe gebracht sind, dient einer sinnvollen Systematisierung und verhindert deren Verselbständigung.

Abschließend sei das Schema einer Alternativfrage gegeben, bei der die Hypotaxe die Widerlegung eines Einwandes verdeutlicht. (S. 35*, Q.2)

Bei dieser ebenfalls sehr kompliziert strukturierten Quaestio gibt der Autor zwar für die „philosophischere“ Meinung eine persönliche Vorliebe zu erkennen, die aber dann wieder zurücktritt zugunsten dessen, was ihm die reichlicher bezeugte kirchliche Lehre zu sein scheint. Besonders deutlich lassen sich an dieser Quaestio die auch sonst üblichen methodischen Zwischenbemerkungen erkennen, die entweder Inhalte zusammenfassen oder einen Umschwung zu einem anderen Standpunkt vorbereiten bzw. bestimmte Nuancierungen anbringen, wenn ein Standpunkt nur in einer modifizierten Form als akzeptabel erscheint.

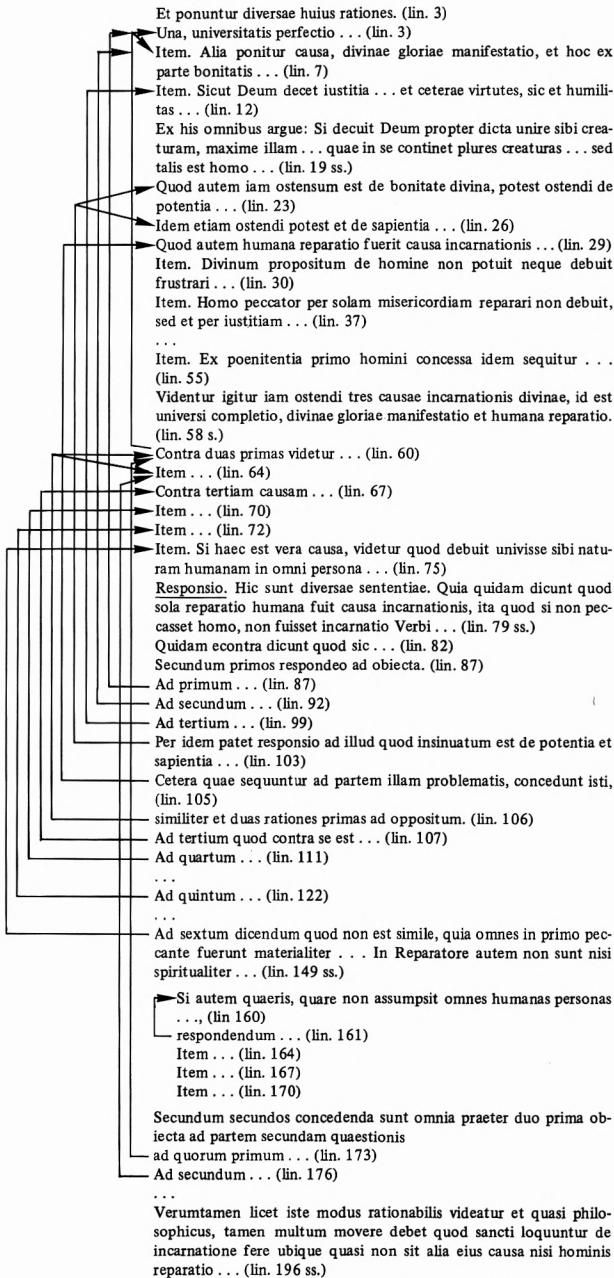
Damit sind die wichtigsten der in der Christologie des Robert Kilwardby vorkommenden Typen von Quaestionen und Quaestionengefügen in ihrer formalen Struktur hinreichend gekennzeichnet, um dem heutigen Leser auch inhaltlich den Zugang zu erleichtern. Es bleiben aber noch einige Einzelheiten hinzuzufügen.

Nicht nur in untergeordneten und zwischengeordneten Nebenquaestionen, sondern auch in den Objectionen und deren Erwiderungen hat Robert Kilwardby manches Thema untergebracht, das in anderen Christologien in eigenen Quaestionen abgehandelt wird. So gibt es z.B. bei ihm keine eigene Quaestio über die Möglichkeit der *assumptio* bzw. *unio* des Logos mit einer *natura angelica* und auch keine über die Weise der Hypostatistischen Union im *triduum mortis*, obwohl diese Themen vorkommen. Auch dies erklärt sich aus der starken Systematisierungstendenz angesichts einer ins Breite drängenden Stoff-Fülle.

Es darf nicht verwundern, daß einige der untergeordneten Quaestionen, die im jeweiligen Gefüge eine wichtige Funktion erfüllen, an Umfang mehr Raum einnehmen als einige der kürzeren, aber voll ausgeführten Hauptquaestionen (z.B. Q. 20, Q. 25, Q. 33). Die als vollständig gezählte, sehr kurze Q. 34 geht seltsamerweise sogleich nach dem *Contra* auf die Argumente der Gegenseite ein und gibt dann erst eine die *Responsio* vertretende zweifache Lösungsmöglichkeit. Q. 39 mit dem traditionsreichen Thema der *praedestinatio Christi* enthält kein *Quod sic*- und nur ein *Quod non*-Argument, auf welches eine Erwiderung erfolgt, erweckt aber doch den Eindruck einer vollständigen Quaestio und wurde auch als solche gezählt.

Ein Wort der Erklärung benötigt noch folgende Diktion, die mit mehreren Variationsmöglichkeiten innerhalb der christologischen Quaestionen auftritt:

Q. 2: Consequenter quaeritur: Si potuit Deus incarnari, quae causa vel congruitas quare oportuit?



Si dicis quod . . . , contra . . . ; Si dicis quod . . . , dicendum . . . ; Si dicis quod . . . , Responsio . . . Der erste Teil dieser Fügung kann abgewandelt sein in: Sed dices . . .

Diese Fügung kann in ihrem ersten Teil als Aufhebung eines Einwands fungieren, der im zweiten Teil wiederhergestellt wird. Sie kann auch innerhalb einer Responsio auftreten, indem im ersten Teil gegen diese ein Einwand erhoben wird, den der zweite Teil wieder abbaut, und sie kann schließlich innerhalb der Widerlegung eines Einwandes auftreten und diese in ihrem ersten Teil infrage stellen, worauf der zweite Teil sie wiederherstellt. Ist der erste Teil sehr ausführlich und der zweite Teil mit dem Wort responsio eingeleitet, so wurde in unserer Edition ein Absatz gemacht. Man darf sich also in diesem Fall nicht verwirren lassen, wenn mehrfach in einer Quaestio und an den verschiedensten Stellen das Wort responsio auftritt.

In der Quaestionenreihe Q. 31.1 – Q. 31.5 wird bei der Beantwortung der dritten dieser nebengeordneten und nur in nuce ausgeführten Quaestionen durch die Fügung Sed quaeris forte . . . Responsio . . . eine Präzisierung vorgenommen. Das gleiche geschieht bei der Widerlegung eines Einwandes mit der Fügung Si quaeris . . . Responsio. Diese beiden Präzisierungen, die in der Einleitungsformel den sonst üblichen Hypotaxen ähneln, sind hier jedoch im Sinne der Si dicis . . . Responsio-Diktion zu verstehen. Das Wort quaerere kommt in den christologischen Quaestionen auch ohne die Absicht vor, eine Haupt- oder Nebenquaestio zu eröffnen und findet gelegentlich sogar beim Fortgang einer parataktischen Anordnung Verwendung. (Vgl. Q. 46 lin. 403 als Wiederaufnahme des Wortes videamus in lin. 401.) Zwar ist die Grenze zwischen ausgedehnten Si dicis . . . Responsio-Fügungen und Hypotaxen manchmal fließend, und mag auch die Einteilung des Stoffes in unserer Edition diskutabel bleiben, so ist sie doch in jedem einzelnen Fall vertretbar.

Endlich bleibt noch zu erklären, warum in dieser Edition ohne Rücksicht auf Angaben in den Handschriften eine eigene Quaestionenzählung durchgeführt wurde. Die nur sporadisch auftretende und von der Handschrift W abweichende Zählung in M war ohnehin nicht zu verwenden. W zählt, wie schon gesagt, die Quaestionen der Christologie von Q. 1 bis Q. 86, wobei nicht nur einige Diskontinuitäten bestehen, sondern vor allem auch ohne Rücksicht auf Haupt- und Nebenquaestionen durchgezählt wird, obwohl die Einwände der scheinbar vorhergehenden Quaestio so erst innerhalb der scheinbar folgenden widerlegt werden, während andererseits viele Quaestionen überhaupt nicht gezählt sind. Stegmüller versucht dieses Letztere in seinem Quaestionenverzeichnis auszugleichen und kommt so auf die erstaunliche Anzahl von 112 christologischen Quaestionen. Diese Zählweise führt nicht zu einem inhaltlichen Verständnis des Stoffes und konnte für unsere Edition nicht übernommen werden, da sie den strukturellen Gegebenheiten widerspricht. Da man Stegmüllers Verzeichnis jedoch vielfach benutzt findet, wird dieses zur Orientierung im folgenden Kapitel abgedruckt.

3. Das Verzeichnis der christologischen Quaestionen des Robert Kilwardby
von F. Stegmüller (in: *Rech. de Théol. anc. et méd.* 6, 1934, 215–220)

<i>W</i>		<i>M</i>		IN LIBRUM TERTIUM
f.	q.	f.	q.	
1. DE INCARNATIONE.				
91 ^r	1	94 ^v	—	1. An possit esse, i. e. an duo tam distantia possint uniri, scil. Deus et homo.
91 ^r	2	94 ^v	—	2. Si potuit Deus incarnari, quae causa vel congruitas quare oportuit.
92 ^r	3	96 ^r	—	3. An possit una persona incarnari sine aliis.
92 ^v	4	96 ^v	—	4. An concedi possit: Deus est non incarnatus.
92 ^v	5	—	—	5. Utrum assumptio vel susceptio aut unio carnis sit actus Dei ratione naturae.
92 ^v	6	97 ^r	—	6. An assumptio, susceptio, unio, sint actus personae.
92 ^v	7	97 ^r	—	7. Utrum unio, assumptio et susceptio conveniat naturae ratione personae vel econverso.
92 ^v	8	97 ^r	—	8. Si potest una persona incarnari sine aliis, quare magis incarnatus est Filius quam alii.
92 ^v	9	97 ^r	—	9. An Pater et Spiritus Sanctus possint incarnari.
93 ^r	10	97 ^r	—	10. An possent vel possunt Pater et Spiritus Sanctus sibi univisse vel unire eandem humanitatem in unitatem personae, quae unita est substantialiter Verbo, ita quod plures personae divinae essent incarnatae una singulari humanitate.
93 ^r	11	97 ^v	—	11. Utrum eadem persona divina posset sibi assumpsisse in unitatem personae diversas humanitates singulares.
93 ^r	12	97 ^v	—	12. Habito quod solus Filius est incarnatus, quaeritur utrum per partes unitur coniuncto ex corpore et anima vel econverso, loquor de ordine naturae, supponens quod non fuit ibi ordo temporis.
93 ^v	13	97 ^v	—	13. Posito ergo quod primo unitus est partibus et per illas toti, quaeritur cui parti prius, utrum scil. carni mediante anima . . . an non.
93 ^v	14	98 ^r	15	14. Quo ordine uniatur Verbum potentiis animae vel partibus corporis.
93 ^v	15	98 ^r	—	15. An anima assumpta unita sit Verbo mediante habitu gratificante necessario.
94 ^r	16	98 ^v	—	16. An possit homo uniri Deo in persona cum habitu peccati in anima.
		98 ^v	16	17. An posset Christus assumpsisse carnem peccati.
94 ^r	17	99 ^r	—	18. Utrum assumendo talem carnem et animam assumpsit personam vel naturam.
94 ^r	18	99 ^r	—	19. (Utrum Verbum) assumpsit istum vel quemdam hominem.

<i>W</i> f.	q.	<i>M</i> f.	q.	
94 ^r	19	99 ^r	(17)	20. Quid dicendum sit hic naturam et quid personam et in quo distent, ut habeamus quid assumendo debet dici sumere personam et quid assumendo naturam.
94 ^v	20	100 ^r	18	21. An posset assumpsisse personam humanam, dico manentem in sua personalitate.
95 ^v	21	100 ^v	19	22. Quare in hac unione permanet immutata divina persona quam humana. — Item quare magis personatur utraque natura divina persona quam humana. — Item quare necesse est hanc unionem terminari ad divinam personam.
95 ^v	—	101 ^r	20	23. An aliqua unitas huic assimiletur aut an haec singularis sit.
95 ^v	—	101 ^r	21	24. Utrum haec unitas vel unio excedat omnes unitates vel uniones factas vel non.
95 ^v	22	101 ^r	23	25. An anima separata sit persona.
96 ^r	23	101 ^v	—	26. De tribus opinionibus circa incarnationem, quas ponit Magister d. 6, quaeritur quomodo sumuntur.
96 ^r	24	101 ^v	—	27. Quae earum sit verior.
		101 ^v	—	28. De prima opinione, quod Verbum assumpsit quendam hominem et econverso . . . , quaeritur an vera sit.
96 ^r	25	102 ^r	25	29. De opinione secunda, an aliquid veritatis habeat quae dicit, quod Deus est homo solum secundum habitum.
96 ^v	26	102 ^v	26	30. De tertia (opinione) quae ponit, quod Filius Dei assumpsit humanam naturam, an concedi debeat simpliciter quod assumpsit hominem sicut hominis naturam.
97 ^r	27	103 ^r	27	31. (An) concedendum sit quod assumpsit humanitatem.
97 ^r	28	103 ^r	28	32. (De prima suppositione huius opinionis. De compositione duarum naturarum). Dicit enim quod persona Christi est una composita.
97 ^r	29	103 ^v	29	33. De (secunda) suppositione qua dicunt, quod persona in Christo non est humana natura. Quaeritur quomodo verum est, cum vere dicatur ibi, quod persona divina vel Filius Dei sit homo.
97 ^r	30	103 ^v	30	34. De tertia suppositione quae dicit, quod Christus non est duo nec aliud et aliud.
97 ^v	—	103 ^v	31	35. De veritate huius: Deus est homo vel econverso.
97 ^v	31	104 ^r	—	36. Quare bene dicitur Deus humanatus et incarnatus, sed non bene dicitur Deus animatus, cum tamen assumpsit carnem simul et animam.
97 ^v	—	104 ^r	—	37. Quare in Scriptura saepissime dicitur incarnatus, magis quam humanatus.
98 ^r	32	104 ^v	32	38. Cum praedicetur homo de Christo et Paulo, utrum aequivoce vel univoce.
98 ^r	33	105 ^r	(33)	39. Utrum bene dicitur: Deus est homo factus.
98 ^v	34	105 ^v	34	40. Utrum concedendum sit, quod homo factus est Deus sicut econverso.
99 ^r	35	106 ^v	(35)	41. Utrum divina natura sit incarnata vel humanata.

<i>W</i>		<i>M</i>		
f.	q.	f.	q.	
99 ^r	36	106 ^v	(36)	42. An concedendum sit, quod divina natura vel divinitas sit homo.
99 ^v	37	106 ^v	(37)	43. Adhuc dubitatur (utrum haec) sit simpliciter neganda.
99 ^v	38	107 ^r	38	44. Utrum congruat dicere, quod divina natura facta sit homo vel caro.
99 ^v	39	107 ^r	39	45. Quare magis conceditur, quod divina natura sit carnata vel humanata quam quod passa vel mortua.
100 ^r	40	108 ^r	—	46. Utrum concedendum sit, quod divina natura sit nata de Virgine.
100 ^r	—	108 ^r	(40)	47. Quare non dicitur divina natura nata nativitate aeterna sicut humana nativitate temporali vel econverso.
100 ^v	41	108 ^v	41	48. Utrum concedendum sit, quod Christus bis natus sit.
100 ^v	42	109 ^r	—	49. Utrum in instanti temporalis nativitatis bene diceretur Christus bis natus.
101 ^r	43	109 ^r	(42)	50. Utrum in Christo sint duo filiationes.

2. DE LATRIA.

101 ^r	44	109 ^v	(43)	51. Quid est latría.
101 ^v		110 ^r	(44)	52. De intellectu (definitionis latría): Quomodo accipiendum est ibi servitutem vel cultum secundum se, i.e. utrum sit habitus vel usus sive actus vel quid aliud.
101 ^v	45	110 ^r	—	53. Cuius virtutis usus est latría.
102 ^r	46	110 ^r	45	54. Cum omnis servitus ab aliquo fiat et latría sit servitus, a quo debeatur.
102 ^r	47	111 ^r	—	55. An persona divina alii personae exhibeat latríam.
102 ^r	—	111 ^r	—	56. An Deo exhibeatur a daemonibus.
102 ^r	—	111 ^r	—	57. An angeli et omnino beati illam exhibeant.
102 ^r	48	111 ^r	46	58. Cui debetur latría. (An humanitati Salvatoris).
102 ^v	49	111 ^r	—	59. An Christo secundum Deum debeatur latría et secundum hominem dulia.
102 ^v	50	111 ^v	47	60. De partibus humanitatis Christi, an eis debeatur latría.
102 ^v	51	111 ^v	48	61. De imagine Christi hominis (utrum sit veneranda).
		111 ^v	49	62. Qua veneratione (imago Salvatoris veneranda sit).
102 ^v	52	112 ^r	50	63. De cruce Christi (vera: utrum sit adoranda latría an dulia an aliter).
103 ^r	53	112 ^r	—	64. Cum imago Christi hominis adoranda sit . . . et crux, lancea et alia instrumenta passionis . . . : utrum horum magis.
103 ^r	—	112 ^r	—	65. Cum omnia dominicae passionis instrumenta sunt a tactu suo sanctificata . . . quare adoratur magis lignum cruci illi configuratum vel alia materia, quam alia materia alii instrumento illius passionis configurata.
103 ^r	—	112 ^r	—	66. Cum Christus sit et Deus et homo, et illud quod est imago eius secundum hominem adoretur latría etsi per accidens, quare non similiter illud quod est eius imago secundum Deum.

<i>W</i>		<i>M</i>		
f.	q.	f.	q.	
103 ^r	—	112 ^v	—	67. Cum debeat (latría) alicui per se, aliis per accidens: et quare, et quo ordine.
103 ^r	—	112 ^v	—	68. Quomodo adorantur imagines in tempore gratiae quae in veteri testamento prohibebantur adorari.

3. DE DULIA

103 ^v	54	113 ^r	—	69. Cui debeat (dulia).
103 ^v	55	113 ^v	—	70. Cum Deo latría et dulia debeat, an sit eadem veneratio secundum rem, an alia et alia.
104 ^r	56	113 ^v	—	71. De dulia creaturae: Cui debeat et a quo.
				72. Ratione cuius debeat rationali creaturae.
				73. Penes cuiusmodi obsequium attenditur exhibitio duliae.
104 ^v	57			74. An omnibus malis hominibus praesidentibus aliis debeatur (dulia) an non. Si non, quibus sic et quibus non.
104 ^v	—	114 ^v	—	75. An christiani Dei fideles talibus debeant illam aut non, quibus sic, quibus non.
105 ^v	58	115 ^v	—	76. Hinc solvuntur multa quae possunt quaeri circa duliám venerationis vel adorationis.
105 ^v	59	115 ^v	—	77. (De duplici veneratione): simplici et veneratione adorationis.
105 ^v	60	116 ^r	—	78. (Si daemones) inter se ipsi sibi exhibeant duliám.
105 ^v	61	116 ^r	—	79. De comparatione eorum ad homines et angelos bonos: An exhibeant vel debeant eis duliám.
105 ^v	62	116 ^r	—	80. An angeli in coelo exhibebunt sibi post iudiciúm duliám invicem, quando cessabit praelatio.
105 ^v	63	116 ^r		81. Si homines et angeli invicem sibi exhibebunt tunc duliám.
105 ^v	64	116 ^r	56	82. Si Christus secundum hominem aliquibus debeat duliám, praesertim parentibus.
106 ^r	—	116 ^r	—	83. De dulia quoad principale obiectum, quod est rationalis creatura.
106 ^r	65	116 ^r	—	84. De ipsa quoad imagines sanctorum.
106 ^r	66	116 ^r	—	85. De dulia quid sit formaliter.
106 ^r	67	116 ^r	—	86. Cuius virtutis sit.
106 ^r	68	116 ^r	—	87. Quae possit elici descriptio duliae.
106 ^r	69	116 ^r	—	88. Utrum sine idolatria possit exhiberi latría angelo malo transfiguranti se in angelum lucis.

4. (DE FILIATIONE ET PRAEDESTINATIONE CHRISTI).

106 ^v	70	117 ^r	58	89. Utrum Christus sit filius adoptivus alicuius.
106 ^v	71	117 ^v	59	90. Utrum concedendum sit, quod Christus sit praedestinitus.
106 ^v	72	117 ^v	60	91. An concedendum sit quod Verbum vel Filius Dei praedestinitus sit.
107 ^r	73	118 ^r	—	92. Utrum praedestinatio univoce dicatur de praedestinatione Christi et nostra.

<i>W</i> f.	<i>q.</i>	<i>M</i> f.	<i>q.</i>	
107 ^r	74	118 ^r	—	93. (Utrum diversitas sit in effectu praedestinationis Christi et nostri, sed non in ipsa praedestinatione).
107 ^r	75	118 ^r	—	5. DE SCIENTIA ANIMAE CHRISTI. 94. Cum cognoscat anima Christi Verbum et res in Verbo et per Verbum, et etiam alio modo sicut nos eas cognoscimus, quaeritur de utroque.
107 ^r	78	118 ^r	61	95. Cum anima Christi Verbum cui unitur videat secundum omnium positionem, an ipsum comprehendendo.
107 ^r		118 ^v	(62)	96. De simplici secundum quod est ratione tali, utrum finitum sit vel infinitum.
107 ^v	79	118 ^v	63	97. De cognitione aliorum quae novit in Verbo et per Verbum: (Utrum noverit infinita).
108 ^r	80	119 ^v	—	98. An omnia infinita novit anima Christi.
108 ^r		120 ^r	—	99. De alio modo cognoscendi res, (simili nostro: Utrum) proficiat in scientia.
108 ^r	—	120 ^r	—	100. An illa anima usa sit abstractione sicut nostra.
108 ^r	—	120 ^r	—	101. (De spiritali visione), an mox in primo instanti habuerit eam de rebus corporalibus.
108 ^v	81	120 ^v	65	102. Cum habuerit vespertinam rerum cognitionem per visionem corporalem et spiritualem quaeritur an etiam per intellectualem.
				103. Si data est ei omniscientia, quare non similiter omnipotentia.
109 ^r	82	121 ^r	(66)	6. DE PASSIONE CHRISTI. 104. (Utrum passus sit secundum potentiam rationalem).
111 ^v	83	—	—	105. De passionis Christi quantitate: An fuerit acerbitate infinita.
—	—	123 ^r	(67)	106. (De iis qui) ponunt, quod in anima rationali est multitudo formarum.
—	—	126 ^r	68	107. (De illa suppositione): Nullus poenitens est debitor aeternae poenae.
112 ^v	84	127 ^r	—	108. Si poenitens tenetur ad aeternam poenam vel non.
113 ^v	—	127 ^v	—	109. Adhuc dubitatur de ista determinatione.
113 ^v	—	127 ^v	—	110. Quare antiqui iusti ante incarnationem . . . in inferno clausi tenebantur usque ad Christi passionem.
113 ^v	85	128 ^r	85	111. An (passio Christi) fuerit omnium gravissima.
114 ^v	86	129 ^v	(86)	112. Utrum ex necessitate passus.

4. Zu Thematik und Inhalt

Robert Kilwardby ist in der Christologie seines Sentenzenkommentars mit geringen Ausnahmen weder an der Interpretation heilsgeschichtlicher Fakten, noch an übergreifenden metaphysischen Fragestellungen interessiert. Ihm geht es vom Standpunkt des Logikers aus vor allem um die Theorie der Hypostatischen Union und die Weisen ihrer Prädikation. Dies ist sein eigentlicher Beitrag zur Christologie seiner Zeit, und hier demonstriert er auf hohem Niveau einen Prozeß des Denkens im Dienste einer vorgegebenen Glaubenslehre. Diese kurze Einleitung stellt sich nicht die Aufgabe, seine Leistung im Hinblick auf theologische Sprachkritik und sprachliche Bemühung um die Theologie erschöpfend zu würdigen. Dergleichen muß der künftigen Forschung anheimgestellt werden, die sich unserer Edition bedient.

Bezüglich der Thematik verfährt Robert Kilwardby in seiner Christologie selektiv.

Was in anderen Sentenzenkommentaren anläßlich der Distinktionen 3 und 4 im dritten Buch der Sentenzen des Petrus Lombardus an christologisch-mariologischen Einzelfragen aufgeworfen wird, etwa die Lehre von der *prima et secunda sanctificatio Marias*, die Beziehung Jesu zu seinen Vorvätern im Alten Testament etc., wird von Robert Kilwardby übergangen, ebenso wie die bibeltheologisch und dogmatisch orientierten Themen zur *conceptio* und *nativitas*, wenn man von dem minimalen Ansatz in Q. 7.1 absieht. Neben den einleitenden Erörterungen zur 1. und 2. Distinktion (Q. 1 – Q. 7) bilden die Distinktionen 5–8 in der Kommentierung des Robert Kilwardby (Q. 8 – Q. 26) den Höhepunkt seiner Bemühungen um eine logisch einwandfreie Prädikation bei christologischen Sätzen. Kenner der mittelalterlichen Theorien von Supposition und Prädikation finden hier den Versuch vor, deren Regeln auf Sätze des christlichen Glaubens anzuwenden bzw. ihre Anwendbarkeit zu prüfen und, sofern dabei eine Insuffizienz dieser Regeln festgestellt wird, nach Möglichkeiten der Abwandlung Ausschau zu halten (vgl. bes. Q. 16). Das letzte Kapitel unserer Einleitung befaßt sich mit einem der philosophischen Themen aus diesem Bereich, dem Personbegriff.

Eine seltsame Ausweitung erfährt die Kommentierung der 9. Distinktion (Q. 27 – Q. 37) insofern, als Robert Kilwardby nicht nur wie andere bekanntere Sentenzenkommentare die Fragen der Verehrung Christi sowie die Probleme von Kreuzes- und Bilderverehrung behandelt, sondern im Unterschied zu diesen und auch zu dem noch ungedruckten des Odo Rigaldi den christologischen Rahmen überschreitet und allgemein nach der Verehrungswürdigkeit der menschlichen

Natur fragt. Dieser Schritt von der Christologie zur Anthropologie, an sich eine Bestätigung dafür, daß mittelalterliche Christologie immer mit anthropologischem Interesse betrieben wird, hat jedoch hier negativen Charakter: Es geht um die Restriktionen, denen die diskriminierten Gruppen der Sünder, Exkommunizierten, Häretiker, Juden und Heiden in der mittelalterlichen Gesellschaft und Kirche in bezug auf Machtausübung und Anspruch auf Ehre unterliegen (Q. 35). Hier äußert sich nicht der Logiker Robert Kilwardby, denn um Probleme des sprachlichen Ausdrucks von Glaubenssätzen geht es dabei nicht, sondern um Gesellschafts- und Kirchenpolitik, zu deren Ausbau sich der Autor des kanonistischen und auch profan-juristischen Gedankenguts seiner Zeit reichlich bedient.

Die Kommentierung der 10. Distinktion fällt bei Robert Kilwardby kurz aus, weil er auf die Fragen von menschlicher Individualität und Personalität Christi nicht noch einmal zurückkommt, sondern sich auf die Ablehnung der adoptiven Sohnschaft Christi (Q. 38) und die Behandlung der Prädestinationsfrage beschränkt (Q. 39 – Q. 41).¹

Von dieser springt Kilwardby zur 14. Distinktion, der er wiederum größeres Interesse abgewinnt, weil er an der Lehre vom Wissen Christi ein erkenntnistheoretisches Interesse hat (Q. 42 – Q. 45) und sowohl nach aristotelischer wie augustinischer Erkenntnistheorie eine Verständnismöglichkeit anbietet.² Es fehlt trotz gelegentlicher Erwähnung der 13. Distinktion die in anderen Sentenzenkommentaren anlässlich dieser entwickelten Lehre von der gratia Christi, die auch von ekklesiologischer und heilssoziologischer Bedeutung ist.

Den letzten großen Abschnitt von Robert Kilwardbys Christologie bildet die Lehre von Leidensfähigkeit und Leiden Christi, die er mit ausgesprochen theologischem Interesse und im Bewußtsein der Kritik an zeitgenössischen Lehren entwickelt, indem er hier erstmalig auch heilsgeschichtliche Fragestellungen heranzieht. Die Lehre vom Willen Christi, an sich Thema der 17. Distinktion, ist bei Robert Kilwardby nicht eigens behandelt, sondern der Leidenslehre ein- und untergeordnet. Seine Kommentierung der 15. und 16. Distinktion (Q. 46) ist – ähnlich wie die der 9. – angereichert durch eine große Materialfülle aus der vorliegenden Tradition und bezieht einige Aspekte der 17. und 18. Distinktion ein.

Mit den Quaestionen zum Leiden Christi, die das übliche Repertoire an Fragen überschreiten, insbesondere der 47. Quaestio, setzt Robert Kilwardby einen theologischen Schwerpunkt seiner Christologie, indem er sich – ohne namentliche Angriffe – gegen die zeitgenössische Unendlichkeitsspekulation in der Soteriologie wendet. Robert Kilwardby bestreitet die Notwendigkeit einer in-

¹ Zu beachten ist allerdings, daß das Thema der Prädestination Christi in den Sentenzenkommentaren nicht einheitlich dem Text des Lombarden zugeordnet wird. Thomas beschäftigt sich damit anlässlich der 10., Bonaventura jedoch erst bei der 11. Distinktion.

² Vgl. bes. Q. 44a. Zum Thema siehe L. Hödl, *Die averroistische Wende im 13. Jahrhundert*, in: *Recherches de Théol. anc. et méd.* 39 (1972) 173 f.

finita satisfactio, wie sie z.B. auch in der Summa Fratris Alexandri Halensis und bei Thomas von Aquin vertreten wird.³ Der gefallene Mensch ist für ihn nicht schlechthin debitor aeternae poenae, auch wenn er sich gegen die infinita dignitas Gottes versündigt hat, weil seine Tat als actio creaturae in den Grenzen des geschöpfllich Möglichen bleibt, vor allem aber, weil nach dem Zeugnis der Tradition die patres antiqui des Alten Testaments poenitentia geleistet haben. Da nach christlichem Glauben der poenitentia die Kraft zugeschrieben wird, eine geschuldete poena aeterna oder infinita in eine zeitliche und endliche zu verwandeln, entfällt für Robert Kilwardby die Notwendigkeit der infinita satisfactio, die er zudem als unmöglich erweist.

An der Erlösungstat Christi sieht er (anstelle der ihn nicht befriedigenden Unendlichkeitsspekulation) mehr das positive Element: die oblatio perfectae obedienciae et perfectissimae iustitiae (Q. 48 lin. 223). Deswegen kann er es auch ablehnen, die passio Christi (wegen ihres Charakters als stellvertretende Übernahme von Strafe) als infinita zu bezeichnen (Q. 49 lin. 1). Er vermag so der neutestamentlichen Beschreibung des Leidens Christi besser gerecht zu werden als andere Theologen der Hochscholastik, ja er kann sogar zugeben, daß in bestimmter Hinsicht andere menschliche Martyrien schwerer sind als das Leiden Christi.⁴ Man wird dies alles als eine gewisse Entkrampfung der mittelalterlichen Soteriologie und als einen Schritt nach vorn bezeichnen dürfen, zumal keine theologische Relativierung damit verbunden ist. Denn der Zusammenhang der Menschheit mit dem Mittler wird umso deutlicher, je mehr die Erlösung als Zusammenwirken der poenitentia der Vielen mit der passio des Einen gesehen ist. „Haec liberatio poenitentia inchoatur tamquam in arra, ut non simus debitores aeternae poenae, passione vero Christi consummatur tamquam in plena solutione.“ (Q. 48 lin. 167)

Robert Kilwardby warnt eigens davor, den Satz ‚Sola passio Christi liberat nos a poena aeterna‘ mißzuverstehen, als ob „nihil requiritur ex parte nostra“ (Q. 48 lin. 170), und läßt so sein dynamisches und kontinuierliches Verständnis von liberatio erkennen. Glaube und Hoffnung auf die künftige passio Christi bei den „antiqui“ so wie aufgrund der bereits geschehenen bei den „moderni“ sind jenes Element der poenitentia, welches nach Robert Kilwardby die deobligatio von der poena aeterna zustande bringt. Die Erlösung durch den Deus homo bleibt also

³ Zur ersteren vgl. E. Gössmann, *Metaphysik und Heilsgeschichte. Eine theologische Untersuchung der Summa Halensis*, München 1964, 78 f. Thomas spricht in seinem Sentenzenkommentar bei der Kommentierung der 19. Distinktion selbstverständlich von der infinita efficacia Christi in satisfaciendo, welche in seiner Passion geleistet wird und die poena aeterna aufhebt.

⁴ Vgl. Q. 49. Bemerkenswert ist bei der Widerlegung des 5. Einwandes der seltsame Ausbruch aus der beschwichtigenden Lösung, die wohl kaum als in den Text gewanderte ursprüngliche Randbemerkung zu interpretieren ist. Vgl. lin. 159 s.

auch für ihn in der Nachfolge Anselms von Canterbury eine Notwendigkeit⁵, wenngleich mit einer anderen Auslegung: „In Christo deitas per infinitam potentiam humanum genus sublevavit a culpa in gratiam“ (Q. 47 lin. 22). Poenitentia als gratia Christi ermöglicht das Zusammenwirken von Mediator und Menschheit. In dieser Leidenslehre findet man also vieles von dem nachgeholt, was vorher zur 13. Distinktion ungesagt blieb.

Die letzte Quaestio dieser Christologie, der necessitas patiendi gewidmet, gehört zum Themenbereich der 16. Distinktion, obwohl einige Themen der 18. bis 20. in den Quaestionen 47 und 48 kurz angesprochen sind. Jedenfalls bricht hier die Christologie Robert Kilwardbys ab, und die folgenden Distinktionen mit der reichen Thematik anderer Sentenzenkommentare finden bei ihm nicht ihresgleichen, wenn man davon absieht, daß die Frage nach dem triduum mortis bei der Erörterung der Hypostatischen Union schon verschiedentlich herangezogen ist (vgl. z.B. Q. 13 lin. 57 – lin. 64).

Das Verfahren bei der Kommentierung des vorgegebenen Textes ist also ganz vom Interesse des Autors bestimmt, der sich vorbehält, große Themenkreise einfach zu übergehen und anderes einzufügen. Die Themen jedoch, zu deren Kommentierung er sich entschließt, werden ausführlich und mit dem Bestreben der Vollständigkeit dargestellt. Es bestätigt sich also in mancher Hinsicht, was schon Hinnebusch festgestellt hat, daß es sich nämlich bei Robert Kilwardby weniger um einen Sentenzenkommentar als um Quaestionen zu den Sentenzen des Petrus Lombardus handelt.⁶

Aber unsere bisherige Zuordnung der Quaestionen des Robert Kilwardby zu den Distinktionen des Petrus Lombardus war nur sehr grobmaschig und bezog sich im wesentlichen auf die Themen der Hauptquaestionen. Die diesen ein- bzw. zwischengeschalteten verkürzten Nebenquaestionen jedoch behandeln oft Themen zu anderen Distinktionen, die in anderen Sentenzenkommentaren als vollständige Quaestionen ausgeführt sind. Aber auch in den Hauptquaestionen Kilwardbys können außer der jeweils kommentierten noch andere Distinktionen herangezogen werden, die dann nicht mehr eigens behandelt sind. Versuchen wir einmal, die ersten 10 der christologischen Quaestionen Kilwardbys an den Sentenzenkommentar Bonaventuras zu halten, so ergibt sich folgendes Bild:

⁵Eine leichte Invektive gegen Anselm bzw. mittelalterliche Anselm-Traditionen kann man jedoch in der Ablehnung der potuit-debuit-fecit-Spekulation in Q. 47 erblicken, vgl. lin. 79 und lin. 29 ss. Dazu E. Gössmann, a.a.O. Anm. 3.

⁶W.A. Hinnebusch, *The Early English Friars Preachers*, Institutum Historicum FF. Praedicatorum Romae, Fasc. XIV, Rome 1957.

Robert Kilwardby		Bonaventura
Q. 1	entspricht	dist.1 a.1 q.1, S. 8–11 in tom. 3 der Quaracchi-Ausgabe
Q. 2	entspricht	dist.1 a.2 q.1.2, S. 19–28
lin. 64	entspricht	dist.2 a.1 q.1, S. 37–39
lin. 72	entspricht	dist.2 a.1 q.2, S. 39–41
lin. 75 und lin. 160 (2a)	entspricht	dist.2 a.1 q.3, S. 42 f.
Q. 3	entspricht	dist.1 a.1 q.2, S. 12 f.
Q. 3.1	—	—
Q. 3.2	entspricht	dist.5 a.1 q.1, S. 121–124
Q. 3.3	entspricht	dist.5 a.1 q.2, S. 124 f.
Q. 3.4	entspricht	dist.5 a.1 q.3, S. 125 f.
Q. 3.5	entspricht	dist.1 a.2 q.3, S. 28 f.
Q. 3.6	entspricht	dist.1 a.1 q.4, S. 16–18
Q. 4	entspricht	dist.1 a.1 q.3, S. 14–16
Q. 5	entspricht	(dist.2 a.2 q.1.2, S. 44–47)
Q. 6	entspricht	dist.2 a.3 q.1, S. 49–51
Q. 7	entspricht	dist.2 a.3 q.2, S. 52 f.
Q. 7.1	entspricht	(dist.3, pars 2, a.1, a.2, S. 80–90) (dist.12 a.1 q.1, S. 261–263)
Q. 8 mit 8a und Q. 9	entspricht	dist.5 a.2 q.1.2, S. 130–134
Q. 9. 1–3	entspricht	dist.6 a.2 q.1, S. 157–159
Q. 9.4	entspricht	dist.6 a.2 q.2, S. 159–162
Q. 9.5	entspricht	dist.6 a.2 q.3, S. 162 f.
Q. 10	entspricht	dist.5 a.2 q.3, S. 135–137.

In den ersten 10 Quaestionen (samt unter- und zwischengeordneten) beschreibt Robert Kilwardby also eine Art spiralischer Bewegung durch die Distinktionen des Lombarden: dist. 1–2–1–5–1–2–(3)–6–5. Diese Arbeitsweise, die mit seinem Sparprinzip zusammenhängt, verbietet es, seine christologischen Quaestionen der Reihenfolge der Distinktionen des Lombarden eindeutig zuzuordnen.

Bonaventuras Kommentierungen der einzelnen Fragestellungen zu den Distinktionen des Lombarden sind ausführlicher und wortreicher, oft mit Robert Kilwardbys Lösungen übereinstimmend, manchmal aber auch deutlich davon abweichend. An Prägnanz und Knappheit bleibt Kilwardby unübertroffen. Aus dem größeren Wortreichtum Bonaventuras auf die Priorität Kilwardbys zu schließen, erweist sich jedoch als inopportun. Manchmal sind bei Robert Kilwardby zeitgenössische Standpunkte zu einer bestimmten Frage dargestellt, darunter auch der, den Bonaventura vertritt, manchmal ist es umgekehrt so, daß der Standpunkt Kilwardbys im Vergleich zu Bonaventura das frühere Stadium bei der Diskussion einer bestimmten Frage spiegelt. Vergleicht man Robert Kil-

wardby Q. 3 lin. 98 ff. mit Bonaventura, dist. 1 a.1 q.2, ad 1, S. 13 und Robert Kilwardby Q. 6, lin. 45 ff. mit Bonaventura, dist. 2 a.3 q.1 resp., S. 50, so scheint der erstere jeweils den fortgeschritteneren Standpunkt der Diskussion wiederzugeben, weil die von Bonaventura vertretene Meinung als eine unter anderen vorkommt. Jedoch bei Robert Kilwardbys 10. Quaestio ist es umgekehrt, wie das folgende Kapitel dieser Einleitung zeigen wird. Die Prioritätsfrage ist also nur schwer und wohl auch erst dann zu lösen, wenn der gesamte Sentenzenkommentar Robert Kilwardbys ediert ist.⁷ Die bisher angenommene Spanne der Entstehungszeit zwischen 1248 und 1261 wird dann sicher zu präzisieren sein.⁸

Ein überraschendes Bild ergeben die in der Christologie zitierten Autoren. Der Aristoteleskenner Kilwardby, der sich in seinem Werk *De ortu scientiarum*, wie ein Blick in das Register der Edition zeigt, mehr als 200mal auf die Autorität des Aristoteles beruft, nennt dessen Namen in der Christologie seines Sentenzenkommentars nur fünfmal (ohne wörtliches Zitat). Die Autorität des Kirchenvaters Augustinus dagegen ist mit einem breiten Spektrum an Werken mehr als siebzigmal vertreten. Dies erklärt sich nicht allein vom Inhalt her, sofern in einer Christologie ein Augustinus mehr Kompetenz aufzuweisen hat als ein Aristoteles, sondern es ist auch zu berücksichtigen, daß bei philosophischen Fragestellungen im 3. Buch mehrfach von Robert Kilwardby zurückverwiesen wird auf das 2. Buch seines Sentenzenkommentars, wo Aristoteles (und auch Averroes) eine bedeutendere Rolle spielen. Die Verbindung zur Klärung wichtiger philosophischer Fragen im 2. Buch ist also hergestellt.

Der nächst Augustinus am meisten zitierte christliche Schriftsteller ist Johannes Damascenus, der mit über 60 Zitaten vertreten ist. Konzilien oder Konzilsentscheidungen erwähnt Robert Kilwardby in seiner Christologie nicht, abgesehen von einer indirekten Anspielung (vgl. Q. 8 n. 6). Aus der Patristik kommt Boethius etwa neunmal zu Worte, von vereinzelt Nennungen anderer Kirchenväter abgesehen. Die Frühscholastik ist außer dem kommentierten Magister Petrus Lombardus durch Anselm von Canterbury, sowie Hugo und Richard v. St. Viktor vertreten. Bernhard von Clairvaux wird nur einmal zitiert, und der

⁷Der zweite Teil des 3. Buches wird etwa 2 Jahre nach dieser Christologie erscheinen (ed. G. Leibold). Die allgemeine Sakramentenlehre des 4. Buches wurde vor längerer Zeit von K. Frings transkribiert und liegt der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der mittelalterlichen Geisteswelt der Bayerischen Akademie der Wissenschaften vor.

⁸Vgl. O. Lottin, *La Notion du Libre Arbitre dans la Jeune École Dominicaine* d'Oxford, in: *Revue des Sciences phil. et théol.* 24 (1935) 283; F. Stegmüller, *Robert Kilwardby, De natura theologiae*, *Opuscula et textus* Fasc. XVII, Münster 1935, 5. Vgl. auch die in Anm. 4 und 5 des 5. Kapitels dieser Einleitung angegebene Literatur zur Entstehungszeit von Robert Kilwardbys Sentenzenkommentar.

Name Gilberts von Poitiers, dessen Einfluß unverkennbar ist, bleibt ungenannt. Erwähnenswert ist die Berufung auf „quidam“ und „alii“, die häufiger sein dürfte als in anderen Sentenzenkommentaren. Zum guten Teil ließen sich die diesen zugeschriebenen Lehren als tatsächlich existierend identifizieren, aber manchmal handelt es sich auch um Fiktionen, was an der grammatischen Form des Verbs zu erkennen ist (z.B.: *Aliqui non incongrue tenerent . . . et dicerent . . .*), oder man findet die Meinung der angeblichen „quidam“ unter den Argumenten in den Quaestionen der bekannteren Sentenzenkommentare und Summen der vierziger und fünfziger Jahre des 13. Jahrhunderts. In diesem Fall dienen sie zur Steigerung oder besonderen Verlebendigung der Dialektik. Es ist verwunderlich, daß Robert Kilwardby eigene Textstellen als Meinung von „quidam“ wieder aufgreift.

In den seltener vorkommenden Zitaten weist Robert Kilwardby Ähnlichkeiten mit Richard Fishacre auf, von dem er auch in der Anwendung naturwissenschaftlicher, vor allem optischer Vergleiche (besonders bei der Lehre vom Wissen und von der Leidensfähigkeit Christi) beeinflusst scheint, aber in der Lösung der einzelnen Probleme wahrt Robert Kilwardby seine Freiheit.⁹

⁹ Eine Anregung zu seiner soteriologischen Korrektur der gängigen Unendlichkeitsspekulation könnte Robert Kilwardby eventuell von Fishacres Kommentierung der 18. Distinktion erhalten haben. Vgl. Oxf. Balliol Coll., Cod. 57, fol. 194 r.

5. Der Personbegriff

Im folgenden soll anhand eines besonders kennzeichnenden Themas versucht werden, der Eigenart Robert Kilwardbys in seiner Behandlung christologisch-anthropologischer Fragen nahezukommen und dadurch – soweit möglich – etwas über seine Stellung in der Philosophie- und Theologiegeschichte des 13. Jahrhunderts auszumachen.

Dazu bietet sich die Erörterung des Personproblems an, wie sie allgemein in den Sentenzenkommentaren anlässlich der 5. Distinktion üblich ist und in einem inneren Zusammenhang steht mit der Diskussion der drei fröhscholastischen Theorien der Hypostatischen Union in der 6. Distinktion. Robert Kilwardby läßt frühzeitig erkennen, daß er sich der zweiten der drei bei Petrus Lombardus überlieferten *opiniones* anschließen will. Die Quaestiones 5 und 6 über die Priorität der *unio cum partibus* und die *unio carnis mediante anima* verraten bereits seine Entscheidung für die *secunda opinio*. In Q. 8 „*Utrum assumendo talem carnem et animam assumpsit personam vel naturam*“ wird in der Christologie des Robert Kilwardby zum erstenmal jener dreigliedrige Personbegriff angeführt, der seit Wilhelm v. Auxerre in den Summen und Sentenzenkommentaren geläufig ist.¹ „*Dicunt . . . aliqui . . . quod per nomen individui in definitione personae intelligi debent tres condiciones, scilicet singularitas et incommunicabilitas et supereminens dignitas.*“² Mit der Berufung auf „*aliqui*“ scheint eine genaue Zitierung von Bonaventuras Sentenzenkommentar vorzuliegen³, wie dies des öfteren der Fall ist, weshalb man wohl geglaubt hat, dessen Priorität annehmen zu müssen.⁴ Jedoch handelt es sich bei den drei *distinctiones* oder *condiciones* des Personseins um allgemeines Gedankengut seit Beginn des 13. Jahrhunderts, und zudem wird unser anschließender Vergleich von Robert Kilwardbys Quaestio 10 mit den entsprechenden Quaestionen bei Bonaventura und Thomas erweisen, daß er, geistesgeschichtlich gesehen, einem früheren Stadium der Erörterung des Personproblems zuzurechnen ist, wenngleich dies nicht unbedingt auch eine zeitliche Priorität bedeuten muß.

Verfolgen wir zunächst die Aussagen des Robert Kilwardby zum Personbegriff. Bevor er in der 8. Quaestio der Christologie von den drei *condiciones*

¹ Vgl. A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Fröhscholastik* II, 1, Regensburg 1953, 113 f.

² Q. 8, lin. 137 s.

³ Vgl. Q. 8, Anm. 20.

⁴ Vgl. M. Schmaus, *Augustins psychologische Trinitätserklärung bei Robert Kilwardby*, in: *Sapientiae procerum amore, Mélanges Médiévistes offerts à Dom Jean-Pierre Müller O.S.B.*, Roma 1974, 153.

des „nomen individui“ in der Definition von persona gesprochen hat, wurden von ihm bereits der boethianische und der aristotelische Naturbegriff sowie der Personbegriff des Boethius und des Richard von St. Viktor vorgestellt (Q. 8a). Dann erfolgt einer der wichtigen Verweise auf das 2. Buch seines Sentenzenkommentars, und zwar auf die Frage nach der causa individuationis (W fol. 53v – fol. 55r, M fol. 43r – fol. 45r).

Vergegenwärtigen wir uns zunächst den Stellenwert der Frage nach Individualität und Person. Es geht bei der Q. 8 des 3. Buches wie bei den ihr entsprechenden in anderen Sentenzenkommentaren um die Möglichkeit der Annahme einer menschlichen Natur ohne Mitfolge der menschlichen Personalität, also ein grundsätzliches Thema der Inkarnationslehre. Durch den Rückgriff auf die Frage nach dem Individuationsprinzip, wie Robert Kilwardby sie im 2. Buch seines Sentenzenkommentars beantwortet hat, wird das christologische Problem des 3. Buches auf ein allgemein philosophisches Fundament verwiesen. Der Autor gibt zu verstehen, daß er die christologischen Probleme von Individualität und Person nicht anders zu lösen beabsichtigt, als nach den im 2. Buch erarbeiteten philosophischen Grundlagen.

Die Quaestio „Et quia personalitas est individuatō quaedam, primo quaeritur de causa individuationis“ im 2. Buch von Robert Kilwardbys Sentenzenkommentar enthält nicht nur seine Lehre von der pluralitas formarum, woran man sieht, daß schon zur Abfassungszeit des Sentenzenkommentars jene Grundlagen seines Denkens gefestigt waren, die im Jahr 1277 zu der berühmten Verurteilung der Unitarier durch den Erzbischof von Canterbury führten⁵; diese Quaestio ist auch deshalb von Bedeutung, weil sie einen wichtigen Beitrag zum Universalienproblem und zur Wissenschaftstheorie des 13. Jahrhunderts liefert, was eine baldige Edition des 2. Buches wünschenswert erscheinen läßt. Hier sei diese Quaestio nur insoweit skizzenhaft dargestellt, als sie zum Verständnis des Individualitäts- und Personproblems im 3. Buch notwendig ist.

Robert Kilwardby diskutiert drei mögliche causae individuationis: die materia, die forma substantialis und die forma accidentalis.

Die für die Materie als Individuationsprinzip sprechende Argumentengruppe beruft sich auf vier verschiedene Aristoteles-Stellen und den „Commentator“

⁵ Vgl. E.M.F. Sommer-Seckendorff, *Studies in the Life of Robert Kilwardby*, Rome 1937, bes. das Kapitel: Kilwardby's philosophical standing and the Condemnations of Oxford, S. 130–162; dies., *Robert Kilwardby und seine philosophische Einleitung „De ortu scientiarum“*, in: *Histor. Jahrb.* 55 (1935) 312–324, bes. 323 über die Ansätze zur pluralitas-formarum-Lehre bereits in diesem Werk. Ähnlich D.E. Sharp, *The 1277 Condemnation by Kilwardby*, in: *The New Scholasticism* 8 (1934) 306–318. F. Ehrle, *Gesammelte Aufsätze zur englischen Scholastik*, Rom 1970, 59–86. A. Birkenmajer, *Vermischte Untersuchungen zur mittelalterlichen Philosophie*, Beitr. zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, Bd. XX, 5, Münster 1922, 36–69.

Averroes, die dafür zu plädieren scheinen, daß wegen der Unteilbarkeit der Form die Differenz zwischen universale und individuum „per materiam“ hervorgerufen wird.

Zugunsten der forma substantialis tritt keine Autorität, sondern eine Vernunftüberlegung ein: „Sicut actualis entis est aliquis actus perfectio, sic entis quod est substantia, perfectio est aliquis actus qui est substantia vel substantialis.“

Für die individuierende Kraft der forma accidentalis läßt Kilwardby Boethius – „differentiam in numero accidentium varietas facit“ – und Porphyrius sprechen, „qui dicit quod individuum dicitur quoniam consistit in proprietatibus quarum collectio numquam in alio eadem erit.“

Der erste dieser drei möglichen Standpunkte wird erschüttert, indem Robert Kilwardby die Autoritäten des Aristoteles und Averroes gleichsam gegen sich selbst ausspielt, vor allem jedoch Averroes „qui dicit quod materia una numero et recipit primo formam universabilem, cum de se nullam habeat, et mediantibus universalioribus particulares et tandem individuales.“

Gegen die forma substantialis als Individuationsprinzip wird folgende Überlegung angestellt: Entweder die forma individualis oder die forma specifica muß die contractio ad individuum bewirken. Erstere scheint jedoch nicht infrage zu kommen, da es sich sonst um eine individuatio per se ipsam handeln würde, „ergo eadem est individuans et individuata, et sic idem agens et patiens, idem in actu et in potentia simul et semel.“ Auch die forma specifica scheint als individuierendes Prinzip auszuschneiden, denn wenn sie sich zur individuellen Form kontrahieren würde, verlöre sie die Identität mit sich selbst, „quia sic contraheret ad minus se.“

Die bisherige Argumentation enthüllt sich jedoch als eine nicht exklusiv zu verstehende, denn Robert Kilwardby steuert auf eine die scheinbaren Gegensätze vereinbarende Lösung zu, die er jedoch anschließend in seinem eigenen Sinne modifiziert: „Respondetur ad hoc quod principalis causa individuationis est efficiens. Causa autem sine qua non vel in qua est materia. Causa de qua est species, quia efficiens educit de universali formam individuum, et per hoc individuat tam materiam quam compositum . . . Sicut diversae formae specificae educuntur de genere, sic diversae formae individuae de specie.“

Dieser opinio, die man vielleicht eher im franziskanischen als im dominikanischen Umkreis suchen könnte,⁶ stellt Robert Kilwardby seine eigene gegenüber, deren Berührungspunkte mit der zuvor vorgetragenen jedoch unverkennbar sind: „Aliter et forte probabilius dici potest quod signatio actualis sit causa individuationis, et ultima signatio huius et illius individui causa. Non dico de signatio-

⁶ Vgl. J. Assenmacher, *Die Geschichte des Individuationsprinzips im Mittelalter*, Leipzig 1926, S. 30–37.

ne intellectus, sed rei extra. Non iterum de signatione loci et temporis, sed materiae et formae, vel potius materiae per formam ad quam sequitur signatio quaedam loci et temporis in corporalibus quae sunt individuo accidentalia. Dico autem signationem tam actionem quam passionem . . . Actio igitur formae in materiam, signatio actio est, et passio materiae a forma, signatio passio est, ex quibus causatur ens actuale et individuum. Est igitur tam materia quam forma causa individuationis, sed materia causa receptiva, forma activa. Primo igitur sunt materia et forma, deinde signatio materiae a forma, et tertio per illam individuum quod est ens actu. Et per hoc nota quod forma signando et individuando materiam ex consequenti semetipsam signat ac individuat atque compositum.“

Es fällt auf, daß in Robert Kilwardbys eigener Lösung des Individuationsproblems die causa efficiens zunächst nicht auftritt. Wie dies schöpfungstheologisch zu verstehen ist, wird man erst voll erkennen können, wenn das gesamte 2. Buch seines Sentenzenkommentars vorliegt. Schlüsse in Richtung auf eine von Robert Kilwardby intendierte Behauptung größerer Eigenständigkeit und Eigentätigkeit des Geschaffenen zu ziehen, wäre wohl verfrüht. Wichtig ist aber, daß die in Q. 8 des 3. Buches rekapitulierte Lehre von „materia et forma signatae signatione ultima“⁷ in der eben zitierten Stelle ihre nähere Erklärung findet. Die ultima signatio bedeutet die Abgeschlossenheit des Individuellen in sich selbst, wobei sogar von den akzidentellen signationes des Ortes und der Zeit⁸, die in dieser Form nur dem körperlich Individuellen zukommen, noch abgesehen werden kann: letztgültige und essentiell nicht weiter bestimmbare Signierung dieser materia durch diese forma substantialis und des compositum als ens actuale. Die christologische Verwendbarkeit dieser Auffassung von Individuation liegt bereits auf der Hand: Das mit der forma nobilioris generis, der persona Verbi, vereinigte compositum aus Leib und Seele erfüllt nicht die Bedingungen der Individuation

⁷ Q. 8, lin. 99.

⁸ Auf die Bedeutung von Raum und Zeit kommt Robert Kilwardby in der Quaestio des 2. Buches über das Individuationsprinzip noch einmal zurück, wo er sich mit der Individualitätsbestimmung des Porphyrius als collectio proprietatum auseinandersetzt. Er versucht zu ergründen, ob es sich dabei um akzidentell verstandene proprietates handeln muß oder nicht. Für ihn ist es möglich, darunter jene proprietates zu verstehen, „quae dicta sunt essentialia individuo cuius sunt signatio actio et signatio passio et actualis existentia quae revera non sunt accidentia.“ Jedoch rechnet er auch mit der Möglichkeit, daß Porphyrius die individuierenden Proprietäten akzidentell verstanden hat, und in diesem Fall nimmt er zunächst an, Porphyrius habe die für das Individuum essentiellen Proprietäten nur deshalb akzidentell genannt, „quia sunt accidentia speciei“. Er hat aber auch folgende Erklärung bereit: Porphyrius „intendit propinquitatem accidentium verorum ad proprietates essentielles constituentes individuum, et quia vera accidentia sunt nobis notiora quam illae, ideo per accidentia significat eas.“ Als Beispiel für die Nähe der akzidentellen Proprietäten zu den essentiellen gebraucht er die des Ortes und der Zeit. Die signationes loci et temporis konstituieren für Robert Kilwardby zwar nicht das Individuum, aber das (körperliche) Individuum wird nur durch sie wahrgenommen.

für das *genus humanum*. Die in anderen Sentenzenkommentaren und auch Summen übliche und durchaus verschieden beantwortete Frage nach der menschlichen Individualität Christi wird denn auch bei Robert Kilwardby trotz häufiger Zitation des Damascenuswortes, der Sohn Gottes habe die menschliche Natur in *atomo* angenommen, gar nicht erst gestellt.

Aber bleiben wir zunächst noch bei der *Quaestio* über die *causa individuationis* im 2. Buch. Der Einwand, der zuerst gegen die *forma substantialis* als Individuationsprinzip geltend gemacht wurde, kann jetzt entkräftet werden, was mit dem prozeßhaften Charakter der Individuation als einer gegenseitigen Bestimmung von Form und Materie zusammenhängt: „*Nec est hoc inconueniens quod idem individuet et individuetur, signet et signetur a se secundum diversas rationes. In quantum enim forma continet materiam, indistanter individuat et signat. In quantum autem materiae indistanter unitae adhaeret, individuat et signatur.*“ Hier nun ist auch wieder von der *causa efficiens* die Rede, die jedoch von Robert Kilwardby (im Gegensatz zu der von ihm zuerst referierten Meinung?) nicht als *causa intrinseca individuationis* angesehen wird, was in der Tat auf eine größere Eigenständigkeit der Geschaffenen hindeutet: „*Et cum ita dixerim materiam et formam actualiter signatas esse causam individui, non nego efficientem esse causam huius esse. Sed est causa extrinseca, materia autem et forma causae intrinsecae per actualement signationem, ut dictum est.*“

Daß die Formulierung *signatio ultima* über das bisher Gesagte hinaus noch auf die Auffassung von der *pluralitas formarum* hinzielt, geht aus den folgenden, von Porphyrius angeregten Bestimmungen der *individualis proprietas* hervor, die von Robert Kilwardby als „*essentialis individuus*“, aber „*accidentalis speciei*“ bezeichnet wird, „*quia species subsistit bene sine esse actuali huius vel illius . . . Nec tamen dicendum quod essentia actualis individui sit accidens, quamvis sit accidentale speciei secundum quod huiusmodi . . . sicut nubes est substantia et tamen suum coesse cum aere sublimi accidentale est aeri, sed nubes non est eius accidens.*“ Während die *materia* nach Robert Kilwardby einer dreifachen *consideratio* unterliegt — absolut betrachtet, comparative ad *formam simpliciter* und comparative ad *hanc signatam formam*, und man erst bei der dritten *consideratio* von *individuatione* sprechen kann, verhält es sich bei der Form anders: „*Ex parte vero formae plures inveniuntur considerationes quam in materia, quia plures formae sunt in una materia in constitutione unius individui, sicut in hoc igne est forma substantiae et forma corporis et forma igneitatis.*“ Auch von diesen Formen kann nach Robert Kilwardby jede „absolute“ oder „comparative“ betrachtet werden. Bei absoluter Betrachtung wird sie (wie auch die absolut betrachtete Materie) *essentia* genannt, bei komparativer Betrachtung ist zu unterscheiden einerseits zwischen „*comparatio ad materiam*“ und „*comparatio ad hanc materiam*“, wobei erst die letztere die *ratio individualis* ausmacht, und andererseits bei der „*comparatio ad aliam formam*“ zwischen der

mit einer forma posterior, „et sic dicitur genus vel universale“, und der mit einer forma prior, „et sic dicitur species vel particulare.“ Daraus ergibt sich nun eine wichtige Konklusion für Robert Kilwardbys Lösung der Universalienfrage: „Ex his patet quod idem est in re id quod est universale et individuum, sed ratione differt quia hoc quod est universale circumscripta comparatione ad materiam signatam, fit individuum si comparetur ad materiam signatam.“ Ohne dies jedoch hier weiter zu verfolgen, läßt sich das Individuationsverständnis Robert Kilwardbys in seiner christologischen Anwendung einsehen: Bei Christus fehlt von menschlicher Seite die ultima signatio, er hat daher keine proprietas individualis, denn seine humanitas existiert als ein applicatum formae nobilioris generis⁹ und kann nur von daher zum ens actuale werden. Die ultima signatio kommt also bei Christus von der göttlichen und nicht von der menschlichen Seite. Die Quaestio 8 des 3. Buches verweist also mit vollem Recht auf die Quaestio des 2. Buches über das Individuationsprinzip, die den Begriff des Individuums als eines in seinem eigenen genus abgeschlossenen ens actuale entwickelt.

Aus diesen Voraussetzungen erklärt sich auch bei Robert Kilwardby die besondere Bedeutung jener drei condiciones des „nomen individui in definitione personae“, nämlich singularitas, incommunicabilitas und supereminens dignitas, die nach dem Vorgang des Wilhelm von Auxerre in den großen Sentenzenkommentaren und Summen herangezogen werden. A. Hufnagel und auch andere Philosophie-Historiker haben in bezug auf Alexander Halensis (Glossa und Summa), Bonaventura, Albertus und Thomas¹⁰ die Unterschiede in der Verwendung dieses Personbegriffs herauszuarbeiten versucht, wobei zuweilen ein gewisses Unge-nügen vermerkt wird, als habe insbesondere die Bestimmung der dignitas keine positive, sondern nur die negative Funktion, bei der Hypostatischen Union die Nicht-Annahme der menschlichen Person zu begründen.¹¹

An Robert Kilwardbys Verwendung der drei condiciones individui in definitione personae läßt sich zunächst erkennen, daß damit alles andere gemeint ist als ein „ontologischer Aufbau des Person-Ganzen“, wie Hufnagel es für Bonaventura feststellen zu können glaubt.¹² Seine erste Erwähnung der drei distinctiones

⁹ Q. 8 lin. 92. Vgl. auch Q. 9 lin. 126 s.

¹⁰ Vgl. A. Hufnagel, *Das Person-Problem bei Albertus Magnus*, in: *Studia Albertina*, Festschr. für B. Geyer, ed. H. Ostlender, Münster 1952, 202–233; ders., *Bonaventuras Person-Verständnis*, in: *Theologie in Geschichte und Gegenwart*, Festschr. für M. Schmaus, ed. J. Auer, H. Volk, München 1957, 843–860; ders., *Die Wesensbestimmung der Person bei Alexander von Hales*, in: *Freiburger Zeitschr. für Philosophie und Theologie* 4 (1957) 148–174; ders., *Der Mensch als Person nach Thomas v. Aquin*, in: *Tommaso d'Aquino nel suo VII centenario*, 7, *Atti del Congresso Internazionale* (Roma-Napoli 1974), Napoli 1979, 257–264.

¹¹ Vgl. W. Breuning, *Die Hypostatische Union in der Theologie Wilhelms v. Auxerre, Hugos v. St. Cher und Rolands v. Cremona*, Trier 1962, 112 f.; 126; 140 u.ö.

¹² Vgl. a.a.O. 851.

ist sogar in der 8. Quaestio des 3. Buches noch verfremdet als Meinung der „quidam“, die Robert Kilwardby erst zu der seinen macht, indem er sie ausdrücklich auf seine durch den Hinweis auf das 2. Buch gestützte Auffassung von der causa individuationis bezieht: „Et dicunt quod tertia condicio (sc. dignitatis) deest rationali naturae assumptae, quia natura assumpta est ordinata ad nobiliorem proprietatem personae secundum naturam alteram. Sed istud non intelligo nisi velint idem dicere cum his quae praemissa sunt.“¹³ Robert Kilwardby versteht also die von Wilhelm v. Auxerre überkommene Persondefinition bzw. das Fehlen der tertia condicio bei der menschlichen Natur Christi – in seiner vorher erläuterten Begrifflichkeit gesprochen – als ein Ausbleiben der signatio ultima vonseiten des *genus humanum*, ersetzt durch die *forma nobilior* der *persona divina*. Weil die *forma nobilior* – leicht identifizierbar mit der *dignitas* als der *tertia condicio* – bei Christus durch die Person des Logos gewährleistet ist, bedarf es aber auch einer Modifikation der 2. condicio, der *incommunicabilitas*: Von menschlicher Individualität und Personalität kann man nach Robert Kilwardby nur sprechen, wenn es sich um eine singuläre Menschennatur handelt (*oportet quod sit rationalis natura . . . , quod sit atoma in illo genere*) und nicht um ein „naturaliter coniunctum vel coniungibile ad constitutionem alicuius terti“¹⁴, so wie etwa die Seele mit dem Leib verbunden, das *tertium* Mensch konstituiert.

Es wird aber unter christologischem Aspekt zu dieser Inkommunikabilität zusätzlich noch gefordert, daß die *singularis natura rationalis* „non sit alicui nobiliori coniuncta“, und dies wird mit einer der Persondefinitionen Richards v. St. Viktor begründet: „Persona est existens per se solum iuxta singularem quendam rationalis existentiae modum.“¹⁵ Robert Kilwardby bleibt also in dieser christologisch orientierten Quaestio 8 auf allgemein anthropologischer Ebene: „Quod enim est alteri coniunctum vel naturaliter coniungibile, non est existens per se solum vel non est natum existere per se solum . . . Ex his videtur quod neque sit anima rationalis persona quando coniungitur corpori, neque quando separatur,“¹⁶ womit er das Thema der 10. Quaestio antizipiert. Von christologischer Bedeutung ist diese allgemein anthropologische Feststellung deshalb, weil damit ausgeschlossen wird, daß bei Voraussetzung der 2. opinio (*Verbum uniter carni mediante anima*) eine menschliche Person entstehen könnte. Angenommen wird nach Robert Kilwardby bei der Hypostatischen Union zwar eine singuläre menschliche Natur, aber dieser fehlt die *signatio ultima* bzw. der *actus completus sui generis*, d.h. von menschlicher Seite, und deshalb ist sie nicht

¹³ Q. 8, lin. 138 ss.

¹⁴ Q. 8, lin. 108 ss.

¹⁵ Vgl. Q. 8 n. 16.

¹⁶ Q. 8, lin. 114 ss.

„in actu sui generis per se, sed semper in potentia“. So ist die menschliche Natur in Christus weder Individuum noch Person, „sed tantum aliquo modo singulare.“¹⁷

Die Quaestio 10 „Utrum anima separata sit persona“ ist bei Robert Kilwardby (wie auch in anderen Sentenzenkommentaren) von vorwiegend anthropologischem Interesse. Was von philosophie-historischer Seite des öfteren betont wurde, daß nämlich theologische Impulse die scholastischen Autoren zu ihren wichtigsten philosophischen Begriffsbestimmungen führten, findet hier eine neue Bestätigung. Diese Quaestio ist nur durch ein einziges Argument und dessen Widerlegung mit dem christologischen Kontext verknüpft. Ansonsten wird sie – wenigstens für das zeitgenössische Verständnis – rein philosophisch abgehandelt.

Die Frage nach dem Personsein der vom Leibe getrennten menschlichen Seele und damit nach der Möglichkeit, die Seele überhaupt als Person zu bezeichnen, ist bekanntlich für das Menschenbild, und zwar nicht nur das des Mittelalters, entscheidend. Wird sie positiv beantwortet, so siegt der Platonismus, während dagegen eine negative Antwort ein positives Ergebnis zeitigt, nämlich das Ja zum ganzheitlichen Menschenbild, wonach dem Menschen nur in der Leib-Seele-Einheit das Personsein zugesprochen wird. Das Mittelalter hat sich nach langen Auseinandersetzungen eindeutig entschieden. Die Quaestio 10 des Robert Kilwardby ist ein Schritt auf diesem Wege.

Robert Kilwardby beginnt seine Quaestio mit dem „Quod non videtur“, dessen 2. Argument der anima separata wegen ihrer „communicabilitas corpori“ eben jene „incommunicabilitas“ abspricht, welche nach Richard v. St. Viktor die *proprietas personalis* darstellt.¹⁸ Auch das 3. Argument fußt auf Richard v. St. Viktor und betont, daß die mit dem Personsein gegebene Vollkommenheit auf die anima separata nicht zutreffe, die wegen ihrer „inclinatio ad corpus quod perficiat“ noch auf Vervollkommnung angelegt sei.

Die ersten Argumente des „Contra“ der Quaestio, welches das Personsein der anima separata befürwortet, versuchen nun umgekehrt, die anima separata als *individuum rationalis naturae* darzustellen, damit die Boethianische Persondefinition (*persona est naturae rationalis individua substantia*) auf sie zutrifft, wobei (rein methodisch) auch die Anwendbarkeit jener schon in der 8. Quaestio zitier-

¹⁷ Q. 8, lin. 107; lin. 121. Am Schluß der 8. Quaestio (lin. 150 ss.) greift Robert Kilwardby auch die Diktion des Johannes Damascenus von der *persona composita* auf: „Personam tamen non solius humanae naturae sed etiam divinae genuit, quia persona divina facta est persona naturae humanae in prole sua . . . Illa persona ante incarnationem fuit simplex, sed in incarnatione facta est composita.“ Vgl. auch Q. 14. Zu diesem Problem siehe W.H. Principe, *Philip the Chancellor's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1975, 197. Demnach verwendet Robert Kilwardby diesen Ausdruck im gleichen Sinne wie Alexander Halensis und Philipp der Kanzler.

¹⁸ Vgl. das 4. Buch *De trinitate*, bes. c. 22 f. (ed. J. Ribailier, Paris 1958, 187–189).

ten Personbestimmung Richards v. St. Viktor (*persona est existens per se solum*) auf die *anima separata* behauptet wird. Wie Boethius selbst seinen Personbegriff versteht, wird dabei nicht gefragt. Daß Richard v. St. Viktor im „*Quod non videtur*“ und im „*Contra*“ dieser *Quaestio* gleichsam mit sich selbst in Widerspruch gestellt wird, wirft ein Licht auf die Arbeitsweise nicht nur des Robert Kilwardby, sondern auch anderer Verfasser von Sentenzenkommentaren. Es geht manches Mal nicht darum, wie der zitierte Autor selbst den von ihm definierten Begriff gebraucht, denn dann wäre es nicht möglich gewesen, Richard v. St. Viktor für die Auffassung von der Personalität der menschlichen Seele in Abstraktion von ihrer Leibgebundenheit anzuführen,¹⁹ sondern vielfach greift man – aus ihrem Kontext gelöste – Formulierungen auf, die von den Vertretern einer bestimmten Meinung als Schlagwort benutzt wurden, und zwar ohne Rücksicht auf die Berechtigung dieses Vorgehens. Diese Arbeitsweise entspricht den Diskussionsbräuchen jener Zeit, bei denen es wohl kaum um historisches Verstehen ging, die aber, wie wir annehmen dürfen, in den Sentenzenkommentaren realistisch wiedergegeben wurden.

Anders verhält es sich allerdings bei den beiden anderen Zeugen, die von Robert Kilwardby für das Personsein der *anima separata* angeführt werden, nämlich dem Magister Petrus Lombardus sowie dem nicht weniger gewichtigen Früh-scholastiker Hugo v. St. Viktor. Der christliche Platoniker Hugo sieht das Personsein des Menschen in der Seele gelegen, und Robert Kilwardby bietet an dieser Stelle kein umgepoltes Zitat, wenn er Hugo mit folgenden Sätzen zu Worte kommen läßt: „*Anima est persona sicut angelus. Quid enim est homo nisi anima habens corpus? . . . Anima inquantum spiritus est rationalis, ex se et per se habet esse personam.*“

An dieser Stelle nun, anschließend an das 5. Argument für das Personsein der *anima separata*, weitert Robert Kilwardby die ursprünglich gestellte Frage aus. Wenn die *anima separata* Person sein sollte, so folgert er, dann müßte es auch die *anima coniuncta* sein; dann müßte die Personalität des Menschen, in welchem Zustand auch immer, allein auf seinen Seiten der Seele gelegen sein. Zur Begründung dieser Meinung liefert Robert Kilwardby das Argument, daß auch die vom Leib getrennte Seele nach der Vereinigung mit dem Leib strebe, was also für sie der edlere Zustand sei. „*Sed nobilius est esse personam quam non esse.*“ Daraus wird gefolgert, daß die *anima coniuncta* „*multo fortius*“ als die *anima separata* Person sei, eine Ansicht, die Robert Kilwardby hier mit Recht dem Hugo v. St. Viktor zuschreibt. Aber dagegen spricht die Autorität des Magisters Petrus Lombardus, dessen Sentenzen er immerhin kommentiert und über den sich hinwegzusetzen,

¹⁹ Vgl. H.R. Schlette, *Das unterschiedliche Personverständnis im theologischen Denken Hugos und Richards v. St. Viktor*, in: Mitteilungen des Grabmann-Instituts, Heft 3, München 1959, 55–72.

ihm schwerfällt. Petrus Lombardus aber beschränkt das Personsein auf die anima absoluta a corpore. Die Textstelle des Petrus Lombardus, auf die Robert Kilwardby sich hier bezieht, ohne sie wörtlich zu zitieren, lautet: „... anima non est persona quando alii rei est unita personaliter, sed quando per se est. Absoluta enim a corpore, persona est, sicuti angelus.“²⁰

Zugunsten dieser Auffassung des Lombarden wird von Robert Kilwardby folgende Überlegung angeführt: „Et ratio similiter videtur esse contra hoc, quia pars personae non est persona.“²¹ Der mit dem Leib vereinigten Seele kann nicht als solcher das Personsein zugesprochen werden, sondern nur in Gemeinschaft mit dem Leib, sie ist pars personae und nicht persona. Diese Formulierung erinnert mehr als nur zufällig an einen Satz des Boethius-Kommentators Gilbert von Poitiers, einer ungenannten, aber einflußreichen Autorität im 3. Buch von Robert Kilwardbys Sentenzenkommentar. Nach Gilbert ist die Seele nicht Person, sondern ein konstitutiver Teil des Menschen, von dem allein das Personsein ausgesagt wird, da es unmöglich sei, daß der Teil einer Person Person ist²².

Der Satz „pars personae non est persona“ steht aber bei Robert Kilwardby am Schluß der Argumente zugunsten des Personseins der Seele und wäre hier sicher fehlt am Platze, wenn man ihn nicht auch als Überleitung zur Responsio auffassen könnte, die mit dem Satz „Communitur tenetur quod anima separata non sit persona“ der nicht platonischen Auffassung die allgemeine Verbreitung zuspricht. Als Begründung dient jene schon aus der 8. Quaestio bekannte Beschreibung individueller Inkommunikabilität: „quod sit natura rationalis, quod sit atoma signata signatione ultima, quod non sit alteri naturaliter coniuncta vel coniungibilis nec nobiliori unita.“²³ Es bleibt dem Leser zu ergänzen, daß zwei dieser Bedingungen von der anima separata wegen ihrer Hinordnung auf den Leib und der Möglichkeit der Vereinigung mit ihm nicht erfüllt werden.

Robert Kilwardby entkräftet nun zunächst im Sinne der auch von ihm favorisierten opinio communis (Et respondetur pro illis) die im Contra seiner Quaestio gebrachten Argumente für das Personsein der anima separata. Er muß also hier die Anwendbarkeit sowohl der Boethianischen Persondefinition als auch der von der Gegenpartei anektierten Formulierung Richards v. St. Viktor auf die anima separata bestreiten, was auf zweifache Weise geschieht, einmal durch jene ebenfalls schon aus der 8. Quaestio bekannten drei condiciones des nomen individui

²⁰ Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 48).

²¹ Q. 10, lin. 43.

²² Vgl. N.M. Häring, *The Commentaries on Boethius by Gilbert of Poitiers*, Toronto 1966, 272: „Sic igitur anima, quae hominis est pars constitutiva, videtur recte esse persona. Hoc tamen impossibile esse per hoc intelligitur quod nulla persona pars potest esse personae.“

²³ Q. 10, lin. 46 ss.

in definitione personae, nämlich singularitas, incommunicabilitas und excellens dignitas, deren mittlere der anima separata wegen ihrer verbleibenden Hinordnung auf den Leib fehle, und zum andern durch eine mit „Sed melius dici potest“ eingeleitete, wahrscheinlich von Robert Kilwardby selbst stammende Überlegung, daß nämlich der Begriff individuum in der Boethianischen Definition „pro completa substantia rationalis naturae“ genommen werden müsse und nicht für etwas, das naturaliter auf ein anderes bezogen bleibt, was ihm die Abhängigkeit eines Teiles gegenüber einem Ganzen gibt. Die 3 Bestimmungen singularitas, incommunicabilitas und dignitas aus dem von Wilhelm v. Auxerre überkommenen Personbegriff haben also auch hier (wie in der Quaestio 8) keine allzu beherrschende Stellung, da die mit ihrer Hilfe angestellte Überlegung durch das „Sed melius dici potest“ überboten wird. Dies gilt jedoch nicht für die einzelnen Bestandteile dieses Personbegriffs: „singularitas“ und „incommunicabilitas“ sind Begriffe des Gilbert von Poitiers und des Richard von St. Viktor, mit denen zu arbeiten für Robert Kilwardby selbstverständlich ist, mehr noch als „dignitas“ aus dem sogenannten juristischen Personbegriff „persona est nomen dignitatis“, auch definitio magistralis genannt, der in der Schule Abaelards Verwendung fand und letztlich aus der Antike stammt.²⁴

Obwohl sich Robert Kilwardby bisher bei der Widerlegung der Einwände gegen die opinio communis so ausgedrückt hat, als referiere er nicht bloß, sondern identifiziere sich auch mit ihr, hält er es doch für nötig, sich wieder von ihr abzusetzen, sobald von den beiden von ihm hoch geachteten Frühscholastikern Petrus Lombardus und Hugo v. St. Viktor die Rede ist. Mit dem distanzierenden „isti“ beschränkt er sich auf die Feststellung, daß die Vertreter der opinio communis die entgegengesetzte Meinung unumwunden ablehnen: „Isti ad dictum Magistri Sententiarum et Hugonis respondent interimendo. Et isti dicunt quod anima rationalis nullo modo est persona neque coniuncta neque separata.“²⁵ Es ist wichtig festzustellen, daß an dieser Stelle eine Widerlegung der Standpunkte des Petrus Lombardus und des Hugo v. St. Viktor unterbleibt, die Ankündigung „respondetur pro illis“, nämlich für die Vertreter der opinio communis zu antworten, also nur unvollkommen ausgeführt wird. Robert Kilwardby scheint es nicht zu wagen, gegen die beiden bedeutenden Frühscholastiker aufzutreten.

Stattdessen schickt er sich gleichsam mit einem Hakensschlag dazu an, die im „Quod non videtur“ gebrachten fundamenta der opinio communis zu widerlegen. Die Worte „Posset tamen faveri Magistro rationabiliter“ deuten an, wie

²⁴ Vgl. W. Breuning, *Die Hypostatische Union in der Theologie Wilhelms v. Auxerre, Hugos v. St. Cher und Rolands v. Cremona*, Trier 1962, 107–126; A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik II*, 1, Regensburg 1953, 94–96.

²⁵ Q. 10, lin. 64 ss.

sehr er es für nötig hält, nun auch die Meinung vom Personsein der anima separata genügend zu würdigen. Robert Kilwardby arbeitet also, wie schon gesagt, für beide Seiten. Es geht hier um eine der ursprünglichen Intention der Quaestio entgegengesetzte relativierende Umdeutung der Autorität des Richard v. St. Viktor zugunsten von der des Lombarden. Wenn man sich mit dessen Meinung vom Personsein der vom Leibe getrennten Seele identifiziert, so muß die von Richard angegebene personale Proprietät der incommunicabilitas anders interpretiert werden, denn als Widerspruch zur communicabilitas corpori der anima separata. Die Hinordnung auf das andere Prinzip zur Konstitution eines Dritten, nämlich des Menschen als Leib-Seele-Einheit, darf der Seele mit der Richardschen incommunicabilitas nicht abgesprochen werden, anders gesagt, die auch in der anima separata verbleibende Tendenz zur Vereinigung mit dem Leib muß mit der incommunicabilitas als personaler Proprietät vereinbar sein, wenn man ihr das Personsein zusprechen will. Deshalb wird der incommunicabilitas in der Personbestimmung Richards von Robert Kilwardby hier die Deutung unterlegt, daß sie dem Personsein die Gemeinsamkeit der Prädikation mit einem anderen abspricht. „Incommunicabile secundum ipsum est quod de uno solo dicitur,“²⁶ d.h. im Fall der anima separata kann das Personsein nur von der Seele, im Fall der Leib-Seele-Einheit kann es nur vom Menschen ausgesagt werden, aber nicht von der Seele als dem einen konstituierenden Prinzip des Ganzen. Was Robert Kilwardby mit Hilfe dieser Distinktion in geschickter Form erreicht hat, ist die Indienstnahme der vom Kontext gelösten Richardschen incommunicabilitas für die Meinung des Lombarden, ohne die an den Namen Richards gebundene Autorität aufgeben zu müssen.

Für die Umdeutung des Inkommunikabilitätsbegriffs Richards v. St. Viktor konnte Robert Kilwardby sich auf die – ihm wohl aus den 1230–1250 verfaßten *Summulae logicales* des Petrus Hispanus bekannte – Porphyrius-Definition des Individuums als „quod de uno solo praedicatur“ berufen, die später durch Ockham berühmt geworden ist.²⁷ Auffällig ist aber, daß der im 2. Buch in der Quaestio über das Individuationsprinzip zitierte Porphyrius hier ungenannt bleibt.

Robert Kilwardby beschließt die Widerlegung der Argumente gegen das Personsein der anima separata wiederum mit einem nach Selbstdistanzierung klingenden Satz: „Sic igitur tenentes Magistrum habent dicere cum Magistro quod anima rationalis separata est persona, sed coniuncta non.“²⁸ Die vorher zugunsten der Hugonischen Auffassung vom Personsein sowohl der anima separata als

²⁶ Q. 10, lin. 77 s.

²⁷ Vgl. L. Oeing-Hanhoff, Artikel *Individuum*, in: J. Ritter, K. Gründer, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 4, Stuttgart 1976, Sp. 304.

²⁸ Q. 10, lin. 85 ss.

auch der anima coniuncta gebrachte Überlegung wartet noch auf eine Erwiderung. Robert Kilwardby hatte dort geltend gemacht, daß das Erstreben der Vereinigung mit dem Körper für die anima separata nicht einen Verlust des Personseins zur Folge haben könne, „quia natura non appetit quod minus nobile est sed quod nobilius“, ein nicht als solches kenntlich gemachtes Zitat aus Aristoteles, *De generatione et corruptione*, das auch bei Bonaventura in der entsprechenden Quaestio ohne Nennung des Namens Aristoteles erscheint.²⁹ Hier nun wird diese Argumentationsweise als fallacia accidentis entlarvt, weil die nach Be-seelung des Leibes strebende anima separata zwar „appetit quod nobilius est, sed non appetit non esse personam . . . quia intentio ad hoc non dirigitur. Unde hic est accidens: ‚Appetit uniri, sed uniri non potest nisi fiat non persona, ergo appetit non esse personam‘.“³⁰ Daß auch dieses von Robert Kilwardby hier nur apostrophierte Verhältnis von anima separata und anima coniuncta etwas mit der Lehre von der pluralitas formarum zu tun hat, kann man aus einem Text von Richard Fishacre ersehen: „Patet . . . quod intelligere est actio nobilissima, et ideo non est nisi a forma nobilissima. Ergo forma qua anima est intellectualis, est nobilior illa qua afficitur ad corpus. Sed natura semper formam ignobiliorem nobiliori subordinat et ignobiliori superordinat nobiliorem.“³¹

Der folgende Absatz in Robert Kilwardbys Quaestio 10, wo er dafür eintritt, daß die „opinio Hugonis non irrationabilis“ sei³², unterschiebt dem Hugo v. St. Viktor die Überlegung, „quod hoc quod unitur anima corpori, licet essentialia sit animae unde anima est, non tamen unde spiritus rationalis est; sed solum inde habet rationem personae“³³, eine Denkweise, die sich aus den oben zitierten Sätzen Fishacres erklären ließe.

Jedoch kommt Robert Kilwardby in einem Schlußwort zu seiner Quaestio auf die nun schon so lange aus dem Auge gelassene opinio communis zurück, der er, wenn auch nicht ohne verbleibende Ambivalenz, den größten Wahrscheinlichkeitsgrad zuspricht. Der Grund aber, warum er diese vorzieht, ist mehr theologischer als philosophischer Art. Es geht ihm, wie er es in der 2. Quaestio ausdrückt, um die perfectio in universitate rerum, für die folgender Konvenienzgrund plädiert: So wie es dreierlei natura rationalis gebe, er meint die göttliche, die des reinen Geistes und die menschliche, so scheine es auch angemessen zu sagen, daß es drei genera personarum gibt.

²⁹ Vgl. Bonaventura, *In III l. Sent. dist. 5 a.2 q.3*, Sed contra 3 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, 136). Aristoteles, *De generatione et corruptione* II, c. 10, t. 59.

³⁰ Q. 10, lin. 91 ss.

³¹ Vgl. R. J. Long, *Richard Fishacre and the Problem of the Soul*, in: *Modern Schoolman* 52 (1974/75) 263–270, Zitat auf S. 266 n. 15.

³² Q. 10, lin. 102 ss.

³³ Q. 10, lin. 106 ss.

Wenden wir uns nun der entsprechenden Quaestio bei Bonaventura und Thomas von Aquin zu, so erweist sich, daß das Ergebnis, nämlich die Absage an den Platonismus, zunehmend präzisiert wird. Große Unterschiede zu Robert Kilwardby zeigen sich jeweils im strukturellen Gefüge der Quaestio sowie in der Einstellung zur Tradition. Bei Bonaventura wie Thomas ist die Quaestio einfach strukturiert und weit geringeren Umfangs als bei Robert Kilwardby. Beide beginnen mit den Argumenten für das Personsein der anima separata und widerlegen nur diese, weichen also nicht vom Normalfall der scholastischen Quaestio ab.

Bonaventura stellt den Text des Lombarden „Anima absoluta a corpore persona est sicut angelus“ an den Anfang der Argumente für das Personsein der anima separata und läßt dann eine Abwandlung der sogenannten definitio magistralis folgen, „persona est res distincta proprietate ad dignitatem pertinente“, deren Anwendbarkeit auf die anima separata das Argument behauptet.³⁴ Auch der Versuch, den Boethianischen Personbegriff auf die anima separata zu beziehen, fehlt nicht. Die Argumente gegen das Personsein der anima separata, welche die Funktion haben, die responsio vorzubereiten, zeigen umgekehrt, daß aus der Tradition vorhandene Personbestimmungen zu Widersprüchen führen, wenn sie auf die anima separata angewandt werden. Auch Vernunftüberlegungen, die ins Theologische hinüberspielen, sind dabei ausschlaggebend. Der aristotelische Satz „Natura semper desiderat quod melius est“ hat eine andere Funktion als bei Robert Kilwardby. Er dient bei Bonaventura dazu, die Absurdität der Lehre von der anima separata als Person zu erweisen: Wenn die Natur immer das Bessere erstrebt, so scheint daraus zu folgen, daß die anima separata nie die Vereinigung mit dem Leibe intendiert, um das Personsein als das Bessere nicht zu verlieren. Die Vereinigung erweist sich dann nämlich als Nachteil, und die Trennung vom Leibe nicht als poena, sondern als praemium; das alles aber ist falsch — also folgt nach Bonaventura, daß die anima separata nicht Person ist.

In seiner Responsio führt Bonaventura die Meinung des Lombarden und Hugos v. St. Viktor, ohne sie zu unterscheiden, noch respektvoll an und erklärt sie daraus, daß beide beeindruckt waren von der actualis distinctio und completio der anima separata, die gegenüber der leibgebundenen Seele ihre Akte mit größerer Freiheit ausführen könne, aber dies hindert ihn nicht, diese Meinung als die einer Minderheit unter seinen Zeitgenossen zu kennzeichnen. Ähnlich wie Robert Kilwardby sagte er: „Haec tamen opinio non sustinetur communiter a doctoribus.“ Begründung ist der von Wilhelm v. Auxerre überkommene Personbegriff mit den drei distinctiones, singularitas, incommunicabilitas und supereminens dignitas, der auf die anima separata wegen des Fehlens der incommunicabilitas nicht anwendbar sei. Bonaventura scheint sich mit diesem Personbegriff voll

³⁴ Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 5 a.2 q.3 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, 135).

zu identifizieren. Er erwähnt den Versuch einiger, der *opinio communis* nicht folgender *magistri*, die Meinung des Lombarden zu retten, indem sie behaupten, Petrus Lombardus habe der *anima separata* in Absehung von der Unibilität mit dem Leib das Personsein zugesprochen (*omni unione circumscripta*). Er selbst versucht mit einer an Robert Kilwardbys Formulierung „*Posset tamen favori Magistro rationabiliter*“³⁵ erinnernden einleitenden Wendung „*Posset tamen dici ob reverentiam ipsius*“ zwar nicht, die Auffassung von der *anima separata* als Person zu retten, sondern Petrus Lombardus so zu interpretieren, daß er der *opinio communis* nahekommte: Der Magister habe vielleicht nicht sagen wollen, daß die *ratio personalitatis* ganz bei der *anima separata* gelegen sei. Bemerkenswert ist, daß in dieser *Quaestio Bonaventuras* der Name Richards v. St. Viktor nicht genannt wird und Hugo, den er sonst so überaus schätzt, nur einmal erwähnt ist, während es ihm beinahe ebenso schwer fällt wie Robert Kilwardby, sich über die Autorität des Petrus Lombardus hinwegzusetzen, wenngleich er einen anderen Ausweg sucht als dieser. „*Quidquid autem sit de intentione Magistri, hoc concedendum est quod ratio personalis non est plene circa animam separatam.*“

Im Vergleich zu Robert Kilwardby und Bonaventura zeigt der junge Thomas v. Aquin in seinem Sentenzenkommentar eine viel größere Souveränität. Von Petrus Lombardus ist er gelöst, obwohl er ihn kommentiert. So kann er in seiner *Responsio* in der Vergangenheitsform schreiben: „*De unione animae ad corpus apud antiquos duplex fuit opinio*“.³⁵ Deren erste, die das Personsein der *anima separata* behauptet, wird von Thomas auf das platonische Menschenbild reduziert: „*Plato posuit quod homo non est aliquid constitutum ex anima et corpore, sed est anima corpore induta.*“ Diesem platonischen Menschenbild, das aber für ihn vorübergegangen ist, ordnet Thomas die Frühscholastiker Hugo v. St. Viktor und Petrus Lombardus zu und zögert nicht, ihre Meinung in dieser Frage uneingeschränkt zu verwerfen: „*Sed haec opinio non potest stare, quia sic corpus animae accidentaliter adveniret. Unde hoc nomen homo de cuius intellectu est anima et corpus, non significaret unum per se, sed per accidens.*“ Die von Thomas anerkannte *opinio*, „*quam omnes moderni sequuntur*“, führt er auf das aristotelische Menschenbild zurück, wonach die Seele dem Leib vereinigt wird *sicut forma materiae*, so daß sie als *pars humanae naturae* auch im Zustand der Trennung vom Leib nicht als Person bezeichnet werden kann.³⁶ Bei Thomas wird

³⁵ *Super III l. Sent.* dist. 5 q.3 a.2 resp.

³⁶ Vgl. W. Kluxen, *Anima separata und Personsein bei Thomas v. Aquin*, in: W.P. Eckert, *Thomas v. Aquino, Interpretation und Rezeption*, Mainz 1974, 96–116, bes. 99: „Person, vom Menschen gesagt, bezeichnet bei Thomas keinesfalls so etwas wie den unzerstörbaren Kern des Menschen, das innerste Zentrum des Geistes oder was immer in dieser Richtung gesagt werden möge . . . Mit der Person geht nicht die Individualität verloren, sondern nur deren auszeichnende Würde, die zum Personbegriff gehört.“

also der Frühscholastiker Richard nicht mehr erwähnt, und Hugo v. St. Viktor und Petrus Lombardus werden als antiqui eingestuft, nicht im Sinne der verehrungswürdigen antiquitas, sondern sie werden im Sinne der überholten antiquitas der unmittelbar vorhergehenden Epoche mit ihren veralteten Lehrmeinungen³⁷ ohne jeden Rettungsversuch abgetan, gleichsam als wolle Thomas sagen, daß die geschichtliche Entwicklung über sie hinweggegangen sei.

Überblicken wir nun die Entwicklung der Frage nach dem Personsein der anima separata, gespiegelt bei Robert Kilwardby, Bonaventura und Thomas, so hat nicht etwa Thomas v. Aquin in einer verworrenen Situation die vorher nicht mögliche Klärung gebracht, er hat vielmehr durch seine konsequente Indienstnahme der aristotelischen Philosophie und ungehemmt durch Rücksichten auf andere Autoritäten den Ausschlag gegeben zur allgemeinen Anerkennung des ganzheitlichen Menschenbildes, wonach der Leib-Seele-Einheit die Personalität zuzusprechen ist. Eben dieses Menschenbild war aber in der Frühscholastik bereits voll entwickelt, wie die Werke des Gilbert von Poitiers und seiner Schule, aber auch Richards v. St. Viktor erweisen. Nur war es in der Frühscholastik dem Menschenbild der in dieser Frage platonisch denkenden Autoren konfrontiert. Ein wichtiges Zwischenglied bei der Ablösung vom platonischen und der allmählich eindeutig werdenden Entscheidung für das aristotelische Menschenbild liefert die besprochene Quaestio des Robert Kilwardby.³⁸

³⁷ Vgl. E. Gössmann, *Antiqui und Moderni im Mittelalter. Eine geschichtliche Standortbestimmung*, Paderborn 1974, 76–80.

³⁸ Zur Frage *Utrum anima separata sit persona* im Sentenzenkommentar des Odo Rigaldi vgl. Brügge Ms. 208, fol. 366r – fol. 367r.

Quaestiones

QUAESTIO 1

De incarnatione primo quaeritur an possit esse, id est an duo tam distantia 1 **Q. 1**
possint uniri, scilicet Deus et homo.¹

Quod sic, *Luc. 1*: „Non erit impossibile apud Deum omne verbum“², ergo
nec istud.

Item. Maius est de nihilo hominem facere quam hominem factum sibi unire, 5
sed primum fecit, ergo secundum potest multo fortius.

Contra. Si uniuntur, ergo prius erant unibilia, Deus ergo erat unibilis homini.
Sed omne unibile est mutabile et possibile et imperfectum, quod non convenit Deo.

Item. Unio requirit proportionem unibilium, quod non est ibi, quia finitum et
infinitum non proportionantur. 10

Item. Duo opposita non sunt unibilia in pleno actu manentia, cum tamen con-
veniant in genere uno. Sed haec magis videntur convenire quam Creator et crea-
tura, quae in nullo genere uno conveniunt. Ergo multo fortius Deus et creatura
non unientur ad invicem, nisi actus eorum corrumpantur. Sed hoc impossibile est
ex parte Dei, ergo etc. 15

Item. Quae uniuntur, aliquod tertium constituunt, ut materia et forma com-
positum aliud ab his, corpus et anima hominem. Sed hoc non est hic, quia uni-
tum ex Deo et homine est Deus et est homo et non tertium ab his.

Iuxta hoc quaeritur: Quid est quod haec unio non constituit unum tertium, **Q. 1a**
cum hoc contingat in omni alia unione? 20

Item. Cum sit unio in his, quaeritur an etiam compositio. Videtur enim quod **Q. 1b**
sic, cum plures naturae coeant simul.

Sed quod non videtur, quia non constituunt aliquod tertium.

Item. Quia res simplex unita alicui maius non facit, hic autem alterum unito-
rum est simplicissimum, ergo per eius unionem cum alio non fiet maius. Compo- 25
sitio autem maius facit, quia totum est maius parte.

Responsio. Firmiter tenendum est quod possunt uniri.

1 an¹. . . est *MV om. W* 3 omne *MW esse V* 5 factum *VW om. M* 6 ergo *MV*
ergo et *W* potest *MV om. W* 7 Deus ergo *MV ergo Deus W* 8 non convenit Deo
MV Deo non convenit W 11 tamen *VW om. M.* 14 est *W om. MV* 15 etc. *MW*
om. V 16 Item *MW om. V* 16–17 compositum aliud *MV* aliud compositum *W*
17 est *VW om. M* 21 quaeritur *VW om. M* 23 aliquod *W om. MV* 26 ma-
ius² *MV* maius sua *W* 27 est *W om. MV* 29 scilicet *VW om. M* dispositionem *W*

¹ Cf. Thomas Aquinas, *Super III 1. Sent.* dist. 1 q. 1 a.1.

² *Luc. 1,37.*

Ad primum obiectum³ dicitur quod, sicut aliquid potest fieri simile vel
 30 aequale alicui dupliciter, scilicet per dispositionem quae facta sit in se vel in alio,
 sic et unibile est aliquid dupliciter, scilicet vel per aliquid adquisitum in ipso vel
 in altero. Cum ergo dicit: 'Omne unibile est mutabile' primo modo, est vera pro-
 positio, secundo falsa. Quod enim est unibile per aliquid in ipso adquisitum, est
 mutabile; quod per adquisitum in altero, non. Et sic est in proposito.

Vel dici potest quod est aliquid unibile dupliciter, scilicet essentialiter et ac-
 35 cidentaliter. Sicut Aristoteles distinguit relativa in *V Metaphysicae*, c. de relati-
 vis⁴, quod quaedam sunt relativa essentialiter, quaedam accidentaliter (essentia-
 liter quae in se dependentiam habent qua referuntur, accidentaliter quae ideo
 relativa dicuntur, quia ad ipsa sunt alia relata), sic distingui potest unibile essen-
 40 tialiter quod aliquam habet dependentiam ad alterum et habitudinem, ex qua
 parte necessario imperfectum est. Et istud contingit dupliciter, scilicet primo
 et immediate, sicut corpus unitur animae; vel mediate, sicut forma et habitudo
 corporis unitur animae.

Accidentaliter autem est unibile quod non habet aliquam dependentiam et
 habitudinem ad alterum, sed ad quod habetur dependentia et habitudo, ut ideo
 45 dicatur unibile, quia alterum sibi uniri potest. Sic est in proposito. Ideo enim
 dicitur Deus unibilis creaturae, quia creatura potest ei uniri.

Ad secundum dicendum⁵ quod est attendere proportionem unibilium penes
 convenientiam in qualitate vel quantitate vel ordine vel qualibet congrua habi-
 tudine. Finitum autem et infinitum in quantitate attenduntur. Licet ergo inter
 50 Deum et creaturam non sit proportio penes convenientiam in quantitate, quia
 hoc finitum et illud infinitum, est tamen unio penes convenientiam ordinis et
 habitudinis activae et passivae qua hoc potest uniri, illud unire. Hoc enim habet
 in se natura humana ut uniri possit, sed non ut se possit unire.

Ad tertium⁶ dicendum quod est convenientia duplex, scilicet in aliquo com-
 55 muniter participato vel in ordine et habitudine aliqua. Prima non facit unibilita-

adquisitionem *MV* 32 secundo *MV* secundo modo *W* in ipso adquisitum *MV* ad-
 quisitum in ipso *W* 33 quod *MV* quod autem *W* 34 dici potest *VW* potest dici *M*
 est aliquid *MV* aliquid est *W* scilicet *MW* id est *V* 36–37 essentialiter quae *W*
 quae essentialiter *MV* 37 habent qua referuntur *MW* quae referuntur habent *V* acci-
 dentaliter quae *W* quae accidentaliter *MV* 39 ad . . . habitudinem *MV* et habitudinem ad
 alterum *W* 40 scilicet *interlin.* *V* primo *MW* primo modo *V* 44 sed ad quod *MV*
 si respectu cuius *W* 45 unibile *interlin.* *M* uniri *MV* unire *W* 46 Deus *VW om.*
M unibilis *W interlin.* *M* unibiliter *V* 47 proportionem *MW* propositionem
V penes *MW* ponens *V* 51 est *MW* et *V* 52 qua *MV* quia *W* illud *MV* illud
 autem *W* 54 duplex *VW* dupliciter *M* 61 idem² *VW* idem. Item. Ad quaestionem et

³ Supra lin. 7.

⁴ Cf. *Metaph.* V, c. 15, t. 20 (1021b 3–11).

⁵ Supra lin. 9.

⁶ Supra lin. 11.

tem plurium, secunda facit, ut patet de materia et forma quae non ob hoc sunt unibiles, quia aliquid ab eis communiter participetur, sed propter earum habitudinem ad invicem qua haec nata est perfici ab illa. Quod autem opposita non uniuntur in pleno actu manentia, hoc est propter eorum repugnantiam qua non compatiuntur se in eodem, ad minus secundum idem. Sic etiam est in proposito 60 quod non est idem Creator et creatura secundum idem.

Ad quartum⁷ dicendum quod in his quae naturaliter uniuntur, verum est illud, scilicet quae uniuntur, aliquod tertium constituunt. Sed non oportet quod in his quae uniuntur virtute supra naturam. Et ratio est, quia natura non unit nisi quae habent ad invicem respectus aut inclinationes mutuas appetentes ad sui perfectionem coniunctionem talem. Et hoc non est in proposito. Neque enim 65 natura divina vel persona habet talem inclinationem ad humanam neque econverso. Sequeretur enim ex primo imperfectio in Deo, ex secundo quod nemo esset in natura humana perfectus nisi solus Salvator.

Inde patet responsio ad primum iuxta quaesitum.⁸ Ex mutuis enim inclinationibus vel respectibus naturalibus resultat tertium in unione. Hic autem est unio a priori et sine medio, et ideo non resultat tertium. 70

Item. Hoc adiuvaratur a virtute infinita uniente, cum in naturalibus non sit virtus uniens nisi finita et debilis. Ideo enim in proposito sic uniuntur, ut unitum sit utrumque unitorum, in naturalibus autem unitis neutrum, sed tertium ex his. 75

Ad reliquum iuxta quaesitum⁹ dicendum quod est dicere compositionem communiter et proprie. Communiter comprehendit quamcumque unionem aliquorum, proprie est totius ex partibus. Et sic non convenit nisi ubi aliqua coniunguntur ad constitutionem tertii.

ad omnia praemissa argumenta congrue responderi potest quod aliqua possunt esse unibilia dupliciter, scilicet virtute creata cuiusmodi est natura vel ars, et virtute increata cuiusmodi est divina. Primo modo non sunt unibilia, et isto modo loquuntur praemissa argumenta. Secundo modo sunt unibilia, et de talibus loquuntur praedicta argumenta. *M* 63–64 aliquod . . . uniuntur *VW* aliquod tertium constituunt. Sed non est quia in his quae uniuntur *arg. M* 65 aut *VW* ad *M* 67 vel *MW* vel in *V* 69 Salvator *MV* Salvator Christus *W* 70 Inde . . . primum *MW* Responsio inde ad primum patet *V* 73 et² *VW om. M* 74 in proposito sic *VW* sic in proposito *M* 76 quod *MW* et *V* 78 non *interlin. M*

⁷ Supra lin. 16.

⁸ Supra lin. 19.

⁹ Supra lin. 21.

QUAESTIO 2

Q. 2 1 Consequenter quaeritur: Si potuit Deus incarnari, quae causa vel congruitas quare oportuit?

Et ponuntur diversae huius rationes. Una, universitatis perfectio. Quia cum sit creatura spiritualis seorsum et corporalis seorsum, non esset universum completum nisi fuisset tertia natura ex utraque, quare a simili, cum sit Creator seorsum et creatura seorsum, non erit completio nisi unum fiat ex his.

Item. Alia ponitur causa, divinae gloriae manifestatio; et hoc ex parte bonitatis divinae, quia summe bonum summe communicativum est.¹ Sed hoc non erit nisi, sicut se communicat creaturae per sui praesentiam et per gratiam, sic etiam se communicet per unionem, ex quo hoc est possibile. Quare non satis ostenderet indicium suae bonitatis, nisi hoc faceret.

Item. Sicut Deum decet iustitia, patientia, caritas et ceterae virtutes, sic et humilitas; praecipue cum ipsa sit iustitia secundum *Glossam*² super illud *Matth. 3*: „Sic decet nos implere omnem iustitiam“³, et si hoc, omnes istae in termino decent Deum. Sed non est summa humilitas nisi ubi est summa humiliatio, quare decuit Deum humiliari ad unionem etiam cum infima creatura. Quia, ut dicitur *l. II De articulis fidei*: „Humilitas est quae minimis maxima coaequat.“⁴

Ex his omnibus argue: Si decuit Deum propter dicta unire sibi creaturam, maxime illam debuit sibi unire quae in se continet plures creaturas (hoc enim magis congruit universali perfectioni et ostensioni divinae bonitatis); sed talis est homo, ergo etc.

Quod autem iam ostensum est de bonitate divina, potest ostendi de potentia. Sublimare enim creaturam de nihilo, primus gradus est potentiae, coniungere sibi, ultimus.

1 quaeritur . . . incarnari <i>MV</i> si potuit Deus incarnari quaeritur <i>W</i>	vel <i>MV</i> vel quae <i>W</i>		
3 huius <i>MW</i> huiusmodi <i>V</i>	4 esset <i>MW</i> est <i>V</i>	5 quare <i>MW</i> erit <i>V</i>	7 manifestatio <i>MV</i> magnificatio <i>W</i>
10 hoc <i>VW om. M</i>	11 indicium suae bonitatis <i>MV</i> suae bonitatis indicium <i>W</i>	12 iustitia <i>MW</i> iustitia et <i>V</i>	23 iam <i>VW om. M</i>
24 coniungere <i>MV</i> coniungere autem eam <i>W</i>	29 causa		

¹ Cf. Dionysius Areopagita (pseudo), *De div. nom.* cap. 4, 1–7 (PGr 3, 693–704). Vide J. Péghaire, *L'axiome 'Bonum est diffusivum sui' dans le néo-platonisme et le thomisme*, in: *Revue de l'Université d'Ottawa, Section spéciale* 1 (1932) 5*–30*.

² Cf. *Glossa ordinaria* in locum sequentem (PL 114, 82).

³ *Matth. 3, 15*.

⁴ Nicolaus Ambianensis, *De arte seu articulis Catholicae fidei* l. 2, inter opera Alani (PL 210, 605).

Idem etiam ostendi potest et de sapientia. Primus enim gradus sapientiae est creaturas inter se aptissime ordinare, ultimus, in uno omnia secum aptissime ordinare.

Quod autem humana reparatio fuerit causa incarnationis, ostendit effectus.

Item. Divinum propositum de homine non potuit neque debuit frustrari. Non potuit, quia ipse est omnipotens; non debuit, quia propositum ordinatissimum et optimum, sed frustratum esset, nisi Deus incarnaretur, ut videtur velle Anselmus *Cur Deus homo*, quia ostendit l. 2, c. 6 quod satisfactionem per quam salvatur homo, non posset facere nisi Deus homo⁵, et in l. 1, c. 12 quod sine satisfactione et debiti solutione non decet Deum peccata dimittere.⁶ Oportuit igitur Deum incarnari ad hominis reparationem. 30

Item. Homo peccator per solam misericordiam reparari non debuit, sed et per iustitiam; sed hoc non potuit nisi per Deum hominem; ergo etc.

Probatio primae patet per Anselmum *Cur Deus homo* l. 1, c. 12.⁷

Item. Cum aequales sint Dei misericordia et iustitia, neutra alteri praeiudicat. Sicut ergo per misericordiam debuit reparari, sic et per iustitiam. 40

Probatio secundae, quia oportuit Reparatorem hominis secundum iustitiam hominem esse et de genere hominis reparandi, secundum Anselmum l. 2, c. 7 et 8.⁸

Item. Oportuit restituere quod abstulit, scilicet hominem iustum originali iustitia cum progenie sua, quod nullus potuit nisi Deus facere. Solus enim Deus iustificat. 45

Sed dices quod potuit Deus fecisse hominem quendam iustum de Adam et progeniem suam⁹ qui satisfaceret pro illo, licet non esset Deus. Sed cum istud possit pluribus modis tolli, sufficit hoc ad praesens quod non sic esset homo ad plenum reparatus, quia non minus tenetur homo suo Reparatori quam Creatori, secundum Anselmum. Quare qui primo fuerat immediate sub Deo, modo esset sub Deo et homine aequali veneratione aut maiori sub homine. 50

Item. Tunc exhiberet latrariam creaturae, quod est inconveniens.

<i>W interlin. M. om. V</i>	31 est	<i>W om. MV</i>	propositum <i>MV</i>	propositum eius <i>W</i>
32 frustratum <i>VW</i>	frustratorium <i>M</i>	37 et <i>MV om. W</i>	40 sint <i>MW</i>	sunt <i>V</i> 40–41
Item . . . iustitiam <i>VW marg. M</i>	46 quod <i>VW</i>	quia <i>M</i>	49 satisfaceret <i>VW</i>	posset
satisfacere <i>M</i>	50–51 ad plenum <i>MV</i>	plene <i>W</i>	52 Quare <i>MW</i>	quia <i>V</i> 55 sequitur

⁵ Cf. *Cur Deus homo* l. 2, c. 6 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 101).

⁶ Cf. *Cur Deus homo* l. 1, c. 12 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 69 s.).

⁷ Cf. *Cur Deus homo* l. 1, c. 12 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 69 s.).

⁸ Cf. *Cur Deus homo* l. 2, cc. 7–8 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, pp. 101–104).

⁹ Fortasse voluit dicere: progenie sua.

55 Item. Ex poenitentia primo homini concessa idem sequitur. Nisi enim aliquando repararetur, semper esset in miseria, quod nec deceret Dei misericordiam nec iustitiam, ut plenius habitum est supra, l. 2.¹⁰

Videntur igitur iam ostendi tres causae incarnationis divinae, id est universi completio, divinae gloriae manifestatio et humana reparatio.

60 Contra duas primas videtur illud *Tim. 1.*¹¹ „Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere.“ Glossa Augustini idem: „Nulla causa veniendi fuit Christo Domino nisi peccatores salvos facere“¹², ergo si non peccassent, non venisset.

Item. Si illae causae bonae sunt, videtur quod potius deberet sibi univisse universum totum quam aliquam eius partem. Nunc autem ex quo solum hominem assumpsit, videtur quod pro necessitate hominis tantummodo venerit.

Contra tertiam causam videtur quod si pro peccato hominis incarnatus est Deus, quod de peccato reportet homo magnam gloriam et commodum, quod videtur dedecens.

70 Item. Cum Christus secundum hominem sit caput Ecclesiae, videtur quod etiam si non peccassent homines, fuisset homo, ne Ecclesia suo careret capite.

Item. Si pro reparatione humana incarnatus est, multo fortius pro reparatione angeli suscepisset angelum: tum quia angelus spiritualior et ideo Deo similior, tum quia angelus miserior.

75 Item. Si haec est vera causa, videtur quod debuit univisse sibi naturam humanam in omni persona: tum quia primus peccator omnes corrumpit et Reparator debet reducere quod ipse perdidit, ut sicut ille in se omnes habuit, sic et iste; tum quia dicit Damascenus, c. 50: „Quod inassumptum est, incurabile est.“¹³

80 Responsio. Hic sunt diversae sententiae. Quia quidam¹⁴ dicunt quod sola reparatio humana fuit causa incarnationis, ita quod si non peccasset homo, non fuisset incarnatio Verbi, quamvis multae congruentiae occurrant.

VW sequeretur *M* 56 in *MW om. V* nec deceret *VW* non decet *M* 58 id est *MV*
 scilicet *W* 59 divinae *VW* Dei *M* 60 *Tim. 1 corr. ex Ti 6 MW 12.6 V* 61 idem
MV ibidem *W* 67 tertiam causam *MW* tertium casum *V* 70–71 quod etiam *MW*
 etiam quod *V* 71 suo *M* sua *VW* 75 univisse sibi *VW* sibi univisse *M*
 76 corrumpit *MW* corrumpit *V* 77 ipse *MW om. V* 80–81 non fuisset *VW* nec evenis-

¹⁰ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* II, dist. 33 (ed. Grottaferrata 1971, tom. 1, pars 2, c. 4, p. 522).

¹¹ *1 Tim. 1, 15.*

¹² *Sermones* sermo 175, c. 1, num. 1 (PL 38, 945). Cf. *Glossa ordinaria* in hunc locum (PL 114, 626). Cf. etiam Petrus Lombardus, *Collectanea in Epist. Pauli* (= *Glossa Lombardi*) in Ep. 1 ad *Tim.* (PL 192, 332).

¹³ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 188, lin. 46).

¹⁴ Cf. Odo Rigaldus: „... non credo quod Filius Dei factus esset homo, nisi homo peccasset“. Ed. J.M. Bissen, *De motivo incarnationis*, in: *Antonianum* 7 (1932) 314–336, loc. cit. 335. Cf. etiam I. Backes, *Die Christologie, Soteriologie und Mariologie des Ulrich v. Strassburg*, Teil 2, Trier 1975, 25.

Quidam¹⁵ econtra dicunt quod sic. Omnino enim fuisset incarnatio, sive peccasset sive non; sed non fuisset eius passio et mors, nisi peccasset homo qui per eius mortem repararetur. Quod ergo carnem assumpsit, hoc fecerunt illae congruentiae, et si quae sunt aliae huiusmodi; quod autem carnem talem, scilicet mortalem et passibilem, reparatio humana. 85

Secundum primos respondeo ad obiecta. Ad primum¹⁶ potest dici quod non est simile, quia Creator non est pars universi, sicut est quaelibet creatura. Immo universum in illa summa completur de qua *Gen. I*: „Vidit Deus cuncta quae fecit“¹⁷, et est universum sub Creatore sicut exercitus sub duce et corpus sub capite. 90

Ad secundum¹⁸ dicendum quod sicut summe bonus est, sic et summe sapiens, et debet sua bonitas summe se communicare, sed ita quod non praeiudicet suae sapientiae. Illa autem vult quod non sine ratione se communicet. Sicut igitur communicat suam praesentiam per essentiam ne res deficient, et per gratiam rationali creaturae ut ad finem suum tendat — nec propter aliud sunt istae communicationes, ut videtur —, sic per unionem se communicat propter peccatorum reparationem et non propter aliam causam. 95

Ad tertium¹⁹ similiter dicendum quod debet esse summa humiliatio, si fuerit rationabilis causa humiliationis. Haec autem fuit, quia poenitentiam dederat peccatori propter quod ex lege iustitiae debuit illi providere Reparatorem qui non potuit esse nisi Deus homo, ut dictum est. 100

Per idem patet responsio ad illud quod insinuaturn est de potentia²⁰ et sapientia.²¹

set M	81	occurrant VW	occurrunt M	82	enim W	non V om. M	fuisset VW	fuis-
set ei M	85	quae MW	qua V	87	obiecta MW	obiectum V	potest dici MV	dici
potest W	88	sicut MW	sic V	89	illa MW	alia V	90	fecit MV
92 et MV om. W	92–93	sapiens MW	sapiens est V	94	Sicut MW	Sic V	95	igitur
MV ergo W		communicat MW	communicet V	95–96	gratiam MV	gratiam suam W		
	100	quia MW	quod V		dederat M	dederit VW	103	illud MW
							id V	107

¹⁵ Cf. F. Haberl, *Die Inkarnationslehre des hl. Albertus Magnus*, Freiburg i.Br. 1939, 7–10. Cf. etiam E. Gössmann, *Der Christologietraktat in der Summa Halensis, bei Bonaventura und Thomas v. Aquin*, in: Münchner Theol. Zeitschr. 12 (1961) 175–191, praecip. 178–181. Cf. etiam R. Haubst, *Das hoch- und spätmittelalterliche „Cur Deus homo?“*, in: Münchner Theol. Zeitschr. 6 (1955) 302–313.

¹⁶ Supra lin. 3.

¹⁷ *Gen. I*, 31.

¹⁸ Supra lin. 7.

¹⁹ Supra lin. 12.

²⁰ Supra lin. 23.

²¹ Supra lin. 26.

- 105 Cetera quae sequuntur ad partem illam problematis²², concedunt isti, similiter et duas rationes primas ad oppositum.²³
- Ad tertium²⁴ quod contra se est, responderi potest quod non de peccato reportat commodum, sed de gratuita liberatione. Ex peccato enim poenam incurrit, ex liberatione gloriam. Peccatum tamen est occasio sine qua non accideret hoc, sed vera causa est Dei sapientia bene utens malis.
- 110 Ad quartum²⁵ dicendum quod non fuisset corpus Ecclesiae sine capite, si homo stetisset et Deus non incarnaretur, sicut nec fuit post peccatum ante incarnationem. Sed Deus caput esset Ecclesiae.
- Ad hoc quod dicitur quod Christus est caput secundum humanitatem, verum
115 est, et secundum divinitatem pariter, sed principalius secundum deitatem. Sicut enim caput corporale est simile in natura corporali ceteris membris, sed aliis eminentius, sic et Christus ad Ecclesiam se habet secundum hominem. Et sicut caput influit virtutem vitae per sensum et motum aliis membris, sic et Christus ad Ecclesiam se habet secundum Deum, quia sic influit carismata Spiritus Sancti
120 et virtutes. Et isto secundo modo fuisset caput Ecclesiae etsi non incarnatus fuisset Filius Dei, eo scilicet modo quo dicitur mens caput in homine.
- Ad quintum²⁶ dicendum quod non multo fortius, immo multo minus. Quod autem dicit quod angelus est spiritualior, potius est ratio ad oppositum, quia enim natura rationalis in homine quodammodo elongata erat a suo optimo per
125 carnis copulationem. Cum tamen, secundum Augustinum²⁷, sit par angelo in natura, ad recompensationem potius debuit ei uniri deitas quam angelo.
- Item. Spiritualitas maior non est ratio quare ei magis debeat uniri, ex quo haec unio est propter reparationem naturae assumptae. Si enim uniretur angelo, aut bono aut malo. Non malo, quia hoc non decet nec forte est possibile. Non
130 bono, quia non indiguit reparatione. Nec bonus angelus deificatus reparasset angelum iam obstinatum et sententialiter damnatum. Ideo angelo non profuisset ad reparationem. Homini autem prodesse potuit qui adhuc fuit in statu viae et cui concessa est poenitentia.

quod ¹ <i>M</i> quia <i>VW</i>	112 stetisset <i>MW</i> fecisset <i>V</i>	sicut <i>MV</i> sic <i>W</i>	nec <i>VW</i> non <i>M</i>
113 esset <i>marg. M</i>	Ecclesiae <i>M om. VW</i>	114 humanitatem <i>MV</i> hominem <i>W</i>	
115 deitatem <i>VW</i> divinitatem <i>M</i>	117 ad . . . habet <i>VW</i> se habet ad Ecclesiam <i>M</i>		
119 ad . . . habet <i>VW</i> se habet ad Ecclesiam <i>M</i>	120 etsi <i>MW</i> et <i>V</i>	122 multo minus <i>MW</i> nihilominus <i>V</i>	125 copulationem <i>MW</i> contemplationem <i>V</i>
<i>om. V</i>	126 ei <i>MW</i>	131 sententialiter <i>VW</i> aeternaliter <i>M</i>	132–133 et cui <i>MV om. W</i>
			136

²² Supra lin. 29–59.

²³ Supra lin. 60. lin. 64.

²⁴ Supra lin. 67.

²⁵ Supra lin. 70.

²⁶ Supra lin. 72.

²⁷ Cf. *De genesi ad litteram* VII, c. 23, num. 34 (PL 34, 368; CSEL 28–1, 221 s.).

Item. Homo minus indignus erat misericordia, quia per alium ceciderat quam angelus qui per se. Dicunt etiam quod quia homo constat ex corporali natura et spirituali et convenit cum omni creatura, et non sic angelus, ideo ut exaltaretur universa quodammodo creatura per unionem cum Verbo, assumptus est homo potius quam angelus. Similiter et homo magis congruus erat divinae personae, quia utrobique est distinctio personarum secundum originem proveniens; non sic in angelis. 135 140

Sed istae duae ultimae rationes aut parum aut nihil faciunt ad propositum istorum hic respondentium, ut apparet.

Quod autem dicit quod angelus est miserior, quoad intensionem verum est, quia obstinatus est, et ideo irreparabilis. Quoad extensionem falsum est, quia tota natura humana per primum hominem peccantem perierat; non sic tota angelica. Si autem sic diceret: 'Natura angelica fuit miserior humana', tunc negandum est, quia illa erat pro parte glorificata, sed haec totaliter damnata nisi misericordia subvenisset. 145

Ad sextum²⁸ dicendum quod non est simile, quia omnes in primo peccante fuerunt materialiter et ab illo propagatione naturali descenderunt. In Reparatore autem non sunt nisi spiritualiter, et ab illo regeneratione proveniunt. Sed in hoc est simile quod sicut ille omnes constituit peccatores quos carnaliter generavit, sic Reparator omnes constituit iustos quos spiritualiter regenerat. Et sicut quantum in illo est, omnes per eius peccatum pereunt, sic quantum in isto est, omnes per eius iustitiam salvantur. 150 155

Ad illud quod dicit de Damasceno²⁹, dicendum quod hoc nomen 'quod' non est relativum individui vel personae sed naturae, ut intelligatur, quidquid est de natura, esse assumptum, ita quod omne individuum vel in se vel in aliquo sibi simili in natura assumptum sit.

Si autem quaeris, quare non assumpsit omnes humanas personas ad maiorem misericordiae ostensionem, ut nullus deinceps periret, respondendum quod non oportebat, quia sicut cauterium unius membri sanat totum corpus, sic incarnatio in uno singulari totam Ecclesiam. 160 Q. 2a

creatura *marg. M* 137 universa quodammodo *MV* quodammodo universa *W* 138
congruus erat *VW* erat congruus *M* 139 proveniens *MV om. W* 143 quod² *MV*
om. W 144 ideo *marg. W* 145 non *MV* nec *W* 146 humana *MW* humana et *V*
147 sed *MW* si *V* 150 descenderunt *MW* descendunt *V* Reparatore *MW*
reparatione *V* 152 quod *V* quia *W om. M* 153 omnes constituit *MV* constituit omnes *W*
156 de Damasceno *VW* Damascenus *M* 157 vel *interlin. M* 160 personas
interlin. V 161 respondendum *W* responsio *MV* 164 unisse sibi *MV* sibi unisse *W*

²⁸ Supra lin. 75.

²⁹ Cf. supra n. 13.

Item. Non decebat unisse sibi peccatores et forte non potuit, sed nec iustifi-
 165 catos et purgatos, et hoc quia sic minus clarificaretur Dei virtus in salvando ho-
 mine quam modo clareat.

Item. Quia sic confunderentur proprietates personales, ut idem esset pater et
 filius, et hoc pluries propter cognationem inter homines; sed decuit contra-
 rium.

170 Item. Quia sic non servaretur ordo quo omnes sub uno debeant esse et quo
 homines debent esse pares angelis.

Secundum secundos concedenda sunt omnia praeter duo prima obiecta ad
 partem secundam quaestionis ad quorum primum³⁰ dicendum secundum ipsos
 quod illud est intelligendum de adventu in carne mortali et passibili secundum
 175 statum huius mundi.

Ad secundum³¹ dicendum quod non decuit sibi univisse universum sed solum
 rationalem creaturam. Si enim univisset sibi totum universum, in hoc non com-
 plesset statum universitatis sed diminuisset, quia in universo debent esse omnes
 status rerum possibiles. Unde sicut non esset completum universum nisi esset
 180 spiritualis creatura et per se et corporali unita, similiter etiam de corporali, sic
 non esset completum nisi creatura esset et per se et Creatori unita et nisi esset
 Creator prout possibile est, et per se et creaturae unitus, ut scilicet in aliqua
 persona uniretur, in aliqua non. Neque esset hoc ad magnificandum gloriam
 suam, si aliquis horum statuum omitteretur, sed ad diminuendum. Decuit etiam
 185 non omnimodam creaturam sibi unire sed rationalem quia haec est similior ei et,
 secundum Damascenum, c. 50, tanta subtilitas non debuit uniri corporali naturae
 nisi per medium intellectum.³²

Item. Quia creatura debuit assumi in unitatem personae, ut patet ex effectu,
 debuit natura personabilis assumi. Haec autem non est nisi rationalis.

190 Item. Quia debuit natura creata uniri Creatori ad complementum universi
 et Dei magnificentiam, et hoc magis agitur in unione hominis cum Deo quam
 angeli, quia homo est quoddam universum, ideo potius debuit uniri homini
 quam angelo et sic per consequens quam alicui alteri creaturae.

165 quia <i>MW</i> et <i>V</i>	clarificaretur <i>MW</i> clarificetur <i>V</i>	165–166 homine <i>VW</i> ho-
minem <i>M</i>	168 cognationem <i>MV</i> cognitionem <i>W</i>	170 sic <i>MV</i> si <i>W</i>
168 cognationem <i>MV</i>	176 sibi <i>VW om. M</i>	173 quae-
tionis <i>interlin. M</i>	178 sed <i>MW</i> si <i>V</i>	181 creatura esset
<i>MW</i> esset creatura <i>V</i>	183 Neque <i>VW</i> Neque enim <i>M</i>	188 Quia <i>MV</i> quod <i>W</i>
183 Neque <i>VW</i>	189 Haec <i>VW</i> Hoc <i>M</i>	190 Quia <i>MV</i> Quod <i>W</i>
unitatem <i>MV</i> unitate <i>W</i>	191–192 quam . . . homini <i>MV om. W</i>	191 et ²
<i>VW</i> id est <i>M</i>		

³⁰ Supra lin. 60.

³¹ Supra lin. 64.

³² Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 189, lin. 1).

Cetera autem omnia vel conceduntur ab hac opinione vel satis est eis responsum in praecedentibus.

195

Verumtamen licet iste modus rationabilis videatur et quasi philosophicus, tamen multum movere debet quod sancti loquuntur de incarnatione fere ubique quasi non sit alia eius causa nisi hominis reparatio. Hoc enim aperte dicunt multoties, et iste modus est magis amoris provocativus et fidei consonus, quamvis et reliquus non sit contra fidem. Unde Augustinus *De verbis Domini et Apostoli*, homilia 73: „Christus Jesus venit in mundum peccatores salvos facere, et alia causa non fuit quare veniret in mundum.“³³ Infra, homilia 74: „Nulla causa fuit veniendi Christo Domino nisi peccatores salvos facere.“³⁴ Infra, homilia 75: „Christus Jesus venit in mundum nullam ob aliam causam nisi peccatores salvos facere.“³⁵

200

205

194 vel² *MV* ut *W* 194–195 est eis responsum *VW* eis responsum est *M* 196
rationabilis *MW* rationalis *V* 199 est magis *MV* magis est *W* 200 sit *MW* sic *V*
202–203 Infra . . . facere *VW om. M*

³³ *Sermones* sermo 174, c. 7, num. 8 (PL 38, 944).

³⁴ *Sermones* sermo 175, c. 1, num. 1 (PL 38, 945).

³⁵ *Sermones* sermo 176, c. 2, num. 2 (PL 38, 951).

QUAESTIO 3

- Q. 3 1 Postea quaeritur an possit una persona incarnari sine aliis.
 Quod sic patet, quia incarnatio, ut modo est, est unio carnis Deo in persona determinata. Quare cum personae sint distinctae ita quod una non est alia, potest uniri uni quod non alii, et econverso.
- 5 Sed contra videntur plura. Si enim indivisa sunt opera Trinitatis¹ et incarnatio est opus Trinitatis, indivise convenit tribus personis. Ergo omnes tres vel singulae incarnantur. Haec est opinio Magistri in litera.²
- Item. Quando simplex alicui unitur, ut punctus, totus unitur, ergo multo fortius Deus. Ergo, ut videtur, secundum omnes personas.
- 10 Item. Maior est identitas trium personarum ad invicem quam superioris rationis et inferioris; sed istarum una non potest uniri carni nisi et alia uniatur; ergo multo fortius nec ibi.
- Item. Minus adhaeret Deo anima per gratiam quam homo assumptus; sed illa ita adhaeret quod toti Trinitati; ergo multo fortius ibi.
- 15 Item. Damascenus, c. 8 bene ante finem: „In divinis omnia sunt unum praeter ingenerationem, generationem et processionem.“³ Sed incarnatio est in divinis et non est aliqua illarum. Ergo convenit unanimiter omnibus personis.
- Item. Regula talis est in divinis quod omne nomen significans essentiam si convenit uni personae, et omnibus tribus.⁴ Sed tale est hoc nomen ‚homo‘.
- 20 Item. Alia regula est: Omne nomen connotans effectum in creatura significat divinam essentiam et convenit tribus personis.⁵ Tale est hoc nomen ‚incarnatio‘ vel ‚incarnatus‘.

5 sunt <i>VW</i> sint <i>M</i>	8 simplex <i>VW</i> simpliciter <i>M</i>	10–11 rationis et inferioris <i>MV</i> et
inferioris rationis <i>W</i>	11 carni <i>VW</i> om. <i>M</i>	16 generationem <i>VW</i> om. <i>M</i>
20 significat <i>MW</i> signat <i>V</i>	23 sequi <i>MV</i> om. <i>W</i>	27 debeat <i>MW</i> debuit <i>V</i> ubi <i>MW</i> ut <i>V</i>

¹ Cf. Augustinus, *De trin.* I, c. 4, num. 7 (PL 42, 824; CCL 50, 36); I, c. 6, num. 12 (PL 42, 827; CCL 50, 42); II, c. 10, num. 18 (PL 42, 857; CCL 50, 104). Cf. etiam *De praedest. sanct.* cap. 8, num. 13 (PL 44, 970). Vide W.H. Principe, *William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1963, p. 255, n. 37.

² Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 1 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 26, num. 1).

³ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 8 (ed. E.M. Buytaert, p. 44, lin. 280 s.). Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 1 q. 2 a.1. Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 1 a.1 q. 2 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 12 s.).

⁴ Cf. Alanus de Insulis, *Regulae theologicae* reg. 23 (PL 210, 631 s.).

⁵ Cf. ibidem, reg. 26 (PL 210, 633 s.).

Item. Si incarnatio non convenit tribus, videtur sequi inconueniens, scilicet quod Deus non sit incarnatus. Quia qua ratione sequitur: ‚Filius est incarnatus, ergo Deus‘, sequetur: ‚Pater non est incarnatus, ergo Deus non est incarnatus‘. 25 Et hoc multo fortius sequetur, quia neque Pater neque Spiritus Sanctus est incarnatus. Quod autem hoc debeat sequi, videtur per hoc quod in aliis ubi differunt significata et supposita ita quod se habeant per modum communis et particularis et non convertantur ad invicem, sequitur illo modo, quia subcontrariae simul verae sunt, sic: ‚Iste homo ambulat, ergo homo ambulat‘, ‚ille non ambulat, ergo 30 homo non ambulat‘. Similiter videtur in proposito, quia Deus se habet ad Patrem et Filium et Spiritum Sanctum sicut commune significatum ad supposita cum quibus non convertitur. Non enim sequitur: ‚Si Deus est incarnatus, ergo Pater‘, sicut sequeretur e converso.

Responsio. Bene potest uniri caro uni personae, etsi non aliis. Differunt enim 35 personae non per essentiam sed per proprietates relativas; et bene potest aliquid Deo uniri secundum unam proprietatem illarum et non secundum alias.

Verbi gratia, secent se duae lineae orthogonaliter; et pars sursum stans dicatur *a*, pars deorsum descendens *b*, pars dextrorsum tendens *c*, pars sinistrorsum *d*, punctus has 4 lineas terminans et continuans *e*. Punctus ergo *e* unus est 40 in substantia, sed relationes eius quattuor, secundum quod dicitur ad aliud quidem sursum, ad aliud deorsum etc. Punctus igitur ad omnes quattuor partes continuatur, ut ita dicam, sed sursum cum una tantum, deorsum cum alia tantum. Et sic de aliis.

Aliud exemplum de unitate quae est sub dupla ad binarium, sub tripla ad ternarium, sub quadrupla ad quaternarium. Et est hic unitas unica, sed relatio triplex. Et bene coniunguntur ei praedicata diversa secundum diversas relationes, sicut patet. 45

Tertium exemplum propinquius tale. Esto aliquid idem tibi memoratum, intellectum et amatum, et vocetur *a*. Enunties de illo secundum quod est intellectum tantum, sic: ‚*a* est in mea intelligentia vel ego intelligo *a*‘. Hic patet quod *a* 50 est relatum trina relatione. Sed sermo sensibilis non unitur ei nisi secundum unam, et quasi induit media relatio vocem sensibilem et sola, sicut sola media persona in divinis humanitatem.

28 significata <i>MW</i> signata <i>V</i>	ita quod <i>MW</i> in qua <i>V</i>	29 ad <i>W</i> om. <i>MV</i>
30 ille <i>MW</i> ille homo <i>V</i>	32 sicut <i>MW</i> sic <i>V</i>	significatum <i>MW</i> signatum <i>V</i>
34 sequeretur <i>M</i> sequitur <i>V</i>	sequeretur et <i>W</i>	35 etsi <i>MW</i> sed et <i>V</i>
36–37 aliquid Deo <i>VW</i> Deo aliquid <i>M</i>	37 proprietatum <i>VW</i> proprietatem <i>M</i>	36 per ² <i>MW</i> om. <i>V</i>
38 Verbi gratia <i>VW</i> om. <i>M</i>	41–42 quidem . . . aliud <i>MW</i> om. <i>V</i>	42 igitur <i>VW</i> ergo <i>M</i>
43 ut ita <i>VW</i> ita ut <i>M</i>	una tantum <i>VW</i> tantum una <i>M</i>	46 hic <i>MV</i>
haec <i>W</i>	47 praedicata <i>MW</i> praedicamenta <i>V</i>	49 Tertium exemplum <i>VW</i> Exemplum
tertium <i>M</i>	tibi <i>MW</i> tui <i>V</i>	50 est <i>MW</i> om. <i>V</i>
quia <i>W</i>	52 est <i>VW</i> om. <i>M</i>	relatum <i>VW</i> relatum in <i>M</i>
53 media ¹ <i>MW</i> mediam <i>V</i>	54 humanitatem <i>VW</i> humanitatem.	Hoc exemplum pertractat

55 Ad primum⁶ ergo in contrarium dicendum quod incarnatio actio est totius Trinitatis. Sed incarnatio passio solius Filii, non quia Filius patiat, sed quia cum Filio connotatur aliquid in creatura in quo est passio. Quia cum dicitur ‚Filius incarnatus‘, sensus est: Filio unitur caro, et est passio in carne effecta communiter a tota Trinitate. Ideo non sequitur: ‚Incarnatio indivise convenit

60 tribus, ergo omnes tres incarnantur‘, quia prima conceditur de incarnatione actione et non de passione, et ipse infert de incarnatione passiva.

Ad secundum⁷ dicendum quod Deus totus unitur carni, sed non totaliter, quia non secundum omnes personas. Sicut in exemplis propositis *e* punctus unitur *a* lineae totus, sed non totaliter, id est non secundum omnes respectus;

65 similiter unitas tota est sub dupla ad binarium, sed non totaliter, id est non secundum omnes relationes suas; similiter in tertio exemplo *a* totum est enuntiatum in sermone sensibili, sed non totaliter, id est non secundum omnes relationes suas, quia non nisi secundum quod est intellectum.

Ad tertium⁸ distinguendum est primam propositionem, cum dicit: ‚Maior

70 est identitas trium personarum ad invicem quam superioris rationis et inferioris‘. Aut enim loquitur de identitate in natura, aut de omnimoda simpliciter. Si secundo modo, falsum est, quia ibi est personarum distinctio quae non est hic. Si primo modo, dicendum quod ratio bene valeret, si ratione identitatis in natura sequeretur unio superioris rationis carni ad unionem inferioris cum illa.

75 Sed non est ita. Ideo enim sequitur illud, quia utraque habet inclinationem naturalem sibi inditam ad carnis unionem, et hoc eandem et ad eandem carnem. Sic non est in personis divinis respectu humanae naturae. Solius enim voluntatis et gratiae est, hoc est ab illa causaliter.

Quod autem unitas in natura non faciat illam consequentiam bonam in

80 ratione superiori et inferiori, patet per hoc quod eadem est naturae unitas in ratione, sive cum dicitur alicuius activa, sive cum dicitur unitiva carni. Sed ex parte activitatis non sequitur propter aliquam naturae unitatem: ‚Superior pars rationis contemplatur aeterna, ergo et inferior‘. Nec e converso: ‚Inferior dispensat temporales actiones, ergo superior‘. Quare similiter non propter unitatem

Augustinus evidenter De verbis Domini homilia 63 versus finem habens etiam aliud exemplum ad quaestiones Orosii q. 6, sed non ita evidens ut iam dictum est, et illud ibi quaeratur qui scire voluerit. *M* 55 dicendum *VW om. M* 56 quia² *MV om. W* 58 carne *MV* carnem *W* 61 incarnatione passiva *W* passiva incarnatione *MV* 66 in *W om. MV* 67 in *W om. MV* sed *VW* et *M* omnes *MW om. V* 69 est *W om. MV* 72 quae *W* quod *MV* est³ *MW om. V* 74 unio *MW* in uno *V* carni *VW om. M* 75 est *VW om. M* enim *MW* non *V* 77 est *VW* est ibi *M* 79 faciat *MW* facit *V* 81 unitiva *VW* unibilis *M* 83 et *MW om. V* 84 ergo *VW* ergo et *M*

⁶ Supra lin. 5.

⁷ Supra lin. 8.

⁸ Supra lin. 10.

naturae est quod non unitur carni una pars rationis sine altera, sed propter illam naturalem inclinationem quam habet utraque ad carnem eandem, ut dixi. 85

Ad quartum⁹ dicendum quod illa adhaesio per gratiam cum tota Trinitate de qua *Cor. 6*: „Qui adhaeret Deo, unus spiritus est“¹⁰, est in Christo et multo eminentius quam in aliis, et nihilominus unio in persona. Si autem dicis quod sicut prima quae minor est, coniungit tribus personis, sic secunda quae maior est, non valet. Bene enim potest coniunctio vel adhaesio multiplicior esse debilior. Una enim catena ferrea fortius constringit quam decem funes stuppei. Sic et coniunctio aliqualis in unionem cum una persona potest esse fortior coniunctione gratuita cum tota Trinitate. Adde etiam quod unio et adhaesio creaturae rationalis Deo per gratiam est cooperante creatura Deo aliquo modo, et non est tanta ut faciat perfectam unitatem. In proposito autem fit unio a solo Deo virtute infinita et tali modo ineffabili ut faciat perfectam unitatem. 90 95

Ad quintum¹¹ dicitur quod incarnatio, etsi non sit aliqua illarum trium, tamen includit in se unam illarum, quia incarnatio ad solum Filium pertinet et ideo non convenit omnibus. Sed hic mihi videtur peti quod deberet ostendi. Propterea dici potest quod sermo Damasceni intelligitur de praedicatis intra existentibus in divinis. Incarnatio vero est de extrinsecus advenientibus. 100

Ad sextum¹² dicendum quod regula illa intelligenda est de nominibus significantibus essentiam divinam sive aeternam. Et ita spectat ad praedicata essentialia intranea. 105

Ad septimum¹³ dicendum quod nomen significans effectum in creatura potest accipi secundum actionem vel secundum passionem, secundum efficientiam vel secundum effectum. Et primo modo intelligitur regula, secundo modo non.

Et inde patet responsio in proposito: Incarnat enim tota Trinitas, incarnatur solus Filius; mittit tota Trinitas, mittitur solus Filius vel Spiritus Sanctus. Et sic de similibus. 110

86 naturalem inclinationem <i>W</i>	inclinationem naturalem <i>MV</i>	88 <i>Cor. 6 MW</i>
Eze. <i>V</i> est ² <i>MW</i> et <i>V</i>	90 coniungit <i>VW</i> coniunget <i>M</i>	91 est <i>M om. VW</i>
93 unionem <i>MW</i> unione <i>V</i>	94 et adhaesio <i>M om. VW</i>	95 est <i>MW</i> et <i>V</i> aliquo modo <i>M om. VW</i>
96–97 In . . . unitatem <i>V om. MW</i>	97 virtute infinita <i>corr. ex virtus infinite V</i>	98 dicitur <i>MV</i> dicendum <i>W</i>
99 pertinet <i>MV om. W</i>	100 quod <i>MV</i> quid <i>W</i>	101 praedicatis <i>MW</i> praedicamentis <i>V</i>
102 in <i>MW om. V</i>	advenientibus <i>VW</i> venientibus <i>M</i>	103–104 significantibus <i>MW</i> signantibus <i>V</i>
104 praedicata <i>MW</i> praedicamenta <i>V</i>	105 dicendum <i>MW om. V</i>	significans <i>MW</i> designans <i>V</i>
107 secundum ² <i>MW om. V</i>	passionem <i>MV</i> passionem si <i>W</i>	efficientiam <i>VW</i> essentiam <i>M</i>
108 secundum <i>MW om. V</i>	109 incarnatur <i>MV</i> incarnatur autem <i>W</i>	110 tota <i>VW om. M</i>
112 ultimum <i>MV</i> octavum <i>W</i>	significatum <i>MW</i> signa-	

⁹ Supra lin. 13.

¹⁰ *1 Cor. 6, 17.*

¹¹ Supra lin. 15.

¹² Supra lin. 18.

¹³ Supra lin. 20.

Ad ultimum¹⁴ dicendum quod commune significatum multorum appellato-
rum in creatura duas habet condiciones quae sunt causae duarum consequentia-
rum. Una est communitas, alia multiplicatio in actu. Et haec secunda provenit
115 ex diversitate substantiali suppositorum. Quia enim commune non est aliquid
actu nisi in suppositis et illa sunt discreta secundum rem et substantiam, sequitur
quod commune suum in illis multiplicetur. Ex prima condicione sequitur pro-
cessus a supposito ad commune sine conversione. Et quia haec condicio remanet
in divinis, ideo a persona infertur nomen commune substantiae et non converti-
120 tur.

Ex secunda condicione accidit quod subcontrariae possunt esse simul verae
in creaturis; et ideo ex supposito affirmato sequitur praedicatum affirmatum de
communi et ex alio supposito negato vel de quo idem praedicatum negatur sequi-
125 tur idem praedicatum negatum. Si enim differet commune in illis suppositis sola
ratione vel relatione et esset idem non multiplicatum in substantia, non sequere-
tur. Et quia hoc contingit in divinis, ideo non tenet ibi tale argumentum.

Exemplum evidens est in exemplis illis quae praeposita sunt. Si enim *a* sit
mihi memoratum, intellectum et amatum et ego pronuntiem me intelligere *a*,
sequitur: ‚Intellectum meum induit vocem sensibilem, et hoc est *a*, ergo *a* in-
130 duit vocem sensibilem‘. Sed non sequitur: ‚Memoratum meum non induit vocem,
et *a* est memoratum, ergo *a* non induit vocem‘. A simili in proposito. Sequitur
enim: ‚Filius est incarnatus, ergo Deus est incarnatus‘. Non tamen sequitur:
‚Pater vel Spiritus non est incarnatus, ergo Deus non est incarnatus‘.

Similiter respondendum est, si quis sic argueret: ‚Aliquis qui est Deus, non
135 est incarnatus, ergo Deus non est incarnatus‘. Quia per hoc quod dico ‚aliquis‘,
dico personam, et hoc non addit diversitatem substantiae, sed relationis tantum.
Et ideo tale argumentum est ac si dicerem: ‚Aliqua relatio eius quod est *a*, vel
aliquis modus se habendi non induit vocem sensibilem, ergo *a* non induit vocem
sensibilem‘.

140 Ad hoc quod dicit quod si dicitur Deus incarnatus propter unam personam,
multo fortius debet concedi non incarnatus propter duas, non valet propter iden-
titatem communis deitatis non multiplicatae neque multiplicabilis.

Si autem esset numerata in illis, valeret, sicut patet in hominibus: Esto quod
tantum tres sint et unus tantum loquatur, alii taceant. Hoc supposito si conce-

tum <i>V</i>	119 nomen commune <i>W</i> commune nomen <i>MV</i>	123 praedicatum <i>MW</i> praedi-
camentum <i>V</i>	124 praedicatum <i>MW</i> praedicamentum <i>V</i>	differet <i>MW</i> indifferet <i>V</i>
126 contingit <i>MW</i> convenit <i>V</i>	130 Sed <i>VW</i> et <i>M</i>	132 est incarnatus ¹ <i>MW</i> in-
carnatus est <i>V</i>	Deus <i>MV</i> Dominus <i>W</i>	134 est ¹ <i>M om. VW</i> argueret <i>VW</i> arguet
<i>M</i>	135 incarnatus ¹ <i>MV</i> corrup. <i>W</i>	137 argumentum est <i>M</i> est argumentum <i>W</i>
argumentum <i>V</i>	141 concedi <i>VW</i> attendi <i>M</i>	142 deitatis <i>W</i> deitatis scilicet <i>V</i> divi-

¹⁴ Supra lin. 23.

dendum est propter unum quod homo loquatur, multo fortius propter duos 145
quod homo non loquatur vel quod taceat.

Item. Aliter falsificatur illa ratio, quia cum una persona divina carni unitur, et ipsa divina natura similiter eidem unitur in persona. Quod ergo non unitur illi, non potest esse nisi duplex residua persona. Et ideo sequitur: ‚Si Filius incarnatur, ergo et Deus‘. Sed non sequitur: ‚Si Pater non incarnatur neque Spiritus, ergo nec Deus‘, quia remotio incarnationis non convenit Deo nisi ratione duarum personarum tantummodo, affirmatio autem ratione personae et naturae. 150

Quaeres inde forte an concedi possit: ‚Deus est non incarnatus‘. Non enim videtur inde sequi: ‚Deus non est incarnatus‘; sicut nec sequitur: ‚Hoc lignum est non duplum, ergo non est duplum‘. Utrobique enim praedicatum relativum est 155
et potest secundum unam rationem convenire et secundum aliam removeri. Simile est quaerere an concedendum sit: ‚Deus est non Pater‘, sicut conceditur: ‚Deus est Pater‘.

Responsio. Logici tale argumentum concedunt: ‚Iste est non iustus, ergo non est iustus‘; ‚hoc est non album, ergo non est album‘ et omnia talia in praedicatis 160
absolutis. Negant autem huiusmodi: ‚Binarius est non duplus, ergo non est duplus‘ et similia in praedicatis relativis. Et causa est, quia in absolutis praedicatis non inest subiecto duplex ratio secundum quam possint opposita simpliciter inesse. In relativis autem contingit inesse duplicem rationem, scilicet respectum 165
secundum quem oppositae relationes possint inesse. Potest enim binarius esse duplus ad unitatem, licet non sit duplus ad ternarium vel quaternarium. Et secundum hoc videretur forte alicui posse concedi quod Deus sit non Pater, et per consequens quod Deus sit non incarnatus.

Sed ad istud diceret aliquis quod non est simile de duplo et dimidio et huiusmodi relativis in creatura et de istis in Deo: ‚Pater‘, ‚Filius‘, ‚incarnatus‘, quia illa 170
relativa in subiectis sunt quibus arguuntur inesse vel non inesse. Sed ista relativa ‚Pater‘, ‚Filius‘ et huiusmodi non sunt in divina essentia quae designatur per hoc nomen ‚Deus‘, quia essentia est indistincta, sed sunt in hypostasibus.

nitatis *M* multiplicabilis *VW* corrump. *M* 146 loquatur *MW* loquitur *V* 148
Quod *VW* quare *M* ergo *MW* igitur *V* 149 duplex *VW* duplicetur *M* 149–150
incarnatur *VW* incarnatus *M* 150 ergo *M* quod *VW* 152 et *MV* om. *W* 153–191
Non² . . . non² habet *M* supra Q. 2, lin. 173 post quaestionis 154 nec *MW* neque *V*
155 praedicatum *MW* praedicamentum *V* 157 conceditur *VW* concedatur *M* 158 Pa-
ter *MW* om. *V* 160 praedicatis *MW* praedicamentis *V* 161 est non *MW* non est *V*
162 praedicatis *MW* praedicamentis *V* 162–163 praedicatis *MW* praedicamentis
V 165 possint *VW* possent *M* 166 duplus¹ *MV* duplex *W* non sit *MV* sit non *W*
vel *VW* vel ad *M* 167 videretur *MW* videtur *V* alicui *MW* alicuius *V* posse
concedi *VW* concedi posse *M* 169 istud *MW* illud *V* et¹ *W* om. *MV* 170 relati-
vis *MW* relationis *V* 171 subiectis *VW* substantiis *M* 173 est *MW* om. *V* 174
praedicata *MW* praedicamenta *V* ad *MW* om. *V* praedicatum *MW* praedicamentum

Item. Illa praedicata relativa sunt ad extrinsecus, sed hoc praedicatum ‚incarnatus‘ relatum est ad intra, et ideo ista omnino sunt dissimilia illis relativis in quibus dicti modi argumentandi conceduntur.

Vel potius distinguendum omnia illa ubi praedicantur privationes praedicatorum relativorum ex hoc quod tale praedicatum potest designare solam amotionem, et hoc respectu subiecti principalis sub hoc sensu: ‚Hoc est non duplum‘, id est hoc est non habens relationem duplicitatis; ‚Deus est non Pater‘, id est non habens relationem vel personalitatem paternitatis; ‚Deus est non incarnatus‘, id est Deus est cui non convenit incarnatio, et sic ex omnibus talibus sequitur praedicatum negatum.

Vel potest praedicatum tale cum privatione designare aliquam affirmationem respectu cuius amoveat hoc quod privat sub hoc sensu: ‚Binarius est non duplus‘, id est habens aliquam relationem quae non est duplicitas; ‚Deus est non Pater‘, id est Deus est aliquis qui non est Pater vel habet aliquam relationem vel personalitatem quae non est relatio vel personalitas Patris; ‚Deus est non incarnatus‘, hoc est Deus est aliquis vel aliqua persona quae non est incarnata; et sic ex omnibus talibus non contingit inferre praedicatum negatum.

Priori ergo sensu neganda est haec: ‚Deus est non Pater‘, ‚Deus est non incarnatus‘; secundo modo concedenda. Tutum est tamen numquam dare tales propositiones nisi expositas et determinatas, ne contingat errare minus subtiles.

Q. 3.2

Ex praedictis ubi distinguitur incarnatio actio et passio sive secundum efficientiam et secundum effectum, patet responsio ad quasdam quaestiones quae solent quaeri.

Una est utrum assumptio vel susceptio aut unio carnis sit actus Dei ratione naturae. Et patet quod si est actio, convenit tribus simul; et sic convenit ratione naturae quae sola est tribus communis.

Tamen distinguunt aliqui¹⁵ quod unio potest esse sibi et alii; assumptio autem non nisi sibi, quia assumptio est ad se sumptio. Et ideo unio communior est et proprie convenit naturae, sed assumptio non, quia natura divina non

V 175 omnino sunt W sunt (*interlin.*) omnino M omnino V 176 argumentandi VW arguendi M 177 distinguendum MW distinguibilis V 177–178 praedicatorum MW praedicamentorum V 178 praedicatum MW praedicamentum V 179 est non VW non est M 180–181 duplicitatis . . . relationem MW *om.* V 182 sequitur VW requiritur M 183 praedicatum MW praedicamentum V 184 potest MV potest dici W praedicatum MW praedicamentum V 190 non *interlin.* W praedicatum MW praedicamentum V 191 sensu MW sensuum V est non MW non est V 192 concedenda W concedi MV numquam *interlin.* M 193 nisi *interlin.* M determinatas VW terminatas M 194 actio *interlin.* M 194–195 efficientiam VW essentiam M 195 quaestiones VW rationes M 198 si MW sic V convenit ratione VW contra

¹⁵ Cf. W.H. Principe, *Alexander of Hales' Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1967, 181 f.

assumpsit sibi humanam naturam in unitatem naturae, sed univit eam personae divinae.

Sed istud non liquet mihi. Aestimo enim quod assumptio non est aliud quam ad aliquid vel ad aliquem sumptio et susceptio non nisi sursum captio ad aliquid vel aliquem. Propter quod mihi videtur quod omnia tria vocabula possunt passive terminari ad sumentem vel ad alium. Propterea aestimo, ut praedictum est, quod unio, acceptio, susceptio secundum quod dicunt actionem, conveniunt naturae, secundum quod passionem, personae.

Alia quaestio solet esse an assumptio, susceptio, unio sint actus personae. Et iam patet ex dictis quod et secundum quod dicunt actionem et secundum quod dicunt passionem, conveniunt personae. Actio enim omnis in divinis est trium personarum simul; et ita non solum naturae convenit sed et personae.

Tertia quaestio est utrum unio, assumptio vel susceptio carnis conveniant naturae ratione personae vel e converso. Et hoc patet ex praedictis. Prout enim dicunt actionem, primo conveniunt naturae et per illam personae, prout passionem, e converso. Intellige tamen sane, ut praedictum est, cum dico passionem pertinere ad personam divinam, quod hoc non sit nisi in connotato in creatura.

Quod autem iam dixi, assumptionem carnis secundum actionem pertinere primo ad naturam, secundum passionem primo ad personam, dicunt aliqui¹⁶ satis concorditer quod in his verbis 'unire carnem' vel 'assumere' vel 'suscipere' duo sunt, scilicet actio et relatio; et actio pertinet ad naturam primo, relatio ad personam.

Deinde quaeritur: Si potest una persona incarnari sine aliis, quare magis incarnatus est Filius quam alii?

Responsiones huius in litera assignantur.¹⁷ Congruit etiam illi potius, quia est media persona; causa enim incarnationis fuit mediatio inter Deum et homines. Congruit etiam similitudinem illum reparare qui ad similitudinem factus est.

rationem <i>M</i>	203 sibi <i>interlin. M</i>	unitatem <i>VW</i> unitate <i>M</i>	206 ad ² <i>MW om. V</i>
et <i>interlin. M</i>	susceptio <i>interlin. M</i>	208 Propterea <i>VW</i> Praeterea <i>M</i>	211
Alia . . . personae <i>VW marg. M</i>	assumptio <i>MW</i> sumptio <i>V</i>	Et <i>MW</i> etiam <i>V</i>	213
omnis <i>MV om. W</i>	215 vel <i>interlin. W</i>	carnis <i>MV om. W</i>	convenient <i>MV</i> con-
veniat <i>W</i>	216 patet <i>MW</i> patet responsio <i>V</i>	praedictis <i>MV</i> dictis <i>W</i>	enim <i>MW</i>
<i>om. V</i>	218 e converso <i>MW</i> e contra <i>V</i>	219 nisi <i>MW om. V</i>	220 iam <i>MW om. V</i>
220–221 pertinere primo <i>VW</i>	primo pertinere <i>M</i>	221 secundum <i>MV</i>	secundum
autem <i>W</i>	passionem <i>MV om. W</i>	223 et ² <i>MW om. V</i>	relatio ² <i>MV</i> relatio vero <i>W</i>
226 alii <i>M</i> alius <i>V</i> aliae <i>W</i>	227 huius <i>VW</i> huiusmodi <i>M</i>	etiam <i>VW</i> enim <i>interlin. M</i>	
est <i>MV</i> est in <i>W</i>	229 reparare <i>MW</i> reperire <i>V</i>	231 8 <i>VW</i> 9 <i>M</i>	232 si

¹⁶ Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 1 a.1 q. 2 ad 2 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 13).

¹⁷ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 1 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 24 ss.).

230 Alias rationes plures quaere *Cur Deus homo* l. 2, c. 9¹⁸ et *De incarnatione Verbi* c. 8.¹⁹

Q. 3.6

Deinde si quaeritur an Pater et Spiritus possunt incarnari, patet per Magistrum in litera²⁰ quod sic, quia eadem et indivisa est trium potentia. Tamen non congruebat, propter rationes plures quas ponit Magister²¹ et Anselmus *Cur Deus*

235 *homo* l. 2, c. 9²² et *De incarnatione Verbi* c. 8.²³ Unde de potentia absoluta possent, de potentia congruentiae non.

MV om. W possunt *MV* possint *W* 233 eadem *MW om. V* 235 Unde *MW* verum
V 236 congruentiae *M* congrui *VW*

¹⁸ Cf. *Cur Deus homo* l. 2, c. 9 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 105 s.).

¹⁹ Cf. *Ep. de incarnatione Verbi* cap. 10 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 25 s.).

²⁰ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 1 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 26).

²¹ Cf. supra n. 17.

²² Cf. supra n. 18.

²³ Cf. supra n. 19.

QUAESTIO 4

Sed tunc quaeritur an possent vel possunt Pater et Spiritus Sanctus sibi univisse vel unire eandem humanitatem in unitatem personae quae unita est sic Verbo, ita quod plures personae divinae essent incarnatae una singulari humanitate. 1 Q. 4

Et videtur quod sic. Quid enim impediret? Nihil ex parte creaturae, quia omnia quaecumque voluit, fecit in coelo et in terra, in mari et in omnibus abyssis, quia creatura ei plene oboedit; nihil ex parte Dei, quia personae non sunt sibi repugnantes invicem. Et ideo sicut una potuit illam humanitatem assumere, sic et aliae. 5

Item. Tres personae simul sunt in una divina natura non numerata; ergo pari ratione possunt esse in una humana non numerata, quia persona divina potest esse humana. 10

Contra. Triplex potest imaginari unio creaturae cum Deo circumscripta praesentia per essentiam: una ad participationem iustitiae quae est unio per gratiam, sed haec non facit unitatem veram communicativam idiomatum; alia ad communicationem vel unitatem essentiae; tertia ad communicationem vel unitatem personae. 15

Prima de proposito nostro non est, secunda impossibilis est, tertia quoque secundum Anselmum esse non potest qui dicit l. 2 *Cur Deus homo* c. 9, in principio, quod „plures personae nequeunt unum eundemque hominem assumere in unitatem personae“¹; quare in una tantum persona hoc fieri necesse est. Idem *De incarnatione Verbi* c. 7, versus finem: „Diversas personas unam eandemque personam esse cum uno eodemque homine nequit intelligi. Nam si unus homo cum singulis pluribusque personis est una persona, necesse est plures personas quae aliae sunt a se invicem, esse unam eandemque personam, quod non est possibile.“² 20 25

1 Sed *MW* et *V* possent vel possunt *M* possint *W* possent vel possint *V* et *MV om.*
W 2 unitatem *MW* unitate *V* 6–7 et² . . . abyssis *MV* etc. *W* 8 sibi repugnantes
MV repugnantes sibi *W* humanitatem *VW* humanitatem sibi *M* 11 esse *MV* esse
simul *W* una humana *V* humana *W* humana una *M* 13 Triplex *VW* Tripliciter *M*
15 communicativam *VW* concomitativam *M* 18 proposito *MW* praeposito *V*
19 potest *VW* potest cum (*interlin.*) diversis personis (*marg.*) *M* 23 cum *MW* in *V*
24 est¹ *interlin.* *M* 27–28 personae unitatem *MV* unitatem personae *W* 30

¹ *Cur Deus homo* l. 2, c. 9 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 105, lin. 4 s.).

² *Ep. de incarnatione Verbi* c. 9 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 24, lin. 22 – p. 25, lin. 2).

Item. Si singulae personae assumerent eandem humanitatem sibi in personae unitatem, aut unione unica aut pluribus. Si unica, hoc videtur per aliquid commune tribus personis quod non est nisi essentia divina; quare illa unio primo et
 30 per se pertineret ad essentiam; quare aut erit haec unio illa quae per gratiam, aut in unitatem essentiae, quarum prima nihil ad propositum, secunda impossibilis.

Si pluribus, tunc sunt plures incarnationes, aut si hoc non est ita aut non est inconueniens, unus homo numero erit plures personae humanae etiam, quare unus homo numero erit plures homines.

35 Item. Est inconueniens ex parte personarum, quia plures personae distinctae erunt unica numero, et erit Pater et Filius et Spiritus Sanctus et econverso. Hoc patet per hoc quod pro quocumque supponit iste homo, supponit et quaelibet persona. Unde cum iste homo sit Pater et ille idem homo numero etiam sit Filius non solum secundum hominem sed etiam secundum Deum, erit in divinis Pater
 40 Filius et econverso.³

Responsio. Secundum Anselmum⁴ patet quod concedendae sunt rationes ultimae. Et est probabile quod dicit et subtile.

Ad primum⁵ contra dicendum quod non est impedimentum ex parte Dei absolute nec ex parte creaturae absolute quin possint uniri, sed ratione modi uniendi,
 45 di, quia creaturam eandem cum pluribus personis uniri est non intelligibile neque possibile, ita quod cum singulis in unitatem personae, quia hic involvitur duplex inconueniens, scilicet quod unus homo numero sit plures personae et quod diversae distinctae personae sint unica numero.

Ad secundum⁶ dicendum quod non est simile de natura divina in qua sunt
 50 tres personae et de humana assumpta a tribus. Natura enim assumpta singularis est et personatur per divinam personam. Et ideo pro quocumque supponit divina persona assumens, et pro eodem supponit homo assumptus. Non sic est de natura divina, quia illa est communis in multis personis. Natura autem sic accepta non personatur. Quod enim personatur, fit singulare suppositum naturae
 55 rationalis. Tale autem non est natura communis sed singularis. Et quia natura

quae *MV om. W* 32 hoc *MV om. W* est¹ *MW om. V* 33 erit *MW* erunt *V*
 humanae etiam *MV* etiam humanae *W* 35 plures *MW om. V* 36 unica *MV* unica per-
 sona *W* et² *MV om. W* 37 et *VW om. M* 38 persona *MVW* Quidquid enim
 praedicatur de isto homine, praedicatur de qualibet persona. Unde cum Pater praedicatur de
 isto homine, et Pater praedicatur de qualibet persona. *add. marg. M* 42 Et¹ *interlin. M*
 est *VW* etiam *M* 44–45 uniendi *MW* vivendi *V* 45 est non *MV* non est *W*
 47 numero *W* nunc *MV* 51 et¹ *interlin. M* 54 personatur¹ *MW* personaliter *V*
 55 Tale *VW* Talis *M* 57 et *MW om. V* 59 paternitas est *M* est paternitas *W*

³ Cf. W.H. Principe, *William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1963, 126; 264.

⁴ Cf. supra n. 1 s.

⁵ Supra lin. 5.

⁶ Supra lin. 10.

divina non personatur per sua supposita quae sunt personae, ideo non supponit natura pro persona nec e converso. Unde non sequitur: „Natura divina est Pater et natura divina est Filius, ergo Pater est Filius“, — sed debet inferri: „Ergo aliquid quod est Pater, est Filius vel aliqua essentia est in qua paternitas est et filiatio“ — et est figura dictionis et commutatur quid in quem. 60

Sed cum supponitur quod eadem humanitas singularis unitur trinae personae divinae in unitatem personae, oportet concedere quod iste homo est Pater, quia ista humanitas personatur persona Patris; simulque oportet dicere quod iste homo est Filius, et non solum secundum hominem sed etiam secundum Deum, quia ista humanitas personatur persona Filii; quare sequitur quod Pater sit Filius, quia iste Pater est iste Filius. Nec potest vitari, quia argumentum procedit ex suppositis ultimis, et non est ibi aliquid commune susceptum, nec est ibi aliquid suppositum ultimum nisi persona divina, quia illa humanitas nullam habet de se personalitatem, sed solum personae divinae personant illam. 65

Ex his ulterius solvitur quaedam alia dubitatio quae solet quaeri, utrum eadem persona divina posset sibi assumpsisse in unitatem personae diversas humanitates singulares. 70 Q. 4.1

Patet enim quod non. Posito enim quod sic, sequitur ex parte personae divinae quod unica plures erit. Unica enim erit plures homines, quia unicuique Dei erit Iesus, Petrus, Paulus etc. Et isti homines sunt plures homines singulares et discreti ab invicem, et ita plures personae hominis. Sequitur iterum ex parte hominum assumptorum quod quilibet eorum erit omnes alii, quia si iste homo est Filius Dei et Filius Dei sit ille homo, ergo iste homo erit ille. Ex proximo iuvatur hoc quod supra determinatum est, ubi quaerebatur quare non assumpsit Deus hominem in qualibet natura singulari sed in unica, et ibi dictum est quod hoc non decebat.⁷ Hic autem iam apparet quod hoc non posset fieri propter implicitam contrarietatem in suppositione illa quae fit de modo uniendi in unitatem personae. 75 80

paternitas *V* et *interlin.* *M* 65 ista *MW* ita *V* sequitur *MW* sequitur *V* 66
Nec *VW* Non *M* 71 divina *MW* *om.* *V* 73–74 personae divinae *VW* divinae personae
M 74 plures erit *W* plures erunt *V* sit plures (*interlin.*) *M* enim *interlin.* *M* 75
Petrus *MW* Petrus et *V* homines sunt plures *MV* sunt plures homines *W* 76 et¹
MW *om.* *V* discreti *VW* distincti *M* plures personae *MV* personae plures *W* 77 si
MW *om.* *V* 78 sit *VW* *om.* *M* 79 iuvatur *VW* innuitur *M* 80 Deus *marg.* *M*
81 non¹ *VW* non oportebat nec *M* 82 contrarietatem *MVW* et impossibilitatem *add.* *interlin.* *M* uniendi *MW* vivendi *V*

⁷ Supra Q. 2a.

QUAESTIO 5

Q. 5 1 Habito quod solus Filius est incarnatus, quaeritur utrum per partes unitur coniunctio ex corpore et anima vel econverso. Et loquor de ordine naturae supponens quod non fuerit ibi ordo temporis.

Quod primo partibus, videtur quia illae prius natura sunt toto.

5 Item. Quia aliquando separatum est Verbum a toto ratione totius, quia non fuit totum tunc, scilicet in triduo, et tamen coniunctum fuit partibus, ergo potius per partes toti unitur quam econverso.

Item. Hoc vult Damascenus¹ hic in litera², quia si „per medium intellectum“ unitur Verbum carni, videtur quod primo intellectui, deinde carni, quare necessario ultimo toti.

Contra. Si primo partibus uniretur, illae reciperent potius denominationem deitatis et idiomatum eius quam totum, quod falsum est.

Item. Haec unio est in unitatem personae, sed partes non suscipiunt personationem sed totum, ergo primo et per se toti unitur.

15 Item. Tunc haec unio magis deberet dici animatio vel incorporatio quam humanatio, quod tamen non est verum.

Responsio. Priores rationes probabiliter concedi possunt. Et si quis respiciat ordinem naturarum, debent concedi. Quaestio enim est de ordine naturae contingenti in hac unione cum pluribus.

20 Ad primum contra³, ut dicit Damascenus, c. 55 ante medium: „Aliud est unio, aliud incarnatio. Nam unio quidem solum demonstrat copulationem; ad quid autem facta est copulatio, non adhuc. Incarnatio autem (. . .) sive humanatio illam quae ad carnem, scilicet ad hominem, copulationem demonstrat.“⁴

2 loquor MW loquitur V 3 non fuerit (*corrupt. M*) ibi MW ibi non fuerit V 4 partibus MW partibus et V quia MW quod V 5 Quia¹ MW quaeritur V 9 primo intellectui MW post intellectum V 11 reciperent potius MW potius reciperent V 12 est MW *om. V* 13–14 personationem VW personam M 14 unitur MW unum V 15 vel MW et V incorporatio MW corporatio V 16 tamen MW tantum V est MW *om. V* 18 debent MV deberent W ordine MW corpore V 20 ante medium MW dicuntur in eodem V 20–21 unio VW unio M 23 illam MV illa

¹ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 189, lin. 47).

² Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 2 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 29, num. 1).

³ Supra lin. 11.

⁴ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 205, lin. 27–31).

Patet igitur ex Damasceno quod copulatio prior est natura quam humanatio, quia ad istam⁵ sequitur illa⁶ et non convertitur. Et illa⁷ ad istam⁸ est materialis et praeambula, et illa est propter istam, et illa respondet partibus, haec toti. Potest ergo dici quod quia illa unio materialis est propter istam tamquam propter perfectionem, non sequitur quod ibi sit idiomatum divinorum communis praedicatio sicut hic.

Vel potest dici potius quod sicut humanitas absolute considerata a deitate non communicat denominationem deitatis et proprietatum eius sed quando concernit unionem, sic est et de partibus. Non enim est haec humanitas Deus vel Creator, sed iste homo, ubi fit suppositio pro persona divina, in qua demonstratione implicatur unio humanitatis cum Deo. Similiter nec haec est vera: 'Haec anima vel hoc corpus est Deus vel Creator in triduo mortis', sed haec esset vera: 'Ille cui unitur haec anima vel hoc corpus, est Deus vel Creator' vel huiusmodi.

Ad secundum⁹ dicendum quod unio simpliciter dicta primo est cum partibus, secundo cum toto; sed unio in unitatem personae respondet toti, quia haec est humanatio, quia non suscipit personationem nisi totum.

Ad tertium¹⁰ dicendum quod quia haec unio cum partibus est propter unionem cum toto, ideo non dicitur nisi humanatio, quia ab illo quod principaliter intenditur, denominatur. Vel dicendum quod bene dicitur Deus unitus animae et corpori similiter sicut humanitati. Sed non habet nomen unum sibi impositum illa unio quae est cum anima vel cum corpore proprium, sicut illa quae est cum tota humanitate, quia animatio et incorporatio quas oppositio adducit, non hoc nominant, quia animatio est corporis ab anima, incorporatio animae a corpore.

Hoc autem attende quod in hac unione qua primo unitur partibus, deinde toti per ordinem naturae, non sunt partes medium causale vel necessitatis, ita quod non posset Deus se unisse primo toti et deinde partibus.

W 24 est W om. MV 26 et illa² interlin. M 27 quia interlin. M 28 quod MW quia V 32 et MW om. V 33 fit MW sit V 34 haec est W est haec M est V 36 Ille interlin. M 37 est VW om. M 38 respondet interlin. M 39 humanatio marg. M totum VW totam M 40 quia interlin. M haec W om. MV 43 non habet nomen MW nomen non habet V 44 illa unio VW unio illa M 45 incorporatio MW incorruptio V quas corr. ex quae MVW 46 corpore MVW Sed contra. Si prius fuit unitus partibus, aut in unitatem naturae aut personae. Non naturae, constat, nec personae. Quia non fuit anima aut caro personalis, ergo cum non sit alia unio nisi gratiae, in illo priori fuit unitus partibus per gratiam. Ergo prius habuit gratiam anima quam esset infusa. add. marg. M 47 Hoc MW Hic V unione MW corrup. V 50 totum MW om. V

⁵ Scilicet copulationem.

⁶ Scilicet humanatio.

⁷ Scilicet copulatio.

⁸ Scilicet humanationem.

⁹ Supra lin. 13.

¹⁰ Supra lin. 15.

50 Aestimo enim quod posset primo constituisse totum et se toti primo unisse et per illud partibus. Sed sunt partes medium congruentiae et medium ordinale, secundum quod ordo naturae attenditur inter partes et totum, ut patet ex praehabitis.

51 ordinale VW ordinabile M 52 naturae MV non W 52–53 praehabitis MV
habitis W

QUAESTIO 6

Posito ergo quod primo unitus est partibus et per illas toti, quaeritur cui parti 1 Q. 6
prius, utrum scilicet carni mediante anima, ut dicunt Damascenus¹ et Augusti-
nus² in secunda distinctione³, an non.

Quod sic videtur, quia sic videmus in omnibus viventibus carnem habentibus,
quod grosso et solido corpori non unitur vegetativa nisi per spiritum subtilem 5
corporeum medium, nec sensitiva nisi mediante vegetativa, nec rationalis nisi me-
diantibus aliis. Quare multo fortius Deus non nisi tribus mediis aliis, quia in infi-
nitum excedit alia in subtilitate et dignitate.

Item. Hoc videmus in aliis quod non possunt coniungi duo extrema in omni-
bus condicionibus distantia nisi per aliquod medium communicans cum utroque 10
extremo, sicut patet in elementis. Ergo sic erit in proposito, ut videtur. Quare
cum Deus sit increatus et incorporeus, caro creata et corporea, oportet coniungi
haec per medium creatum et incorporeum, et hoc est anima. Quartum autem
membrum non potest esse, scilicet quod sit corporeum et increatum.

Item. Si Deus humanatus est propter hominis reparationem, ut prae habitum 15
est, cum reparatio sit a culpa in gratiam et gloriam, illud primo et immediatius
assumi debet quod primo et immediatius reparabile est; sed hoc est illud quod
per se peccavit, scilicet anima, ergo etc.

Contra. Si mediante anima unitur Verbum humanae carni, ergo soluta unione
animae a carne solvitur et unio Verbi a carne, quia non unitur nisi per illam. Hoc 20
autem apparet falsum in triduo mortis. Si quis autem non admittit primum, vide-
tur quod oportet necessario data hypothesi, scilicet quod per animam mediam
uniantur Verbum et caro; quia si primum postremo iungitur per medium, videtur
quod soluto medio a postremo solvatur et primum ab eodem.

Item. Magis unitur medium extremis quae coniungit, quam ipsa ad invicem, ut 25
videtur. Quare secundum hypothesim magis uniretur anima carni quam Verbum,

7 aliis ¹ MW aliis mediis V	Quare . . . aliis ² MW om. V	mediis aliis M aliis mediis W
7-8 in infinitum interlin. M	10 aliquod M aliquid W aliquam V	12 caro MV
caro autem W	13 hoc VW haec M	14 et VW om. M
19 Contra MV Sed contra W	humanae carni VW carni humanae M	23 unian- tur MW iuvantur V
iungitur VW corrump. M	24 medio VW naturale M	27 carni

¹ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 189, lin. 47).

² Cf. *De agone christiano* cap. 18, num. 20 (PL 40, 300; CSEL 41, 121).

³ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 2 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 29 s., num. 1.3.). Ad hanc quaestionem cf. A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* II, 1, Regensburg 1953, 150-171.

quod falsum est, quia carni Verbum semper inseparabiliter fuit unitum, anima autem aliquando separabiliter.

Item. Nulla est ratio quare hic debeat poni talis mediatio; nec ex parte Verbi, 30 quia ipsum est aequae praesens carni sicut animae; nec ex parte animae vel carnis, quia nulla est naturalis inclinatio in illis ad unionem cum Verbo, sed tantum potentia receptiva. Si dicis quod anima est similior Verbo, hoc nihil facit ad unionem in persona quae facit veram unitatem, sed ad unionem in gratia.

Responsio. Sicut in praecedenti quaestione dictum est Verbum servasse in 35 uniendo se ordinem quendam naturae, sic aestimo et hic. Unde, sicut in litera dicunt sancti⁴, Verbum primo unitum est animae rationali, deinde carni, quia prior natura est anima carne. Quia autem rationes per rationem medii processerunt, distinguunt quidam⁵ medium et bene quod est medium causale et ordinale. Causale, sine quo non possunt uniri aliqua extrema, ut inter animam et corpus est quaedam temperatura media uniens illa, secundum Augustinum⁶, et haec forte est spiritus corporeus. Ordinale, quod quodam ordine ponitur inter extrema, cum tamen bene unirentur sine illo medio, sicut lux extra vitrum coniungit se aeri intra ipsum et hoc per vitrum medium, et tamen hoc faceret quamvis non esset ibi vitrum. Primo modo non est anima medium in hac unione, sed secundo.

45 Alii⁷ distinguunt aliis verbis et satis bene quod est medium colligationis et congruentiae. Medium colligationis, quod copulat duo quae alias non iungerentur, ut clavus vel glutinum duo ligna. Congruentiae, quod sic est medium quod non decet sine illo coniungi extrema quamvis possent, sicut feminam regi copulari non decet nisi generosam, et est generositas ibi medium congruentiae. Sic 50 in proposito. Anima enim non est medium colligationis sed congruentiae. Non enim decet Deum cuius perfectissima et optima sunt opera, alicui se copulare separabiliter, ergo nec carni. Et cum ipse sit vita immortalis, non decet se copulare carni nisi quae ordinata est ad immortalitatem et quae in se apta sit ad illam. Sed caro apta ad immortalitatem non est nisi caro animata spiritu immortalis.

Verbum *MV* Verbum carni *W* 31 naturalis *VW* rationalis *M* 32 est *MW om. V*
 33 facit veram *VW* veram facit *M* 35 sic *MV* sic et *W* sicut *MW* sicut dicitur *V*
 36 Verbum *VW om. M* 39 aliqua *MW* qua *V* 40 temperatura *W* temperatura *M*
 contemperativa *V* haec *W* hoc *MV* 41 Ordinale *M* Ordinale est *W* Ordinabile *V*
 42 cum tamen (*interlin.*) *M* tamen *VW* 42–43 coniungit . . . vitrum *VW marg. M*
 47 glutinum *VW* glutinum vel *M* 48–49 copulari non decet *VW* non decet copulari *M*
 50 proposito *MW* proposito id est *V* 52 nec *MW* non *V* Et *W* Sed et *MV*
 cum ipse *V* cum ipsa *M* cum *W* 53–54 et . . . immortalitatem *MW om.*

⁴ Cf. supra n. 1–3.

⁵ Medium causale: Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 2 q.2 a.1 quaestiuncula 1 sol. Medium ordinale: Cf. *Summa Fratris Alexandri*, l. III (ed. Ad Claras Aquas 1948, tom. 4, num 34 resp., p. 53).

⁶ Cf. *De civit.* XIX, c. 14 (PL 41, 642; CSEL 40–2, 398).

⁷ Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 2 a.2 q.1 resp. (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 50).

Sed talis est anima rationalis, et ideo non congruit Deum se unire carni nisi quae 55
vivificetur anima rationali. Et ita anima rationalis est hic medium congruentiae.

Ad primam igitur rationem primae partis⁸ oportet respondere. Quia videtur 60
concludere quod anima sit medium causalitatis et necessitatis sive colligationis,
ideo dicendum quod non est simile. Corpus enim solidum et spiritus corporeus et
vegetativa et sensitiva et rationalis habent in se inclinationes naturales ad se in-
vicem immediate secundum ordinem naturarum, et ideo non coniunguntur ex-
trema nisi per naturam mediam. Sed sic non est de corpore et anima et Verbo,
ut supra patuit in ratione ultima partis secundae.⁹

Per idem respondendum est ad secundum¹⁰, quia videtur et illud concludere 65
de medio necessitatis. Adde etiam quod medium illius argumenti fundatur super
illa quae contrariis qualitatibus sibi opponuntur, quorum extrema non coniun-
guntur immediate in elementis propter universi salutem, ne mutuo sese corrump-
perent, quod totum non habet locum in proposito, sicut patet.

Tertium¹¹ non concludit nisi de medio ordinali et congruentiae, et ideo con- 70
cedendum est.

Prima ratio ad oppositum¹² non concludit nisi de medio causalitatis sive
necessitatis, et ideo sic intellecta concedi debet.

Per idem patet ad secundum¹³, et ponunt aliqui¹⁴ tale exemplum in his.
Pulchritudo nonnumquam est medium congruentiae ad copulandum matri-
monialiter feminam viro. Nec tamen soluta pulchritudine a femina solvitur vir 75
ab eadem nec magis copulatur tale utrique extremorum quam ipsa ad invicem.

Tertia ratio¹⁵ ostendit quod anima non est medium colligationis vel causalita-
tis in hac unione, et hoc concedendum est.

Ex his mihi videtur satisfieri posse ad quaestiones quae quaeri possent, quo 80
ordine uniatur Verbum potentiis animae vel partibus corporis. Aestimo enim
quod in omnibus servatur ordo naturalis in unione quem inter se habent illa
quibus unitur. Et in omnibus tamen medium attendendum est esse congruentiae
et ordinis tantum, non autem necessitatis neque causalitatis vel colligationis.

Q. 6.1

V 55–56 et... medium *VW marg. M* 57 igitur *VW* ergo *M* 58 sive *VW* et *M* 59
ideo *W* sed *MV* 60–61 invicem *VW* ad invicem *M* 63 ultima *MW om. V* 64 re-
spondendum *VW* solvendum *M* et *MW* quod *V* 69–71 Tertium... oppositum *VW*
marg. M 71–72 causalitatis sive necessitatis *MW* necessitatis sive causalitatis *V* 79
quaeri possent *MW* quando possunt *V* 80 uniatur *MW* iuvatur *V* 81 in omnibus
interlin. M 83 autem *V interlin. M om. W* vel *MV* neque *W*

⁸ Supra lin. 4.

⁹ Supra lin. 29.

¹⁰ Supra lin. 9.

¹¹ Supra lin. 15.

¹² Supra lin. 19.

¹³ Supra lin. 25.

¹⁴ Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist.2 a.2 q.1 ad 3 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 51).

¹⁵ Supra lin. 29.

QUAESTIO 7

Q. 7 1 Consequenter quaeritur an anima assumpta unita sit Verbo mediante habitu gratificante necessario.

Quod sic videtur, quia maior est unio hic quam in his quae Deo adhaerent per gratiam et gloriam. Sed illae non possunt esse nisi mediante habitu tali. Ergo
5 nec haec multo fortius.

Item. Haec unio excellit beatitudinem, ergo constat beatum esse qui sic unitur. Sed beatus est, secundum Augustinum *De trinitate* l. 13, c. 15, „qui habet omne quod vult et nihil male vult.“¹ Sed talis nequit esse nisi habeat habitum praedictum. Ergo etc.

10 Si dicis quod immo, quia potest assumi secundum statum innocentiae, quaero ergo: Aut assumpta anima advertit bonum quod amet, aut non advertit. Si non advertit, sicut nostri parvuli, quomodo ergo excellit statum bonorum? Si advertit, aut amat debito modo aut non. Si non, beatus non est, quia sequitur quod aliquid male velit. Si amat, ut debet, habet iustificantem gratiam.

15 Item. Homo sic assumptus plus Deo debet quam Adam incomparabiliter. Ergo si peccatum habet, illud maius est incomparabiliter peccato Adae propter maiorem ingratitude. Cum ergo Adae primum peccatum, ut dicunt communiter, non potuit esse nisi mortale, quodcumque peccatum in homine assumpto erit mortalissimum et damnablestimum. Ex quo haec inconvenientia sequuntur quod
20 Deus peccator, quod damnablest, quod vilissimum.

Cum ergo haec sint inconvenientia et, ut dicit Anselmus *De incarnatione Verbi* c. 8: „Quodlibet parvum inconueniens in Deo est impossibile“², sequitur quod illud sit impossibile. Oportet ergo necessario quod sit homo iustus et hoc perfectissime, quia qui perpendit iustitiam et non amat, peccator est.

25 Item. Ex hoc sequeretur quod non posset esse Mediator et Salvator, quia, sicut docet Augustinus *Confessiones* l. 10, c. 44³, debuit Mediator convenire nobiscum in mortalitate et cum Deo in iustitia.

3 quia MW quod V	quae MW qui V	4 esse interlin. M	6 beatitudinem VW habi-
tudinem M	qui MW quod V	7 De trinitate l. MW l. De trinitate V	10 assumi
MW sumi V	secundum MW om. V	11 aut ¹ VW an M	assumpta MW sumpta V
amet marg. W	13 non ² interlin. M	14 amat W amet MV	iustificantem
MW iustificative V	15 incomparabiliter interlin. M	16 maius MW magis V	est
MW om. V	19 sequuntur MV sequantur W	20 quod ¹ MW et V	22–23 sequitur
. . . impossibile VW om. M	25 posset VW possit M	27 in ² VW om. M	29 ani-

¹ *De trin.* XIII, c. 5, num. 8 (PL 42, 1020; CCL 50A, 393).

² *Ep. de incarnatione Verbi* c. 10 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 26, lin. 4).

³ Cf. *Confessiones* X, c. 42 s. (PL 32, 808; CSEL 33–1, 277 s.).

Contra. Si necessarius esset talis habitus, non uniretur carni quae non est susceptiva talis habitus nisi per mediam animam iustam, quod falsum fuit in tri-
duo mortis Christi.

30

Item. Si talis habitus sit medium huius unionis, ergo ubi ipse est, et eius effectus. Quare omnes iusti et beati essent vere dii et non solum adoptive.

Responsio. Potest formari praedicta quaestio dupliciter, sic scilicet, an possit homo uniri Deo in persona sine habitu gratificante in anima, vel sic, an possit homo uniri Deo in persona cum habitu peccati in anima.

35

Priori ergo modo distinguendum est de homine quod ipse est corpus et anima, et haec natura et voluntas.

Item. Distinguendum est de potentia divina quod est loqui de ipsa absoluta aut modificata per congruentiam.

His suppositis dicendum quod quantum ad potentiam absolutam potest Deus unire sibi hominem in unitatem personae quantum ad corpus et quantum ad animam etiam unde natura est, sine habitu gratificante, sed non quantum ad potentiam congruitatis. Dico quod potest hoc de potentia absoluta, quia Deus praesens est corpori et toti substantiae animae unde natura est, etiam in pessimis, et unio in persona nihil aufert naturae humanae. Quare videtur quod si vellet, posset illa non transmutata per aliquam naturae suae perditionem in suam transferre personam.

40

45

Si dicis: 'Tunc Deus esset simul peccator vel iniustus saltem et iustus, vilissimus et optimus', dicendum: Nondum videtur hoc inconveniens potentiae absolutae. Sicut enim de Deo concedimus opposita ratione diversarum naturarum, scilicet quod sit passibilis et impassibilis, mortuus et non mortuus et huiusmodi, sic videtur posse dici in proposito. Nec accidit inconveniens ex hoc quod opposita de eodem dicuntur.

50

Dico tamen quod hoc non potest esse quantum ad potentiam congruitatis, quia nec decet peccatorem vel iniustum etiam dici vel esse Deum nec Deum aliquem sibi unire quem non perfectissime sublimet, quia Dei perfecta sunt opera. Unde huic potentiae sequitur inconveniens et per consequens impossibile, secundum quod impossibile privat potentiam congruitatis.

55

Quamvis autem sic se habeat haec unio quantum ad corpus et quantum ad animam unde natura est, non tamen unde voluntas. Si enim assumitur anima

60

mam *MW om. V* 36 distinguendum *MW* definiendum *V* 36–38 de . . . est¹ *VW marg. M* 36 est² *MW om. V* 38 absoluta *MV* absolute *W* 40 His *MW* His scilicet *V* 41 unire sibi *VW* sibi unire *M* 42 non quantum *MW* numquam *V* 44 animae *MV* humanae *W* 45 quod si *MV* etsi *W* 46 non *W exp. M* nota *V* 47 personam *MVW* uniendo sibi naturam in propria *add. marg. M* 48 iustus *VW* iustus et *M* 49 dicendum *W om. MV* 51 sic *VW* sic enim *M* 52 posse *VW om. M* Nec *VW* Non *M* hoc *MW* quo *V* 54 esse *VW om. M* 55 nec¹ *VW* non *M* 55–56 aliquem sibi *VW* sibi (*interlin.*) aliquem *M* 56 quem *MW* quod *V* perfectissime sublimet *VW* sublimet summe et perfectissime *M* 59 haec unio *MW om. V* 62–63 Sic . . . habitu

- rationalis totaliter etiam unde voluntas, tunc impossibile est uniri Deo in unam personam sine habitu gratificante. Sic neque in gratia neque in gloria fit unum ex illis sine habitu gratificante. Unio enim voluntatis (unde voluntas est) cum Deo iustitiam facit, quia sic conformatur cum arte recte vivendi incommutabili.
- 65 Disiunctio vero huiusmodi artis et voluntatis facit iniustitiam vel carentiam iustitiae. Quare si secundum voluntatem esset anima Deo unita et tamen iniusta vel non iusta, sequeretur quod secundum idem esset ille homo iustus et non iustus, et foret tunc secundum idem rectum et curvum, consonum et dissonum eidem.
- 70 Omnino eodem modo respondendum, si formetur quaestio secundo modo praedicto.
- Ad primam rationem⁴ dicendum quod in unione per gratiam et gloriam necessarius est habitus gratificans, quia illa est secundum affectionem rationalem et secundum voluntatem. Et sine illo non potest assumi homo in unitatem personae cum Deo quantum ad potentiam Dei congruam, ut praedictum est. Tamen quantum ad potentiam absolutam potest, quia posset sibi univisse animam secundum solam naturam et non secundum voluntatem, ut videtur. Et quod dicit quod illa unio esset maior quam illa quae est per gratiam et gloriam, quia esset in unitatem personae, verum est quod esset maior secundum illam rationem, sed
- 80 tamen non secundum omnem modum. Vel dicendum quod simpliciter esset maior; non tamen sequitur quod fieret mediante habitu gratuito. Verbi gratia, maior est adhaesio aliquorum ferro copulatorum quam glutino. Nec tamen sequitur quod si ibi fit firmior colligatio quam hic et hic copulatio fit per glutinum, ergo et illic.
- 85 Ad secundum⁵ patet responsio per proximo dicta.
- Ad tertium⁶ dicendum quod sequitur talem hominem esse iustissimum et pessimum, sicut concluditur. Et hoc non videtur inconveniens potentiae absolutae sed potentiae congruitatis, ut praedictum est. Non est enim inconveniens potentiae absolutae Dei quod de illo praedicentur opposita ratione diversarum

MV om. W 62 Sic *M* Sicut *V* 63 gratificante *M om. VW* voluntas *MV* voluntas quae *W* 65 Disiunctio *VW* Distinctio *M* 67 ille *VW om. M* 68 et¹ *MW om. V* curvum *VW* curvum et *M* 69 eidem *VW om. M* 71 praedicto *VW* dicto *M* 72–73 necessarius est habitus *VW* est habitus necessarius *M* 73 est² *MW om. V* 74–75 homo . . . personae *MW* in unitatem personae homo *V* 75 potentiam Dei *W* Dei potentiam *V* potentiam *M* 76 posset *VW* potuisset *M* univisse *MV* unisse *W* 79 est *VW om. M* 82 Nec *VW* Non *M* 83 si ibi fit *V* ibi fit *M* si sit ibi *W* 84 illic *MV* hic *W* 85 per *VW om. M* 88 est³ *MW om. V* 89 praedicentur

⁴ Supra lin. 3.

⁵ Supra lin. 6.

⁶ Supra lin. 15.

naturarum, sed est inconueniens potentiae congruitatis quod aliquid indecens de illo praedicetur, et quantum ad illam potentiam est etiam impossibile. 90

Quantum⁷ omnino concludit quod non esset verus Mediator neque Salvator secundum hominem.

Ad primum contra⁸ dicendum quod caro natura est totaliter et non voluntas. Et ideo ad unionem eius cum deitate non est necessarius habitus gratificans 95 medius quantum ad potentiam Dei absolutam sed tantum quantum ad congruam; non tamen ita quod sit talis habitus in carne ipsa sed in anima cui caro unitur, quia non decet carnem uniri Deo nisi rationali anima vivificatam, ut prae-habitum est, vel tali anima vivificabilem, dico pro triduo illo.

Ad ultimum⁹ dicendum quod est medium causale duobus modis; uno modo 100 materialiter, scilicet sine quo non possunt uniri duo, alio modo effective, scilicet quod unit et copulat duo. Primo modo est habitus gratificans medium ad uniendum animam Deo in unitatem personae, dico ex parte voluntatis, secundo modo non. Et ideo non sequitur quod omnes illi sint vere dii quibus inest talis habitus.

Ex his patet quid respondendum si quaeritur an posset Christus assumpsisse 105 **Q. 7.1** carnem peccati. Etsi enim de absoluta potentia hoc posset, non tamen de potentia congruitatis. Et ideo non fecit, quia quodcumque incongruum vel indecens est, est ei inconueniens et per consequens impossibile per illam viam. Patet igitur qualem animam et qualem carnem assumpsit.

<i>VW</i> praedicuntur <i>M</i>	91 et <i>MW</i> in <i>V</i>	92 omnino concludit <i>VW</i> concludit omnino <i>M</i>
verus <i>VW</i> prius <i>M</i>	neque <i>VW</i> nec <i>M</i>	96 tantum <i>VW</i> tamen <i>M</i>
congruam <i>VW</i> congruentem (?) <i>M</i>	97 ita <i>W</i> ibi <i>V om. M</i>	101 possunt <i>VW</i> possent
<i>M</i> uniri duo <i>VW</i> duo uniri <i>M</i>	102–103 uniendum <i>MW</i> vivendum <i>V</i>	104 sint
<i>MW</i> sicut <i>V</i>	106 absoluta potentia <i>VW</i> potentia absoluta <i>M</i>	107 non <i>MW</i> nec <i>V</i>
incongruum <i>VW</i> in contrarium <i>M</i>	108 est est <i>MV</i> est <i>W</i>	

⁷ Supra lin. 25.

⁸ Supra lin. 28.

⁹ Supra lin. 31.

QUAESTIO 8

Q. 8 1 Deinde quaeritur utrum assumendo talem carnem et animam assumpsit personam vel naturam.

Quod personam, videtur sic, quia coniunctum singulare ex corpore et anima rationali est persona humana, sicut patet discurrendo per singula. Sed tale coniunctum assumpsit Verbum. Assumpsit enim carnem et animam rationalem quae
5 quam cito erant, invicem uniebantur, ut dicit Magister in litera, dist. 5, c. paenultimo.¹ Sed tunc erant quando assumebantur. Ergo assumebantur coniuncta.

Item. Boethius *De duabus naturis contra Nestorium et Eutychen*: „Persona est rationalis naturae individua substantia.“² Sed huiusmodi substantiam assumpsit Verbum, sicut per se patet et per Damascenum, c. 55: Deus humanam naturam assumpsit, „eam quae in atomo.“³
10

Item. Prius natura erat natura a Verbo assumpta quam assumeretur. Sed non prius erat quam esset coniunctum ex anima rationali et carne. Ergo non prius assumebatur quam esset coniunctum. Quare si coniunctio personam facit, patet
15 quod Verbum assumpsit personam.

Item. Constat quod Virgo personam peperit ex praeposita definitione personae; aut igitur divinam aut humanam. Non divinam: tum quia dissonae naturae sunt divina et humana, et ideo suppositum unius illarum non gignitur ex alia; tum quia non gignitur quod prius erat, sed quod prius non erat. Divina autem
20 persona ab aeterno erat, et quod Virgo genuit, tunc primo erat. Restat ergo quod genuit humanam personam; sed non genuit nisi coniunctum ex anima et carne; ergo illud coniunctum erat humana persona.

Item. Iuxta Magistrum in litera, dist. 5, c. ultimo⁴ Verbum assumpsit istum vel quendam hominem, scilicet Jesum; sed iste vel quidam homo est persona;
25 ergo assumpsit personam.

6 erant <i>VW</i>	erant tam cito <i>M</i>	10 per se patet <i>VW</i>	patet per se <i>M</i>
eamque <i>MV</i>	12 assumpta <i>MV</i>	sumpta <i>W</i>	13 non <i>VW</i> om. <i>M</i>
suppositum <i>MW</i>	supposita <i>V</i>	gignitur <i>VW</i>	iungitur <i>M</i>
20 ergo <i>MW</i>	igitur <i>V</i>	26 oppositione <i>VW</i>	opinionem <i>M</i>
		26–27 dist. 5 c. paen-	

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 47, num. 1).

² *Liber de persona et duabus naturis* cap. 3 (PL 64, 1343; ed. Peiper, p. 193).

³ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 204, lin. 14 s.).

⁴ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 48, num. 3).

De reliqua oppositione quam facit Magister de anima rationali dist. 5, c. paenultimo⁵ patebit infra, quando quaeretur an anima sit persona vel non.

Contra. Secundum praedeterminata prius natura fuit unio Verbi cum anima et carne quam cum toto. Sed non fuit coniunctum ex illis antequam illud totum. Ergo prius natura fuit unio Verbi cum carne et anima quam cum coniuncto. Sed non posset esse humana persona antequam esset coniunctum ex anima et carne. Ergo prius natura fuit unio quam posset ibi fuisse persona humana. Ergo natura potius debet dici assumpta quam persona. Quamvis enim simul tempore fuissent unio animae et carnis invicem et unio Verbi cum illis et cum toto, tamen natura praecessit unio Verbi cum illis ceteras uniones.

Item. Quod assumpsit Verbum, conservavit et non absumpsit;⁶ quare si assumpsit personam, illam conservavit et non absumpsit; quare in Christo sunt duae personae coniunctae sive applicatae ad invicem, sed non in unam unitae. Ex quo sequuntur Catholicae fidei inconvenientia.

Unum quod illa persona assumpta non erit persona assumens, et ita non erit Deus. Minus enim conveniunt duae personae diversarum naturarum quam eiusdem naturae; sed duae eiusdem naturae non dicuntur de se invicem; ergo multo fortius nec duae diversarum naturarum.

Aliud quod non communicant sibi invicem illa persona assumpta et assumens suas proprietates.

Tertium quod ille homo assumptus non aliter erit filius Dei quam per adoptionem sicut alii iusti.

Quartum quod tunc non magis assumptus est a Filio quam ab aliis personis, quia unio per gratiam est toti Trinitati.

Quintum quod si diceretur aliter esse unum ibi quam per gratiam, quod in Trinitate sit personarum quaternitas.

Sextum quod omnino non erit unum neque unus ex Deo et homine vera unitate, quia neque unum in natura neque unus in persona quae omnia sunt fidelibus nefaria.

ultimo *M* c. paenultimo 5 dist. *VW* 28–29 anima et carne *VW* carne et anima *M* 29
antequam *VW* antequam esset *M* 30 unio *VW om. M* carne et anima *MV* anima et
carne *W* 35 illis *corr. ex aliis MVW* 38 applicatae *W* applicitae *MV* ad *W om.*
MV unitae *MW* unitate *V* 39 sequuntur *MW* sequuntur *V* 40 Unum *margin. M*
quod *MV* quia *W* erit² *VW om. M* 43 nec *VW om. M* 46 Tertium *VW*
Iterum *M* homo *VW om. M* quam *VW* nisi *M* 48 est *VW om. M* 50 esse

⁵ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 47 s., num. 2).

⁶ Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 5 a.2 q.2 Sed contra 4 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 132.) Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 5 q.3 a.3, 4 et ad 4. Vide A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* II, 1, Regensburg 1953, 99.

- 55 Item. Augustinus *De fide ad Petrum* c. 49: „Deus Verbum non accepit personam hominis, sed naturam.“⁷ Et Magister dist. 5, c. ultimo⁸ dicit quod nefas est aliter dicere vel sentire.

Q. 8a

- Ad huius igitur quaestionis evidentiam quaeratur similiter quid dicendum sit hic naturam et quid personam et in quo distent, ut sciamus quid assumendo debet dici sumere personam et quid assumendo sumere naturam.

- Ad istud ultimum primo dicendum quod natura secundum Damascenum, c. 55 in principio⁹ dicitur tripliciter, scilicet vel prout est in sola et nuda consideratione vel prout est in rebus, et hoc dupliciter, scilicet prout est communis species vel atomus sive individuum in specie.

- 65 Quod aliter dicitur sic. Natura potest considerari in abstractione vel concretione, secundum essentiam vel secundum esse. Item secundum concretionem vel secundum esse dupliciter, scilicet ut in pluribus vel ut in uno solo individuo. Et dicit ibidem Damascenus quod natura humana isto tertio modo considerata a Verbo est assumpta, scilicet secundum quod est atomus in specie.

- 70 Sed hoc attende quod non statim ut natura est atoma, est persona, quamvis sit de genere rationalis naturae. Natura enim atoma dicitur dupliciter, scilicet aut composita ex principiis aut ipsa principia componentia.

- Secundum primum modum definit Boethius in *Libro de duabus naturis* naturam sic: „Natura est quod vel facere vel pati potest“¹⁰; agere enim et pati
75 compositorum est et individuorum. Secundum modum reliquum definit eam ibidem infra sic: „Natura est principium motus per se et non per accidens.“¹¹ Et Aristoteles in II *Physicorum*: „Natura est principium movendi et quiescendi, illud in quo est per se et non per accidens.“¹² Et accipite hic verba movendi et quiescendi active et passive, ut includatur tam materia quam forma.

unum ibi *MV* ibi esse unum *W* 57 vel *margin.* *W* 58 igitur *MV om. W* quaeratur
similiter *MW* similiter quaeratur *V* quid *interlin. M* 60 sumere² *V om. MW* 61
primo *MV om. W* 62–63 scilicet . . . dupliciter *VW om. M* 63 est² *MW om. V*
64 atomus *MV* atomum *W* 66–67 Item . . . esse *MW om. V* 67 ut² *MW om.*
V uno *MV om. W* 70 atoma *MW* atoma et *V* 72 componentia *VW* composita
M 74 vel¹ *MW om. V* 75 eam *W om. MV* 76 infra *MV om. W* principium
motus *W* motus principium *MV* 78–79 illud . . . quiescendi *MV om. W* 78 et¹ *V*
om. M Et² *interlin. V* accipite *V* accipe *M* 80 componentium *VW* conquaeren-

⁷Fulgentius Ruspensis, *De fide ad Petrum* cap. 17, num. 60 (PL 40, 772; CCL 91A, 749).

⁸Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 48, num. 4).

⁹Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 203, lin. 6–11).

¹⁰*Liber de persona et duabus naturis* cap. 1 (PL 64, 1341; ed. Peiper, p. 189).

¹¹*Liber de persona et duabus naturis* cap. 1 (PL 64, 1342; ed. Peiper, p. 190).

¹²Cf. *Physica* II, c. 1, t. 3 (192b 20–23).

Haec ultimae definitiones sunt principiorum componentium quae sunt rei natura et non res ipsa. Quia igitur, ut prae habitum est, prius natura assumpta sunt a Verbo ista principia compositi, scilicet anima et caro, bene dicitur assumpsisse naturam.

Item. Quamvis simul fuerunt haec principia et ad invicem coniuncta, non tamen fuit tale coniunctum persona. Quia quando docet Boethius quod „persona est rationalis naturae individua substantia“¹³, non solum per nomen individui intelligendum est quod sit non ulterius divisibile per res eiusdem generis tamquam partes subiectivas, verum etiam quod sit in actu completo in illo genere seorsum, distinctum ab omnibus aliis illius generis, ita quod actus eius non sit alia forma quam res illius eiusdem generis; prout cernimus quod forma qua quilibet singularis angelus est in actu, non est nisi forma singularis angeli. Et ex hoc sequitur quod non sit applicatum formae nobilioris generis tamquam materiale et in potentia existens ad illam.

Eodem modo intelligendum est definitionem Richardi l. 4 *De trinitate*, c. 23, communem omni personae quae talis est: „Persona est rationalis naturae individua existentia.“¹⁴

Quod autem sic debeant intelligi dictae definitiones, testatur determinatio in secundo libro facta circa individuationem.¹⁵ Ibi enim dicebatur quod causa individuationis est materia et forma signatae signatione ultima. Ex quo sequitur quod personalis proprietas sit actualis existentia et determinata ac signata per se. Sicut enim hoc est verum communiter in omni alio individuo, sic in individuo rationalis naturae quod est persona.

Sed illud quod est in aliquo unito quasi in toto formatum nobiliori forma quam ipsum in suo genere habeat, iam non in actu est proprie, sed potius in potentia. Similiter, si sit principium materiale alicuius rei quae iam in actu sit vel esse possit, non est in actu completo sui generis, et ideo proprie nullum horum est individuum vel persona sed tantum aliquo modo singulare.

Ex his patet quod ad verum esse personae oportet quod sit rationalis natura. Item, quod sit atoma in illo genere. Item, quod non sit alicui naturaliter coniunc-

tium <i>M</i>	81 ut <i>VW om. M</i>	82 ista <i>W</i> ita <i>V</i> prima <i>M</i>	84 fuerunt <i>MW</i> fuerint <i>V</i>
	85 docet <i>MW</i> decuit <i>V</i>	89 illius generis <i>MV</i> generis illius <i>W</i>	91 forma singularis
<i>W</i> singularis forma <i>MV</i>	Et <i>W interlin. V om. M</i>	92 non <i>VW om. M</i>	97 debeant
intelligi <i>MW</i> intelligi debeant <i>V</i>	98 circa <i>MW om. V</i>	99 signatione <i>VW</i> signationem	
signatae significatione <i>M</i>	101 communiter <i>VW om. M</i>	alio <i>MW</i> quo <i>V</i>	in ² <i>W</i>
<i>om. MV</i>	102 naturae <i>VW</i> materiae <i>M</i>	quod <i>MV</i> quae <i>W</i>	107 tantum <i>VW</i> tamen
<i>M</i>	109 alicui naturaliter <i>V</i> naturaliter alicui <i>M</i> alicui <i>W</i>	110 sit <i>VW om. M</i>	113

¹³ Cf. supra n. 2.

¹⁴ *De trinitate* l. 4, c. 23 (ed. J. Ribailier, p. 188, lin. 11).

¹⁵ Cf. Worcester, Cod. F 43, fol. 53v – fol. 55r (Et quia personalitas est individuatō quaedam, primo quaeritur de causa individuationis . . .).

110 tum vel coniungibile ad constitutionem alicuius tertii. Item, quod non sit alicui nobiliori coniuncta. Et hoc videtur velle definitio communis personae quam Richardus ponit l. 4 *De trinitate*, c. 24, scilicet haec: „Persona est existens per se solum iuxta singularem quandam rationalis existentiae modum.“¹⁶

115 Quod enim est alteri coniunctum vel naturaliter coniungibile, non est existens per se solum vel non est natum existere per se solum. Quod tamen pertinet ad verum individuum et ad personam, per consequens. Ex his videtur quod neque sit anima rationalis persona quando coniungitur corpori, neque quando separatur. (De hoc tamen consequenter inquiretur.) Neque etiam humana natura, quamvis assumpta sit coniuncta ex anima et carne, fuerat umquam persona, quia
120 semper fuit nobiliori naturae sive personae unita sicut formae digniori. Unde numquam fuit in actu sui generis per se sed semper in potentia, sicut unum unibilium in unito tamquam pars in toto.

Patet igitur quid hic intelligendum per naturam, scilicet individuum naturam in genere humano, et quid per personam, scilicet res in actu sui generis, manens
125 distincte ab omnibus aliis. Et hoc est quod dicunt aliqui¹⁷ quod per nomen individui in definitione personae intelligitur non solum singularitas sed et incommunicabilitas. Et illam dicunt debere intelligi non solum respectu individuorum sui generis sed etiam respectu quorumcumque cum quibus uniri posset.

Ex his patet responsio ad quaestionem principalem: Assumpsit enim Verbum
130 naturam hominis, non personam.

Ad primum¹⁸ dicendum quod non omnis coniunctio animae rationalis et carnis facit humanam personam, sed illa quae manet per se distincte in suo genere sine unione cum nobiliori, per quam unionem iam est quasi in potentia et quasi pars et aliunde denominatur.

135 Ad secundum¹⁹ patet ex praehabitis ubi dictum est quomodo intelligi debet definitio Boethii de persona. Dicunt tamen aliqui²⁰ ad illud quod per nomen individui in definitione personae intelligi debent tres condiciones, scilicet singula-

solum *VW* solum quod enim pertinet ad verum individuum *M* 114 naturaliter coniungibile *MV* coniungibile naturaliter *W* 116 individuum et *MW* et individuum *V* 120 sicut *VW om. M* 123 naturam² *MW* materiam *V* 125 quod² *VW om. M* 126 et *MW om. V* 126–127 incommunicabilitas *VW* incommunicabilis *M* 128 etiam *VW* et *M* 129 quaestionem principalem *VW* principalem quaestionem *M* 131 Ad *MV* Et ad *W* 133 iam *VW* iamiam *M* 135 Ad secundum *MW* Argumentum *V* ubi *MW* ut *V* 136 tamen *MW* enim *V* 138 et¹ *MV om. W* 140 proprietatem personae

¹⁶ *De trinitate* l. 4, c. 24 (ed. J. Ribailier, p. 189, lin. 4 s.).

¹⁷ Guillelmus Altissiodorensis. Cf. W.H. Principe, *William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1963, 47 s.

¹⁸ Supra lin. 3.

¹⁹ Supra lin. 8.

²⁰ Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 5 a.2 q.2 ad 1 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 133). Cf. etiam introductionem huius editionis.

ritas et incommunicabilitas et supereminens dignitas. Et dicunt quod tertia condicio deest rationali naturae assumptae, quia natura assumpta est ordinata ad nobiliorem proprietatem personae secundum naturam alteram. Sed istud non intelligo nisi velint idem dicere cum his quae praemissa sunt. 140

Ad tertium²¹ dicendum quod prius natura erat illa natura, secundo Verbo unita, tertio in se coniuncta et cum Verbo, secundum quod prius determinatum est, sed haec omnia simul tempore. Nec tamen assumpta est persona quando tale coniunctum assumptum est, quia plus exigitur ad personalitatem quam talium principiorum coniunctio, ut praedictum est. 145

Ad quartum²² dicendum quod Virgo peperit tam divinam quam humanam personam, nec diversas sed unam et eandem. Quod autem opponit quod non divinam, quia diversae sunt naturae divina et humana, non valet, quia non ostendit nisi quod non genuit divinam naturam, quod verum est. Personam tamen non solius humanae naturae sed etiam divinae genuit, quia persona divina facta est persona naturae humanae in prole sua. 150

Ad hoc quod dicit quod persona divina prius fuit ab aeterno et non gignitur nisi quod prius non erat, dicendum quod illa persona ante incarnationem fuit simplex, sed in incarnatione facta est composita, ita quod quae prius erat persona solius naturae divinae, deinceps esset persona divinae naturae et humanae; et ita prius erat haec persona aeternaliter secundum Deum, sed incepit esse secundum hominem. 155

Quod autem dicit quod Virgo non genuit nisi coniunctum ex anima rationali et carne, si per hoc intendit dicere quod genuit solum naturam humanam excludendo personam Verbi qua personatur haec natura, falsum est, quia sensus est: Genuit talem naturam et non personam. Si autem intendit dicere quod genuit quandam qui secundum hominem est coniunctus ex anima rationali et carne, verum est, quia non excluditur divina persona. Et primo modo accipitur in oppositione coniunctum neutraliter, secundo modo masculine. 160 165

Et si fiat tale argumentum: 'Genuit coniunctum ex anima rationali et carne, sed divina persona non est tale coniunctum, ergo non genuit divinam personam',

VW personae proprietatem *M* 140–141 intelligo nisi velint *MW* intelligi voluit *V*
143 tertio *MW* ergo *V* in se coniuncta *MV* inconiuncta *W* et *VW om. M* 145
tale *VW om. M* 148–149 quod non divinam *VW om. M* 149 diversae *MW* diversi-
mode *V* non! *MV* neque *W* 150 nisi quod *VW* quia *M* 154 ante *VW* ad *M*
155 simplex *VW* simpliciter *M* in *MW om. V* composita *VW corrump. M*
156 naturae divinae *VW* divinae naturae *M* 157 aeternaliter secundum Deum *MV*
secundum Deum aeternaliter *W* 160 et *MW* in *V* genuit solum *VW* solum genuit *M*
162 quod *VW om. M* 163 est coniunctus *VW* coniunctus est *M* ex *VW* a *M*
164 excluditur *VW* concluditur *M* persona *MW om. V* accipitur *VW* incipi-
tur *M* 164–165 oppositione *VW* opinione *M* 170 ad . . . propositione *MV* in prima

²¹ Supra lin. 12.

²² Supra lin. 16.

est figura dictionis uno modo ex commutatione eius quod est quid in quem, et alio modo fallacia accidentis, quia coniunctum ex anima rationali et carne refer-
170 tur ad eundem Christum, in prima propositione secundum hominem, in secunda secundum Deum.

Ad ultimum²³ dicendum quod est ibi fallacia accidentis, quia haec proposi-
tio: ‚Verbum assumpsit istum hominem vel quendam hominem‘ non est con-
cedenda simpliciter sed tantum secundum naturam humanam, ut docet Magister
175 ibidem.²⁴ Haec autem: ‚Iste vel quidam homo est persona‘, non est concedenda
nisi pro persona quae demonstratur dicendo ‚iste‘ vel ‚quidam‘. Et ideo non se-
quitur conclusio.

propositione ad eundem Christum *W* 173–174 non . . . simpliciter *MV* simpliciter non
est concedenda *W* 174 sed *MW* haec *V* 175 Haec *MW* Hoc *V*

²³ Supra lin. 23.

²⁴ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 48 s., num. 4).

QUAESTIO 9

Deinde quaeritur an posset assumpsisse personam humanam, dico manentem 1 **Q. 9**
in sua personalitate.

Videtur quod sic, quia *Luc. 1*: „Non erit impossibile apud Deum omne Ver-
bum.“¹

Item. In natura divina simplici sese compatiuntur plures personae, quare 5
multo fortius in natura humana. Quare videtur quod humana persona assumpta
posset manere persona et tamen in eadem natura secum suscipere personalita-
tem divinam, ut eadem persona humana personaretur duplici persona.

Item. Humanam naturam sibi unitam ab illa sui unione posset Deus separare,
dico de absoluta potentia, non de congrua, sicut et posset per suae praesentiae 10
subtractionem vel alio modo quo sibi placeret, redigere creaturam in nihilum.
Remaneret igitur ille homo persona. Posset autem eundem resumere in unitatem
qui prius erat ei unitus; assumeret ergo personam.

Si dicis quod assumeret personam, sed illa non remaneret persona, ergo Deus
absumeret quem assumeret, quod non videtur conveniens: Potius enim augetur 15
dignitas assumpto per assumptionem et non tollitur neque diminuitur.

Item. Tunc de persona non creata fieret persona creata per solam separatio-
nem et econverso de persona creata persona non creata per unionem. Quomodo
potest hoc esse?

Contra. Si assumpsisset Deus personam humanam in veram unitatem, aut igitur 20
in unitatem naturae aut personae.

Non naturae, quia hoc nequit esse nisi duobus modis, scilicet in unitatem
unius naturae simplicis aut compositae. Non in unitatem unius naturae simplicis,
quia tunc oporteret quod natura divina in humanam transiret vel econverso, sicut
ignis in aerem vel econverso, quod est impossibile: tum quia natura divina est 25

5 divina simplici <i>VW</i> simplici divina <i>M</i>	6 Quare <i>MW</i> Quia <i>V</i>	10 absoluta potentia
<i>VW</i> soluta persona <i>M</i>	11 alio <i>VW</i> aliquo <i>M</i>	quo sibi <i>MV</i> si <i>W</i> redigere <i>VW</i> re-
digere circa <i>M</i>	12 igitur <i>VW</i> sibi <i>M</i>	ille homo <i>VW</i> homo ille <i>M</i> autem <i>MV</i> <i>om.</i>
<i>W</i> resumere <i>MW</i> refundere <i>V</i>	unitatem <i>MV</i> unitatem personae <i>W</i>	13 qui <i>V</i>
quae <i>MW</i> erat ei <i>W</i> ei erat <i>MV</i>	14 Deus <i>VW</i> Deus potius (<i>interlin.</i>) <i>M</i>	15 quem
<i>VW</i> quam <i>M</i> quod <i>MW</i> quia <i>V</i>	videtur <i>VW</i> erat <i>M</i>	16 diminuitur <i>VW</i> diminua-
tur <i>M</i>	aut . . . simplicis ² <i>W</i> <i>om.</i> <i>MV</i>	24 oporteret <i>W</i>
23 naturae ¹ <i>MW</i> vere <i>V</i>	24–25 sicut . . . econverso <i>MW</i> <i>om.</i> <i>V</i>	25 natura
oportet <i>MV</i> quod <i>MW</i> quia <i>V</i>		

¹ *Luc. 1, 37.*

penitus immutabilis; tum quia si esset mutabilis, non est tamen inter eas symbolum mediante quo una transiret in aliam.

Non in unitatem unius naturae compositae, quia hoc est impossibile; tum quia non fit una natura composita ex pluribus nisi invicem inclinatis mutuis inclinationibus naturalibus, quod non est hic. Unde hoc damnat Damascenus, c. 47², sicut habetur dist. 7, c. 3³, et Boethius *De duabus naturis contra Nestorium et Eutychen*⁴, quia haec fuit haeresis Eutychis quod sicut in Christo est una persona, sic et una natura.

Restat igitur quod in unitatem personae assumpserit hominem. Sed hoc non potest imaginari nisi tripliciter, scilicet ita quod tantum remaneat persona humana et divina quasi cedat, ita quod personetur divina natura humana persona, aut econverso, aut medio modo, ita quod duae personae manentes fiant unica.

Primum horum stare non potest: tum quia, cum natura quasi substantificetur supposito quod est persona, in proposito non potest natura divina substantificari et ita personari per humanam personam, quia divina natura non aliunde substantificatur et quia etsi posset aliunde substantificari, non tamen ab infirmiori; tum quia uniti ex pluribus denominatio a digniori debet esse semper et ita in proposito denominatio personalis a digniori persona.

Tertium etiam stare non potest, quia si duae personae communicantes eandem naturam nullo modo possunt manentes personae fieri unica (quia sic idem non numeratum fieret plura et numeratum secundum idem), multo fortius duae personae discrepantes etiam in natura non fient unica manentes duae. Semper enim manerent duae personae in Christo et per consequens nulla unitas, neque naturae neque personae. Et haec fuit haeresis Nestorii qui dixit quod sicut in

divina VW divina natura M 26 penitus . . . si VW om. M est VW om. M inter eas
W interea MV 27 una VW unus M transiret MW transit V aliam VW aliquem M
29 fit VW sit M 30 est VW om. M 34 assumpserit VW assumpsit M hoc
VW om. M 39 cum MW om. V natura VW una M quasi substantificetur W sub-
stantificetur quasi V substantificetur M 40 quod VW quod non M non MW nec V
substantificari MW substantiari V 41–42 substantificatur MW substantiatur V
42 et quia etsi V et quia si W quia etsi M substantificari MW substantiari V
43 uniti MW inviti V a . . . semper VW semper debet esse a digniori M 45 si VW
exp. M 46 possunt manentes personae MV manentes personae possunt W 47 nume-
ratum² W numeratum et MV 48 etiam VW om. M 49 duae personae MW personae
duae V 50 haec VW hoc M 51 et VW quod M 53 istum VW illum M 54
umquam MW numquam V unum VW om. M fieri potest MW potest fieri V igi-

² Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 47 (ed. E.M. Buytaert, p. 173, lin. 3 s.; alia versio p. 392, lin. 2 ss.).

³ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 7 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 61 s., num. 9).

⁴ Cf. *Liber de persona et duabus naturis* cap. 5 (PL 64, 1347; ed. Peiper, p. 202).

Christo sunt duae naturae, ita et duae personae. Ex quo sequuntur multa inconvenientia superius habita.⁵

Et dicit contra istum Boethius in libro supra dicto quod „omnino ex duabus personis nihil unquam unum fieri potest.“⁶ Nihil igitur unum secundum Nestorium Christus est. Et infra: „Si non ex homine et Deo una persona coniuncta est, omnes iustos ita veros Christos arbitramur ut hunc qui ex Virgine creditur genitus.“⁷ Constat hoc sequi, quia non erit ibi nisi unio gratiae quae est in omnibus iustis.

Restat igitur secundum⁸ stare, scilicet quod persona humana cedat et persona divina fiat persona humanae naturae, si in unitatem personae assumitur ad Deum persona humana.

Item. Si persona humana manens persona assumeretur in unitatem personae, aut hoc intelligitur per se, ut duae personae manentes duae fierent una, quod non potest esse, ut ostensum est, aut per accidens, ut dicatur unitas personae, quia coeunt duae in unitatem naturae. Sed illud non potest esse nisi dupliciter, scilicet quod aut duae personae coeant in naturam divinam ita quod natura divina personetur humana persona, quod adhuc ostensum est esse non posse, aut econverso quod duae personae coeant in humanam naturam et personetur tunc humana natura assumpta duplici persona, scilicet divina et humana. Sed et hoc esse non potest: tum quia iam esset in summa Trinitate quaternitas; tum quia cum una singularis natura personaretur duabus personis, sequeretur quod duae diversae personae essent una numero et econverso una res numero duae personae, quia pro quocumque supponeret una illarum personarum, et reliqua necessario, cum sit una res numero quae utraque personatur, et de hoc satis habitum est supra.⁹

Item. Congruebat hominem sic assumere, ut non esset prius persona quam assumeretur: tum quia si assumpsisset personam et assumendo eam dedisset ei divinam personalitatem tollendo humanam quam prius habuit, videretur tulisse aliquid dignitatis personae assumptae, licet non sic esset; tum quia assumpturus erat Deus hominem in unitate perpetua, decuit ut quam cito esset, statim assu-

tur *MV* ergo *W* 56–57 creditur genitus *W* genitus creditur *M* genitus conceditur *V*
57 quia *VW* quod *M* 60 personae *VW* per se *M* 62 Item *MV* om. *W* unitatem *VW* unitate *M* 66–68 naturam . . . in *VW* om. *M* 67 esse *W* om. *V* 69 scilicet divina *MV* divina scilicet *W* Sed et hoc *W* Et hoc *M* Sed hoc *V* 70 quaternitas *MW* quantitas *V* 71 una singularis *MW* singularis una *V* 72 diversae personae *MW* personae diversae *V* 78–79 videretur tulisse aliquid *W* viderentur aliquid tulisse *M* videretur aliquid tulisset *V* 79 esset *VW* sit *M* quia *MV* om. *W* 80 unitate perpetua

⁵ Supra Q. 8 lin. 39 ss.

⁶ *Liber de persona et duabus naturis* cap. 4 (PL 64, 1345 s.; ed. Peiper, p. 198).

⁷ *Liber de persona et duabus naturis* cap. 4 (PL 64, 1346; ed. Peiper, p. 200).

⁸ Supra lin. 37: aut econverso (sc. quod personetur humana natura divina persona).

⁹ Sc. Q. 4 lin. 32 ss.

meretur, ut sicut existentia illius hominis deberet esse divina semper a parte post, sic semper foret divina a parte ante.

Item. In naturis concurrentibus ad unum totum naturale constituendum est ita quod a digniori denominatur totum. Verbi gratia, ex mixto et vegetativa potentia constituitur vegetabile, ex vegetabili et sensitiva potentia sensibile, ex sensibili et rationali rationale. Ergo similiter videtur quod ex homine et divina persona constituetur Deus et divina persona. Sed non potest constitui unum totum diversum a partibus componentibus sicut in aliis propter ea quae dicta sunt supra.¹⁰

Si autem dicis quod propter hoc non valet processus rationis, contra: Quae est ratio quod denominatur totum a digniori in naturis totum constituentibus? Aestimo quod ista duo hoc faciunt, scilicet quia uniuntur in naturam quandam unientem et quia unitur res minus nobilis nobiliori secundum talem unitatem.

Sed in proposito multo verius uniuntur in unitatem Deus et homo: tum quia sine mediis inclinationibus se ipsis uniuntur; tum quia a Deo fit haec unio; tum quia inseparabiliter, quae non sunt in aliis.

Item. Deus cui unitur humana natura, incomparabiliter dignior est. Restat igitur quod haec unitas a Deo denominetur; et quia haec unio terminatur ad divinam personam, quod denominetur a divina persona; et quia haec unio non fit in aliquod tertium tamquam totum, quod totum divinum dicatur et sic divina persona. Ex his satis videtur ostendi veritas Catholica circa hanc quaestionem.

Ad primum contra¹¹ dicendum quod illud verbum Lucae intelligendum est de his quorum posse est aliquid posse; non quod possit Deus facere quod idem simul sit et non sit. Hoc enim non pertinet ad posse, sed hoc fieret si assumeret personam manentem personam in veram unitatem sibi. Sequeretur enim quod idem numero esset plures personae et duae personae distinctae una numero, ut praestensum est.

Ad secundum¹² iam patet quod eadem humanitas manente personalitate humana non posset simul personari personalitate divina. Quod autem obicit, non

<i>MV</i> perpetua veritate <i>W</i>	deciunt <i>VW</i> dicunt <i>M</i>	81 divina semper <i>W</i> semper divina <i>V</i>
divinum semper <i>M</i>	84 mixto <i>M</i> lac. <i>VW</i>	85 ex ¹ <i>MW</i> et ex <i>V</i> ex ² <i>MW</i> et ex <i>V</i>
86 rationali <i>M</i> ratione <i>VW</i>	90 non <i>V</i> neque <i>W</i> om. <i>M</i>	91 denominatur <i>MV</i>
denominetur <i>W</i>	93 unientem <i>W</i> viventem <i>MV</i>	95 ipsis <i>MW</i> ipsum <i>V</i>
97 dignior est <i>MW</i> digniorem <i>V</i>	98 quod <i>VW</i> ut <i>M</i>	denominetur <i>VW</i> denominatur <i>M</i>
99 quod <i>VW</i> et <i>M</i>	100 aliquod <i>VW</i> aliquid <i>M</i>	totum ¹ <i>VW</i> totum et <i>M</i> divinum <i>M</i>
unitum <i>VW</i>	101 veritas Catholica <i>MV</i> Catholica veritas <i>W</i>	102 dicendum <i>VW</i> dicimus <i>M</i>
103 Deus <i>VW</i> Deus aliquid <i>M</i>	105 manentem <i>MW</i> maiorem <i>V</i>	enim <i>VW</i> om. <i>M</i>
106 numero ¹ <i>VW</i> om. <i>M</i>	110 quia <i>VW</i> quae <i>M</i>	communis est <i>MV</i>

¹⁰ Sc. Q. 1 lin. 70 ss.

¹¹ Supra lin. 3.

¹² Supra lin. 5.

est simile: Divina enim natura quia pluribus communis est personis et non indi- 110
vidualiter, ut ita dicam, personata, hoc est, non est incommunicabilis existentia
quin possit communicari a pluribus personis, ideo compatitur secum in se plures
personas. Sic facit et humana natura communiter dicta. Sed aliter est de natura
humana atoma et incommunicabili pluribus suppositis existenti. Quando igitur 115
in argumento loquitur de natura divina, loquitur de natura communi, quando de
humana, de atoma et singulari, et ideo non est simile.

Ad tertium¹³ dicendum quod de potentia absoluta posset deponere hominem
quem assumpsit, et iterum resumere. Sed si resumeret in unitatem, non permane-
ret ille homo in propria personalitate quam habuit separatus, sed sortiretur divi- 120
nam personalitatem.

Et ad obiectum¹⁴ dicendum quod omnimodo augeretur dignitas assumpto
et nulla penitus tolleretur. Quod augeretur patet, quia fieret homo Deus. Quod
nulla tolleretur patet, quia persona non tolleretur, sed in melius mutaretur. Cum
enim de veritate personae sint haec condiciones: quod sit natura rationalis, quod 125
atoma, quod inferiori non naturaliter unibilis vel unita, quod superiori et digniori
non unita, primae tres condiciones manent, et sola quarta quae est non uniri
superiori, tollitur, et datur ei unio cum digniori persona. Et ab illa datur ei per-
sonalitas dignior quam prius habuit.

Cum enim prius in se esset persona ex subsistentia naturae in hypostasi creata
habente proprietates distinguentes ab omni alia hypostasi sui generis, iam erit 130
persona ex subsistentia eiusdem naturae in hypostasi increata habente in se pro-
prietates distinguentes tam ab omni hypostasi alia increata quam ab omni hypo-
stasi creata. Sicut igitur qui deponit corpus corruptibile et induit incorruptibile,
nihil amittit dignitatis sed plurimum recuperat, sic in proposito. Sed nec aliquid
amittit naturae nec aliquid quod sit essenziale naturae, si attendis. Sed nec ali- 135
quid quod sit essenziale personae, amittit, si accipiatur persona in communi
(quia persona quae modo est, non est superiori vel digniori unita), sed solum
quandam condicionem humanae personae, secundum quod est naturaliter
humana persona in natura humana, amittit.

est communis *W* 112 compatitur *MV* patitur *W* 114–116 incommunicabili . . . et¹
MV om. W 114 incommunicabili *V* incommunicabili in *M* suppositis *V* appositis *M*
existenti *M* existentia *V* 115 quando *V* quoniam *M* 118 resumere *VW* as-
sumere *M* unitatem *VW* humanitatem *M* 121 assumpto *MV* assumpta *W* 122–
123 Quod¹ . . . tolleretur¹ *VW om. M* 123 patet *W om. MV* 125 atoma quod *VW*
om. M et *MW om. V* 126 primae *W* personae *MV* 129 in se esset *MV* esset in se
W in² *MW om. V* 130 iam *MW* iam non *V* erit *MW* erit scilicet *V* 132
omni¹ *marg. W* 133 igitur *VW* enim *M* 135 quod sit *MV om. W* 137 vel *VW* nec
M sed *VW om. M* 139 humana persona *W* persona humana *MV* 144 deperit *W*

¹³ Supra lin. 9.

¹⁴ Supra lin. 14.

140 Sed pro illa datur ei condicio personae incomparabiliter eminentior ex gratia,
et haec actualis separatio ab omnibus aliis quae sunt, quae tollitur per unionem
cum Verbo, licet fuisset aliquo modo personae humanae non assumptae essen-
tialis secundum quod individuum erat et persona, non tamen fuit essentielle
145 sonae, si assumeretur in unitatem personae divinae, ut praedictum est.

Ad ultimum^{1 5} dicendum quod non fieret de persona increata persona creata
per separationem, sed natura creata in se personaretur per separationem. Caperet
enim per hoc ultimam condicionem personae, scilicet separatam ab omnibus
aliis existentiam. Nec e converso fieret per unionem persona creata persona non
150 creata, sed persona non creata fieret persona naturae creatae, ipsa persona ma-
nente penitus immutata.

Verumtamen istud posset concedi, scilicet quod de non persona creata fieret
persona creata per separationem, quia de natura creata quae est non creata per-
sona. Similiter e converso, de persona creata fieret non persona creata, quia
155 fieret natura creata quae est non persona creata.

Q. 9.1 Ex his solvitur quod solet quaeri: Quare magis in hac unione permanet im-
mutata divina persona quam humana?

Q. 9.2 Item. Quare magis personatur utraque natura persona divina quam humana?

Q. 9.3 Item. Quare necesse est hanc unionem terminari ad divinam personam?

160 Non enim potest terminari in naturam, ut praeostensum est; nec etiam in per-
sonam quae principaliter sit humana. Et ideo ad hoc quod unitatem faciat, tota
concurrerit in unam personam divinam quae personare habet utramque naturam
necessario. Exemplum grossum ad hoc est quod radix portat stipitem suae natu-
rae, et eidem inseritur surculus alterius naturae, et permanet radix una portans
165 stipites arborum diversae naturae. Sic et persona divina naturale suppositum est
et quasi fundamentum in se portans naturam divinam et eadem dignatione sua in
se suscepit portandam et sustinendam naturam humanam, manens unica hypo-
stasis diversarum naturarum, scilicet duarum.

cepit *V* ceperit *M* nec *MW* nec fuit essentielle personae simpliciter sed huic solum secun-
dum quod huiusmodi et ideo sed nec *V* deperiret *VW* deperiet *M* 148 enim *VW* om.
M scilicet *MW* om. *V* 149 existentiam *W* existentia *V* corrump. *M* fieret *VW*
fiet *M* 150 sed *VW* om. *M* persona naturae creatae *W* naturae persona creatae *M*
personae naturae creatae *V* 152 de non *MW* non de *V* 156 magis *VW* om. *M*
156–157 immutata *MW* non mutata *V* 157 persona quam humana *MW* om. *V* 158
persona divina *W* divina persona *MV* 160–161 personam *VW* persona *M* 161 tota
VW totam *M* 163 est *VW* om. *M* 164 et¹ *W* om. *MV* una portans *VW* portans
una *M* 165 est *VW* om. *M* 167 suscepit *VW* suscipit *M* 168 diversarum . . .

^{1 5} Supra lin. 17.

Huic autem opponunt aliqui¹⁶ sic: Si haec unio et unitas inde causata termi-
 natur in divina persona, tunc idem erit principium et finis et medium eiusdem, 170
 quia illa persona est principium uniendi sicut aliae personae; item terminus cui
 unitur caro; item medium per quod caro Deo vel divinae naturae unitur. Et patet
 quia non est inconueniens sic esse secundum diversas rationes. Unio enim potest
 dici active et passive. Passive dupliciter, scilicet respectu personae cui primo fit 175
 carnis unio et respectu naturae cui secundario. Primo modo Verbum est princi-
 pium unionis huius, secundo terminus, tertio medium.

Ex his etiam solvitur quod posset quaeri, an aliqua unitas huic assimiletur an 180
 haec singularis sit. Q. 9.4

Patet enim quod licet secundum aliquas condiciones possint inveniri similes
 unitates ut unitas matrimonialis et unitas qua Deo adhaeret per gratiam spiritus 180
 creatus et huiusmodi, tamen a longe assimilantur et non in omnibus. Et ideo
 haec singularis est: tum quia hic fit unum ex Creatore et creatura; tum quia hic
 fit unitas personae in gemina natura; tum quia hic fit unio sine compositione
 tertii et plura huiusmodi quae numquam in aliqua unione vel unitate inde cau-
 sata possint inveniri. 185

Patet iterum quod quaeri solet, utrum haec unitas vel unio excedat omnes
 unitates vel uniones factas vel non. Q. 9.5

Respiciendo enim ad naturam dicendum quod non, ad personam quod sic:
 tum quia haec unio terminatur ad personam divinam unicam et simplicissimam;
 tum quia causa vehemens est et immediata ut non constituat tertium, sed eadem 190
 ipsa unita de unico vere dicantur; tum quia tam fortis ut sit penitus insolubilis
 et quia tanta est et non ex meritis vel ex natura provenit. Ideo bene vocat eam
 Bernardus, l. 5 *Ad Eugenium* unitatem dignativam¹⁷; tum quia ceteris est
 dignior, tum quia a sola Dei dignatione causata.

duarum <i>W</i> duarum naturarum <i>M</i> duarum personarum <i>V</i>	170 persona <i>VW om. M</i>
erit <i>VW</i> est <i>M</i> eiusdem <i>VW</i> eius <i>M</i>	173 quia <i>VW</i> quod <i>M</i> 174 Passive ² <i>MV</i> et
passive <i>W</i> fit <i>MW</i> fuit <i>V</i>	175 cui <i>VW om. M</i> 176 huius <i>VW om. M</i> 177
etiam <i>VW om. M</i>	178 sit <i>VW</i> fit <i>M</i> 179 secundum <i>VW</i> per <i>M</i> 181 assimilantur
<i>M</i> simulantur <i>VW</i>	182 fit <i>MV</i> sit <i>W</i> 183 fit unio <i>VW</i> unio fit <i>M</i> 184 numquam
<i>MW</i> nusquam <i>V</i>	184–185 inde causata <i>MW</i> in causata <i>V</i> 185 possint <i>MW</i> possunt <i>V</i>
188 ad ² <i>MV</i> si ad <i>W</i>	191 unico <i>MV</i> unito <i>W</i> 192 vel ex <i>VW</i> et <i>M</i> 194
causata <i>VW</i> est creata <i>M</i>	

¹⁶ Cf. *Summa* Fratris Alexandri, l. III (ed. Ad Claras Aquas 1948, tom. 4, num. 57, 2. 3
 et ad 2.3, p. 82 ss.).

¹⁷ Cf. *De consideratione* l. 5 (ed. J. Leclercq et alii, tom. 3, Roma 1963, c. 8, p. 483).

QUAESTIO 10

- Q. 10** 1 Occasione autem praedictorum quaeritur an anima separata sit persona.
 Quod non videtur, quia tunc cum Christus assumpsit animam, assumpsisset et personam, quod non est verum.
- Item. Secundum Richardum de St. Victore, l. 4 *De trinitate* fere per totum,
 5 proprietas personalis est incommunicabilitas, quia omnis persona secundum ipsum est incommunicabilis existentia.¹ Sed anima separata est communicabilis corpori, ergo etc.
- Item. Idem l. 4, c. 7: „Nomine substantiae non tam ‚quis‘ quam ‚quid‘ significatur. Econverso autem nomine personae non tam ‚quid‘ quam ‚quis‘ designatur.“² Sed ‚quis‘ est perfectissimum et completissimum in genere rationalis naturae. Sed huiusmodi non est anima separata, cum habeat inclinationem ad corpus quod perficiat; ergo etc.
- Contra. Boethius *De duabus naturis*: „Persona est rationalis naturae individua substantia.“³ Sed hoc convenit animae separatae. Si enim dividatur spiritus ratio-
 15 nalis per unibilem et non unibilem et unibilis per actu unitum et natum uniri, individuum huius generis ultimi est quaelibet anima singularis.
- Item. Richardus, l. 4 *De trinitate* c. 24: „Persona est existens per se solum iuxta singularem quendam rationalis existentiae modum.“⁴ Et hoc totum convenit animae separatae.
- 20 Item. De corpore hominis mortui verum est dicere quod sit individuum sui generis. Cum enim dividitur corpus per animatum et inanimatum, et inanimatum per illud quod natum est animari et quod non est natum animari, eius generis quod est natum animari, erit hoc corpus hominis mortui individuum. Sed qua ratione est corpus sui generis individuum, et anima separata. Sed non est
 25 individuum nisi rationalis naturae. Ergo est persona.

2 cum *MW* est *V* assumpsit *M* assumpserit *VW* 5 incommunicabilitas *VW* incommunicabilis *M* 6 incommunicabilis *VW* incommunicabilis ex *M* 7 ergo etc. *W om. MV*
 8 c. *interlin. M* 8–9 significatur *W* signatur *MV* 10 completissimum *VW*
 complementum *M* 11 habeat *VW* hanc *M* 12 ergo etc. *W om. MV* 13–14 naturae individua substantia *MW* individua substantia naturae *V* 15 actu *MW* actum *V*
 uniri *MW* uniri et *V* 17 De trinitate *M om. VW* 22 est natum *MW* natum est *V*
 23 quod *MV* quod non *W* est natum *VW* natum est *M* 26 Idem *MW* Item *V* 27

¹ Cf. *De trinitate* l. 4, cc. 1–25 (ed. J. Ribaillier, pp. 162–192).

² *De trinitate* l. 4, c. 7 (ed. J. Ribaillier, p. 169, lin. 4–6).

³ *Liber de persona et duabus naturis* cap. 3 (PL 64, 1343; ed. Peiper, p. 193).

⁴ *De trinitate* l. 4, c. 24 (ed. J. Ribaillier, p. 189, lin. 4 s.).

Idem vult Magister, dist. 5, c. paenultimo.⁵

Idem etiam vult Hugo de St. Victore, *Sententiarum* l. 2, c. 2 ante medium: „Anima“, inquit, „est persona sicut angelus. Quid enim est homo nisi anima habens corpus?“⁶ Idem *De sacramentis* l. 2, p. 1, c. 11 bene ante finem: „Anima inquantum spiritus est rationalis, ex se et per se habet esse personam. Et quando corpus ei sociatur, non tantum in personam componitur quantum in personam apponitur, ut in eo quod per unionem quodammodo unum fit cum illa eadem quae ipsa est persona, esse incipiat cum illa“⁷, et infra: „Personam esse ex se anima habet inquantum est rationalis spiritus. Corpus vero hoc ex anima habet inquantum unitum est rationali spiritui.“⁸

Ex his videtur quod anima separata sit persona. Sed si hoc, et coniuncta, ut videtur, quia natura non appetit quod minus nobile est sed quod nobilius. Sed anima appetit uniri corpori, etiam separata. Ergo hoc est ei nobilius quam separari. Sed nobilius est esse personam quam non esse. Si ergo fuit persona separata, videtur multo fortius quod coniuncta. Et hoc videntur sapere aperte auctoritates Hugonis praecedentes.

Sed contra istud est Magister in litera, dist. 5, c. paenultimo.⁹

Et ratio similiter videtur esse contra hoc, quia pars personae non est persona.¹⁰

Respondeo. Communiter tenetur quod anima separata non sit persona. Dicunt enim quod ad esse personam concurrunt istae condiciones, scilicet quod sit natura rationalis, quod sit atoma signata signatione ultima, quod non sit alteri naturaliter coniuncta vel coniungibilis nec nobiliori unita.¹¹

Idem MW Item V	27–29	Sententiarum . . .	Idem MV om. W	28	sicut V sic M
Quid M quia V	30	personam corr. ex persona MVW	31	tantum VW tamen M	32
fit VW sit M	32–33	eadem quae MW eademque quia V	33	infra VW in M	Personam corr. ex persona MVW
		ex interlin. M	34–35	est . . . inquantum VW om. M	
	36	ut VW om. M	37	nobile est VW est nobile M	40 multo W om. MV
dist. 5, c. paenultimo MW	dist. paenultimo 5 c. V	43	similiter VW om. M	46	concurrunt MW occurrunt V
		scilicet VW om. M	47	signatione VW significatione M	
	48	naturaliter MV om. W	nec VW in M	50	scilicet VW om. M et VW om.

⁵ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 48, num. 2).

⁶ *Summa sententiarum* tr. 1, cap. 15, inter opera Hugonis (PL 176, 71).

⁷ *De sacramentis Christianae fidei* l. 2, pars 1, c. 11 (PL 176, 409).

⁸ *De sacramentis Christianae fidei* l. 2, pars 1, c. 11 (PL 176, 409).

⁹ Cf. supra n. 5.

¹⁰ Cf. A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* II, 1, Regensburg 1953, 102.

¹¹ Cf. supra Q. 9 lin. 124 s. Vide A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* II, 1, Regensburg 1953, 89.

Et respondetur pro illis. Ad primum^{1 2} quod individuum in descriptione personae designat tria, scilicet singularitatem, incommunicabilitatem et excellentem dignitatem, quorum medium deest animae separatae.

Sed melius dici potest forte quod individuum ibi accipitur pro completa substantia rationalis naturae, signata in actu completo, non dependente ad aliquid naturaliter cuius sit compars.

Ad secundum^{1 3} quod 'existere per se solum' accipitur in definitione Richardi non pro actu existendi sed pro aptitudine, vel sic: non pro actu existendi per se inclinatio ad aliud, sed pro absoluto quod non respicit aliud tamquam compartem alicuius.

Ad tertium^{1 4} quod sicut corpus quod est natum animari, est genus imperfectum, sic et corpus hominis mortui est eius individuum. Sed non est propterea nisi individuum incompletum. Sic et ex parte animae dicendum quod ipsa est individuum rationalis naturae, sed imperfectum et generis imperfecti. Et ideo non est persona.

Isti ad dictum Magistri *Sententiarum*^{1 5} et Hugonis^{1 6} respondent interimendo. Et isti dicunt quod anima rationalis nullo modo est persona neque coniuncta neque separata.

Posset tamen faveri Magistro rationabiliter qui dicit quod anima separata est persona, et quae obiciuntur, solvi possunt.

Primum.^{1 7} Sicut ad illud idem respondet Hugo *Sententiarum* l. 2, c. 2 qui dicit quod licet anima sit persona et Filius Dei assumpserit animam, non tamen sequitur quod personam, quia non prius erat illa anima per se quam assumeretur.^{1 8} Et haec est una condicio personae quod sit per se existens ita quod non nobiliori coniuncta in unitatem.

Secundum^{1 9} <solvi potest> per hoc quod Richardus non accipit ibi incommunicabile secundum quod privat communionem unius principii ad alterum in

M excellentem *MW* excellentiae *V* 52 Sed *VW* non *M* ibi *MW* ubi *V* 56 sed
. . . existendi² *MW om. V* 57–58 sed . . . alicuius *VW* tamquam partem alicuius, sed pro
absoluto quod non respicit aliud *M* 61–62 individuum *VW* individua *M* 64–65 in-
terimendo *VW* interipiendo *M* 65 Et *VW om. M* 67 rationabiliter *VW* rationaliter *M*
68 quae *VW* qui *M* 70 assumpserit *VW* assumpsit *M* 72 non *VW om. M*
74–75 incommunicabile secundum *MW* communicabile sed *V* 75 communionem *VW*
communioneis *M* in *MW om. V* 76 communis *VW* communionis communicabilis *M*

^{1 2} Supra lin. 13.

^{1 3} Supra lin. 17.

^{1 4} Supra lin. 20.

^{1 5} Cf. supra n. 5.

^{1 6} Cf. supra nn. 6–8.

^{1 7} Supra lin. 2.

^{1 8} *Summa sententiarum* tr. 1, cap. 15, inter opera Hugonis (PL 176, 71).

^{1 9} Supra lin. 4.

constitutione compositi, sed secundum quod privat communionem communis praedicabilis de multis. Et ideo incommunicabile secundum ipsum est quod de uno solo dicitur. Haec est intentio sua, sicut patet inspicienti librum suum.

Tertium²⁰ <solvi potest> per hoc quod refert quomodo ille qui est aliquis, sit perfectus. Perfectus enim esse potest ex illa parte qua rationalis est vel aliunde. Anima autem rationalis ex parte illa qua rationalis est, perfecta est perfectione essentiali et prima sicut angelus. Ex parte tamen illa qua corpori est unibilis, est imperfecta essentialiter dum separatur. Sed hoc non est unde rationalis est, sed unde communionem habet naturalem cum potentiis inferioribus, scilicet sensitiva et vegetativa, quae essentialiter appetunt uniri. Sic igitur tenentes Magistrum habent dicere cum Magistro quod anima rationalis separata est persona, sed coniuncta non.

Et ad rationem ad hoc oppositam²¹ responderi potest quod de ratione personae non sunt nisi tres condiciones, scilicet quod sit natura rationalis et quod sit atoma in illo genere et quod non sit alicui unita. Quando ergo appetit separata uniri, appetit quod nobilius est, sed non appetit non esse personam neque etiam esse personam, quia intentio ad hoc non dirigitur. Unde hic est accidens: 'Appetit uniri, sed uniri non potest nisi fiat non persona, ergo appetit non esse personam'.

Vel potest dici quod quamvis simpliciter et per se melius sit esse personam quam non esse, tamen per accidens et in tali subiecto melius est non esse quam esse, quia melius est ei perficere corpus aliquale quam sine illo esse, ad quod sequitur quod de persona fiat non persona. Verbi gratia, simpliciter melius est sanum esse quam aegrum, tamen insolenti qui non est aliter castigabilis, melius est aegrum esse. Sed hoc non est nisi per accidens, quia melius est emendatum esse quam insolentem.

Videtur tamen quod opinio Hugonis²² non irrationabilis sit qui in aliquo dissentit a Magistro, quia dicit quod anima unde spiritus rationalis est, semper est persona, sive coniuncta sive separata. Ipse enim forte diceret quod de ratione personae sunt istae tres condiciones, quod sit natura rationalis, quod atoma in illo genere, quod non sit nobiliori unita. Et diceret quod hoc quod unitur anima corpori, licet essenziale sit animae unde anima est, non tamen unde spiritus ratio-

77 incommunicabile *MV* corrump. *W* 78 est *VW* om. *M* 85 igitur *VW* ergo *M*
88 quod *MW* om. *V* 89 scilicet *interlin.* *M* 91 sed *MW* si *V* 92 hoc *VW*
haec *M* 95 Vel *VW* om. *M* sit *VW* fit *M* 96 esse¹ *MW* esse et *V* 99 qui . . .
aliter *VW* quod aliter non est *M* 100 est¹ *interlin.* *M* 101 insolentem *VW* insolentem
qui non est aliter castigabilis *M* 102 irrationabilis *VW* irrationalis *M* qui *VW*
quia *M* 103 dissentit *VW* definit *M* quia *MW* qui *V* 106–107 anima corpori *W*

²⁰ Supra lin. 8.

²¹ Supra lin. 36.

²² Cf. supra n. 6 ss.

110 nalis est; sed solum inde habet rationem personae unde spiritus rationalis est. Et
diceret forsitan quod, sicut homo sive sit sciens sive ignorans, eadem persona est
et aequaliter, tamen diversatur secundum esse nobilius et minus nobile quae
accidunt personae, sic anima separata et coniuncta eadem semper persona est et
aequaliter, sed diversatur secundum esse diversa (nobilius et minus nobile) per-
sonae accidentia.

115 Hoc tamen nota quod communis opinio est ceteris probabilior, quia sicut tres
sunt naturae rationales, sic congrue videtur dici tria esse genera personarum et
solum ita quod homo individuus sit persona in genere infimo, non anima sola,
sed quod illa fit pars personae aut potissimum personae vel imperfecta persona.

corpori anima *MV* 107 essenziale sit *W* sit essenziale *MV* unde¹ *V* unde tantum *M*
ut *W* est *VW om. M* 108 inde *V* unde *W om. M* habet rationem *VW* rationem
habet *M* 109 sicut *VW* sic *M* 110–112 quae . . . nobile *MV om. W* 111 acci-
dunt *V* accident *M* sic *V* sed *M* est *V om. M* 112–113 personae *MW* persona *V*
114 tamen *VW* enim *M* sicut *MV om. W* 114–115 tres sunt *MV* sunt tres *W*
116 individuus *VW* individuum *M* 117 fit *VW* sit *M* aut *W* et *V* ac *M*

QUAESTIO 11

De tribus opinionibus circa incarnationem quas ponit Magister, dist. 6¹, 1 **Q. 11.0**
quaeritur primo quomodo sumantur, secundo quae earum sit verior. **12.0**

Ad primum respondeo. Omnes Catholici in hoc conveniunt et semper con- **13.0**
venerunt quod in Christo est duplex natura et unica persona; et idem posuerunt
istae opiniones communiter, quia Catholicorum erant. 5

Sed hoc potest intelligi ita quod altera natura careat personalitate, et sic
posuit tertia; vel ita quod utraque haberet, et in hoc conveniunt aliae duae,
quod quia non potuit catholice poni nisi quod persona divina esset utriusque
naturae persona, et hoc communiter posuerunt.

Sed hoc potest intelligi dupliciter. Vel per veram suppositionem, scilicet quod 10
suppositum in natura divina fieret vere suppositum naturae humanae; non quod
natura humana non posset per se subsistere in proprio supposito, sed quod digna-
tione Dei hoc factum sit, sicut qui per se potest stare, ab alio quandoque suppor-
tatur, et qui posset ire per se, ab alio fertur. Sic ponit secunda opinio.

Vel per quandam applicationem vel adhaesionem. Sic videtur posuisse prima 15
opinio ponens necessario, ut videtur, quod prius natura sint invicem coniunctae
anima et caro et deinde Verbo unitae, cum potius econtrario ponat opinio secun-
da, ut prae habitum est.²

De prima igitur opinione quae ponit quod Verbum assumpsit quendam homi- **Q. 11**
nem et econverso quod quidam homo est assumptus a Verbo, quaeritur an vera 20
sit.

Quod sic videtur, quia sic est in aliis ubi multae formae inducuntur super
unam materiam, quod ultimo inducitur optima et completissima. Sic ergo erit
in proposito de anima rationali et Dei Verbo respectu carnis, quare videtur quod
Verbum assumpserit iam coniunctum ex carne et anima ita quod illa coniunctio 25

1 circa . . . ponit <i>VW</i> quas ponit circa incarnationem <i>M</i>	2 sumantur <i>M</i> sumuntur <i>VW</i>
7 et <i>MW om. V</i>	8 quod quia <i>MW</i> quia quod <i>V</i>
9 naturae persona <i>VW</i> perso-	
na naturae <i>M</i>	10 hoc <i>VW om. M</i>
11 quod <i>VW</i> quia <i>M</i>	13 hoc <i>VW om. M</i>
15	
Sic <i>MW</i> Sicut <i>V</i>	16 sint invicem coniunctae <i>W</i> coniunctae sint invicem <i>MV</i>
17-18	
opinio secunda <i>MV</i> secunda opinio <i>W</i>	18 est <i>VW</i> est. 24. quaestio an assumpsisset quen-
dam hominem <i>M</i>	19 opinione <i>MW</i> opinione ut prae habitum est <i>V</i>
20 quod <i>W om.</i>	
<i>MV</i>	22 formae <i>MW om. V</i>
23 materiam <i>VW</i> naturam <i>M</i>	inducitur <i>VW</i> induce-
tur <i>M</i>	erit <i>VW</i> est <i>M</i>
24 Verbo <i>VW</i> Verbo quod <i>M</i>	26 assumpsit <i>W</i> assumpserit

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 6 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, cc. 2-6, pp. 50-59).

² Cf. Q. 5 huius editionis.

praecesserit. Ergo videtur quod quendam hominem assumpsit. Coniunctum enim singulare ex anima rationali et carne est aliquis homo. Sed tale coniunctum assumpsit Verbum, ergo aliquem hominem.

Item. Sequitur: Si est homo, est aliquis homo, et si vides hominem, et aliquem, quia si non aliquem, nullum. Ergo a simili: Qui assumpsit hominem, aliquem hominem assumpsit. Si dicis quod non assumpsit hominem, ut aliqui³ volunt dicere, ut videtur, aperte contra scripturas sanctorum dicis. De hoc etiam quaeretur infra.

Item. Si ille assumptus est qui passus est et mortuus (hoc enim debet concedi), sed aliquis homo passus est et mortuus, ergo aliquis homo assumptus est.

Contra. Si assumpsit aliquem vel quendam hominem, cum homo dicat rem factam, assumere vero actionem quae est in fieri, videtur quod prius saltem natura fuit quidam homo quam assumptus esset; et si hoc, tunc saltem prius natura fuit persona quam assumeretur.

Item. Si ut illi⁴ supponunt, ille homo non supponit nisi creatum et compositum ex corpore et anima, et Dei Verbum non supponit nisi increatum, neutrum nomen pro altero supponit, et ita neutrum de altero praedicatur substantive, quidquid ipsi dicant. Si enim res diversorum generum quae minus distant quam Creator et creatura, de se mutuo nequeunt praedicari substantive, multo fortius Filii Dei et ille homo non praedicabuntur de se mutuo, quia nihil quod per unum dicitur, secundum illos, supponitur per reliquum.

Item. Ex hoc sequitur quod non communicabunt invicem sua praedicata.

Item. Quod Deus et homo non unientur in aliquam veram unitatem et huiusmodi, quae erronea sunt et impia.

Responsio. Non video quod sane teneri possit, et ideo hodie pro falsa penitus habetur haec sententia.⁵

MV 27 enim *VW om. M* rationali *MW* singulari *V* 28 assumpsit Verbum *VW*
Verbum assumpsit *M* 29 et² *VW* vides *M* 30 non *VW om. M* 31 assumpsit¹ *VW*
om. M ut *VW corrupt. M* 32 volunt dicere *VW* dicere volunt *M* aperte *VW* ex
parte *M* 33 quaeretur *MW* quaeritur *V* 34 passus est *MW* est passus *V* 35 passus
est *VW* est passus *M* homo² *VW om. M* 38–39 quidam . . . fuit *VW om. M* 38
assumptus esset *W* esset assumptus *V* 38–39 prius natura *W* natura prius *V* 40–41
et . . . increatum *MW om. V* 42 supponit *MV* supponet *W* 44 praedicari *MW* praedi-
care *V* 46 secundum *VW* quod *M* per *interlin. V* 47 quod *VW om. M* com-
municabunt *VW* communicabunt sibi *M* 48 Item *VW* Inde *M* 50 Responsio *VW*
Respondeo *M* hodie pro falsa *MV lac. W* 52 et *VW* et in *M* 53 materiam *MW*

³ Sc. tenentes opinionem tertiam.

⁴ Sc. tenentes opinionem primam. Cf. W. Breuning, *Die Hypostatische Union in der Theologie Wilhelms v. Auxerre, Hugos v. St. Cher und Rolands v. Cremona*, Trier 1962, 25–35.

⁵ Cf. H. Dondaine, *Qualifications Dogmatiques de la Théorie de l'Assumptus-Homo dans les œuvres de S. Thomas*, in: *Les Sciences philos. et théol.* 1 (1941/42) 163–168.

Ad primum⁶ contra dicendum quod in formis naturalibus et ordine naturali induentibus materiam est verum quod dicit, et hoc quia semper forma propinquior materiae requirit quodam naturali appetitu sibi proximam in ordine naturae et non remotiorem. Et non aliter inducuntur formae naturaliter nisi secundum ordinem inclinationum in talibus appetitibus existentium. Ars etiam mutans naturam idem facit propter ordinem convenientiae inter formas ad aliquid unum constituendum, et hoc totum opus artis et naturae non est nisi ad constituendum unum compositum ex multis. 55

Sed hoc non est in proposito. Neque enim Dei Verbum est forma naturalis creaturae, nec ex illo et creatura aliquid componitur, sed fit unum ex illo et creatura, et hoc ordine debito unionis, ut primo sit unio partium per naturam, deinde totius. 60

Ad hoc etiam quod ulterius infert: „Si accepit coniunctum ex anima rationali et carne, ergo quendam hominem“, oportet respondere, quia licet non prius natura coniunctum illud fuerit, tamen simul erat vel post natura, sed simul tempore. Unde non videtur inconueniens illo modo concedere quod suscepit coniunctum. 65

Distinguendum ergo conclusionem per modum quo docet Magister dist. 5, c. ultimo in fine.⁷ Si per quendam hominem supponitur persona, falsum est. Si natura, verum est. Vel dicendum quod coniunctum ex anima singulari et carne aliunde habet rationem coniuncti individui et aliunde rationem personae. Rationem enim individui habet ex hoc quod non est ultra divisibile in partes subiectivas, rationem personae ex hypostasi rationali supportante in se illam naturam coniunctam. 75

Primum ergo habuit illud coniunctum ex se, secundum non nisi a Verbo, unde cum dicit quod omne tale coniunctum singulare est aliquis homo, verum est. Sed aliunde est tale singulare coniunctum et aliunde aliquis homo sive persona, et ideo cum assumit tale coniunctum et infert aliquem hominem vel personam, accidens facit. 80

naturam V 53–54 propinquior VW om. M 54 materiae VW materiam M 56
etiam MW autem V 58 unum VW bonum M artis et MW et artis V 60 Neque
MV Non W 61 fit MW sit V 62 primo MW prima V 64 quod VW et M
65–66 non prius natura V prius natura non (interlin.) M prius natura W 67 inconueniens
M conueniens VW suscepit VW suscipit M 70 c. interlin. M fine VW om. M
supponitur VW supponatur M 72 rationem¹ MW rationem personae V
72/73–74 Rationem . . . personae VW om. M 73–74 subiectivas W subiectas V 74
rationem W rationem enim V 78 Sed VW Si M 82 ergo W assumpsit V ergo assump-

⁶Supra lin. 22.

⁷Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 48, num. 4).

Ad secundum⁸ dicendum quod hoc est bonum argumentum: ‚Si est homo, est aliquis homo‘. Sed non valet: ‚Si assumpsit hominem, ergo aliquem‘, et ratio huius est, ut iam dictum est, quia aliunde est homo, aliunde aliquis homo. Est enim simpliciter homo ex coniunctione animae rationalis et carnis, sed iste homo
85 ex hypostasi rationali determinata, quae talem naturam in se suscipit deferendam, vel ut ita dicam supportandam, vel tale coniunctum. In nobis igitur sequitur forma dicti argumenti, ut si vides hominem, vides aliquem, et huiusmodi, quia in nobis non est aliud secundum rem res vel natura vel coniunctum importatum per hominem et hypostasis cuius est, sed solum ratione differunt, ut supra
90 videbatur, ubi de individuatione actum est.⁹

In solo autem Christo aliter est, et realiter differunt, quia unum illorum est humana natura et reliquum hypostasis divina.

Potest autem in hoc argumento dicere per modum argumenti quod conclusio duplex est, sed aestimo quod dicto modo solvenda est ratio.

95 Ad tertium¹⁰ dicendum quod haec propositio distinguenda est: ‚Ille est assumptus qui est passus‘, et hoc ratione istius praedicationis: ‚Ille assumptus est‘. Quia cum per hoc pronomen ‚ille‘ demonstretur vel referatur persona divina quae etiam est humana, et hoc secundum quod est persona humana, aut assumptio passiva refertur ad naturam humanam importatam cum persona, aut ad personam.
100 nam. Primo modo concedi potest sub hoc sensu: ‚Persona quae assumpsit humanam naturam, passa est‘; et tunc non sequitur conclusio. Secundo modo debet negari. Nisi autem sic distinguatur, videtur mihi ad praesens quod debet negari.

sit *M* aliquem *MV* aliquem hominem *W* 83 aliunde² *VW* aliunde et *M* 85–86
deferendam *VW* differendam *M* 86 vel² *MW* videtur *V* igitur *MV* ergo *W* 87 ali-
quem *VW* aliquem hominem *M* 88 est *VW om. M* 89 supra *VW* l. 2 q. 17 supra *M*
90 individuatione *MV* inordinatione *W* 91 aliter est et *MV* est aliter quia *W*
92 hypostasis *MW* hypostasi *V* 93 Potest *MV* Potes *W* modum *MW* modum
quo docet Magister ut iam dictum est. Responsio ad primum *V* argumenti *MW om. V*
97 demonstretur *MW* demonstraretur *V* 101 est *MW* est vel sic: ista persona ha-
bet secum assumptam naturam quae persona est passa *V*

⁸ Supra lin. 29.

⁹ Cf. Worcester, Cod. F 43, fol. 53v – fol. 55r (Et quia personalitas est individuatō quaedam, primo quaeritur de causa individuationis . . .).

¹⁰ Supra lin. 34.

QUAESTIO 12

Quaeritur deinde de opinione tertia an aliquid veritatis habeat, quae dicit 1 **Q. 12**
quod Deus est homo solum secundum habitum, sicut dicitur homo capacijs.

Pro istis videtur facere quod in aliis videmus quod quae conveniunt in veram
unitatem, mutuis inclinationibus sese recipiunt et amplectuntur, quod non
potest hic inveniri. 5

Item. Quae conveniunt in veram unitatem, tertium aliquid constituunt ab
unitis, quod non est hic.

Item. Quod, sicut accidens in alio substantificatur vel sustentatur et ipsum
sustentans in se subsistit, non requirens in quo sit, sic videtur esse hic, quia ad-
venit humana natura personae divinae et in ea sustentatur et quodammodo sub- 10
stantificatur. Non dico quoad naturam, sed quoad suppositum, quare videtur
quod accidentaliter sit haec unio.

Item. Pro his videntur facere verba Augustini *De 83 quaestionibus* q. 73, ubi
comparat humanitatem assumptam vesti¹, sicut patet dist. 6, c. 7.²

Ibidem etiam dicit quod habendo hominem inventus est ut homo, „non sibi 15
sed eis quibus in homine apparuit“, in quibus verbis innuitur quod non fuerit
homo sibi, sed aliis apparuerit homo.

Item. Hilarius in *X De trinitate*³ dicit, sicut habetur in fine eiusdem capi-
tuli⁴, quod „habitus ille non fuit tantum hominis, sed ut hominis.“

Ex his probabiliter videbantur moveri ad ponendum quod solum secundum 20
habitum assumpsit persona divina hominem. Et quia viderunt se destruere veram
unitatem ex Deo et homine, necesse habuerunt consequenter ponere quod ex
anima rationali et carne assumptis non constitueretur verus homo, quia non pot-
est intelligi verus homo constans ex anima rationali et carne nulli alii superiori

1 Quaeritur deinde <i>W</i>	Quaeritur inde <i>V</i>	De inde quaestio <i>M</i>	3 quod ¹ <i>VW</i> quae <i>M</i>
quae <i>VW</i> autem <i>M</i>	4 recipiunt <i>M</i>	respiciunt <i>VW</i>	et <i>MW</i> et haec <i>V</i>
8 accidens			
<i>MV om. W</i>	alio <i>VW</i> aliquo <i>M</i>	10 ea <i>MW</i> eam <i>V</i>	13 q. <i>M om. VW</i>
73 <i>VW</i>			
<i>corrupt. M</i>	15 etiam <i>VW om. M</i>	dicit <i>MW</i> dicat <i>V</i>	16 eis <i>VW</i> eis in <i>M</i>
in ²			
<i>MW</i> et <i>V</i>	17 apparuerit <i>VW</i> apparuit <i>M</i>	18 in ¹ <i>MV om. W</i>	20 videbantur <i>W</i>
videntur <i>M</i> videbatur <i>V</i>	22 habuerunt <i>VW</i> habuit <i>M</i>	23 assumptis <i>VW</i> assumptus	
<i>M</i>	constitueretur <i>VW</i> constitueretur <i>M</i>	23–24 quia . . . homo <i>MW om. V</i>	25 per-

¹ Cf. *De divers. quaestionibus* 83, q. 73, num. 1 (PL 40, 84; CCL 44A, 210).

² Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 6 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 6, p. 56, num. 1 s.).

³ *De trinitate* l. 10, num. 25 (PL 10, 365; CCL 62A, 481).

⁴ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 6 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 6, p. 58, num. 7).

25 unitus sine personalitate propria. Sed ex fide Catholica habuerunt necesse ponere
quod in Christo esset unica persona.

Contra istos est quod verus Mediator secundum quod infra habetur dist. 19,
c. 14⁵, debuit esse Deus et homo. Ergo sicut Deus verus, sic et homo verus.

Item. Si iustitia hoc requirebat, ut homo pro homine satisfaceret, eadem re-
30 quirebat, ut verus homo pro veris hominibus.

Item. Cum habitus non praedicetur substantive de habente, secundum istos
,homo' non praedicaretur substantive de Filio Dei, sed tantum adiective. Ex
quo sequeretur falsas esse omnes scripturas sanctorum dicentes quod Filius Dei
est homo et econverso. Verbum etiam Domini videtur sic falsum esse ubi dicit,
35 *Joh. 8:* „Quaeritis me interficere hominem“⁶ etc. Hoc enim pronomen ,me'
ostendit personam, ergo divinam secundum illos. Sed hoc nomen ,hominem' ei
est appositum, quare secundum sermonem Domini illa persona est homo, et si
potuit interfici et pati, videtur quod erat verus homo.

Item. Ex hoc sequeretur quod non communicarent sibi invicem sua praedicata
40 assumens et assumptum; item quod non fieret vere unum ex illis, quae omnia
erronea sunt et impia.

Item. Quod dicunt de homine ipso in se, quod non sit verus homo, nulla
ratione videtur verum. Quomodo enim animaret anima carnem, vegetaret, sensi-
ficaret et moveret et ceteras actiones animae in ea faceret, si non ex illis fuisset
45 vere unum et unus homo, praecipue cum mutuis appetitibus et inclinationibus
naturalibus sese amplectantur?

Responsio. Haec opinio erronea est in toto.

Ad primum⁷ autem et ad secundum⁸ dicendum quod non faciunt pro illis,
quia illae regulae currunt in naturalibus et naturaliter constitutis. Istud autem
50 unitum est supra naturam omnem et a gratia.

sonalitate *MW corrupt. V* 26 quod *MW* quae *V* 28 homo verus *MV* verus homo *W*
29 hoc *VW* hic *M* 29/30–30 requirebat . . . hominibus *VW om. M* 31 Cum
habitus *MV om. W* non *MW* ut *V* praedicetur *VW* praedicatur *M* 32 praed-
dicaretur *MW* pradicetur *V* substantive . . . Dei *MV* de Filio Dei substantive *W* tan-
tum *VW* tamen *M* 34 videtur *MV* videretur *W* sic *VW om. M* 35 etc *MV om. W*
36 Sed *MW* Responsio *V* nomen *VW* nomine *M* 36–37 ei est *MW* est ei *V*
37 appositum *MV* appositivum *W* 38 erat *W om. MV* 39 sequeretur *VW*
sequitur *M* non *VW om. M* sibi *MV* se *W* 42 Quod¹ *MW* quae *V* ipso
VW isto *M* nulla *VW* in illa *M* 43 vegetaret *VW* vegetaret et *M* 44–45 fuis-
set vere *VW* vere fuisset *M* 45 mutuis appetitibus *VW* appetitibus minimis *M*
48 ad² *W om. MV* 50 naturam omnem *VW* omnem naturam *M* 52 supportati

⁵ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 19 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 5, p. 122).

⁶ *Joh. 8,40.*

⁷ Supra lin. 3.

⁸ Supra lin. 6.

Ad tertium⁹ dicendum quod in hoc assimilatur illud unitum aggregato ex subiecto et accidente, quod hoc in illo est per modum delati et supportati. Sed in hoc est dissimilitudo quod illud quod inest hic, vere substantia est et per se manere posset in hypostasi propria si sibi permitteretur, quod non est in accidentibus.

55

Item. Istud inhaerens praedicat vere quid et substantiam de divina persona, quod non in accidentibus et subiectis invenitur. Quod autem dicit quod unio est accidentalis, verum est quia gratuita. Sed tamen quod unitur, non est accidens. Verbi gratia: Coniunctio angeli cum corpore assumpto est accidentalis, quia neutri essentialis. Neutrum tamen coniunctorum est accidens.

60

Si autem opponis quod accidentale non potest esse perpetuum, respondendum quod hoc est verum, quando est a causa accidentali. Nunc autem huius unionis causa est Dei voluntas constans et perpetua, et haec est essentialis causa eius, quia vere et ex proposito eam intendens. Sed ipsa respectu unitorum est accidentalis.

65

Ad quartum¹⁰ dicendum quod cum quattuor modis dicatur et fiat habitus, scilicet vel cum habitus mutat habentem sed non mutatur, vel econverso cum non mutat, sed mutatur, vel cum et mutat et mutatur, vel cum neque mutat neque mutatur, secundum Augustinum¹¹, quando humanitas assumpta comparatur habitui secundum Apostolum *Phil. 2*, „habitu inventus ut homo“¹², comparatur habitui secundo modo dicto, non tamen quoad omnia, sed quoad hoc dumtaxat quod sicut vestis mutatur et figura et forma per habentem et non mutat illum, sic humanitas assumpta per deitatem assumentem mutatur in melius, sed non mutat eam.

70

Ad quintum¹³ dicendum quod id quod dicit Apostolus „ut homo“, exprimit veritatem et non solum similitudinem, sicut Augustinus exponit mox post verba supra allegata.¹⁴ Et est simile *Joh. 1*: „Vidimus gloriam eius quasi unigeniti a

75

MW suppositi *V* 53 dissimilitudo *VW* dissimulando *M* 57 non *VW om. M*
subiectis. *W* substantiis *MV* 58 gratuita *VW* grammatica *M* tamen quod unitur *W* quod unitur tamen *MV* 60 essentialis *MW* essentiali *V* Neutrum *VW* Neuter *M* 61 Si *MW* Cum *V* 62 autem *VW om. M* 63 causa¹ *MW* tam *V* haec *W* hoc *MV* 64 Sed *VW corrump. M* 67 habitus *corr. ex* habitum *MVW* 71 habitui *VW* habitui dumtaxat *M* 71–72 dumtaxat quod *VW om. M* 72 non *interlin. V*
73 sic *M* sicut *VW* deitatem *VW* divinitatem *M* 75 id *VW* illud *M* ut homo *MV om. W* 76 solum similitudinem *VW* similitudinem solum *M* 77 unigeniti *VW* uni-

⁹Supra lin. 8.

¹⁰Supra lin. 13.

¹¹Cf. supra n. 1.

¹²*Phil. 2, 7*.

¹³Supra lin. 15.

¹⁴Cf. supra n. 1.

Patre.“¹⁵ Quod autem dicit Augustinus quod inventus est ut homo „non sibi, sed aliis“ etc., non intendit quod non sit verus homo, quia iam ut dixi, dicit
80 quod per hoc quod dixit Apostolus „ut homo“, exprimit veritatem hominis, sed quod in natura sua propria non fuit homo, sed in natura assumpta, in qua aliis apparuit; vel „non sibi inventus est ut homo, sed aliis“, ita quod per hoc intelligatur de Christo sive de Filio Dei quoad personam Filii Dei, sicut praetendit series verborum Apostoli, sub hoc sensu: Christus inventus est esse Filius Dei in
85 homine quem habuit non sibi, sed aliis, quia sibi semper innotuit se esse Filium Dei, sed non ita aliis.

Ad sextum¹⁶ dicendum quod verba Hilarii non significant quod non fuerit verus homo, sed quod non fuerit totaliter similis aliis hominibus, quia erat homo vere et quasi alius homo ex hoc quod poenalis erat. Ex hoc enim videbatur esse
90 omnino similis aliis etiam in culpa, cum non esset. Et ideo subdit Hilarius exponens quod dixerat, sic: „Neque caro illa peccati sed in similitudinem carnis peccati.“¹⁷

genitum *M* 78 autem *MW* cum *V* 79 verus *VW* prius *M* 80 quod¹ *MW om. V*
quod² *VW om. M* dixit *VW* dicit *M* homo *MW* homo quod *V* 81 in qua
MW quam *V* 82 quod *W* ut *V om. M* 84 esse Filius *MW* Filii *V* 85 non . . . aliis
VW sed non aliis *M* 88 verus . . . fuerit *VW om. M* 89 enim *VW om. M* 89–90
esse omnino *VW* omnino esse *M* 91 in *VW om. M*

¹⁵ *Joh. 1,14.*

¹⁶ *Supra* lin. 18.

¹⁷ *De trinitate* l. 10, num. 25 (PL 10, 365; CCL 62A, 481).

QUAESTIO 13

Reiectis duabus opinionibus quae non consonant veritati Catholicae, quaeratur de tertia¹ quae ponit quod Filius Dei assumpsit humanam naturam, ubi primo quaeritur an concedi debeat simpliciter quod assumpserit hominem sicut hominis naturam. 1 Q. 13

Quod sic videtur, quia nomen hominis solam naturam designat et ad illam designandam imponitur. 5

Item. Assumpsit animam et carnem rationalem et coniunctum ex his. Sed hoc coniunctum non aliud potest dici quam homo.

Contra. „Assumens non est assumptum“. ² Filius Dei est assumens, ergo ipse non est assumptum. Sed ex hypothesi ipse assumpsit hominem, ergo ipse non est homo, quod falsum est. 10

Item. Si assumpsit hominem, ergo aliquem hominem, quod non debet simpliciter concedi.

Item. „Quod Filius Dei assumpsit, numquam deposuit“. ³ Ergo si assumpsit hominem, numquam illum deposuit, ergo nec in triduo mortis, quod falsum est. 15

Item. Assumere est in fieri, homo autem res facta. Ergo si assumpsit hominem, assumpsit rem factam ante assumptionem. Sed „homo“ dicit coniunctum ex carne et anima. Ergo prius iungebantur quam a Verbo assumerentur, quod falsum est.

Responsio. Quidam⁴ ne incidant in opinionem primam, nolunt concedere simpliciter et absque determinatione quod assumpserit hominem, et hoc propter rationes praedictas. Videtur tamen aliter mihi sine eorum praeiudicio. Non enim video quid per hoc nomen „homo“ possit exprimi sine additione nisi natura, quia 20

3 assumpserit <i>W</i> assumpsit <i>MV</i>	6 designandam <i>MW</i> signandam <i>V</i>	7 et ² <i>MW</i> om. <i>V</i>
8 non <i>VW</i> nihil <i>M</i>	potest dici <i>MV</i> dici potest <i>W</i>	9 Filius <i>VW</i> Sed Filius <i>M</i>
16 est in fieri <i>VW</i> in fieri est <i>M</i>	16–17 hominem assumpsit <i>MW</i> om. <i>V</i>	18
carne et anima <i>W</i> carne anima <i>V</i> anima et carne <i>M</i>	iungebantur <i>VW</i> coniungebantur <i>M</i>	
21 assumpserit <i>VW</i> assumpsit <i>M</i>	et hoc <i>VW</i> om. <i>M</i>	22 tamen <i>VW</i> tantum <i>M</i>
aliter mihi <i>VW</i> mihi aliter <i>M</i>	23 quid <i>VW</i> quod <i>M</i>	24 vel ¹ <i>VW</i> vel de <i>M</i>

¹ Sc. secunda secundum ordinem Petri Lombardi.

² Cf. W. Breuning, *Die Hypostatische Union in der Theologie Wilhelms v. Auxerre, Hugos v. St. Cher und Rolands v. Cremona*, Trier 1962, 48 s.; 109; 149. W.H. Principe, *Alexander of Hales' Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1967, 105 s.

³ Cf. W.H. Principe, *William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1963, 252 n. 7. W. Breuning, *Die Hypostatische Union in der Theologie Wilhelms v. Auxerre, Hugos v. St. Cher und Rolands v. Cremona*, Trier 1962, 149.

⁴ Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent. dist. 6 q.1 a.2.*

25 nulla fit hic mentio de hypostasi vel persona, donec addatur ‚aliquis‘ vel ‚qui-
dam‘ vel ‚iste‘ vel huiusmodi, quae determinant personam in natura. Aestimo
igitur quod nomen hominis solum per se naturam dicat.

30 Tamen hoc potest dupliciter, aut materialiter aut formaliter; materialiter ut
designet tantum principia constitutiva individui hominis, scilicet carnem et ani-
mam, formaliter ut designet compositum ex his constitutum. Utroque enim
modo accipitur homo, aliquando in hac materia, proprius tamen designat con-
iunctum. Utroque modo accipiendo hominem simpliciter concedi potest quod
assumpsit hominem.

Ad primum contra⁵ dicendum quod hoc argumentum non valet: ‚Filius Dei
non est ipsum assumptum, sed assumptum est homo, ergo Filius Dei non est
35 homo‘. Quia enim hoc nomen ‚homo‘ significat humanam naturam in concre-
tione, ideo potest stare aliquando pro persona. Quia vero naturam designat, pot-
est et stare pro illa. Verbi gratia: Si dicam ‚Paulus est homo‘, stat pro persona. Si
dicam ‚homo definitur‘, stat pro natura. Stat enim secundum exigentiam termini
cui copulatur in oratione quam constituit. Quando igitur sic dicitur: ‚Assump-
40 tum est homo‘, stat pro natura. Quando infertur ‚Filius Dei non est homo‘, pro
persona ex concretionem ad suppositum quod est persona. Est igitur in argumento
fallacia accidentis, quia primo removetur a Filio Dei ipsum accidens quod est
assumptum esse, deinde subiectum quod est hominem esse; item figura dictionis,
quia homo in minori stat pro natura, in conclusione pro persona, unde commu-
45 tatur quid in quem, et elucet utraque fallacia magis in affirmativo argumento
conversivo, sic: ‚Filius Dei est homo, sed homo est assumptus, ergo Filius Dei est
assumptus vel assumptum‘.

Ad secundum⁶ supra dictum est, quando de veritate primae opinionis ageba-
tur.

50 Ad tertium⁷ dicendum quod haec oratio: ‚Quod Filius Dei assumpsit, num-
quam deposuit‘ tantum intelligenda est de primo assumpto, scilicet de carne et
anima, non de consequenter assumpto, cuiusmodi est coniunctum et qualitates
aliquae, ut mortalitas et passibilitas. Unde hoc argumentum non valet: ‚Quod
assumpsit, non deposuit, sed assumpsit hominem, ergo etc‘. Si enim haec valet:

25 quae VW qui M	29 enim VW om. M	30 proprius M prius VW	34 est ¹ VW
om. M ipsum VW ipse M	35 Quia VW Quod M	36 aliquando pro persona VW	
pro persona aliquando M	37 et VW om. M	38 stat ¹ VW om. M	39–40 As-
sumptum WAssumptus MV	40 stat pro natura VW pro natura stat M	Dei M om. VW	
41 ad interlin. M	44 in minori stat VW stat in maiori M	48 secundum VW	
secundum ut M	50 haec oratio MW oratio haec V	Dei VW om. M	51 tantum
VW cum M	51–52 scilicet . . . assumpto M om. VW	52 cuiusmodi V cuius MW	
54 non VW numquam M	54–55 Si . . . etc. M om. VW	54 haec interlin. M	

⁵ Supra lin. 9.

⁶ Supra lin. 12.

⁷ Supra lin. 14.

,Quod assumpsit, nec deposuit', sed assumpsit poenalitatem, ergo etc. Sed est 55
utrobique figura dictionis commutando quid in quale.

Homo enim designando coniunctum ex corpore et anima significat quale
respectu corporis et animae. Si ergo homo accipiat formaliter, dicendum ut
dictum est. Si autem materialiter, non esset inconueniens concedere totum, scilicet
quod et in triduo mortis fuerit homo, quia homo sic non dicit coniunctum 60
ex corpore et anima, sed principia coniuncti, sicut de materia domus informi et
forma eius descripta dicitur ,ecce domus mea', et omnino secundum quod ponitur
materia pro mutato et partes pro toto. Isto modo loquitur Magister infra,
dist. 22,⁸ determinans quod Christus in triduo mortis fuit homo.

Ad quantum⁹ dicendum quod homo secundum quod materialiter sumitur, 65
non dicit rem factam, sed solum secundum quod formaliter, et utroque modo
bene concedi potest simpliciter quod assumpsit hominem. Quod autem dicit
quod assumere dicit fieri, dicendum quod suum fieri et factum esse fuerunt
simul in eodem instanti, eodem modo fieri et factum esse hominis, et ideo bene
conceditur quod assumpsit hominem non prius factum natura vel tempore, sed 70
simul tempore.

Nota enim quod sicut sunt partes et totum in assumpto et prius natura partes
toto, sic est assumptio partium et totius, et prius natura partium quam totius.
Verumtamen non est inconueniens, immo verum videtur quod prius natura sint 75
partes quam assumantur, quia non assumitur nisi quod est, et prius natura totum
quam assumitur. Unde sunt hic quattuor secundum prius et posterius natura in
eadem assumptione indivisibilis temporis. Et quamvis fuerit totum prius natura
quam ipsum assumeretur secundum quod totum, non tamen erat persona ante
assumptionem, quia persona requirit actualem et distinctam existentiam ab aliis
per se, non solum in natura, sed etiam in esse et permanentia temporis. 80

Ex his patet quod solet quaeri, an concedendum sit quod assumpserit humani-
tatem.

Q. 13.1

Et videtur quod non, per tertiam rationem iam positam.¹⁰ Quia si assumpsit
humanitatem, semper habuit eam et numquam deposuit, ergo semper fuit homo.

55–56 est utrobique VW utrobique est M 57 corpore et anima VW anima et cor-
pore M significat MW designat V 58 ergo MV igitur W accipiat VW accipitur
M 60 et VW om. M 61 materia domus informi W informa domus M materia domus
in forma V 62 dicitur M om. VW ecce VW esse M 63 Magister VW Magister hic
M 64 fuit MW fuerit V 67 autem VW om. M 74 verum videtur VW videtur
verum M sint VW sunt M 75 et interlin. V natura VW natura est M 76 as-
sumitur VW assumatur M 77 eadem W eadem natura M om. V indivisibilis MW in-
dividualis V 79 distinctam VW disiunctam M 81 an VW quod M assumpserit
MW assumpsit V

⁸ Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 22 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 135 s.).

⁹ Supra lin. 16.

¹⁰ Supra lin. 14.

85 Responsio patet ex praehabitis.^{1 1} Et nota quod hic distinguunt aliqui^{1 2} quod
humanitas tripliciter accipitur: uno modo pro principiis constituentibus homi-
nem, secundo pro composito vel pro forma consequente ipsum compositum,
tertio pro proprietate consequente ipsum hominem in quantum homo est.

90 Primo modo accepta numquam deposita est. Secundo modo et tertio accepta
est et in morte deposita. Sed illa propositio: „Quod assumpsit, numquam de-
posuit“^{1 3}, ad primum modum pertinet.

87 secundo *VW* secundo modo *M*

^{1 1} Supra lin. 60.

^{1 2} Cf. supra lin. 27–32; lin. 50–54. Vide W. Breuning, *Die Hypostatische Union in der Theologie Wilhelms v. Auxerre, Hugos v. St. Cher und Rolands v. Cremona*, Trier 1962, 149.

^{1 3} Cf. supra n. 3.

QUAESTIO 14

De suppositionibus huius opinionis quaeritur. Sed quia patet compositionem 1 **Q. 14**
esse animae et corporis ad invicem, quaeritur de compositione personae quae est
duarum naturarum. Dicit enim quod persona Christi est una composita.¹

Contra. Persona divina est natura divina quoad identitatem. Sed illa est simpli-
cissima. Sed non est in Christo alia persona quam illa quae est eadem cum natura 5
divina simplicissima. Non ergo est composita.

Item. Omnia componibilia secundum quod huiusmodi aliquid imperfectionis
habent. Sed sic non est in humanitate Christi et persona divina.

Quod sic videtur, quia si Christus esset tantum ex anima rationali et carne,
haberetur hypostasim compositam. Ergo cum habeat illas et deitatem, multo for- 10
tius est composita eius hypostasis.

Item. Damascenus, c. 48 ante medium: „In Domino nostro Jesu Christo duas
naturas cognoscimus, unam autem hypostasim ex utrisque compositam.“² Sed
persona apud ipsum vocatur hypostasis.

Responsio. Nota quod est compositio proprie dicta unio aliquorum habentium 15
mutuam inclinationem ad invicem in constitutionem tertii, et talis non est
in Christo. Et est compositio communiter dicendo omnium plurium simul posi-
torum compositum, et talis est in Christo. Prima potest dici compositio totali-
tatis, secunda unionis.

Quando igitur quaeritur de compositione personae Christi, distinguendum est 20
quod est considerare ipsam personam Christi in se et absolute, aut in concre-
tione cum naturis quarum est persona. Primo modo nulla invenitur ibi composi-
tio, sed simplex est, et secundum illam considerationem erat ab aeterno, et sic
procedit ratio prima ad primam partem.³

2 corporis *VW* carnis *M* 3 composita *MV* compositione *W* 5–6 natura divina *VW*
divina natura *M* 6 simplicissima *VW* *corrupt.* *M* composita *VW* compositum *M*
7 componibilia *MW* compossibilia *V* 9 quia *VW* quod *M* esset tantum *VW*
tantum esset *M* 12 Item *MW* *om.* *V* 13 utrisque *VW* utraque *M* 16 ad invicem
VW *om.* *M* constitutionem tertii *VW* tertii constitutionem *M* 17 est *VW* est etiam
M omnium *MW* omnem *V* 17–18 positorum *V* positionem *MW* 18 composi-
MW compositionem *V* 20 Quando *VW* Cum *M* 21 et *MV* *om.* *W* 22 nulla
VW in illa *M* 23 simplex *VW* simpliciter *M* 26 et *MW* *om.* *V* 27 autem *VW* *om.*

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 6 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 52 ss.).

² Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 48 (ed. E.M. Buytaert, p. 181, lin. 18–20).

³ Supra lin. 4.

- 25 Secundo modo invenitur ibi compositio unionis naturae humanae cum natura vel persona divina, et de tali compositione loquitur Damascenus. — De compositione autem proprie dicta procedit secunda ratio ad partem primam⁴, et ideo concedenda. — Sic ergo potest defendi Damascenus dicens quod illa persona est composita.
- 30 Verumtamen nota quod, sicut Damascenus dicit Patrem esse causam Filii (tamen Magistri sententiam tenentes modum talem communiter loquendi evitant), sic magistri hodie tenentes sententiam Damasceni de compositione personae⁵ nomen illud in communi sermone declinant, ne inducatur error simplicioribus.
- 35 Unde securius potest dici quod persona Christi non dicatur composita, quia constet ex pluribus, sed quia est una in pluribus, ratione cuius est persona geminae naturae, ut non intelligatur compositio in persona, sed in natura, et hoc non compositio proprie, sed large dicta. Forte autem in Graeco non ita sonat, ut sit compositio in persona secundum quod huiusmodi.
- 40 Huic enim concordat quod dicit Damascenus, c. 47: „Unam hypostasim Filii Dei confitemur in duabus naturis.“⁶ Hoc modo dicendo non est compositio in persona nisi quodammodo accidentali.
- Et tunc ad primum contra hoc⁷ dicendum quod si hypostasis sive persona Christi haberet suum esse ex unionem duarum naturarum, sicut persona puri hominis habet suum esse ex compositione corporis et animae, bene argueret.
- 45 Sed nunc aliter est, quia persona Christi habet suum esse a Patre ab aeterno, absque omni unionem cum humana natura, et humana natura adveniens nihil ei confert personalitatis, sed ab ea suscipit personalitatem.
- Item. Persona puri hominis est res eiusdem generis, quia est id ipsum quod
- 50 natura, sed secundum aliam rationem, et ideo sicut natura composita, sic et persona. Sed persona Christi non est res alterius generis quam divina natura, et ideo quamvis uniatur ei humana natura, quae est res alterius generis et personetur per illam, non sequitur quod persona sit composita, et ut breviter dicam, persona puri hominis est idem cum natura composita, persona Christi est idem cum
- 55 natura simplicissima. Ideo illa semper composita est, sed haec simplex.

M	31 tamen VW tantum	M	communiter loquendi	VW loquendi	communiter M
	43 Et tunc VW Nunc	M	contra MV om.	W si VW om.	M 44 esse MW om.
V	46 ab interlin.	M	50 sicut VW om.	M 51 res MW om.	V quam divina
	natura VW sed natura divina	M	52 est MW om.	V 53 et MW om.	V 55 haec W

⁴ Supra lin. 7.

⁵ Cf. W.H. Principe, *Philip the Chancellor's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1975, 97–105.

⁶ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 47 (ed. E.M. Buytaert, p. 177, lin. 79s.).

⁷ Supra lin. 9.

Ad illud Damasceni⁸ iam dictum est.

De reliqua suppositione qua dicunt quod persona in Christo non est humana natura⁹, quaeritur quomodo vera sit, cum vere dicatur ibi quod persona divina vel Filius Dei sit homo et quod sit humanata vel humanatus. Utroque enim modo praedicatur humana natura de persona.

Q. 14.1

60

Responsio. Potest praedicari humana natura de illa persona substantive vel adiective, et substantive dupliciter, concretive vel abstractive. Isto tertio modo est intelligenda suppositio, aliis non, quia non dicitur Filius Dei humana natura vel humanitas vel caro et anima et huiusmodi. Et intellige quod dixi concretive et abstractive respectu suppositi sive hypostasis eiusdem naturae.

65

hoc *MV* simplex *VW* simpliciter *M* 58 sit *VW* est *M* 59 enim *VW* vero *M*
60–61 persona . . . de *VW om. M* 62–65 Isto . . . abstractive *VW om. M*

⁸ Cf. supra n. 2.

⁹ Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 6 q.2 a.1 ad 1.

QUAESTIO 15

Q. 15 1 De tertia suppositione qua dicunt quod Christus non est duo nec aliud et aliud¹, quaeritur.

Quod bene dicant videtur, quia si esset duo, aut duae naturae aut duae personae. Non naturae, quia de Christo non praedicatur humana natura. Non personae, quia ipse est unica persona, ut praeostensum est.

Item. Quod est unicum in supposito, vere unum est, non multa. Sed talis est Christus. Unde Augustinus *Enchiridio* c. 28: „Ex quo coepit esse homo, non aliud coepit esse homo quam Filius Dei, et hoc unicus, et propterea Dei Verbum.“²

10 Contra. Unica natura in divinis personis pluribus facit illas esse unum. Ergo pari ratione videtur quod plures naturae in unica divina persona facient illam esse plura.

Item. *Enchiridio*, c. 27: „Christus aliud est propter Verbum, aliud propter hominem.“³ Sed quod est aliud et aliud, est multa.

15 Si dicis quod non est aliud et aliud, contra: Christus est Verbum, et Christus est homo. Et ista sunt aliud et aliud secundum auctoritatem praemissam, ergo etc. Similis argumentatio surgit de omnibus positis in litera dist. 7, c. 7.⁴

Responsio. Cum quaeritur an Christus sit duo, aut sumuntur duo masculine et adiective vel neutraliter et substantive. Primo modo simpliciter dicendum quod 20 non est duo. Secundo modo distingue quia aut dicitur duo formaliter et praedicatione recta, aut unitive et praedicatione obliqua. Primo modo negandum est, secundo modo concedendum. Bene enim dicitur: ‚Christus est duo‘ neutraliter hoc modo, ut intelligatur unus ex duobus vel in duobus.

Sicut autem distinctum est illud: ‚Christus est duo‘ neutraliter loquendo, 25 sic distingue istam: ‚Christus est aliud et aliud‘ et omnes similes.

1 qua dicunt VW quae dicit M	2 quaeritur VW lac. M	3 dicant VW dicunt M
4–5 personae VW persona M	5 ipse VW ipsa M	7 c. M om. VW
8 hoc VW hic M	11 facient VW faciunt M	13 Christus VW om. M
15 Si VW Sed M	est ¹ interlin. M	16 ista VW ita M
18 aut W an MV	19 et interlin. V	20 quia VW
quod M	et VW in M	21 Primo modo VW Proximo M
est VW om. M	22 dicitur MW quod V	est VW esse M
23 ut VW om. M	24 illud VW istud M	26

¹ Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 6 q.2 a.1 resp.; ad 1.

² *Enchiridion* cap. 11, num. 36 (PL 40, 250; CCL 46, 69).

³ *Enchiridion* cap. 10, num. 35 (PL 40, 250; CCL 46, 69).

⁴ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 7 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1., p. 61 s., num. 8 s.).

Rationes ergo ad primam partem⁵ ostendentes quod Christus non sit duo vel aliud et aliud, procedunt quia concludunt in sensu illo quo intelligitur praedicatio in recto.

Ad primum in oppositum⁶ dicendum quod divina natura praedicatur de pluribus personis divinis tam concrete quam abstracte, et utrumque in recto, quia quaelibet illarum dicitur Deus et quaelibet divina natura, et hoc propter omnimodam consubstantialitatem.

Sed non ita se habent duae naturae Christi ad personam. Humana enim natura non dicitur de Christo in recto nisi secundum concretionem, prout concernit personam, sic: ‚Christus est homo‘; sed in abstracto et oblique sic: ‚Christus est persona humanae naturae‘. Et ideo duae naturae Christi non faciunt personam plura, ut dicatur multa secundum rectum. Et ratio huius est, quia non est natura illa consubstantialis personae. Et ideo in Deo unitas naturae facit plures personas unum. Sed pluralitas naturarum in Christo non facit personam plura, dico secundum rectum.

Ad reliquum⁷ dicendum quod hic est accidens: ‚Aliud est Verbum et aliud homo, Christus est Verbum et homo, ergo Christus est aliud et aliud‘. Quia quando dicitur: ‚Christus est Verbum et homo‘, hic accipitur ‚homo‘ personaliter propter concretionem ad hypostasim. Cum autem dicitur: ‚Verbum et homo sunt aliud et aliud‘, hic accipitur essentialiter pro natura ipsa. Alioquin est neganda. Et ideo non sequitur conclusio, sicut nec sequitur, cum dicitur seorsum, sic: ‚Christus est homo, sed homo est aliud a Verbo, ergo Christus est aliud a Verbo‘. Aliter dicitur homo de Christo, et aliter est aliud a Verbo, et ita variatur medium.

Posset autem dici secundum Magistrum quod conclusio est multiplex, quia cum dicitur: ‚Christus est aliud et aliud‘, hoc potest intelligi secundum rectum vel secundum obliquum. Secundum rectum non est vera, secundum obliquum est vera, prout Magister exponit dist. 7, c. 8.⁸

vel <i>VW</i> et <i>M</i>	27 quia concludunt <i>VW om. M</i>	quo <i>MV</i> quomodo <i>W</i>	29 divina
natura <i>VW</i> natura divina <i>M</i>	30 personis divinis <i>VW</i> divinis personis <i>M</i>	utrumque	
<i>MV</i> utrumque <i>W</i>	32 omnimodam <i>VW</i> omnimodo <i>M</i>	33 non <i>VW</i> non est <i>M</i>	34
concernit <i>MW</i> cernit <i>V</i>	35 abstracto et <i>W</i> abstracto non <i>V</i>	abstractione non nisi <i>M</i>	
37–38 natura illa <i>VW</i> ista <i>M</i>	38–39 plures personas <i>VW</i> personas plures <i>M</i>		
39 in Christo <i>VW om. M</i>	41 hic est <i>VW</i> hoc est hic (<i>interlin.</i>) <i>M</i>	et <i>VW om. M</i>	
48 homo <i>MW om. V</i>	est <i>MW om. V</i>	52 obliquum ² <i>VW</i> obliquum autem <i>M</i>	53

⁵ Supra lin. 3; lin. 6.

⁶ Supra lin. 10.

⁷ Supra lin. 13.

⁸ Cf. supra n. 4.

Sed tunc oportet redire et respondere argumento secundum quod infertur
55 conclusio secundum praedicationem rectam; consimiliter respondere ad omnia
argumenta taliter facta ex talibus auctoritatibus.

Magister exponit *VW* exponit Magister *M* 54 Sed tunc *W* Sed nunc *M* *om. V* 55 re-
spondere *MV* responde *W* 56 auctoritatibus *VW* argumentationibus *M*

QUAESTIO 16

Consequenter quaeritur de veritate huius: ‚Deus est homo‘ vel econverso. 1 **Q. 16**
 Quod autem istae sint verae, omnes scripturae sanctorum testantur, de quibus
 satis ponit Magister in litera, dist. 6 et 7.¹

Ratio etiam hoc vult, quia quae conveniunt ad invicem in supposito signifi-
 cato, de se mutuo poterunt praedicari in concretione, ut ‚homo est musicus‘ et 5
 ‚musicus homo‘ et huiusmodi. Ergo cum Deus et homo conveniunt in suppo-
 sito significato, de se mutuo poterunt praedicari.

Contra. Hoc nomen ‚homo‘ solam creaturam designat, quia non imponitur
 alii rei significandae, et hoc nomen ‚Deus‘ solum Creatorem. Ergo cum haec 10
 maxime distent, neuter de altero dicitur.

Item. Maior est unitas et convenientia quam habent ad invicem personae
 divinae in unitate naturae divinae, quam illa quam habent duae naturae in uni-
 tate divinae hypostasis, quia ibi est omnimoda consubstantialitas, sed nec sic hic.
 Sed illa non facit, ut Pater sit Filius vel econverso, ergo multo fortius ista non 15
 faciet, ut Deus sit homo vel homo Deus.

Item. Haec: ‚Deus est homo‘ aut est singularis aut indefinita. Si indefinita,
 ergo contingit addere signum dicendo ‚aliquis‘ vel ‚omnis Deus est homo‘, quo-
 rum neutrum acceptabile est. Si singularis, ergo subiectum non est multis com-
 municabile, quod falsum est.

Item. Quando de Deo praedicatur homo, aut est praedicatum essentiale aut 20
 accidentale. Et sive sic sive sic, vel erit inconvertibile vel impossibile. Et discur-
 rens per singula praedicata nihil horum invenies.

2 autem <i>VW</i> enim <i>M</i>	sint <i>VW</i> sunt <i>M</i>	3 satis ponit <i>W</i> ponit satis <i>M</i> ponit <i>V</i>	4
etiam <i>MW</i> autem <i>V</i>	quae <i>M om. VW</i>	4–5 ad . . . significato . . . (<i>corr. ex signato</i>)	
<i>VW</i> in supposito argumento invicem <i>M</i>	5 poterunt praedicari <i>VW</i> praedicari possunt <i>M</i>		
in concretione <i>W</i> in concertatione <i>V om. M</i>	musicus <i>VW</i> musicus in concretione		
<i>M</i>	6 musicus <i>corr. ex musicum MVW</i>	Ergo cum <i>VW</i> Cum ergo <i>M</i>	7 significato
<i>M</i> signato <i>VW</i>	de . . . poterunt <i>MV</i> poterunt de se mutuo <i>W</i>	8 designat <i>VW</i> signifi-	
cat vel designat <i>M</i>	imponitur <i>VW</i> ponitur <i>M</i>	10 distent <i>VW</i> distant <i>M</i>	12 in . . .
divinae ² <i>VW om. M</i>	12–13 quam ¹ . . . divinae <i>MW om. V</i>	13 consubstantialitas	
<i>VW</i> substantialitas <i>M</i>	nec <i>VW</i> non <i>M</i>	14 vel <i>MW</i> nec <i>V</i>	15 faciet <i>VW</i> facit <i>M</i>
17 aliquis <i>VW</i> aliquid <i>M</i>	18 subiectum <i>VW om. M</i>	21 sive ² <i>VW om. M</i>	
erit <i>VW</i> est <i>M</i>	inconvertibile <i>M</i> convertibile <i>VW</i>	impossibile <i>M</i> in plus <i>VW</i>	22
praedicata <i>VW om. M</i>	nihil <i>VW</i> vel <i>M</i>	26 dicitur <i>VW</i> dicitur <i>M</i>	28 Et ¹ <i>VW om.</i>

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 6 et 7 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, p. 49 – p. 66).

Item. Idem non praedicatur de eodem substantive et adiective. Sed bene dicitur: ‚Deus est humanatus‘. Ergo non bene dicitur: ‚Deus est homo‘. Aut si bene dicitur: ‚Deus est homo‘ sicut: ‚Deus est humanatus‘ et ipsa principalia praedicata sibi communicant sua praedicata, ergo bene dicitur: ‚Homo est humanatus‘, quod falsum est.

Q. 16a

Et iuxta hoc quaeritur quare bene dicitur Deus humanatus et incarnatus, sed non bene dicitur Deus animatus, cum tamen assumpserit carnem simul et animam.

Q. 16b

Item. Quare in Scriptura saepissime dicitur incarnatus, magis quam humanatus.

Responsio ad primum² quod nomen concretum habet unum principale significatum, scilicet formam a qua nomen imponitur, aliud secundarium, scilicet cui nomen imponitur. Primum significat in recto, secundum in obliquo. Et istud secundum indefinite intelligitur et per nomen indefinitum exprimitur, et [illud] est suppositum indeterminate.

Verbi gratia, homo significat humanitatem in aliquo, similiter animal et corpus et similia, similiter album albedinem in aliquo, et ita de aliis terminis accidentalibus.

Quando igitur duo termini differunt in primaria significatione, sed conveniunt in secundaria ratione unius determinati suppositi, bene de se invicem praedicantur, et hoc, sive sint duo termini substantiales ut homo et animal, sive duo accidentales ut album et sedens, sive substantialis et accidentalis ut homo et sedens. Sic est in proposito. Licet enim Deus et homo distent omnino in prima significatione, scilicet in formis a quibus imponuntur, tamen conveniunt in uno supposito, non tamen omnino eo modo quo duo termini substantiales, sed pro parte <eo modo> quo terminus substantialis et accidentalis.

Hoc enim nomen ‚homo‘ in omnibus appellatis praeter Christum habet suppositum essenziale formae a qua imponitur, quod est res eiusdem generis. In Christo autem habet suppositum accidentale illi formae, quod est res alterius generis. Sed hoc non impedit mutuam praedicationem Dei de homine et econverso, sicut nec hoc impedit mutuam praedicationem hominis de albo et econverso, quando idem est suppositum homo et album.

<i>M</i>	hoc <i>VW om. M</i>	Deus <i>VW</i>	Deus est <i>M</i>	29	Deus <i>VW</i>	Deus est <i>M</i>	31
	incarnatus <i>VW</i>	incarnatus	sed non bene dicitur Deus animatus <i>M</i>	33–34	significatum <i>W</i>		
	signatum <i>V</i>	significata <i>M</i>	35	significat <i>MW</i>	signat <i>V</i>	36	indefinite <i>corr. ex</i> infinite
	<i>MVW</i> (cf. <i>infra</i> lin. 71)	indefinitum <i>M</i>	indefinitum <i>VW</i>	37	indeterminate <i>VW</i>	indeterminato <i>M</i>	38
	animal <i>MW</i>	animalis <i>V</i>	et <i>VW om. M</i>	39	de <i>VW</i>	in <i>M</i>	41
	significatione <i>MW</i>	signatione <i>V</i>	42	determinati <i>VW</i>	<i>corrump. M</i>	44	duo <i>VW om. M</i>
	45	distent <i>VW</i>	distant <i>M</i>	46	in ¹ <i>MW</i>	a <i>V</i>	a <i>MW</i> in <i>V</i>
	47	eo <i>VW</i>	eodem <i>M</i>	48	quo <i>VW</i>	qua <i>M</i>	50
	essentiale <i>VW</i>	essentialis <i>M</i>	quod <i>VW</i>	quod secundum <i>M</i>	54	est suppositum <i>VW</i>	suppositum est <i>M</i>

² Supra lin. 8.

Ad secundum³ dicendum quod non omnimoda maior convenientia facit 55
mutuam praedicationem aliquorum de se invicem, ubi minor aliquo modo eam
facit. Et ideo quamvis personae divinae sint consubstantiales, quod non sunt
duae naturae in Christo, tamen possunt praedicari de se invicem concretae istae
naturae, sed non illae personae. Et causa est: Communis natura pluribus suppo-
sitis, quantumcumque faciat consubstantialitatem illorum, nec tamen aufert 60
oppositionem eorundem, nec dat eis concretionem eiusdem suppositi, unde
primo surgit omnis praedicatio. Et ideo quae dividunt communem naturam,
numquam de se praedicantur, et ideo non dicitur Pater Filius nec est, sicut
neque homo asinus vel Petrus Paulus.

Sed duae naturae omnino diversae, dummodo concernant idem suppositum, 65
de illo praedicantur, quia suppositum est verum fundamentum praedicationis
eorum quae sunt in supposito. Et ideo substantia et accidens simul dicuntur de
eodem supposito in concrezione, ut homo et album de Petro. Et quia in concre-
tione designant tales termini diversarum naturarum, ideo quando conveniunt in
supposito, utrumque in se tacite portat alterius suppositum. In homine enim 70
indefinite intelligitur suppositum aliquod quod verificari potest de supposito albi
et econverso, quando homo et album sunt idem in supposito. Et ideo uterque
terminus de altero dicitur.

Similiter est in proposito de his nominibus ‚Deus‘ et ‚homo‘, quia dicendo 75
Deum, dico aliquem cui inest deitas, et dicendo hominem, dico aliquem cui
inest humanitas. Quia igitur idem est aliquis habens utramque, ideo Deus est
homo et homo Deus, tamquam si diceretur, aliquis cui inest deitas, est ille cui
inest humanitas et econverso.

Quia igitur hic est convenientia in supposito de quo primo est praedicatio, et
quia aufertur naturarum impossibilitas per concretionem ad illud suppositum, 80
quorum neutrum est in personis divinis per convenientiam in natura, ideo
hic praedicatur una natura de reliqua in concrezione, et ibi non praedicatur una
persona de alia aliquo modo.

Ad tertium⁴ dicendum quod iste terminus ‚Deus‘ quoad rem significatam sin- 85
gularis est, quia neque est multus neque multiplicabilis, quoad modum signifi-

57 sint consubstantiales quod *VW* substantiales sint et *M* 60 quantumcum-
que *VW* quantum oportet *M* consubstantialitatem *VW* substantialitatem *M* illorum
MW eorum *V* nec *W* non *MV* 62 primo surgit *VW* surgit primo *M* quae *V* qui
W om. *M* 63 numquam *VW* antequam *M* 65 omnino *MW* omnimode *V* 67 quae
MW quia *V* 72 et² *VW* est *M* 74 quia *VW* quod *M* 76 est¹ *VW* est unum *M*
77 homo² *VW* homo est *M* 80 impossibilitas *VW* impossibilitas *M* 80–81
suppositum *VW* om. *M* 84 quoad *MW* qui ad *V* 85 multus *VW* multi *M* multi-
plicabilis *VW* multiplicabilis quia hoc nomen Deus non recipit supra se signum universale vel

³Supra lin. 11.

⁴Supra lin. 16.

candi communis est. Non sic est sol vel luna vel huiusmodi, quia res significata in talibus etsi non multiplicetur de sua natura, est possibilis multiplicari, et loquor de forma a qua nomen imponitur et quam principaliter significat, et dico quod hoc nomen ‚Deus‘ significat per modum communis, quia per modum multiplicati vel multiplicabilis significat. Et ratio huius est, quia res communicabilis est ibi communicata. Quia igitur iste terminus ‚Deus‘ partim habet naturam singularis et partim naturam communis, ideo et propositio super eum fundata similiter diversimode se habet.

Verumtamen licet iste terminus habeat aliquam condicionem termini communis, scilicet communicationem suae significationis, non tamen potest super se recipere signum universale vel particulare sicut terminus communis. Ratio enim quare terminus communis recipit signum universale, est actualis multitudo et non sola communicatio sui. Significat enim omne quoniam universaliter. Et quia multitudinis est pars, ideo eidem potest addi signum particulare quod est partitivum. Quia igitur hoc nomen ‚Deus‘ non habet in se multitudinem nec multitudinis partem, non suscipit talium signorum determinationem, et ideo non sequitur quod si Deus est homo, quod aliquis vel omnis Deus. Non enim habet iste terminus ‚Deus‘ legem termini communis in hoc.

Si dicis quod bene dicitur sic: ‚Aliquis qui est Deus, est homo, et non omnis qui est Deus, est homo‘, dicendum quod isti termini non sunt ibi signa neque syncategoremata, sed sunt categoremata hic et substantiva.

Si autem velit quod res singularis est, quae significatur hoc nomine ‚Deus‘, et ideo per modum singularium possit dicere quod subiectum sit incommunicabile, dicendum quod non valet nisi esset res singularis per modum hypostasis. Sed sequitur, si est res singularis, ergo est non multiplicata. Potest tamen esse per modum naturae et non hypostasis, et tunc communicabilis est.

Ad quartum⁵ dicendum est quod divisio Aristotelis⁶ ibi non loquitur nisi de praedicatis vere et pure essentialibus et de pure accidentalibus. — Haec autem praedicatio est quasi mixta, quia quod praedicatur, substantia est, concretio vero

particulare <i>M</i>	86 sic <i>MV</i> sicut <i>W</i>	88 dico <i>VW</i> de quo <i>M</i>	90 communicabilis <i>MW</i>
commutabilis <i>V</i>	91 ibi <i>M</i> et non <i>VW</i>	Deus <i>VW om. M</i>	92 ideo et <i>W</i> et ideo <i>V</i>
ideo <i>M</i>	eum <i>corr. ex eam MVW</i>	94 habeat aliquam <i>VW</i> aliquam habet <i>M</i>	95
super <i>MW</i> supra <i>V</i>	98 sola <i>MW</i> solum <i>V</i>	Significat <i>MW</i> Signat <i>V</i>	102 quod ¹
<i>MW om. V</i>	106 substantiva <i>VW</i> substantiata <i>M</i>	107 velit <i>VW</i> velit dicere <i>M</i>	108
et ideo <i>VW</i> quod et idem <i>M</i>	109 esset res <i>VW</i> res esset <i>M</i>	110 sequitur <i>MW</i> quaeritur <i>V</i>	
	est non <i>W</i> non est <i>V</i> est res non <i>M</i>	111 hypostasis <i>VW</i> hypostasis. Sed sequitur, si est res singularis, ergo non est res multiplicata, potest esse per modum naturae et non hypostasis <i>M</i>	
	112 est <i>MW om. V</i>	divisio Aristotelis <i>W</i> divisio argumenti (?) <i>M</i> dicit Aristoteles <i>V</i>	
	113 praedicatis <i>MW</i> praedicamentis <i>V</i>	pure ¹ <i>VW</i> pure et <i>M</i>	115

⁵ Supra lin. 20.

⁶ Cf. *Anal. post.* I, c. 4, tt. 7–11 (73a 21 – 74a 3).

eius cum eo de quo, accidentalis est, et ideo sua divisio non extendit se ad istud
praedicatum. 115

Ad quintum⁷ dicendum quod in aliis non praedicatur idem de eodem sub-
stantive et adiective, quia non comparatur idem praedicatum ad idem sub-
iectum per modum essentialem et accidentalem. Modus enim essentialis concre-
tionis requirit praedicatum substantivum proprie secundum illam comparatio-
nem qua dicitur aliquid de <aliquo>. Modus accidentalis, adiectivum proprie
secundum illam comparisonem qua dicitur aliquid esse in <aliquo>.⁸ 120

In proposito autem aliter est, quia enim comparatur homo ad personam divi-
nam ut ad proprium suppositum, et haec est comparatio praedicationis essen-
tialis. Ideo dicitur Deus homo in substantivo. Et quia illud suppositum est extrin-
secae naturae cui advenit per modum accidentis, ideo dicitur Deus humanatus
in adiectivo. 125

Ad hoc quod dicit quod Deus communicat homini sua praedicata et econ-
verso, dicendum quod hoc intelligendum est de praedicatis propriis hinc inde.
Praedicata enim quae Dei sunt inquantum Deus, dicuntur de homine assumpto. 130
Homo enim ille est Creator et omnipotens et huiusmodi et econverso. Sed esse
humanatum non est Dei unde Deus sed unde assumpsit sibi hominem, et ideo
non tenet illic sua regula. Et universaliter non tenet in illis quae includunt in se
istam unionem.

Item. Humanatum esse de Deo dicitur, ut dictum est, propter comparatio-
nem accidentalem quam habet humanitas ad Verbum. Sed homo ad se non
habet huiusmodi comparisonem nec aliquid superius eiusdem generis ad inferius
eiusdem generis, et ideo non dicitur homo humanatus. 135

Ad illud quod iuxta quaesitum est⁹, dicendum quod ,animatum' alium sen-
sum habet, scilicet passivae vivificationis, quam habent haec participia ,humanat-
us', ,incarnatus'. Illud enim dicitur animatum quod anima vivificatur et spirat-
ur, quod non convenit Deo. Incarnari autem est carni uniri et humanari homini 140

eo de VW eodem M	117 in aliis VW om. M	119 et accidentalem VW om. M
121 de MW esse V	Modus accidentalis VW modo accidentali M	122 in VW om. M
126 dicitur Deus VW Deus dicitur M	129 hoc VW om. M	130 Deus VW Deus
est M	132 Dei interlin. V	133 illic sua regula VW sua regula illic M
propter VW per M	137 huiusmodi VW huius M	nec VW naturae M
VW om. M	139 illud VW id M	dicendum MW om. V
		140 vivificationis MV

⁷ Supra lin. 23.

⁸ Cf. Robert Kilwardby, *De ortu scientiarum* (ed. A.G. Judy, Toronto 1976, p. 111, lin. 26–30): „Quando enim dicitur quod scamnum est ligneum, significatur quod est ex ligno, et quando dicitur quod est depictum, significatur quod pictura ei inest. Unde illic est praedica-
tio alicuius de aliquo, hic autem alicuius in aliquo. Unde ibi significatur hoc de illo; hic, hoc
huius vel in hoc.“

⁹ Supra lin. 28.

uniri, et haec Deo conveniunt. Sciendum tamen quod aliqua per modum denominativum praedicantur de se, de quibus alia est ratio, ut unitas est una etc.

- 145 Ad reliquum quod iuxta quaerebatur¹⁰, dicendum quod ratio talis modi locutionis potest esse, quare scilicet pluries dicitur Deus incarnatus quam humanatus, quia cum hoc praedicatum ‚humanatum‘ comprehendat tam corpus quam animam, dicitur tamen pluries incarnari ad excitationem nostram in caritatem et humiliationem pro eo quod Deus sic humiliatus est et ex amore, ut usque ad
150 infimum nostri descenderet.

Item. Quia modus est Scripturae loquentis tamquam parvulis, carnem quae est hominis pars sensibilis, pro toto homine ponere, ut ibi: „Omnis caro fenum“¹¹ et iterum: „Videbit omnis caro salutare Dei“¹² et huiusmodi.

- Item. Quia non decet uniri maiestatem carni sine spiritu rationali medio, ut
155 dicit Damascenus¹³, cum dicitur incarnari, satis tacite cointelligitur quod animam rationalem assumpserit cum carne, et ideo congrue potuit in talibus poni caro pro toto homine.

significationis <i>W</i>	habent <i>VW om. M</i>	144 praedicantur <i>MW</i> praestantur <i>V</i>	145
ratio <i>MV om. W</i>	modi <i>VW</i> in omni scriptura <i>M</i>	146 pluries <i>VW om. M</i>	147
comprehendat <i>VW</i> comprehendit <i>M</i>	148 dicitur tamen <i>VW</i> cum dicitur <i>M</i>	excitationem <i>VW</i> excitationem <i>M</i>	
	nostram <i>MW om. V</i>	in caritatem <i>VW</i> incarnantem <i>M</i>	
	149 est <i>M om. VW</i>	ut <i>VW</i> et <i>M</i>	
		ad <i>VW om. M</i>	152 caro <i>VW om. M</i>
154–155 sine . . . incarnari <i>MV om. W</i>	155 cointelligitur <i>VW</i> eo intelligitur <i>M</i>		156
potuit <i>VW</i> potest <i>M</i>			

¹⁰ Supra lin. 31.

¹¹ *Is.* 40, 6.

¹² *Luc.* 3, 6.

¹³ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 189, lin. 47).

QUAESTIO 17

Deinde quaeritur, cum praedicetur ‚homo‘ de Christo et Paulo, utrum aequi- 1 **Q. 17**
voce vel univoce.

Si aequivoce, ergo non eadem ratio hominis convenit Christo et Paulo, quod falsum est.

Item. Tunc non erit verus Mediator. 5

Item. Quomodo aequivoce, cum sit de eodem genere de quo Paulus, scilicet de genere Adae?

Si univoce, quomodo praedicabitur aliquid univocum de Creatore et creatura?

Responsio. Dicitur quod neque pure aequivoce, neque pure univoce. Non aequivoce, quia homo non significat diversa nec est eius diversa ratio, ut dicitur 10 de Christo et ut de Paulo. Non univoce, quia comparatur praedicatum aliter ad Paulum et aliter ad Christum; ad illum praedicatione essentiali, ad istum unione personali.

Sed adhuc quaero: Quid exigitur ad praedicationem essentialem? Non videtur aliud nisi modus substantive dicendi unum de alio, sicut superius de inferiori 15 dicitur. Sic autem dicitur homo adeo bene de Christo sicut de Paulo. **Q. 17a**

Responsio. Duo in praedicatione sunt; unum modus dicendi per vocem vel componendi per mentem, aliud modus unionis vel adhaesionis significatorum in ipsa re. Et haec est causa et fundamentum compositionis in mente et praedicationis in sermone. Quantum ergo ad modum compositionis in mente et praedicationis in sermone, nihil differt dicendo ‚Christus est homo‘ et ‚Paulus est homo‘. Quantum autem ad modum unionis vel adhaesionis vel identitatis rerum, quia in praedicatione affirmativa significatur identitas subiecti et praedicati, differentia est, et in hoc differt haec praedicatio a praedicatione univoca in creaturis communiter, quoad alias condiciones convenit. 25

Si dicis quod non potest esse dissonus modus componendi et praedicandi verus, ubi est dissonus modus unionis vel adhaesionis, responsio: Non est dissonus modus componendi et praedicandi hic modo unionis vel adhaesionis.

1 utrum *MW* utrumque *V* 8 praedicabitur *VW* praedicatur *M* 9 neque² *MW* ne *V*
10 significat *VW* signat *M* ut *MW* *om.* *V* 12 et *VW* *om.* *M* illum *VW*
illum Paulum *M* 15 aliud *VW* *om.* *M* alio sicut *VW* aliquo prout *M* 16 Sic *VW*
Si *M* 17 in praedicatione sunt *VW* sunt in praedicatione *M* per vocem *VW* *om.* *M*
19 Et¹ *VM* *om.* *M* compositionis *VW* *om.* *M* 20–21 Quantum . . . sermone
MW *om.* *V* 21 et *VW* *om.* *M* 23 significatur *MW* signatur *V* 26 dicis *VW* dices
M 27 adhaesionis *MW* adhaesionis quia modus componendi vel praedicandi debet esse
consonus modo (*corr.* ex modus) unionis vel adhaesionis *V* 28 modo *VW* modus *M*

Unio enim realis tam in Christo quam in Paulo est communis naturae cum vero
 30 suo supposito vel vera hypostasi. Sed verum suppositum vel hypostasis duplex
 est, scilicet essentialis quae est res eiusdem generis, non differens essentialiter a
 natura cuius est, et gratuita quae accidentaliter est naturae cuius est hypostasis,
 quia alterius generis res et essentialiter differens. Quia igitur utrobique est unio
 35 naturae cum vero supposito et proprio, ideo utrobique praedicatur homo sub-
 stantive. Collatio enim illa quae est inter verum suppositum et naturam cuius
 est suppositum, requirit talem modum dicendi, quia haec condicio unionis est
 essentialis modus.

Quia autem in Christo est illud verum suppositum alterius generis a natura
 praedicata, in Paulo eiusdem, ideo de Christo etiam praedicatur ‚homo‘ adiective,
 40 sed non de Paulo. Non enim dicitur Paulus humanatus, sicut dicitur Christus
 humanatus. Sic igitur potest dici quod quoad aliquid est praedicatio illa uni-
 voca et quoad aliquid aequivoca.

Plures tamen condiciones habet univocationis quam aequivocationis, si quis
 diligenter attendat definitionem univocorum. Quod potest sic recolligi: Potest
 45 considerari praedicatio ista quoad rem praedicatam, et sic univoce, vel quoad
 modum praedicandi, et hoc quoad ipsum modum dicendi per vocem, quoad
 modum componendi per intellectum, quoad modum unionis vel adhaesionis vel
 identitatis rerum quae subsunt. Et in his omnibus ad modum scilicet praedicandi
 spectantibus est considerare collationem naturae ad proprium et verum suppo-
 50 situm, et sic univoce, vel ad suppositum essenziale et gratuitum, et sic aequi-
 voce.

Ad hoc quod dictum est opponendo¹, quod nihil praedicatur univoce de
 Creatore et creatura, verum est secundum omnem modum unionis in aliis rebus.
 Vel sic: De Creatore secundum considerationem absolutam et de creatura non
 55 dicitur aliquid univoce, tamen de Creatore humanato et creatura humana dicitur
 aliquid univoce, aut simpliciter aut ut plurimum, scilicet secundum condiciones
 plures.

29 naturae <i>MW</i> natura <i>V</i>	30 vel ² <i>VW</i> vel vera <i>M</i>	duplex <i>VW</i> dupliciter <i>M</i>	31 est ²
<i>M</i> sit <i>VW</i>	32 natura <i>VW</i> vera <i>M</i>	et <i>MW</i> ex <i>V</i>	33 alterius generis res <i>VW</i> res al-
terius generis <i>M</i>	essentialiter differens <i>VW</i>	differens essentialiter <i>M</i>	36–37 est essen-
tialis <i>VW</i> essentialis est <i>M</i>	38 Quia <i>MV</i> quod <i>W</i>	39 etiam <i>VW om. M</i>	43 tamen
. . . quam <i>VW</i> tantum condicionis hac quam significatione <i>M</i>	quis <i>VW</i> quis enim <i>M</i>		
44 attendat <i>VW</i> intendit <i>M</i>	48 modum <i>MW</i> modicum <i>V</i>	scilicet <i>VW</i> et <i>M</i>	50
et ¹ <i>VW om. M</i>	suppositum <i>VW</i> significatum <i>M</i>	52 univoce <i>VW</i> aequivoce <i>M</i>	55
tamen <i>W</i> tum <i>V</i> tantum <i>M</i>	dicitur ² <i>MW</i> dei <i>V</i>	56 scilicet <i>VW</i> id est <i>M</i>	

¹ Supra lin. 8.

QUASTIO 18

Quaeritur postea utrum bene dicitur: ‚Deus est homo factus‘.

1 Q. 18

Quod sic videtur, quia Deum humanari et Deum hominem fieri idem sunt, item Deum humanatum esse et Deum hominem factum esse. Ergo si Deus humanatus est, Deus homo factus est.

Contra. De quo verum est dicere: ‚factum est aliquid‘, de eodem verum est dicere mutari prius, fieri et imperfectum esse, quae non conveniunt Deo.

Responsio. Dicitur ad illud quod haec oratio: ‚Deus factus est homo‘ habet multiplicem intellectum, quia hoc participium ‚factus‘ potest dicere factionem respectu totius, vel respectu alterius extremorum absolute, vel respectu unius comparati ad reliquum. Primo modo sensus est: ‚factum est ut Deus esset vel sit homo‘, et est sensus verus. Secundo modo sensus est duplex; vel ut factio sistat in subiecto, sic: ‚Deus qui est factus, est homo‘, et est sensus falsus; vel in praedicato, sic: ‚Deus est homo qui est factus‘, et iste sensus est verus respiciendo naturam per hominem significatam. Sed sensus istius secundi modi non assumuntur in hac materia nisi sophistice. Tertio modo talis est sensus: ‚Deus fecit se ipsum hominem per carnis assumptionem‘. Hunc sensum dicunt esse verum et in communi usu acceptum, aliquid tamen habere improprietatis, quia hoc participium ‚factus‘ tria importat, scilicet antecessorem ex parte subiecti, inceptionem ex parte praedicati et transmutationem ex parte utriusque.

In proposito autem sunt duo prima, sed non tertium, quia non est transmutatio ex parte Dei, et ideo hoc participium ‚factus‘ cadit hic a propria significatione.

Vel potest melius dici, sive verum sit quod dictum est de antecessione subiecti sive non, quod unum dicitur factum vel fieri aliud dupliciter, scilicet per conversionem in aliud et per unionem alii, et utrumque dupliciter.

Per conversionem aut substantialem, secundum quod dicitur: ‚Panis fit vel efficitur corpus Christi‘, vel materialem, secundum quod dicitur: ‚Ignis fit aer‘, id est ex igne fit aer, quia manet materia communis.

1 bene . . . homo VW Deus homo bene dicitur M 5–6 de² . . . dicere MW om. V 6
mutari . . . imperfectum VW prius mutari fieri et nihil factum M quae non conveniunt
VW quod non convenit M 7 oratio VW ratio M 8 quia VW quod M factionem
W factorem M satisfactionem V 10 vel sit W exp. V vel fit M 11 duplex VW duplici-
ter M vel ut VW ut vel M 12 falsus VW talis M 12–13 praedicato MW pradi-
camento V 14 secundi VW est si M 20 est MW om. V 23 melius dici VW dici
melius M sit M est VW 24 quod VW quia M 25–26 et¹ . . . conversionem VW
om. M 26 secundum VW om. M 28 quia VW qua M 30–31 quia . . . exemplum

Similiter per unionem alii dupliciter, vel sicut anima fit sapiens per unionem
 30 cum sapientia, vel sicut in proposito quod est singulare exemplum, quia Deus
 fit homo per unionem cum illo, et dico singulare exemplum quia non dicitur
 unum fieri reliquum substantive per unionem nisi in proposito. Anima enim non
 dicitur sapientia quando adhaeret sapientiae per gratiam, sed sapiens.

Quando ergo dicitur ‚Deus factus est homo‘, non potest hoc intelligi per con-
 35 versionem nisi falso. Ergo oportet quod intelligatur per unionem. Sed quia non
 facit unio aliquod subiectum aliud quam prius erat nisi mediante unione aliqua
 (sed nec aliter est intelligibile), ideo oportet quod ‚factus‘ in proposito dicat
 aliquam veram unionem, aut quod per eam intelligatur vera unio; aut igitur
 Dei sicut praetendit sermo, aut hominis aut utriusque. Si primo modo vel tertio,
 40 falsum est.

Sic igitur danda est locutio dicta, ut intelligatur: ‚Deus factus est homo per
 unionem‘ et quod unio contingens in hac unione sit ex parte hominis tantum,
 non ex parte Dei. Quare forte sic congruo modo exponetur: ‚Deus factus est
 45 homo, id est incepit esse homo‘; vel ‚Deus unitus est homini, scilicet humanae
 naturae‘.

Et erit tunc sermo verus, sed quoad communem usum loquentium et rerum
 de quibus loquuntur, improprietatem habebit, quia communiter sic est in rebus
 et sic loquuntur homines, quod si aliquid factum est album, illud mutatum est de
 quo facta est albedo, sicut sermo exprimit. Et passio nova coepit esse quae prius
 50 non erat, scilicet albedo. Similiter si embrio factus est homo vel homo factus
 est perfectae staturae vel huiusmodi, in omnibus talibus mutatum est subiectum
 de quo praedicatur factio passiva, et de illo dicitur novum praedicatum quod
 prius non inerat.

Nunc autem aliter est hic, quia cum dicitur: ‚Deus factus est homo‘, non est
 55 mutatum subiectum, quamvis hoc praetendat sermo. Sed de eo incipit dici
 novum praedicatum quod prius non dicebatur. Ideoque non dicitur Deus proprie
 ‚factus aliquid‘, sicut dicuntur res aliae factae aliud vel aliquales, sed improprie
 sub hoc sensu: ‚coepit esse homo‘. Et hoc est simile illi communi sermoni quod
 a factum est simile vel aequale b, cum tamen solum b mutatum sit et non a;

M om. VW 34 ergo dicitur *W* dicitur ergo *M* dicitur *V* hoc *VW om. M* 36 ali-
 quod *W* ad *MV* unione *MV* unitione *W* 37 aliter *VW* aliter non *M* 38 unionem
VW unionem *M* quod *VW om. M* 41 locutio dicta *W* dicta locutio *MV* est² *MW*
om. V 42 et . . . unione *MW om. V* sit *MW* sic *V* 43 non *MW* nec *V* sic *VW*
 si *M* 44 id est *MW om. V* incepit *VW* coepit *M* 44–45 humanae naturae *VW*
 humana natura *M* 46 sed *M* scilicet *VW* 47 loquuntur *MW* loquitur *V* impro-
 prietatem *MW lac. V* 48 et *VW om. M* 49 quo facta *VW* factum *M* 50 scilicet
VW om. M si *W om. MV* est *MW om. V* 54 quia *VW* quod *M* cum dicitur
 Deus *VW* Deus tam dicitur *M* 55 dici *VW om. M* 56 Ideoque *VW* Ideo *M* Deus
 proprie *VW* proprie Deus *M* 57 factus *VW* factus est *M* aliud *M om. VW* 58
 hoc² *VW* hic *M* illi *VW* ille *M* 58–59 quod a *VW* quo dicitur quod ubi *M* 59 muta-

similiter quo dicitur Petrus factus dexter Clementi, cum solus Clemens mutaverit 60
locum.

Ad obiectum¹ patet quod procedit de factione vel facto esse vel fieri secundum quod proprie accipitur, et secundum utramque condicionem rerum de quibus dicitur fieri vel factum esse.

Sed dices: Quomodo dicetur novum praedicatum de Deo sine sui mutatione, 65
et quomodo erit verum dicere: „modo Verbum est hypostasis humanae naturae et prius non erat“, sine aliqua Verbi mutatione?

Responsio. Hoc est facile, si quis intelligit Deum perfectum esse in scientia, potentia et bonitate semper et ab aeterno. Ab aeterno enim scivit hanc unionem futuram et voluit et ordinavit ut fieret, et tunc quando fiebat, nec ante nec post, 70
et taliter qualiter fiebat et non aliter. Et ab aeterno potuit hoc facere illa sola voluntate et illo solo Verbo suo quo dixit aeternaliter, ut tunc et taliter fieret. Et ideo Deo omnino manente immutato apposita est Verbo humanitas in unitatem personae.

Nec mireris quod modo dicitur Deus unitus homini vel unus cum homine, 75
quod prius non dicebatur, quia talia praedicata relativa bene incipiunt esse in aliquo per alterius mutationem solam, ut praedictum est.

Nec tamen dico quod nova relatio incipiat esse in Deo secundum rem, sed secundum dictionem, secundum illum modum relativorum quorum unum refert essentialiter et alterum accidentaliter. 80

Unde aestimo quod homo dicitur unitus Deo essentialiter per relationem quae inest humanitati et ei acquisita est. Sed Deus non dicitur unitus homini per relationem aliquam novam in Deo factam, sed per eandem relationem qua dicitur homo unitus Deo, ut ideo dicatur unitus homini, quia homo unitus est ei.

tum *VW* immutatum *M* 60 quo *MW* quod *V* 62 procedit *VW* praecedit *M* 65
dices *VW* dicis *M* 68 Hoc est facile *VW* facile est *M* perfectum esse *VW* esse perfectum *M* 68–69 scientia . . . bonitate *VW* anima et bonitate et potentia *M* 69 et² *VW*
om. M scivit *MW* sciunt *V* 70 ordinavit *VW* ordinavit futuram *M* 72 suo *VW*
om. M 73 manente immutato *W* immutato manente *MV* 75 Deus *VW om. M*
vel *M om. VW* 76 quia *MW* quod *V* 81 homo *VW om. M* 84 ideo *VW om. M*
unitus est ei *VW* ei unitus est *M*

¹ Supra lin. 5.

QUAESTIO 19

Q. 19 1 Consequenter quaeritur utrum concedendum sit quod homo factus est Deus, sicut e converso.

Quod sic videtur, quia si Deus factus est homo et hoc propter factionem passivam in homine, multo fortius e converso homo factus est Deus propter factionem
5 in se homine factam.

Item. Bene dicitur: ‚Homo est Deus, sed non semper fuit Deus‘, ergo coepit esse Deus, ergo factus est Deus.

Contra. De quo fit aliquid, praecedit illud quod de illo fit et defert illud quod in eo fit, ut si de ligno fiat statua, praecedit statuam et defert formam statuae
10 factae. Sed sic non se habet homo ad Deum. Ergo non est factus Deus.

Item. Damascenus, c. 46: „Non hominem deificatum dicimus, sed Deum humanatum.“¹

Item. Pro utraque quaestione, scilicet praesenti et praecedenti, ad partem negativam potest argui de communicatione proprietatum in duabus naturis
15 Christi. Inde enim videtur sequi: Si Deus factus est homo, ergo homo factus est homo; et si homo factus est Deus, ergo Deus factus est Deus.

Sed ad istud responsum est in praecedentibus.² Excipiuntur enim ab illa regula praedicata quae in se important unionem, et non est intelligenda nisi de praedicatis quae sunt alterutrae naturae propria.

20 Responso. Dicitur ad istud sicut prius, quod hoc participium ‚factus‘ potest ponere rem suam super totum vel super unum extremum absolute vel super unum in comparatione ad reliquum.

Primo modo sensus est: ‚Factum est ut homo sit Deus vel esset‘. Secundo modo aut stat factio in subiecto tantum aut in praedicato tantum. Si in subiecto
25 tantum, sensus est: ‚Homo qui est factus, est Deus‘, et haec est multiplex propter naturam et personam. Si in praedicato tantum, sensus est: ‚Homo est Deus qui est factus‘, et hoc est falsum. Et isti duo sensus non cadunt in hac materia nisi apud cavillantes. Tertio modo sensus est, ut dicunt: ‚Qui prius fuit homo, postea factus est Deus‘, et hoc est falsum, quia esse hominem non praecessit in illo

1 est <i>W</i> sit <i>MV</i>	5 homine <i>W</i> hominem <i>MV</i>	7 est <i>VW om. M</i>	8 De quo fit <i>M</i>
Quod fit <i>W</i> quod sit <i>V</i>	quod de illo <i>VW</i> de quo <i>M</i>	defert <i>VW</i> differt <i>M</i>	9 eo fit
<i>VW</i> illo sit <i>M</i>	defert <i>VW</i> differt <i>M</i>	14 argui <i>VW</i> argumentari <i>M</i>	18 important
<i>MW</i> portant <i>V</i>	19 sunt <i>MW</i> insunt <i>V</i>	22 reliquum <i>VW</i> alterum <i>M</i>	24 modo <i>VW</i>
modo dicendum <i>M</i>	25 haec <i>VW</i> hoc <i>M</i>	28 est <i>VW om. M</i>	Qui <i>MW</i> quia <i>V</i>

¹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 46 (ed. E.M. Buytaert, p. 172, lin. 37).

² Supra Q. 16, lin. 128–138.

supposito esse Deum, et sic patet quod haec propositio magis iudicanda est falsa 30
quam vera, licet aliquo modo concedi possit in primo sensu, et si alicubi legatur
in Scriptura, secundum primum sensum accipienda est.

Isti³ igitur supponunt in tertio sensu quem eruunt de sermone, quod hoc
participium ‚factus‘ de se importat temporalem antecessionem subiecti et tempo-
ralem inchoationem postea praedicati, et hoc quidem non incongrue dicitur, ubi 35
aliquid fit aliud per conversionem, ut prae habitum est.

Sed non video quod hoc necessarium sit, ubi aliquid fit aliud per unionem.
Verbi gratia, si accendatur in domo candela, simul tempore facta est lux et ipsa
facta est lumen. Una tamen mutatio est qua lux exit in esse, alia qua ipsa fit
lumen illuminando, et possum vere dicere hic quod lux facta est lumen. Non 40
tamen praecessit tempore lux illuminationem, sed natura tantum.

Similiter. Cum anima creatur et infunditur corpori, simul exit in esse et
corpus animat, dico secundum tempus. Et alia est mutatio qua fit et alia qua fit
animans. Si ergo dicam: ‚Spiritus creatus factus est anima vel animans‘, bene dici 45
videtur, nec requiritur antecessio temporalis subiecti respectu praedicati. Hoc
igitur invenitur in illis ubi aliquid constituitur ex aliquibus per unionem, licet
non in illis ubi unum fit aliud per conversionem, quare similiter videtur in pro-
posito quod simul tempore bene potest fieri homo et Deo uniri et per conse-
quens esse Deus.

Hoc est enim hominem fieri Deum: hominem Deo uniri in personam unam. 50
Et erit hic alia mutatio qua homo fit et alia qua fit Deus. Et non erit inter eas
ordo temporis, sed naturae tantum, quare videtur quod non oporteat illum sen-
sum tertium omnino interimere.

Verumtamen distinguendum est quod potest intelligi homo factus Deus per

30 sic *VW om. M* 31 primo sensu *VW sensu primo M* alicubi *MW* alicui *V* 33
supponunt *VW* ponunt *M* 34 factus *VW* factum *M* temporalem antecessionem *VW*
antecessionem temporalem *M* 36 fit *VW* sit *M* 37 necessarium sit *VW* sit necessa-
rium *M* 38 in (*interlin. W*) domo candela *VW* candela in domo *M* 39–40 Una . . .
lumen² *VW om. M* 39 exit *W* erit *V* 40–41 Non tamen *VW* tunc non *M* 41
tempore lux *W* lux tempore *MV* 42 infunditur *W* infundatur *V* funditur *M* 43 ani-
mat *MW* animatum *V* est *interlin. M* alia² *M a V om. W* fit² *VW* sit *M* 46
ex . . . unionem *VW* per unionem ex aliquibus *M* 47 in¹ *VW om. M* 48 Deo *VW*
ideo *M* 50 enim *MW om. V* Deo uniri *VW* uniri Deo *M* 51 erit¹ *VW* est *M*
homo fit *VW* sit *M* alia² *VW* aliqua *M* fit² *VW* sit *M* erit² *VW* est *M* 52
videtur quod non *M* non videtur quod *V* (videtur quod) *marg. non W* 53 interimere *MW*
interimere quo dicitur quod homo factus est Deus, quia non oportet exponere per haec ad-
verbia primo et postea, ut iam videtur esse declaratum. *V* 54 distinguendum est *VW om.*

³ Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 7, a.1 q.3 resp. (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 176).

55 conversionem, ut dictum est supra in proxima quaestione⁴, et sic falsa est; vel per unionem, et hoc potest dupliciter exponi.

Uno modo sic: ‚Homo factus est Deus, id est, est Deo unitus in personam‘, et est vera dummodo subiectum stet pro natura, non pro persona.

60 Nec valet: ‚Homo unitus est Deo in personam, sed quicumque est homo, est aliquis homo, ergo aliquis homo unitus est Deo in personam‘. Sicut nec illud: ‚Deus assumpsit hominem, et quicumque est homo, est aliquis homo, ergo assumpsit aliquem hominem‘, sicut supra ostensum est.⁵ Utrobique enim est fallacia accidentis, procedendo ab accidente ad subiectum vel econverso, quia aliunde est homo homo et aliunde aliquis homo. Quia quod sit homo, est ex coniunctione animae rationalis et carnis, quod autem sit aliquis homo, ex rationali hypostasi.

Secundo modo sic: ‚Homo factus est Deus, id est homo coepit esse Deus‘, et tunc homo aut stat pro natura aut pro persona. Si pro natura, falsa est, quia humana natura non est Deus neque coepit esse Deus. Si pro persona, is est sensus: ‚Qui est homo, coepit esse Deus‘, et huius duplex est intellectus, per modum compositionis et divisionis. Aut enim inceptio advenit personae secundum se aut secundum quod concernit naturam humanam.

75 Primo modo intellectus talis est: ‚Ille coepit esse Deus qui est homo‘, et iste sensus falsus est. Secundo modo talis est: ‚Ille qui est homo, secundum quod homo coepit esse Deus‘, id est persona humanata secundum quod talis est, vel humanatus secundum quod huiusmodi coepit esse Deus, et iste sensus verus est. Inceptio enim deitatis non dicitur hic de persona, sed de humanato secundum quod huiusmodi, hoc est non de persona absolute considerata, sed de illa ut concernit hominem.

80 Et tunc non est intelligendum quod ille qui coepit esse Deus, secundum quod talis, praecessit tempore hoc praedicatum ‚esse Deum‘, sed natura tantum. Prius enim erat natura hoc coniunctum ex persona divina et humana natura quam de illo secundum quod huiusmodi diceretur Deus, sed non prius quam de persona aeterna diceretur Deus. Hunc sensum aestimo Magistrum intellexisse dist. 7, c. 3,

M factus *VW* factus est *M* 57 est¹ *VW om. M* est³ *V de W om. M* 58 vera
VW verum *M* 60 Sicut *VW* Sic *M* illud *VW* illo *M* 61 et *VW* sed *M* 64
homo² *VW om. M* aliunde² *VW* aliunde est *M* homo³ *VW om. M* est² *VW om.*
M 65 carnis *VW* carnis habet *M* 67 id est *VW* et *M* 68 Si *VW* Sed *M* 69
Deus *VW om. M* 70 duplex est *W* est duplex *MV* 72 naturam humanam *MV* huma-
nam naturam *W* 73 iste *VW* is *M* 74 falsus *VW* factus *M* 74–76 Secundo . . .
Deus *VW* Id est persona humana secundum quod talis est vel humanatus secundum quod
huiusmodi coepit esse Deus, secundo modo talis: ille qui est homo secundum quod homo
coepit esse Deus *M* 77 humanato *M* humanitate *VW* 81 tempore *VW* tempora *M*
82 divina *M om. VW* 84 c. *interlin. M* 86 et¹ *VW* et ex *M* tribus *MW* cui

⁴ Supra Q. 18, lin. 34 s.

⁵ Supra Q. 11, lin. 29; lin. 81.

ubi sic exponit: „Deus factus est homo‘, id est, Deus coepit esse subsistens in 85
 duabus naturis et tribus substantiis, et econverso ‚homo factus est Deus‘, id est,
 subsistens in duabus naturis et tribus substantiis coepit esse Deus“⁶, ut hoc partici-
 pium ‚subsistens‘ masculine et personaliter intelligatur, non indicando absolute
 personam, secundum quod dicitur de eo verbum incipiendi, sed personam ut
 talem, scilicet in talibus naturis subsistentem. 90

Et ideo ibidem dicit quod alia est intelligentia expositionis, cum dicitur:
 ‚Deus est homo‘ vel econverso quam cum dicitur: ‚Deus factus est homo‘ vel
 econverso. Quia ubi praedicatur esse, exponit personam nomine suo; ubi factum
 esse vel coepisse, non nisi in concretione cum natura cuius est persona, sic: „Sub-
 sistens in duabus“ etc.⁷ 95

Sic etiam intelligo Magistrum dist. 6, c. 4 in fine⁸, ubi dicit quod persona
 divina facta est quidam subsistens ex anima et carne, sed non est facta vel natura
 vel substantia. Persona enim divina non est facta persona, quia ab aeterno erat
 persona; nec natura, quia nec divina nec humana. Non divina, quia aeternaliter
 fuit illa natura. Non humana, quia nec est nec erat umquam illa natura. Sed nec 100
 est illa persona facta quidam subsistens, unde quidam est simpliciter, quia sem-
 per erat quidam. Sed est facta quidam subsistens ex anima et carne, unde talis
 subsistens est. Aliquando enim non erat talis subsistens, et postmodum coepit
 esse talis subsistens.

Redeamus igitur ad propositum et dicamus quod haec propositio: ‚Homo fac- 105
 tus est Deus‘ non necessario designat ex vi participii ‚factus‘ quod subiectum
 temporaliter praecesserit praedicatum. Nec est omnimodo falsa, secundum quod
 factio cadit super unum terminum in comparatione ad alium, cum Magister
 videatur eam sic admittere dist. 7, c. 3⁹ et exponere et cum sancti sic loquantur
 saepissime. 110

Apparuit enim iam quod duplici intellectu potest esse vera et duplici falsa.
 Sed prout vera est, subiectum antecedit praedicatum saltem natura. Nec requiri-
 tur amplius.

his *V* 89 eo *VW* Deo *M* 90 subsistentem *M* existentem *VW* 92–93 quam . . .
 econverso *VW om. M* 93 ubi¹ *MW* non *V* 99 quia¹ *interlin. V* aeternaliter *VW*
 essentialiter *M* 102 quidam² *VW om. M* talis *VW* Deus *M* 103 coepit *W* susce-
 pit *V* coepit Deus *M* 104 talis *VW om. M* 105 propositum *MW* oppositum *V*
 106 Deus *MW* homo *V* 107 omnimodo *VW* omnino *M* 109 videatur eam *VW* eam
 videatur *M* et² *MW om. V* 109–110 loquantur saepissime *VW* saepissime loquun-
 tur *M* 111 potest *VW* potuit *M* 112 prout *VW* cum ut *M* 114 quomodo *VW*

⁶ Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 7 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 60, num. 4).

⁷ Cf. supra n. 6.

⁸ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 6 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 53, num. 1).

⁹ Cf. supra n. 6.

Q. 19a Ex his iam patet, quomodo respondendum ad primam quaestionem Magistri,
 115 dist. 6, c. 1.¹⁰ Concedendum est enim quod cum dicitur: ‚Deus factus est
 homo‘; ‚Filius Dei factus est filius hominis‘; et ‚Deus est homo, homo est Deus‘,
 quod Deus dicitur factus aliquid et esse aliquid, et dicitur aliquid esse Deus.

Q. 19b Similiter ad secundam quaestionem¹¹, an ita contingat dici: ‚Homo factus est
 120 Deus‘; ‚filius hominis factus est Filius Dei‘, sicut econverso. Constat enim iam
 quod non. Quamvis enim utrumque vere dicatur, tamen prima convenientius,
 quia multiplicius habet veritatem et manifestiorem. Et hoc quia Deus praeexsti-
 tit, non solum natura sed aeternitate. Homo autem non praeexistit illi ad minus
 tempore vel distincta existentia, sed nec natura praeexistit illi, secundum quod
 convenit de eo dici incepisse esse Deum, nisi secundum quendam modum, ut
 125 praedictum est.

Quia igitur primo obiecta non solum nituntur ostendere quod haec sit vera:
 ‚Homo factus est Deus‘ sicut econverso, sed quod adeo convenienter dicatur aut
 convenientius, ideo oportet respondere ad rationes utrimque factas.

Ad primam¹² dic quod quantum ad nudam factionem quae dicit mutationem
 130 passivam, magis congruit dicere quod homo factus est Deus quam econverso. Sed
 quantum ad terminos inter quos notatur transire haec factio, minus, sicut patet
 ex praehabitis.

Ad secundam¹³ dicendum quod satis concludit quod aliquis intellectus verus
 est, cum dicitur: ‚Homo factus est Deus‘. Sed non concludit quod adeo con-
 135 venienter dicitur hoc sicut econverso.

Ad primum in contrarium¹⁴ dic quod quando aliquid fit aliud per conversio-
 nem unius in aliud, tunc praeexistit illi etiam tempore. Sed quando per unionem,
 non oportet quod praeexistat nisi natura, ut praeostensum est.

Item, ‚Quod factum est aliquid, defert in se rem praedicati facti‘. Hoc intelli-
 140 gitur tantum de factione per conversionem naturalem. Nec oportet quod habeat
 locum in praesenti. Tamen si subtiliter intuearis, invenies quod sic est in pro-

quomodo iam <i>M</i>	116 est ¹ <i>VW</i> homo <i>M</i>	117 quod <i>MW</i> quia <i>V</i>	dicitur ¹ <i>VW</i> dici-
tur esse <i>M</i>	119 hominis <i>VW</i> Dei <i>M</i>	Dei <i>VW</i> hominis <i>M</i>	121 quia ¹ <i>VW</i> et <i>M</i>
manifestiorem <i>VW</i>	manifestior est <i>M</i>	122 autem <i>MW</i> <i>om. V</i>	123 distincta
<i>VW om. M</i>	quod <i>MW om. V</i>	126 primo <i>VW</i> prima <i>M</i>	haec sit vera <i>VW</i> vera sit
haec <i>M</i>	130 est <i>W om. MV</i>	131 sicut <i>VW sic M</i>	132 praehabitis <i>W</i> habitis <i>V</i>
praedictis <i>M</i>	133–134 verus est <i>VW</i>	est verus <i>M</i>	136 fit <i>VW</i> sit <i>M</i>
137 prae-	existit <i>MW</i> praeexistit <i>V</i>	139 defert <i>VW</i> differt <i>M</i>	140 tantum <i>VW om. M</i>
natura-	lem <i>VW</i> naturalem tantum <i>M</i>	141 praesenti <i>VW</i> praecedenti <i>M</i>	intuearis <i>MW</i> in-

¹⁰ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 6 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 49).

¹¹ Ibidem.

¹² Supra lin. 3.

¹³ Supra lin. 6.

¹⁴ Supra lin. 8.

posito. Secundum enim intellectus veros huius: „Homo factus est Deus“ invenies quod res subiecti natura praeexistit rei praedicati, et ipsa secundum quod subiecta est, in se suscipit rem praedicati, non tamen per mutationem aliquam circa Deum, sed circa naturam humanam Deo applicatam.

145

Ad secundum¹⁵ dic quod ideo dixit Damascenus, c. 46: „Ideo non hominem deificatum dicimus, sed Deum humanatum“¹⁶, quia non ita convenienter dicitur propter multipliciorem et evidentio-rem veritatem in una quam in reliqua. Ipse idem tamen dicit, c. 55 versus finem, quod „Deus homo generatus est et homo Deus“¹⁷, et hoc ad designandum quod utraque veritatem habet. Et inde etiam solvitur apparens contrarietas Damasceni ad se ipsum in dictis locis.

150

tueris <i>V</i>	143	praeexistit <i>MW</i>	praeexistit <i>V</i>	praedicati <i>VW</i>	praedicatae <i>M</i>	144
tamen <i>VW</i>	tantum <i>M</i>	145	applicatam <i>MV</i>	applicitam <i>W</i>	veritatem <i>VW</i>	veritate <i>M</i>
	150	ad <i>VW</i>	aliud <i>M</i>			

¹⁵ Supra lin. 11.

¹⁶ Cf. supra n. 1.

¹⁷ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 206, lin. 59 s.).

QUAESTIO 20

Q. 20 1 De comparatione horum praedicatorum ad invicem in concreto, scilicet
 ‚Deus‘, ‚homo‘, dictum est. De comparatione eorundem in abstracto utrobique
 non oportet quaerere, sed nec de comparatione abstracti ex parte hominis ad
 concretum ex parte Dei. Neque enim convenit dicere quod divina natura sit
 5 humana vel econverso; neque quod Deus vel Verbum sit humana natura vel
 econverso. Neque etiam si dicatur participium ‚factum‘, stare potest. Sed de ab-
 stracto ex parte Dei et concreto ex parte hominis quaestio est.

Ubi primo quaeritur utrum divina natura sit incarnata vel humanata.

Quod sic videtur per Magistrum¹ et Damascenum², c. 8 et 9, dist. 5.

10 Item. Damascenus, c. 55: „Incarnatum esse est esse unitum carni.“³ Sed
 divina natura est carni unita, quia ibidem parum supra dicit quod „natura Verbi
 est incarnata, id est carni unita“⁴, ergo etc.

Contra. In eodem parum infra: „Quoniam Deitas homo generata est vel in-
 carnata est vel humanata est, nequaquam audivimus. Quoniam autem Deitas
 15 unita est humanitati in una eius hypostaseon, didicimus.“⁵

Item. Si divina natura est incarnata et illa aequaliter est in tribus personis,
 ergo tres personae sunt incarnatae. — Ex his etiam verbis utrimque ipsius Da-
 masceni videtur ipse esse sibi contrarius.

Responsio. Communiter tenetur quod divina natura est incarnata vel huma-
 20 nata absolute loquendo, sicut et Magister⁶ docet. Quia enim Verbum est incarna-
 tum et divina natura tota est in Verbo, tota in illo incarnata est.

2 Deus homo <i>VW</i> homo Deus <i>M</i>	eorundem <i>MW</i> eorum <i>V</i>	6 etiam <i>VW om. M</i>
8 sit incarnata <i>VW</i> incarnata sit <i>M</i>	9 9 <i>MW om. V</i>	11–12 quia . . . unita <i>MW om. V</i>
11 parum <i>W</i> parvum <i>M</i>	13 parum <i>VW</i> parvum <i>M</i>	homo <i>VW</i> huius <i>M</i>
est ¹ <i>VW om. M</i>	nequaquam <i>VW</i> nequaquam autem <i>M</i>	autem <i>VW om. M</i>
eius <i>VW</i> eiusdem <i>M</i>	17 etiam <i>VW om. M</i>	17–18 utrimque . . . sibi <i>VW</i> et Damas- cenus utrimque sibi videtur esse <i>M</i>
	23 secundo <i>MW</i> secundo modo <i>V</i>	24 sic <i>VW</i>

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 46, num. 12).

² Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 187, lin. 28 – p. 188, lin. 41).

³ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 206, lin. 56 s.).

⁴ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 206, lin. 52 s.).

⁵ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 206, lin. 61 – p. 207, lin. 64).

⁶ Cf. supra n. 1.

Ad primum contra⁷ dicendum quod natura divina potest comparari ad hoc praedicatum ‚incarnari‘ primo vel secundo. Primo modo falsa est, secundo vera. Vel sic potest considerari: unde natura est vel unde natura Verbi est. Primo modo falsa, secundo vera. Simile in parte est, si dicatur quod animal sit ratio- 25 cinativum vel homo sensitivum. Non tamen est omnino simile, quia non est ibi consubstantialitas, sicut naturae et personae in Deo. Et dicunt istud velle Damascenum. Bene enim vult Damascenus, ut dicunt, simpliciter concedere quod divina natura est incarnata vel humanata, quia dicit c. 50, versus finem: „Quando dicimus ‚naturam Verbi incarnatam esse‘, secundum beatos Athanasium et 30 Kyrillum, deitatem dicimus unitam esse carni.“⁸ Addit tamen aliquando, ut dictum est, c. 55⁹, quod deitas est unita carni in una sui hypostaseon, quia incarnatio non est referenda ad deitatem primo unde deitas est, sed unde Verbi deitas.

Ad secundum¹⁰ patet per proximum. 35

Aliquibus¹¹ tamen videtur quod haec absolute dicta non est vera neque concedenda: ‚Deitas vel divina natura est incarnata vel humanata‘, sed sic debet concedi: ‚Deitas in Filio vel in Verbo vel in persona Verbi est incarnata‘. Et hoc dicunt velle Damascenum in praecedentibus de c. 55¹², et secundum istos omnes auctoritates quae hoc dicunt absolute et sine determinatione, intelligendae sunt 40 cum determinatione. Non est multa vis de ista diversitate, quia fere in idem redit, ut patet.

sicut *M* 25 est *VW om. M* sit *VW* est *M* 25–26 ratiocinativum *V* rationatum
M rationativum *W* 26 homo *VW om. M* 27 consubstantialitas *VW* substantialitas *M*
28 Bene *VW* Unde *M* 29 vel humanata *VW om. M* quia *MW* quod *V* 30
beatos *W* bonos *V* hominis *M* 31 Kyrillum *VW corrump. M* 32 est¹ *MW om. V*
est unita *VW* unita est *M* 33 est² *VW om. M* 34 deitas *VW* deitas est *M* 35 per
VW om. M 37 sed *MW* et *V* 41 ista *VW* ista 36. quaestio *M* quia *MW* et *V*

⁷ Supra lin. 13.

⁸ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 190, lin. 75 – p. 191, lin. 77).

⁹ Cf. supra n. 5.

¹⁰ Supra lin. 16.

¹¹ Cf. N. Häring, *Sprachlogische und philosophische Voraussetzungen zum Verständnis der Christologie Gilberts von Poitiers*, in: *Scholastik* 32 (1957) 373–398, praecip. 373–376. W.H. Principe, *Alexander of Hales' Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1967, 175–177.

¹² Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 204, lin. 23–26).

QUAESTIO 21

Q. 21 1 Deinde quaeritur an concedendum sit quod divina natura vel deitas sit homo.
Quod sic videtur, quia Filius Dei est homo, et idem Filius Dei est natura divina, ergo etc.

Item. Homo est divina natura, quia aliquis homo est divina natura, scilicet
5 Christus, ergo per simplicem conversionem divina natura est homo.

Contra. Humana natura non est Deus, ergo pari ratione divina natura non est homo, quia sicut se habet humana natura ad Deum, sic e converso divina natura ad hominem.

Item. Si divina natura est homo et homo est mortalis, ergo divina natura est
10 mortalis.

Respondent aliqui¹ concedentes simpliciter quod divina natura est homo.

Et pro istis responderi potest. Ad primum contra² quod non est simile. Aliter enim se habet humana natura ad Deum quam e converso divina natura ad hominem, quia humana natura sic se habet ad Deum quod, quia non est eius supposito consubstantialis, ideo non subicitur Deo nisi in concreto concernente suppositum quod est Deus. E converso autem quia divina natura est consubstantialis
15 supposito humanae naturae, ideo sine concretionem ex parte sua potest subici humanae naturae designatae in concretionem cum illo supposito. Quia igitur divina natura, sive in concreto sive in abstracto, in se habet intellectum divinae
20 hypostasis propter consubstantialitatem, sed humana hoc non habet nisi in concretionem, ideo non valet conversio quam facit.

Ad secundum³ dicendum quod est fallacia accidentis, quia cum dicitur: ‚Divina natura est homo‘, personaliter accipitur homo, quia sensus est: ‚Divina natura est aliquis homo vel est aliquis qui est homo‘ vel huiusmodi. Et cum

2 est² *M* est homo *VW* 4 natura² *MV om. W* 7 e converso *MW om. V* 9–10
Item . . . mortalis *M om. VW* 11 aliqui *M om. VW* 12 responderi *MW* respondere *V*
14 est *VW om. M* eius *MW om. V* 16 Deus *MW* Deus et ideo bene dicitur
quod homo est Deus et non Deus humana natura vel quod humanitas sit Deus *V* con-
substantialis *VW* substantialis *M* 18 designatae *M* distinguente *VW* igitur *W* ergo *MV*
19 habet *VW* habet divinum *M* divinae *VW om. M* 22 dicitur *VW om. M*
24 huiusmodi *VW* huius *M* 25 homo est *M* est homo *VW* 26 ratione² *VW* naturae *M*

¹ Cf. W.H. Principe, *Hugh of Saint-Cher's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1970, 116.

² Supra lin. 6.

³ Supra lin. 9.

assumitur quod homo est mortalis, hoc non est verum nisi ratione naturae, quia mortalitas non convenit illi homini nisi ratione naturae, non ratione hypostasis. 25

Aliter ad haec solet responderi pro istis, sed non video responsionum satisfactionem, et ideo eas omitto.

Alii⁴ aliter respondent distinguentes primam quod homo potest ibi praedicari ratione suppositi aut ratione formae sive naturae, ut intelligatur per modum denominantis. Primo modo sensus est: ‚Divina natura est ille qui est homo‘, et sic est vera, et sic procedunt rationes ad primam partem.⁵ Secundo modo sensus est: ‚Divina natura est humanitate formata‘, et sic est falsa, et sic dicunt quod processit ratio secunda ad oppositum.⁶ Prior autem illarum rationum satis soluta est in praecedentibus. 30 35

Sed adhuc dubitatur. Videtur enim quod sit simpliciter neganda, quia cum dicitur: ‚Divina natura est homo‘, unde habet iste terminus ‚homo‘ quod stet pro persona? Aut a se aut aliunde.

Non a se: tum quia non contrahitur a communitate sua per aliquid additum; tum quia, cum sit terminus communis stans in praedicato, solam formam et naturam videtur designare iuxta regulam logicorum. 40

Non aliunde, quia subiectum nihil habet unde ipsum praedicatum facit stare pro persona, ut videtur, ex quo non concernit personam.

Item. Substantiva praedicatio unius de altero fundatur super illam essentialem comparisonem quae est inter commune et particulare. Sed non sic se habent ad invicem natura divina et humana. 45

Item. Duae diversae naturae concurrentes in uno supposito non dicuntur de se invicem nisi concernendo illud suppositum, sicut patet inductive. Quia cum homo et animal quae sunt essentialia praedicata, concurrant in Paulo, neque dicitur humana natura animal, neque animalitas homo, sed animal homo et econverso. Similiter est de duobus accidentalibus ut de albo et musico concurrentibus in uno supposito, similiter de substantiali et accidentali. Similiter ergo debet esse in his terminis ‚natura divina‘, ‚homo‘. 50

Responsio. Forte qui omnino adhaeret proprietati sermonis, negaret illam, ut ostensum est. Et hoc, constat, debent illi dicere qui hanc negant absolute prola- 55

27 haec MW hoc V	29 potest ibi praedicari VW ibi praedicari potest M	31
denominantis VW corrump. M	34 ratio MW ratione V	36 adhuc VW ad haec M
37 iste VW ibi M	stet VW stat M	40 cum VW om. M
41 regulam VW rationem M	46 natura divina VW divina natura M	49 concurrant VW concurrunt M
50 animal ¹ VW animalis M	animalitas VW alterius M	animal ² VW animal et M
51 accidentalibus VW accidentibus M	52 similiter ¹ VW Sive M	53 natura divina VW divina natura M
54 illam VW istam M	55 hanc negant VW negant hanc M	56

⁴ Cf. W.H. Principe, *William of Auxerre's Theology of the Hypostatic Union*, Toronto 1963, 113 f.

⁵ Supra lin. 2; lin. 4.

⁶ Supra lin. 9.

tam: ‚Deitas vel divina natura est incarnata‘. Si enim non admittitur haec praedicatio adiectiva, multo fortius nec substantiva.

Quod si quis negat eam, ad primum⁷ potest respondere quod est accidens, quia aliter subicitur Filius Dei homini et aliter divinae naturae. Prima enim est
60 formalis et secundum rectum, secunda vero assimilatur materiali et est secundum obliquum, quia non dicitur Filius esse divina natura nisi propter consubstantialitatem et identitatem realem, sicut nec dicitur: ‚Petrus est humana natura‘. Unde sensus est: ‚Filius Dei est id ipsum quod divina natura‘, id est, est idem ei. Et inde non sequitur conclusio, quia secundum hanc rationem posset concludi quod
65 Pater vel Spiritus Sanctus esset homo, quia id ipsum est Filius quod Pater vel Spiritus Sanctus. Prima igitur propositio facta est secundum suppositionem rectam suppositi ad naturam cui supponit, secunda secundum identitatem subiecti et praedicati in substantia, et ideo non inferunt conclusionem.

Similiter ad secundum⁸ dicendum quod haec: ‚Homo est divina natura‘
70 distinguibilis est, quia potest subiectum stare pro natura vel pro supposito. Si convertatur, debet accipi inconversa ex parte praedicati eo modo quo accipitur in convertente ex parte subiecti. Unde si pro natura sumatur utrobique, neutra vera est. Si autem convertatur, ut in subiecto stet pro supposito, sicut convertens est haec: ‚Aliquis homo est divina natura‘, sic conversa debet esse quod divina
75 natura est aliquis homo.

Si autem velit ostendere quod in hac: ‚Homo est divina natura‘ subiectum necessario stet pro persona, sic: ‚Quod dicitur de aliquo homine, et de homine simpliciter, sed bene dicitur natura divina de aliquo homine, ergo et de homine simpliciter‘, fallacia est accidentis. Quia enim aliunde est homo homo et aliunde
80 aliquis homo, ideo prima propositio non est vera nisi id quod dicitur de aliquo homine et de homine simpliciter, eodem modo et secundum idem dicatur. Sed cum dicitur natura divina de aliquo homine, non dicitur nisi ratione suppositi. Cum autem dicitur de homine simpliciter, non apparet ratio quare oportet dici de eo ratione personae, sed videtur bene posse dici ratione naturae.

haec *MW* hic *V* 59 quia *VW* quod *M* et *VW om. M* enim *W om. MV* 59–60
est formalis *VW* formalis est *M* 62 est humana *VW* esse divina *M* 63 Dei *VW om. M*
id¹ *MV om. W* est⁴ *VW om. M* 64 posset *VW* potest *M* 65 esset *MW* est
V 67 secunda *VW* secunda enim *M* 69 ad secundum dicendum *VW* dicendum est ad
secundum *M* haec *interlin. M* divina natura *VW* natura divina *M* 70 subiectum
stare *VW* stare subiectum *M* supposito *VW* supposito et *M* 73 ut *VW om. M*
stet *VW* stat *M* 74 haec *VW om. M* sic *VW* sicut *M* 78–79 sed . . . simpliciter
MW om. V 78 natura divina *W* divina natura *M* 79 est accidentis *VW* accidentis est
M homo et *VW om. M* aliunde² *VW* aliunde est *M* 80 homo *MW* homo et *V*
id *VW* illud *M* 81 Sed *MW* quia *V* 82 natura divina *VW* divina natura *M*

⁷ Supra lin. 2.

⁸ Supra lin. 4.

Verumtamen si oportet dicere quod dicatur de eo semper ratione personae, 85
quando stat homo in subiecto, eodem modo debet homo accipi in praedicatione
tunc, ut praedictum est, et non sequitur inde hoc inconueniens quod, si concedendum
sit quod divina natura sit aliquis homo, quod divina natura sit homo
simpliciter, quia in praedicatione non videtur coarctari, ut stet pro persona vel
supposito. 90

Quia tamen alias non inveni simpliciter negare dictam propositionem, potest,
si placet, distinguere ad modum quo Magister⁹ distinguit tales, ut cum dicitur:
'Divina natura est homo', potest praedicatum sumi pro natura simpliciter, non
concernente determinatum suppositum, vel pro ea ut concernit certum suppositum. 95
Et primo modo falsa est, quia sensus est: 'Divina natura est humana natura
vel est informata humanitate'. Secundo modo vera, quia sensus est: 'Divina
natura est aliquis homo vel quidam vel ille qui est homo'.

Ad primum contra¹⁰ dicendum quod cum dicitur: 'Divina natura est homo',
iste terminus 'homo' habet de sua propria concretione quod possit stare pro persona,
quia homo est cui inest humanitas. Sed adhuc oportet supponendo intelligere 100
'aliquis' vel 'quidam' vel 'ille' vel huiusmodi, sic: 'Divina natura est aliquis
vel quidam cui inest humanitas', et ideo per accidens videtur inveniri hic veritas,
quia oportet suppleri suppositum cui concretio ponat inesse humanitatem. Alioquin
de virtute significabitur sermonis quod divina natura sit eius suppositum.

Posset etiam dici forte quod ex parte subiecti implicita est quaedam concretio 105
pro qua praedicatum potest stare pro persona, quia divina natura est idem
quod natura Dei. Sed natura Dei non est aliud quam natura quae est Deus. Unde
sicut dicitur: 'Deus est homo', sic natura quae est Deus potest dici esse homo.
Sed totum istud non sequitur virtutem propositi sermonis secundum quod proponetur,
sed intellectum involutum in illo. 110

Item. Istud quod dictum est de natura divina, non posset dici de hoc subiecto
'deitas'. Haec enim nomina 'Deus', 'divina natura', 'deitas' differunt in hoc quod
'Deus' et 'divina natura' significant in concretione aliqua, dicentes 'quod est' et

85 semper *VW om. M* 86 homo accipi *VW accipi homo M* 87 sequitur *VW sequetur M*
M si *VW om. M* 91 alias *VW alios M* simpliciter negare *VW negare simpliciter M*
92 si placet *VW tamen M* 93 sumi *MW suum V* 95 est² *VW om. M* 95–
97 humana . . . est¹ *VW om. M* 97 homo¹ *VW om. M* 98 natura *VW om. M*
M 100–101 intelligere *VW subintelligere M* 101 est *interlin. M* 102 inveniri hic
V hic inveniri *W* inveniri haec *M* 103 suppositum *MW oppositum V* 104 virtute
significabitur sermonis *VW* veritate sermonis significabitur *M* 105 forte *VW om. M*
implicita *VW* implacita *M* 106 est *MW ei V* 109 istud *MW om. V* virtutem *VW*
veritatem *M* 111 Istud *W* Illud *M om. V* posset *VW* potest *M* 113 significant *MW*

⁹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 46, num. 2).

¹⁰ Supra lin. 36.

115 ,quo est', sed differenter, quia ,Deus' dicit concretionem cum supposito et
evidenter, sed ,divina natura' dicit concretionem eius quod est ,quo est' cum eo
quod est ,quod est' et implicite, deitas autem dicit ipsum ,quo est' sine omni
concrectione. Unde ista: ,Deitas est homo' non posset fingi verificari nisi ratione
concrectionis ex parte praedicati, et hoc per suppletionem definiti suppositi, sic:
120 ,Deitas est quidam vel aliquis cui inest humanitas'. Et ideo haec est magis acci-
dentaliter vera quam reliqua, scilicet: ,Divina natura est homo', quamvis videatur
quod utraque accidentaliter vera sit.

Ad secundum¹¹ dicendum quod licet divina natura vel deitas non habeat de
se unde suscipiat substantivam praedicationem hominis tamquam suppositum,
habet tamen de intellectu eius quod est idem ipsi et est verum suppositum homi-
125 nis, et constat quod hoc tunc est per accidens.

Per idem patet responsio ad tertium.¹² Ubi enim neutra duarum naturarum
quae insunt supposito, est penitus consubstantialis eidem, non praedicantur de
se invicem nisi concernendo suppositum. Ubi autem altera est supposito omnino
consubstantialis, potest hoc fieri, ut illa quae non est consubstantialis supposito
130 in concrectione, praedicetur de reliqua natura abstracta propter intellectum sup-
positi communis in illa abstracta per consubstantialitatem. Sed patet quod ex
virtute sermonis non est istud, sed solum ex his quae intelligi possunt per illum
consequenter. Ex his satis liquet quomodo haec sit iudicanda: ,Homo est divina
natura'. Potest enim congrue distingui ex parte subiecti, ut praedictum est.

signant <i>V</i>	114 quia <i>VW</i> quod <i>M</i>	116 est ¹ <i>VW</i> est et <i>M</i>	118 concrectionis <i>VW</i>
concrectionis et <i>M</i>	sic <i>VW om. M</i>	119 haec est <i>VW</i> est hic <i>M</i>	121 utraque <i>MW</i>
utrumque <i>V</i>	vera <i>VW</i> natura <i>M</i>	122 licet <i>interlin. M</i>	divina natura <i>VW</i> natura
divina <i>M</i>	habeat <i>VW</i> habent <i>M</i>	123 se unde suscipiat <i>VW om. M</i>	125 hoc tunc
<i>VW</i> tunc haec <i>M</i>	127 insunt <i>MV</i> infert <i>W</i>	est <i>VW</i> eius <i>M</i>	129 hoc <i>VW om. M</i>
supposito <i>VW om. M</i>	130 praedicetur <i>VW</i> praedicatur <i>M</i>	natura <i>M</i> vera <i>VW</i>	
132 ex <i>VW corrump. M</i>	132–133 intelligi . . . consequenter <i>VW</i> consequenter		
per illum intelligi possunt <i>M</i>	133 satis liquet quomodo <i>VW</i> liquet satis quando <i>M</i>		
est <i>VW</i> est enim <i>M</i>			

¹¹ Supra lin. 44.

¹² Supra lin. 47.

QUAESTIO 22

Deinde quaeritur utrum congruat dicere quod divina natura facta sit homo vel 1 **Q. 22**
caro; et accipio carnem pro homine per synecdochen, sicut ibi: ‚Verbum caro
factum est‘.

Quod sic videtur, quia si idem est incarnari et carnem fieri vel humanari et
hominem fieri et bene conceditur quod divina natura sit incarnata et humanata, 5
bene concedi videtur communiter quod facta sit caro vel homo. Haec est ratio
Magistri dist. 5, c. 10.¹

Contra. Quia Verbum est caro, ideo bene dicitur Verbum passum et mortu-
um. Ergo pari ratione ex parte ista. Quod tamen non est concedendum, quia
dicit Damascenus, c. 50 versus finem: „Non possumus dicere: natura Verbi passa 10
est; non enim passa est deitas in ipso.“²

Iuxta hoc quaeritur, quare magis conceditur quod divina natura sit incarnata **Q. 22a**
vel humanata quam passa vel mortua.

Item. Quare Johannes Damascenus, c. 50 in fine³, bene concedit quod natura **Q. 22b**
Verbi est incarnata vel humanata, sed non quod natura Verbi sit passa. Verbum 15
enim passum esse conceditur, quare videtur quod natura Verbi bene concedi
debeat esse passa.

Responsio. Primo iudicemus istam: ‚Divina natura facta est homo‘, deinde
hanc: ‚Divina natura facta est caro‘.

Prima potest distingui quod hoc participium ‚facta‘ ponat rem suam super 20
totam compositionem vel super alterum terminorum. Primo modo sensus est:
‚Factum est quod divina natura sit homo‘, et hanc puto interimendam esse vel
distinguendam sicut istam: ‚Divina natura est homo‘, ut in praecedenti quae-
stione habitum est. Sed ista est ulterius distinguenda quam illa.

Secundo modo dupliciter, aut super unum terminum absolute aut in com- 25
paratione ad reliquum. Primo modo sensus patet falsus. Secundo duplex est in-

4 est *VW om. M* vel *VW et M* 5 conceditur *VW* conceditur communiter *M* sit
VW est *M* 8 Verbum ² *VW* Verbum est *M* 9 ista *VW* ita *M* 11 ipso *VW* propo-
sito *M* 13 quam *VW* quam quod *M* 14–15 natura Verbi *VW* divina natura *M*
18 est *W* esse *V* sit *M* 20 Prima *MW* Praeterea *V* hoc *VW om. M* suam *VW*
corrump. M 21 super *VW om. M* 22 interimendam *VW corrump. M* 23 istam
VW ista *M* 26 patet falsus *VW* falsus patet *M* duplex *VW* dupliciter *M* 29 fal-

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 46).

² Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 191, lin. 77 s.).

³ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 50 (ed. E.M. Buytaert, p. 190,
lin. 76 – p. 191, lin. 78).

tellektus, quia aut intelligitur quod divina natura sit homo facta per conversionem vel per unionem.

Primo modo falsum est omnino.

30 Secundo modo duplex est intellectus. Unus talis: ‚Divina natura unita est homini in unitatem personae‘, et hoc verum est, aut simpliter, ut communiter loquar, aut cum tali determinatione: ‚Divina natura in persona Verbi unita est homini‘ etc., ut loquar secundum quosdam⁴ specialiter. Et ista satis dicta sunt in praecedentibus.

35 Dixi autem quod praedictus intellectus est verus, quia oportet istum terminum ‚homini‘ stare pro natura ex parte praedicati, ut videtur; et verum est quod divina natura unita est naturae humanae designatae per hominem, sive materialiter sive formaliter intelligatur natura humana per nomen hominis.

40 Alius intellectus talis est: ‚Divina natura coepit esse homo‘, et haec vel habenda est pro falsa, vel distinguenda per modum quo determinatum est de ista: ‚Divina natura est homo‘.

45 Iuxta enim proprietatem sermonis videtur esse neganda, quia non amplius ex virtute sua praetendit nisi quod divina natura coepit habere in se humanitatem per modum quo suppositum habet in se naturam cui supponit. Verumtamen secundum intellectum consequentem et suppletivum potest distingui quod iste terminus ‚homo‘ potest stare pro natura sine supplemento certi suppositi, et tunc est sermo falsus, ut dictum est, vel cum supplemento suppositi, et tunc est sensus: ‚Divina natura coepit esse aliquis vel quidam vel ille homo‘.

50 Et iste sensus est multiplex secundum compositionem et divisionem, quia divina natura non coepit esse quidam vel aliquis vel ille secundum quod quidam vel aliquis vel ille, tamen coepit esse quidam homo vel aliquis homo secundum quod talis, hoc est habens hominem secundum quod huiusmodi, vel aliquis subsistens ex anima et carne secundum quod talis subsistens, vel aliquis humanatus secundum quod huiusmodi. Sic igitur patet quod multiplex sensus incidit in hac
55 oratione: ‚Divina natura facta est homo‘.

sum *W* falsa *M* factum *V* 30 duplex *VW* dupliciter *M* 31 unitatem *VW* unitate *M*
33 specialiter *VW* spiritualiter *M* 35–36 terminum *MW om. V* 36 ex . . . ut
VW praedicati ex parte *M* quod *VW om. M* 40 est¹ *MW om. V* distinguenda
VW distinguenda est *M* de *interlin. M* 41 ista *VW* ita *M* 43 divina natura *MW*
natura divina *V* habere in se *VW* in se habere *M* 44 habet in se *VW* coepit in se ha-
bere *M* cui *MW* cui scilicet *V* 45 suppletivum *MW* impletivum *V* 46 supple-
mento certi *VW* suppleto tertii *M* 47 supplemento *VW* suppleto *M* tunc *VW* sic *M*
50 quod *VW om. M* 52 est *VW* est aliquis *M* aliquis *VW* aliquis humanatus
secundum quod huiusmodi vel aliquis *M* 53–54 vel . . . huiusmodi *VW om. M* 54

⁴ Cf. supra Q. 20 n. 11.

De hac vero: ‚Divina natura facta est caro‘ distinguendum est quod caro potest accipi per synecdochen pro toto homine vel pro parte hominis materiali. Si primo modo, idem est iudicium quod de hac: ‚Divina natura facta est homo‘, et ideo ne praestetur occasio erroris simplicioribus, tollendum est nomen carnis et utendum est nomine hominis, ne per verbum nimis expressum incurrant falsum intellectum. Et hoc innuit Magister dist. 5, c. 10.⁵ 60

Si secundo modo, qualitercumque distinguatur, falsa erit, et omnes sensus patent falsi distinguendo modo superius habito, nisi forte iste: ‚Divina natura est unita carni‘. Sed haec patet falsa in sensu quo accipitur hic ‚unita‘. Sicut enim praetendit praedicatio substantiva in recto, cum dicitur: ‚Divina natura est caro‘, unio haec intelligi habet in unitatem personae et usque ad reciprocam de se praedicationem Dei et carnis, quod non accidit accipiendo carnem pro parte hominis. 65

Ex his patet ad quaestionem, quia quamvis possit inveniri verus sensus aliquo modo in praedictis sermonibus, non tamen congruit nec accipere nec proferre eos communiter, sicut istas: ‚Divina natura est humanata sive incarnata‘, et hoc docet Magister satis, dist. 5, c. 10 et 11.⁶ 70

Ad rationem primam⁷ potest dici quod non sequitur. Quamvis enim idem sit in re humanari et hominem fieri, incarnari et carnem fieri, tamen aliter dicitur per adiectivum et aliter per substantivum. Per adiectivum enim ita dicitur quod congruit praedicari illo modo tam de Verbo quam de natura divina. Sic Verbum est incarnatum vel humanatum, et natura divina est incarnata vel humanata, et hoc quia iste modus praedicationis denominativus inest hic terminis ex adventicia naturae hominis ad Deum. Et ista comparatio accidentaliter convenit tam naturae divinae quam Verbo respectu hominis uniti. 75

Per substantivum autem ita dicitur quod non congruit praedicari nisi de Verbo tantum, quia secundum illum modum dicendi respicit suppositum, et Verbum est naturae humanae suppositum, non divina natura. 80

quod ² VW quoniam M	57 per VW secundum M	59 ne W non MV	60 ne interlin. M
incurrant MW incurrunt V	62 distinguatur VW designatur M	63 patent falsi VW falsi patent M	iste VW ita M
unita VW unita hic M	Sicut VW Si M	66 unitatem VW unitate M	68–69 quia . . . modo VW om. M
69 nec ¹ VW neque M	nec ² VW neque M	70 humanata sive incarnata W humanata vel incarnata V incarnata vel humanata M	75 Verbum MW om. V
77–78 adventicia VW advenientia M	81 Verbo VW Deo M	quia VW quod M	82 divina natura VW natura divina M

⁵Cf. supra n. 1.

⁶Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1 et 2, p. 45 s., num. 10–13.1 s.).

⁷Supra lin. 4.

Ad rationem etiam ad oppositum⁸ respondere oportet, quia videtur omnino interimere veritatem in praedictis sermonibus et quia concludit falsum. Dicendum ergo quod non valet: ‚Si Verbum dicitur passum propter hoc quod incarnatum vel caro factum, ergo similiter divina natura dicitur passa quia incarnata vel caro facta‘, quia Verbum est suppositum sive persona duarum naturarum, et ideo praedicata utriusque ei conveniunt. Sed divina natura nullius naturae suppositum est, et ideo non conveniunt ei praedicata duarum naturarum, quia disparis naturae nequaquam. Quia igitur Verbum est incarnatum ita quod sit persona vel suppositum verum carnis, ideo ei convenit passio carnis. Sed non dicitur sic natura divina incarnata et ideo nec passa.

Ad primum quod iuxta quaesitum est⁹, dicendum quod pati, mori et huiusmodi dicunt mutationes in eo de quo praedicantur, quae nullo modo conveniunt naturae divinae. Sed incarnari, humanari vel hominem fieri et huiusmodi non dicunt nisi relationes in illo de quo praedicantur, et relationes multae ex tempore Deo conveniunt et de illo praedicantur. Et ideo non potest dici divina natura passa quamvis incarnata. Si autem humanatio vel incarnatio non posset convenire alicui sine sui mutatione, non dicerentur de natura divina, sicut nec mors vel passio.

Si autem dicis quod tunc non dicerentur de Verbo, quia ipsum est impassibile sicut natura divina, non valet, quia Verbum est passum et mortuum et incarnando mutatum, non secundum Deum sed secundum hominem. Ipsum enim est persona tam humana quam divina.

Ad ultimum¹⁰ iam patet. Quia enim natura Verbi est natura quae non mutatur, ideo non dicitur mortua vel passa. Quia tamen natura Verbi novam terminat creaturae relationem, ideo dicitur incarnata et humanata, et quamvis Verbum sit passum, non tamen natura Verbi.

Sed est fallacia accidentis, sic: ‚Natura Verbi est ipsum Verbum, et Verbum est passum, ergo natura Verbi est passa‘, quia Verbum est passum unde suppositum est humanae naturae, sed Verbum est ipsa natura Verbi unde Deus

83 omnino *VW* ratio *M* 85 propter hoc quod *W* propter hoc *V* quod propter hoc *M* 86 similiter *VW* simul *M* quia *VW* vel *M* 88 naturae *VW om. M* 89 conveniunt *VW* convenit *M* 90–91 persona vel *VW om. M* 91–92 dicitur sic *W* sic dicitur *MV* 93 et *interlin. M* 94 praedicantur *MW* praestantur *V* nullo modo *VW* modo nullo *M* conveniunt *MW* convenit *V* 95 vel *VW* et *M* huiusmodi *VW* huius *M* 96 in *M* de *VW* praedicantur *MW* praestantur *V* 97 praedicantur *MW* praestantur *V* 98 humanatio vel incarnatio *VW* incarnatio vel humanatio *M* 99 non *interlin. M* 101 dicis *VW* dicant *M* tunc *VW om. M* 106 passa *VW om. M* tamen *VW* tunc *M* 107 et¹ *MW om. V* 108 tamen *VW* tantum *M* 111–112

⁸ Supra lin. 8.

⁹ Supra lin. 12.

¹⁰ Supra lin. 14.

simplex, in quo idem sunt suppositum et natura cui supponit. — Ex his satis patent quae quaesita sunt.

Ex dictis etiam patet quid de ista dicendum: ‚Homo factus est divina natura‘. Q. 22.1
Distinguenda enim est. Sed distinctio patet ex distinctione suae conversae quae 115
posita est iam.

Deus simplex *VW* Deum simpliciter *M* 112 idem sunt suppositum *VW* sunt suppositum
idem *M* 113 patent *VW* patet *M* 114 dictis . . . quid *VW* his patet quod *M* 115
enim est *VW* est enim *M*

QUAESTIO 23

- Q. 23** 1 Quaeritur utrum concedendum sit quod divina natura sit nata de Virgine.
 Quod sic videtur, quia Christus natus est de Virgine, et Christus est divina natura, ergo etc.
- Item. Idem est assumere carnem de Virgine et nasci in Virgine. Sed haec communiter conceditur: „Divina natura assumpsit carnem de Virgine, ergo est nata in Virgine“, et ex hoc sequitur quod sit nata de Virgine.
- Item. Augustinus *De fide ad Petrum* c. 4: „Natura aeterna atque divina non posset temporaliter concipi et nasci, nisi secundum susceptionem veritatis humanae.“¹ Ergo etc.
- 10 Contra. Magis convenit cum divina natura nativitas Filii aeterna quam nativitas temporalis. Sed propter illam quae etiam dignior est, non dicitur divina natura nasci. Ergo etc.
- Item. Cui competit nasci, competit esse ab alio; ergo si divina natura nascitur, ab alio est. Sed esse ab alio, proprietas personalis est, quia per esse ab alio et non
 15 esse distinguuntur personae. Quare <si divina natura nascitur>, proprietas personalis non soli personae convenit, et hoc erit confusio.
- Item. Sicut personae distinguuntur suis proprietatibus personalibus, sic naturae suis proprietatibus naturalibus. Quare sicut ibi non attribuitur proprietas naturalis, ne sit confusio, sic nec debet attribui proprietas naturalis unius naturae
 20 alteri, ne fiat confusio. Cum ergo in Christo sint duae naturae quarum divina non dicitur nata et humana dicitur nata, non debet nativitas quae est proprietas naturae humanae, attribui divinae.
- Q. 23a** Iuxta hoc quaeritur, quare non dicitur divina natura nata nativitate aeterna, sicut humana nativitate temporali; vel econverso, quare dicitur humana natura
 25 nata nativitate temporali, cum divina non dicatur nata nativitate aeterna, quia similis ratio utrobique videtur esse.

1 de VW ex M	2 natus est MV est natus W	de VW ex M	4 de VW ex M	Sed
VW om. M	8 posset VW possit M	concupi VW accipi M	10 Filii M sibi VW	
11 etiam VW est M	est VW om. M	13 Cui VW Cum M	alio VW illo M	18
suis VW sunt M	19 naturalis ¹ VW personalis naturae M	20 sint VW sunt M	21	
humana VW humanata M	21–22 proprietas naturae humanae VW humanae naturae M			
23 divina natura MV natura divina W	25 nata ¹ VW om. M	temporali VW		
temporaliter M	nata ² VW om. M	33 dicendum VW dicendum quod M	quod	

¹ Fulgentius Ruspensis, *De fide ad Petrum* cap. 2, num. 14 (PL 40, 757; CCL 91A, 720).

Responsio. Non conceditur quod divina natura sit nata de Virgine, et hoc propter rationes praetactas; scilicet ne confundantur proprietates personarum vel proprietates naturarum.

Ad primum² dicendum quod est accidens, quia Christus secundum hominem est natus de Virgine, secundum Deum est idem quod divina natura, et ita variatur medium.

Ad secundum³ dicendum secundum Magistrum dist. 5, c. 11⁴ quod assumere carnem potest intelligi dupliciter, scilicet vel unire sibi carnem tantummodo vel unire sibi carnem in unitatem sui. Primo modo convenit tam personae quam naturae, secundo modo personae tantum.

Quando ergo dicit quod assumere carnem de Virgine idem est quod nasci in Virgine, secundum primum modum qui communis est, falsum est. Secundum modum alterum proprium personae, verum est. Nasci enim non convenit nisi personae. Et inde patet tota ratio vel potest maior illa interimi, quia non est idem assumere carnem de Virgine et nasci in Virgine, quia assumere carnem non dicit aliud quam unire sibi carnem virgineam. Nasci autem supponit istam unionem et designat proprietatem personalem quae est nativitas.

Ad tertium⁵ dicendum quod haec verba „temporaliter concipi et nasci“ designant naturam aeternam ibi stare pro persona, sicut cum dicitur: „Deus dignit vel gignitur“, Deus stat personaliter necessario.

Ad id quod iuxta quaesitum est⁶, dicendum quod divina natura non dicitur nata, ne eadem res dicatur se ipsam gignere, sicut docet Magister l. 1, dist. 5⁷, et ne confundantur personae et natura ad invicem, ita ut non distinguantur debitis proprietatibus, et ne commune pluribus dicatur nasci, quod est proprium suppositi ultimo significati. Natura autem humana secundum Damascenum, c. 55⁸, est duobus modis, communis et atoma, et illa communis non nascitur proprie, sed atoma, et haec assumpta est. Et sic accepta dupliciter considerari potest, aut secundum se aut secundum quod concernit personam assumptentem. Et utroque modo bene dicitur esse nata de Virgine. Bene enim dicitur: „Verbum

<i>VW om. M</i>	34–35 carnem ² . . . in <i>VW om. M</i>	35 unitatem sui <i>W</i> unitatem sibi servi
<i>M</i> unitatem servi <i>V</i>	37 Quando . . . est <i>VW om. M</i>	39 personae <i>MW</i> naturae <i>V</i>
44 haec <i>VW om. M</i>	45 aeternam <i>VW om. M</i>	sicut <i>MW</i> sed <i>V</i> cum <i>VW om. M</i>
51 autem <i>VW</i> ergo <i>M</i>	53 proprie <i>MW om. V</i>	et ¹ <i>VW</i> sed <i>M</i> 54 concernit

² Supra lin. 2.

³ Supra lin. 4.

⁴ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 46, num. 2).

⁵ Supra lin. 7.

⁶ Supra lin. 23.

⁷ Petrus Lombardus, *Sent.* I, dist. 5 (ed. Grottaferrata 1971, tom. 1, pars 2, c. 1, p. 81).

⁸ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 55 (ed. E.M. Buytaert, p. 203, lin. 6 – p. 204, lin. 15).

vel ille homo natus est de Virgine⁴ et: „Illa natura a Verbo assumpta nata est de Virgine“.

Si dicis contra per hoc quod nasci dicit proprietatem personalem et ipsa natura assumpta non est persona:

- 60 Responsio. Nasci nihil aliud est quam in esse prodire de aliquo per modum generationis. Hoc in divinis non potest convenire nisi personae tantum. Quia enim ibi non est substantiae multiplicitas, non potest ibi substantia vel natura prodire de alia substantia vel natura. Sed quia est Trinitas personalis, potest aliquis ab alio esse per modum generationis, et ideo nasci in Deo non potest convenire naturae vel substantiae, sed personae tantum.

- In humanis autem potest convenire utrique. Quia enim personae humanae ab invicem differunt tam substantia vel natura singulari quam persona et nativitas quae est processus ad esse per generationem, non determinat de se personam sed substantiam generatam singularem secundum quod huiusmodi, ideo potest
70 nativitas in humanis attribui tam naturae quam personae. Terminatur enim ibi generatio ad utramque, quamvis in Deo ad personam tantum. Et sic patet quod licet nativitas in divinis necessario dicat proprietatem personae, non tamen oportet in aliis hoc dicere. Huic attestatur quod philosophi⁹ dicunt generationem terminari ad substantiam proprie, propter quod et nativitas quae respondet
75 generationi, substantiae proprie erit, dico singularis, et non personae.

 Item. Huic consonat quod communiter dicuntur omnia viva nasci, cum tamen non sit in omnibus illis personalitas. Quod ergo in Deo generatio non terminatur nisi ad personam et quod nativitas est tantum personae et non substantiae, hoc accidit propter necessitatem illius simplicitatis, ut dictum est.

VW cernit *M* 56 et *VW om. M* est² *MW om. V* 58 ipsa *VW* illa *M* 59 persona *MW* personarum *V* 60 Nasci *MW om. V* 61–65 nisi . . . convenire *MV om. W*
 61 personae tantum *V* tantum personae *M* 63 alia *V* aliqua *M* quia *V* quia
ibi *M* 66 utrique *MW* utrisque *V* 67 singulari *MW* significari *V* 68 processus *VW*
progressus *M* determinat *VW corrump. M* 68–69 sed substantiam *VW om. M*
69 ideo *MV* non *W* 70 enim *VW om. M* 72 tamen *MW om. V* 73 in aliis hoc
VW hoc in aliis *M* 74 quae *MW om. V* 75 substantiae proprie *VW* proprie substan-
tiae *M* 76 dicuntur *VW* dicunt *M* viva *MW* una *V* 78 hoc *VW* hic *M* 79
necessitatem illius simplicitatis *VW* simplicitatis illius necessitatem *M*

⁹ Cf. I. Backes, *Die Christologie, Soteriologie und Mariologie des Ulrich v. Strassburg*, Teil 1, Trier 1975, 94 s., cap. X cum notis.

QUAESTIO 24

Quaeritur utrum concedendum quod Christus sit bis natus.

1 Q. 24

Quod sic videtur, quia cum nascatur de Patre et de matre et non eadem nativitate, sequitur quod alia et alia, quare bina. Et si hoc, ergo bis.

Item. ‚Bis‘ cum sit adverbium, constat quod est adiect[iv]um verbi, sed non nisi ad numerandum rem verbi secundum quando prius et posterius, ut patet inductive. Cum ergo hoc totum sit in proposito, sequitur quod bene dicatur bis natus. Quod ita sit in proposito, constat ex auctoritate Augustini¹ in litera, dist. 8, c. 2², quia nasci in aeternitate et nasci in tempore est nasci in diversis quando, et unum illorum praecedit reliquum aeternaliter. Unde dicitur natus ante saecula de Patre, natus in saeculo de matre.

10

Contra. Quod bis agitur, semel et iterum agitur cum interruptione vel distinctione actionis, sicut patet in exemplis. Quia qui bis locutus est, semel et iterum locutus est cum interruptione locutionis. Et caelum bis revolutum est, quia semel et iterum cum distinctione. Sed hoc non invenitur in nativitate Christi, cum nativitas aeterna nec interrumpatur nec distinguatur, nec nativitas temporalis repetatur.

15

Item. ‚Bis‘ est adverbium numerale. Sed quae sunt connumerabilia, conveniunt in genere vel specie. Quae enim connumerabilia sunt, eorum accidens est numerus, et numerus sequitur unam causam in numeratis. Cum ergo nativitas aeterna et temporalis non sic conveniant, non cadunt sub numero eodem per dictionem unam.

20

Responsio. Dicunt aliqui³ quod non bene dicitur Christus bis natus eo quod ‚bis‘ secundum eos dicit successionem semper, sive cum interpolatione⁴ sive sine. Sed bene dicitur quod sit semel et semel natus, quia in diversis mensuris

1 sit bis natus <i>VW</i> bis natus sit <i>M</i>	2 nascatur <i>W</i> nascitur <i>MV</i>	de ¹ <i>MV</i> om. <i>W</i> 3
alia ¹ <i>MW</i> illa <i>V</i> bina <i>MW</i> bona <i>V</i>	5 quando <i>MV</i> quod <i>W</i>	10 natus <i>VW</i> om. <i>M</i>
saeculo <i>VW</i> saecula <i>M</i>	12 Quia <i>MW</i> om. <i>V</i>	13 est ² <i>MW</i> om. <i>V</i> 18 vel
<i>VW</i> vel in <i>M</i>	19 sequitur <i>VW</i> sequitur aliquam <i>M</i>	20 per <i>VW</i> post <i>M</i> 21 dictio-
nem <i>MW</i> distinctionem <i>V</i>	22 Responsio. Dicunt <i>VW</i> Respondent <i>M</i>	23 dicit <i>VW</i>

¹ Cf. Fulgentius Ruspensis, *De fide ad Petrum* cap. 2, num. 10 s. (PL 40, 756; CCL 91 A, 718).

² Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 8 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 67 s.).

³ Cf. Magistri Alexandri de Hales *Glossa in quattuor libros sententiarum Petri Lombardi* In l. III, dist. 8 (ed. Ad Claras Aquas 1954, 102 s.).

⁴ Fortasse voluit dicere: interpellatione.

25 cadunt istae nativitates et non sunt duae, sed una et alia. Et secundum istos
facile est respondere ad rationes primas.

Ista responsio bene sufficeret, si adverbia numeralia non numerarent nisi
actiones temporales et tempore mensuratas. Tunc enim semper dicerent succes-
sionem, quia cum dicat numerum actionis secundum prius et posterius quando et
30 quando temporis prius et posterius semper est cum successione, semper diceret
tale adverbium successionem, si semper numeraret actiones in tempore entes
secundum quod huiusmodi.

Sed quia videtur quod possit numerare actiones etiam circumscripto tempore
(verbi gratia: ponatur non esse tempus et Deum primo creare unum angelum,
35 deinde alium, bene dicitur: ‚bis creatum est‘ vel ‚bis creavit Deus‘, et non cadit
hic successio, sed prius et posterius existentiae), ideo videtur quod non oporteat
simpliciter negare determinationem Magistri.⁵

Potest igitur sic dici quod cum adverbium numerale numeret rem verbi secun-
dum quod talem, secundum quando prius et posterius, hoc potest esse tripliciter;
40 scilicet ita quod tam actus numeratus quam suum quando univoce sumatur; aut
utrumque analogice; aut alterum univoce, alterum analogice. Pure enim aequi-
vocatorum non est numerus secundum quod huiusmodi, sed oportet connumera-
bilia aliquo modo convenire.

Exemplum de primo: ‚Petrus bis locutus est‘. De secundo exemplum est in
45 proposito: ‚Christus bis natus est‘, et si loquendo de intellectu Dei aeterno et
hominis temporali dicatur ‚bis‘, intellectum est quod futurum est. De tertio
potest poni tale exemplum de puero heri nato et hodie renato. Iste bis natus est,
quia semel secundum carnem, semel secundum Spiritum, et hic est univoca
mensura, licet analogus actus. E converso forte non contingit esse.

50 Attende autem quod univoca voco quae conveniunt in aliquo uno communi
priori per naturam, quod utrumque partem sui habet, analoga quae conveniunt
sola similitudine imitationis, propter quam aliquam rationem communem de se
dictam habent secundum prius et posterius. Cum igitur tripliciter possint se
habere actus et quando numerata per adverbium numerale, ibi propriissime poni-
55 tur tale adverbium ubi utrobique est univocatio, ibi minus proprie ubi in altero
tantum, ibi minime ubi in neutro et ubi utrobique est analogia. Sed tamen prop-
ter rationem communem analogam in actu numerato et in quando potest ibi ‚bis‘

dicat <i>M</i>	25 una <i>VW</i> alia <i>M</i>	Et secundum <i>VW</i> <i>corrup.</i> <i>M</i>	31 successionem <i>VW</i>
successiones <i>M</i>	36 sed <i>MW</i> secundum <i>V</i>	38 numeret <i>VW</i> numerat <i>M</i>	44 est ²
<i>MV</i> om. <i>W</i>	49 contingit <i>MW</i> convenit <i>V</i>	51 utrumque <i>corr.</i> ex utrumque <i>VW</i> utram-	
que <i>M</i>	partem sui <i>VW</i> sui partem <i>M</i>	53 habent <i>VW</i> habeat <i>M</i>	possint <i>VW</i>
possunt <i>M</i>	55 utrobique <i>MW</i> utroque <i>V</i>	minus <i>MW</i> unius <i>V</i>	proprie <i>M</i> om. <i>VW</i>
	56 analogia <i>VW</i> analoga <i>M</i>	tamen <i>W</i> tantum <i>MV</i>	57 rationem communem

⁵ Cf. supra n. 2.

dici, dummodo sit ordo prioris et posterioris. Explica hoc in proposito, ubi nasci habet rationem communem, sed analogam, et quando aeternitatis et temporis similiter.

60

Per hoc patet responsio ad primum⁶, quia prima propositio est intelligenda, ubi est univocatio in actione numerata et in quando secundum quod numeratur, aut saltem in mensura. Vel si illa conceditur simpliciter, potest dici ad minorem quod nativitas Christi est numerata secundum prius et posterius et distinctionem habet, non illa quae aeterna est nec illa quae temporalis per se, sed nativitas simpliciter quae analogae ratione dicitur de illis. Haec enim numeratur in illis secundum prius et posterius quando. Et accipe ‚quando‘ ibidem analogice sicut nativitatem. Et est ibi distinctio prioris et posterioris quando, non quando aeternitatis vel temporis per se, sed quando absoluta ratione et analogae dicti de utroque. Nec requirit communis usus loquendi amplius ad hoc, ut congrue dicatur ‚bis‘ vel ‚ter‘ vel huiusmodi.

65

70

Ad secundum⁷ dicendum quod est loqui de numero proprie et communiter. Ubi autem numerus proprie est, duo attendenda sunt, scilicet quod est ibi distinctio in esse actuali, et quod haec distinctio est materiae per formam, sicut patet per distinctionem numeri secundum Commentatorem super secundum librum *Metaphysicae*⁸, ubi dicit quod tres sunt species numerorum, scilicet mathematicus qui non multiplicatur ad multiplicationem rerum, et formalis qui diversatur secundum diversitatem entium, et numerus cuius numerus formalis est forma, et sunt ipsa sensibilia. In his considera numerum formaliter, effective et materialiter. Et in his modis numerorum comparatis ad suas species invenitur convenientia univocationis. Unde conveniunt quae sic numerantur in genere vel in specie, sicut supponit prima propositio oppositionis.

75

80

Communiter autem numerus non attendit nisi qualemcumque distinctionem; sive secundum essentiam, ut materia et forma sunt duo principia, et haec non est secundum esse actuale; sive per proprietates, ut personae divinae sunt tres, ubi non est distinctio materiae per formam; sive per rationes qualescumque, ut

85

MW communem rationem V	numerato MW innumerato V	58 ordo VW om. M
ubi MW ut V	63 in mensura VW mensuratur M	64 posterius VW posterius
semper est cum successione M	65 sed VW est M	66 Haec VW Hic M
M idem VW	68 ibi MW om. V	71 huiusmodi VW huius M
VW commentatorem (<i>corrup.</i>) nec creatorem M	76 species VW specie M	78 numerus ¹ VW materialis (?) M
81 univocationis VW univocationum M	numerantur VW connumerantur M	82 in VW om. M
oppositionis W opinionis MV	84 haec VW hic M	85 secundum esse VW esse secundum M
per W secundum M om. V		

⁶ Supra lin. 11.

⁷ Supra lin. 17.

⁸ Cf. Averroes, *In Arist. Metaph.* I, t. 38 (ed. Venetiis, VIII, 22 I–K).

multae ideae sunt in Deo; sive alio quocumque modo res habent distinctionem, et numerum habent communiter dictum et dictionibus numeralibus denominantur, sive adverbialibus sive nominalibus.

- 90 Isto modo habent distinctionem et numerum quae non conveniunt nisi secundum analogiam, ut quando aeternitatis et quando temporis, ut nativitas aeterna et temporalis, ut Deus et creatura et huiusmodi. Similiter unitas substantialis et accidentalis dicuntur hoc modo duae et faciunt sic binarium unitatum simpliciter, non unitatum accidentalium vel substantialium, sed unitatum simpliciter.
- 95 Ex hoc patet secundum.

87	ideae . . . Deo <i>VW</i> sunt in Deo	ideae <i>M</i>	alio quocumque <i>VW</i> alio quoque <i>M</i>	91
ut ²	<i>VW om. M</i>	92 huiusmodi <i>VW</i> huius <i>M</i>	93 accidentalis <i>VW</i> actualis <i>M</i>	

QUAESTIO 25

Sed nunc quaeritur utrum in instanti temporalis nativitatis bene diceretur: 1 **Q. 25**
,Christus bis nascitur'.

Quod sic videtur, quia bene diceretur quod bina nativitate nascitur, quare et
quod bis, quia quod numeratur nominaliter, potest et adverbialiter.

Contra. 'Bis' designat replicationem actionis sub ordine prioris et posterioris 5
quando. Sed tale prius et posterius quando non tunc erat. Prius enim et poste-
rius quae sunt differentiae quando, alia sunt quam prius et posterius quae sunt
differentiae naturae. Illa enim prius et posterius quae dicunt differentias naturae,
bene compatiuntur sese in eodem indivisibili quando, in quo non potest esse
eiusdem actus replicatio. Sed tale erat prius et posterius quod tunc erat in ipsis 10
quando. Tunc enim simul fuit quando temporale nativitatis eius temporalis et
quando aeternum nativitatis aeternae, quae si comparentur ad invicem per mo-
dum quo simul sunt, non est nisi prius et posterius naturae, sicut aeternitas et
tempus quae simul sunt, sese habent secundum prius et posterius naturae.

Quia igitur huiusmodi prius et posterius sunt accidentia ipsi quando et adver- 15
bium numerale dicit replicationem eiusdem actus secundum prius et posterius
quae sunt quando essentialia, ideo adverbium numerale non dicit replicationem
actus secundum duo quando quae simul sunt. Et ideo oportet quod <dicat repli-
cationem> secundum duo quando distantia secundum prius et posterius quae
simul non sunt, et huiusmodi sunt prius et posterius successionis in tempore, 20
scilicet praeteritum et futurum, et prius et posterius existentiae simplicis in
aeviternis et in his quae sunt supra tempus.

Responsio. Verum est, ut mihi videtur, quod non recte diceretur tunc:
,Christus bis nascitur', et hoc ratione praedicta, quia 'bis' et omne adverbium 25
numerale dicit prius et posterius quae sunt quando essentialia (et talia numquam
simul sunt secundum quod huiusmodi), significat enim replicationem vel nume-

1 temporalis *VW* temporalis actualis *M* 3 quod² *VW* quia *M* bina *MW* bona *V*
4 quod¹ *MV* *om.* *W* numeratur *VW* numerat *M* 8 dicunt differentias *MV* sunt dif-
ferentiae *W* 9 compatiuntur *VW* *corrump.* *M* 10 quod *VW* quia *M* 12 aeternae
VW aeternalis *M* comparentur *VW* comparantur *M* 13–14 non . . . sunt *MV* *om.* *W*
16 numerale *MW* numerale non *V* eiusdem actus *W* actus *V* actus eiusdem *M*
16–18 prius . . . secundum *MW* *om.* *V* 18 oportet *MV* non oportet *W* 19
quando *W* quando oportet *M* tantum *V* 21 et² *VW* *om.* *M* simplicis *VW* simplicis et
M 23 quod *VW* quia *M* 24 hoc *VW* *om.* *M* quia *VW* quod *M* 25 quando
MW tantum *V* 26 huiusmodi *VW* huius *M* significat *MW* signat *V* vel *VW* et *M*

rationem eiusdem actus respectu quando quod praecessit et quando quod subsequitur, non secundum ordinem naturae solum, sed secundum ordinem existentiae.

- 30 Tale enim prius et posterius quod non dicit nisi ordinem naturae, omnino accidentale est quando, sed prius et posterius existentiae, essenziale. Quia ergo prius et posterius quae sunt essentielles differentiae quando, non possunt simul esse in eodem indivisibili quando, sed possunt esse secundum prius et posterius in quando divisibili, et praesens est indivisibile, praeteritum vero divisibile, ideo
35 bene dicitur: ‚bis natus est‘, sed non: ‚bis nascitur‘.

- Ad rationem in contrarium factam¹ dicendum quod non valet, quia nomen numerale nullum ordinem dicit actionum per se. Unde bene dicitur de aliquo qui simul in eodem instanti a duobus percutitur, quod bino ictu percutitur, ubi nullus ordo ictuum designatur, sed solus numerus eorum. Si autem accidit quod
40 illa quae numerantur nomine numerali, ordinem habeant, non est hoc numero per nomen designato essenziale sed adverbium numerale. Quia dicit replicationem eiusdem actionis secundum quando prius et posterius, essentialiter habet in se talem ordinem prioris et posterioris in existendo. Et ideo non sequitur adverbium numerale ex nomine numerali.

27 eiusdem actus *VW om. M* 27–28 subsequitur *VW* subsequetur *M* 31 sed *W* secundum *MV* 37 actionum *MW* actuum *V* 38 quod *VW* quia *M* 40 habeant *VW* habent *M* 41 essenziale *MW* enuntiale *V* 42 eiusdem actionis *VW* actionis eiusdem *M* secundum *MV* sed *W* quando *VW* quod *M* 42–43 habet in se *VW* in se habet *M* 43 posterioris *VW* posterioris et *M*

¹ Supra lin. 3.

QUAESTIO 26

Inde quaeritur utrum in Christo sint duae filiationes.

1 Q. 26

Quod sic videtur, quia si generatio in rationalibus terminatur ad filiationem et Christi est generatio duplex, erit et filiatio duplex.

Item. Filiatio qua est Filius Patris, separabilis est ab illa qua est filius matris; non solum per intellectum, sed etiam secundum esse. Aliquando enim fuit Christus Filius Patris et non matris, et posset separata humanitate Christi a Verbo: „Ille homo est filius Virginis et non Patris“. Sed nihil omnino idem est sic a se separabile. Ergo duae sunt filiationes.

Item. Nihil idem secundum idem est aeternum et temporale. Sed Christus est unus et idem Filius. Ergo secundum eandem filiationem non est Filius aeternus et temporalis, ergo secundum diversas.

Item. Nihil idem est substantia simul et accidens. Sed filiatio aeterna non potest esse nisi substantia et temporalis non nisi accidens. Ergo etc.

Item. Filiatio et nativitas circa rationalia aut idem sunt aut convertibilia, quia sicut filiatio respectu patris dicitur, sic nativitas respectu gignentis, et idem est ibi pater et gignens vel convertuntur. Sed Damascenus dicit, c. 51: „Duas Christi nativitates veneramur.“¹ Ergo et duas filiationes.

Contra. Si filiatio sit ibi duplex propter respectum ad Patrem et ad matrem, eadem ratione in te et in me est duplex filiatio propter talem duplicem respectum, quod non est verum.

Item. Filiatio est proprietas personalis. Ergo ubi est unica persona, et unica filiatio.

Item. Duae individuae qualitates eiusdem speciei non insunt simul eidem subiecto, ut duae albedines, et similiter de aliis generibus, quare et sic erit de relativis, quare et duae individuae filiationes non inerunt simul in eodem filio.

1 sint <i>W</i> sunt <i>MV</i>	2 Quod <i>VW</i> Quia <i>M</i>	generatio <i>VW</i> genere <i>M</i>	3 est <i>MW</i> om. <i>V</i>
duplex ¹ <i>VW</i> dupliciter <i>M</i>	5 per <i>VW</i> secundum <i>M</i>	etiam <i>VW</i> om. <i>M</i>	6 hu-
manitate Christi <i>MV</i> Christi humanitate <i>W</i>	7 est ² <i>MW</i> om. <i>V</i>	11 diversas <i>VW</i> di-	
versitas <i>M</i>	16 Damascenus dicit <i>VW</i> dicit Damascenus <i>M</i>	16–17 Christi nativitates	
<i>VW</i> nativitates Christi <i>M</i>	17 filiationes <i>VW</i> filiationes veneramur <i>M</i>	18 filiatio sit	
ibi <i>VW</i> sit ibi filiatio <i>M</i>	ad ² <i>VW</i> om. <i>M</i>	19 ratione <i>MW</i> om. <i>V</i>	te <i>VW</i> om. <i>M</i>
21 est unica <i>VW</i> unica est <i>M</i>	et unica <i>VW</i> unica (<i>corrump.</i>) est et <i>M</i>	23 in-	
sunt <i>VW</i> sunt <i>M</i>	eidem <i>VW</i> in eodem <i>M</i>	25 inerunt <i>VW</i> erunt <i>M</i>	26 habet <i>MW</i>

¹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 51: „Duas enim generationes venerantes . . .“ (ed. E.M. Buytaert, p. 193, lin. 34. Cf. aliam versionem p. 402, lin. 32).

Item. Si habet duas filiationes propter respectum ad Patrem et matrem, ergo aliquis habet plures paternitates propter respectus ad plures filios, et si hoc, ergo est multi patres, quia cum a paternitate dicatur pater, ab unica unicus pater et a pluribus plures.

- 30 Responsio. Quidam² tenent quod unica est Christi filiatio, quia unica persona. Sed hoc non satis intelligo, quia enim filiatio nihil substantiae filii dicit secundum quod huiusmodi, sed modum respectivum quo nomen filii habet. Quia Christus habet talem duplicem modum, quia ipse est persona et Filius secundum duplicem naturam, ideo videtur mihi quod ipse sit unicus Filius duplici
35 filiatione, sicut unica persona in duplici natura.

Ad primum contra³ dicendum quod non propter respectum ad patrem et matrem absolute sunt duae filiationes, sed propter respectum ad Patrem et matrem diversarum naturarum et secundum diversam naturam generantium. Hoc autem est in Christo et non in nobis.

- 40 Ad secundum⁴ dicendum quod filiatio est proprietas personalis filii, quia soli inest. Nec tamen sequitur quod unica unici, nisi ille unicus unico modo sit filius. Unde enim filius genitus est, inde inest ei filiatio. Unde genitus per viam unius naturae tantum, inde inest ei unica filiatio, et ideo unde genitus est per viam duplicis naturae, duplex.

- 45 Nec video quomodo hoc argumentum magis valet de filiatione quam de nativitate. Tamen constat quod de nativitate non valet.

Ad tertium⁵ dicendum quod duae proprietates individuae eiusdem speciei non insunt eidem numero secundum idem sui, tamen secundum diversa potest, ut aliquis albus in dentibus et in oculis, et istae sunt duae singulares albedines.

- 50 Quare non est inconveniens sic esse in relativis.

Verumtamen hoc sciendum quod secus est de istis relationibus filiationum et de individuis proprietatibus accidentium, quia istae relationes non cadunt in uno genere vel specie, sed tantum analogiam habent. Sicut ergo unus homo singularis duas habet in se vitas singulares, scilicet naturalem et gratuitam secundum

- 55 diversa sui, sic idem Christus duas filiationes secundum diversas in se naturas. Et

om. V respectum *VW* duos respectus *M* ergo *VW om. M* 28 est *VW om. M*
32 sed *VW* secundum *M* filii habet *VW* habet filii *M* 33 est *VW om. M* et Filius
VW om. M 36 propter *VW om. M* 41 Nec *VW* Non *M* nisi *MV* nec *W* 42
viam *MW* unam *V* 43 tantum *VW* tamen *M* ei *VW om. M* 44 duplex *VW* duplex
filiatio *M* 47 proprietates individuae *VW* individuae proprietates *M* 48 insunt *MW*
sunt *V* 49 in² *MV om. W* 50 relativis *VW* reliquis *M* 51 hoc *VW om. M* 53

² Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 8 a.2 q.2 resp. (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 194). Cf. etiam Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 8 a.5 resp.

³ Supra lin. 18.

⁴ Supra lin. 21.

⁵ Supra lin. 23.

sicut ibi ratione utriusque praedicatur ‚vita‘ de isto homine absolute, sed secundum diversas rationes, ita ratione utriusque filiationis dicitur Christus absolute ‚Filius‘, sed secundum diversas rationes.

Ad quartum⁶ dicendum quod paternitas potest esse nomen habitus vel nomen relationis adquisitae per actum procedentem ab illo habitu. Primo modo unius patris una est paternitas, secundo modo unius possunt esse plures. Paternitas enim illo secundo modo nihil absolutum dicit, sed solum respectum. Sed respectus patris ad diversos filios diversi sunt acquisiti per diversas actiones procedentes ab uno habitu virtutis generativae.

Si dicis quod si paternitas habitus potest esse una respectu plurium filiorum, eadem ratione filiatio habitus potest esse unica <respectu> Patris et matris in Christo:

Respondeo. Videtur mihi quod haec distinctio non cadit realiter circa filiationem, sicut circa paternitatem, sed vocaliter tantum: non realiter, quia habitus est principium operandi, et pater est principium generativum. Et ideo paternitas nominat eius habitum secundum quod huiusmodi, sed filius secundum quod huiusmodi non est principium operationis, sed finis. Et ideo non est in eo verus habitus per nomen filiationis designatus. Tamen vocaliter est utrobique haec distinctio, quia sicut paternitas est relatio et per modum habitus significata, unde et non dicitur nisi patris paternitas, sic filiatio est relatio, sed per modum habitus designata.

Praeterea. Prima consequentia potest impediri, quia non valet: ‚Si Christus habet plures filiationes propter plures respectus ad Patrem et ad matrem, ergo idem pater habet plures paternitates propter plures respectus ad filios‘, quia secus est hinc et inde de respectuum pluralitate, quia in Christo est pluralitas respectuum et modorum atque causarum sive originum naturalium illorum respectuum, ut patet. Non sic autem in homine qui genuit plures filios.

tantum *VW* tamen *M* 56 vita *VW om. M* sed *VW om. M* 58 sed *MW om. V*
60 procedentem *VW* praecedentem *M* 62 absolutum dicit *VW* dicit (*corrup.*) absolutum *M* 63 diversos *VW* divisos *M* 63–64 procedentes *VW* praecedentes *M* 65
Si¹ *VW* Sed *M* si² *VW om. M* una *VW om. M* plurium *VW* plurimorum *M*
70 generativum *VW* generationum *M* Et² *MW om. V* paternitas *VW om. M* 71
quod¹ *VW* quod est *M* quod² *VW* quod est *M* 72 huiusmodi *VW* huius *M* 74 et
MW om. V significata *MW* signata *V* 75 sic *MW* sicut *V* sed *MW* et *V* 76 designata *MW* signata *V* 77 Praeterea *W corrup. M* Propterea *V* consequentia *VW*
convenientia *M* quia *VW* quod *M* 78 plures² *VW* diversos *M* ad² *VW om. M*
80 secus *MW* sensus *V* est¹ *VW om. M* respectuum *W* respectu *V* respectivum *M* 81 respectuum *VW* respectivum *M* causarum *VW* creaturarum *M*

⁶ Supra lin. 26.

QUAESTIO 27

- Q. 27.0** 1 De latria primo quaeritur quid est. Augustinus *De civitate Dei* l. 10, c. 2:
28.0 „Latriam nostri, ubicumque Scripturarum Sacrarum positum est, interpretati
29.0 sunt servitutem. Sed ea servitus quae debetur hominibus, (. . .) alio nomine
 Graece nuncupatur. Latria vero secundum consuetudinem qua locuti sunt qui
 5 nobis divina eloquia condiderunt, aut semper aut tam frequenter ut paene semper,
 ea dicitur servitus quae pertinet ad colendum Deum.“¹ Ex quo elici potest
 talis descriptio: Latria est servitus tantum ad colendum Deum ordinata. Unde
 idem dicit infra ibi c. 5, quod latriam sive eusebiam „ei tantum Deo deberi
 dicimus qui verus est Deus facitque suos cultores Deos.“² Et Papias dicit quod
 10 latria Graece dicitur „soli Deo servitus, neque ulli creaturae debita“.³
 Hugo quoque l. 1 *De sacramentis* p. 12, c. 6, ubi tractat primum praeceptum
 legis, dicit quod „Graeca locutio divinam servitutem ab humana proprio voca-
 bulo distinguit quod latinitas non habet. Ibi enim Dei servitus latria et humana
 dulia vocatur. Et ob hoc idolatrae appellati sunt qui eam servitutem quam Deo
 15 debuerunt, idolis exhibebant.“⁴ Ex his iterum patet quod latria bene dicitur
 „servitus soli Deo debita“.
- Q. 27** Supposita hac descriptione quaeratur de eius intellectu. Primo, quomodo ac-
 cipendum est ibi „servitutem“ vel „cultum“ secundum se, scilicet utrum sit
 habitus vel usus sive actus vel quid aliud.
- 20 Quod non sit virtus et ita neque habitus, videtur quia tunc aut esset politica,
 et forent quinque virtutes politicae, aut theologicae, et forent quattuor.
- Item. Quod neque virtus neque usus virtutis, videtur quia servitus Deo debita
 attenditur in omni virtute et opere virtutis. Sed talis est latria. Ergo latria in
 omnibus virtutibus et earum usibus attenditur. Sed quod in omnibus attenditur,
 25 nullum illorum est.

2 Scripturarum Sacrarum *MV* Sacrarum Scripturarum *W* 3–4 nomine Graece *VW*
 Graeco nomine *M* 4 qui *VW* quae *M* 8 ibi *MW* 2 *V* 9 facitque *VW* facit quod *M*
 Deos *MW om. V* 12 dicit *VW om. M* 13 non *MW om. V* Dei servitus *VW*
 servitus Dei *M* 15 exhibebant *MV* exhibeant *W* iterum *interlin. M* 17 quaeratur
VW quaeritur *M* 23 virtute *VW* veritate *M* 24 virtutibus *MW om. V* 25 illorum

¹ *De civit.* X, c. 1 (PL 41, 278; CSEL 40–1, 445; CCL 47, 272).

² *De civit.* X, c. 1 (PL 41, 279; CSEL 40–1, 447; CCL 47, 273).

³ Papias Vocabulista, *Vocabularium* (Venedig 1496, fol. 88 r).

⁴ Hugo de St. Victore, *De sacramentis Christianae fidei* l. 1, pars 12, c. 6 (PL 176, 353).

Quod non sit aliquid aliud, videtur quia nihil aliud nobis praecipitur nisi virtus et opus virtutis, sicut patet ex duobus praeceptis primis et ex hoc quod non praecipitur quod solius naturae est. Sed latría nobis praecipitur ex hoc quod habetur *Deut. 6*: „Dominum Deum tuum timebis et illi soli servies.“⁵

Contra. Quod sit virtus theologia, videtur per hoc quod habet obiectum Deum immediate. 30

Item. Quod sit fides, videtur per oppositum, quia ei opponitur idolatria quae est infidelitas. Ergo latría est fidelitas. Sed quid est hoc nisi fides?

Item. Videtur quod cardinalis aliqua, quia iustitia reddit unicuique quod suum est, ergo et Deo. Et hoc facit latría. 35

Quod sit usus virtutis, videtur per hoc quod usu virtutum meremur. Sed per latríam meremur.

Item. Si latría formaliter est servitus, et illa est usus sive actus. Ergo etc.

Item. Quod neutrum sit, sed proprie debitum, videtur per hoc quod unumquodque a suo formali denominandum est. Sed latría est servitus Deo debita, quia ad solum Deum colendum pertinens vel ordinata, ut dictum est supra. 40

Item. Reddendo quod ei debemus, digne servimus et eum debito modo veneramur et econverso. Ergo in reddendo debitum latríam solvimus, quare ipsa est debitum potius quam virtus vel usus virtutis.

Responsio. Distinguunt quidam⁶ quod latría aequivoce dicitur de virtute et usu virtutis, et ita dicitur habitus et actus, sed aequivoce. 45

Alii⁷ volunt quod neutro modo, sed quod ipsum debitum latría sit secundum quod huiusmodi.

Videtur autem mihi quod latría omnia tria simul dicit, et omnia tria de intellectu nominis sunt. Proprie tamen et principaliter atque formaliter dicitur latría usus virtutis, secundario autem et causaliter habitus virtutis, utrumque autem sub ratione debiti. Sicut enim in praecepto sunt opera virtutum principaliter, secundario autem habitus earum, quia sine habitu non est operatio, sic servitus principaliter et formaliter in actione consistit. Quia tamen actio virtuosa ab habitu virtutis procedit quae est sicut ars interior recte serviendi, ideo servitus 55

VW eorum *M* 26–27 nisi . . . et² *MW om. V* 28 non . . . quod² *MW om. V* 32
 ei *interlin. M* 34 aliqua *MW* aut *V* 36 virtutum *VW* virtutis *M* 37 meremur *MW*
 meremur ergo etc. *V* 38 formaliter est *MW* est formaliter *V* est usus *VW* usus est *M*
 42 Reddendo *VW* Reddendo Deo (*interlin.*) *M* eum *MW* cum *V* 44 vel usus
 virtutis *VW interlin. M* 45 aequivoce dicitur *MV* dicitur aequivoce *W* 50 Proprie
MW Proprie et *V* 55 quae *VW* quia *M* sicut *VW om. M* 59 sic *M* similiter *VW*

⁵ *Deut. 6, 13.*

⁶ Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 9 q.1 a.1 quaestiuncula 1 resp.

⁷ Secundum *Summam* Fratris Alexandri, l. 3 (ed. Ad Claras Aquas 1948, tom. 4, num. 287 ss., p. 439 ss.) latría pertinet ad primum praeceptum.

comprehendit habitum virtutis tamquam causam a qua procedit servitus formaliter dicta, quae est operatio virtutis. Et sicut in virtutibus nomen quod est operis formali praedicatione, attribuitur habitui praedicatione causali, ut cum credere dicitur fides et mori pro amicis caritas, sic in proposito. Servitus quae
60 est latría, formaliter est opus virtutis, causaliter vero virtus.

Verumtamen hoc attende quod, cum opus virtutis sit in praecepto principaliter et habitus secundario, ambo tamen deberentur etiam si numquam praeceperentur exteriori mandato, et hoc propter interiorē notitiā boni, quae semper homini intra proponitur. Nec est in eo defectus quin semper agnoscat et semper
65 gratiam suscipiat et habeat qua agnitum impleat. Secundum igitur quod in mandato sunt, sic ad oboedientiam spectant. Secundum quod in debito, sic ad latríam, et ideo latría est servitus Deo debita, id est opus virtutis vel usus formaliter et ipsa virtus simul causaliter, quae Deo debentur et secundum quod debentur; hoc est non secundum quod ex mandato virtuose vivitur, sed secundum
70 quod ex debito.

Unde simul homo iustus implet oboedientiam et solvit debitum. Nec mireris quod homini exteriori mandato praecipitur illud ad quod prius tenebatur ex interiori inspiratione quae est naturalis cognitio agendorum, quia hoc est divinae gratiae, ut homini non esset excusatio de negligentia, cum haberet et intra et
75 extra praeceptum recte vivendi.

Q. 27a

Si autem quaeris cuius virtutis usus est latría:

Responsio. Iustitita generalis est sive caritas, omnes in se complectens virtutes, et theologicas et consuetudinales. Unde Hugo non attribuit eam uni virtuti speciali, sed fidei quae per dilectionem operatur, in l. 1 *De sacramentis* p. 12, c. 6, ubi tractat primum mandatum legis, sic dicens: „Ipsū adorabís“, hoc
80 pertinet ad fidem; et „ei soli servies“, hoc pertinet ad operationem. Fides enim operans ex dilectione perfectum facit, quia nec opus sine fide, nec fides sine opere cui tempus suppetit, accepta est. Propterea adora recte credendo, servi bene operando.“⁸ Et Augustinus *Enchiridio* c. 2: „Si quaeris (...) quonam modo
85 colendus sit Deus, respondeo: fide, spe et caritate colendum esse Deum.“⁹ Nec hic excluduntur ceterae virtutes, quia ubi caritas, ibi omnes. Magis tamen describunt latríam per virtutes theologicas quam per alias, quia ipsae immediate ten-

63 exteriori MW ex interiori V	64 eo corr. ex Deo MVW	agnoscat VW
agnoscatur M	67 servitus Deo VW Deo servitus M	68 et ¹ MV et ideo W
debeantur VW deberentur M	69 ex W om. MV	68–69 quae VW quia M
quod M	74 et ¹ MV om. W	quia hoc VW
77 Responsio MVW haec virtus add. interlin. M	77–78 complectens virtutes VW virtutes complectens M	80 tractat M tractatur VW
83 servi MW sive V	84 Enchiridio MW in Enchiridio V	85 fide spe MW spe fide V
et VW om. M	86 tamen W enim V et M	86–87 describunt MW corrump. V
		88

⁸ *De sacramentis Christianae fidei* l. 1, pars 12, c. 6 (PL 176, 353).

⁹ *Enchiridion* cap. 1, num. 2 s. (PL 40, 231 s.; CCL 46, 49).

dunt in Deum, aliae mediante creatura, prout speciales virtutes sunt. Et sicut iam dictum est, latría est servitus Deo debita soli, et ideo immediate Deum respicit, ex quo patet quod opus virtutis, ut terminatur in proximo, non est pars latría, sed ut ultra respicit Deum et ut exhibetur Deo in proximo. Ipsi enim debemus primo et principaliter dilectionem proximi. 90

Ad primum ergo et secundum¹⁰ ex parte prima quaestionis patet quod non ostenditur nisi quod latría non est aliqua virtus specialis vel usus specialis virtutis, quod concedi debet. 95

Ad tertium¹¹ patet quod latría nihil aliud est nisi id quod nobis praecipitur, sed alio modo est latría quam ex ratione praecepti, scilicet ex ratione debiti. Unde bene conceditur quod latría non est aliud in re quam virtus generalis et usus eius, et hoc ipsum non secundum quemcumque modum est latría, sed ut debetur Deo soli. Unde fieret accidens sic arguendo: ‚Virtutes et usus earum praecipiuntur, sed latría est virtutes et earum usus, ergo latría est praeceptum‘. 100

Ad contraria patet.

Ad primum¹² quod latría continet in se virtutes theologicas et usus earum, sed non tantum. Quia quamvis latría respiciat immediate Deum, non excludit virtutes morales et usus earum quae nos dirigunt ad proximum. Non enim unde in proximo terminantur, pertinent ad latríam, sed unde tale obsequium Deo redditur in proximo. Vult enim Deus sibi servi et in se immediate per theologicas et in servis suis per morales, quod totum est latría. 105

Ad secundum¹³ dicendum quod est fides sive fidelitas dupliciter, scilicet in credendis, prout dicitur: ‚Iste credit mihi‘ et in agendis sive solvendis, prout dicitur: ‚Iste fuit mihi fidelis‘ vel: ‚Iste servavit mihi fidem‘. 110

Nota igitur quod idolatria proprie est infidelitas in solvendis, communiter in utrisque, et similiter per oppositum: Latría est fides vel fidelitas in agendis et solvendis proprie, communiter in utrisque, scilicet credendis et agendis. Et sic patet quomodo concedenda est haec ratio: ‚Idolatria est infidelitas, ergo latría 115

aliae *MV* aliae autem *W* 89 est¹ *VW* est quod *M* Deo debita soli *MW* soli Deo debita
V 93 ergo *VW* ergo dicendum *M* prima quaestionis patet *MW* quaestionis patet
prima *V* 95 concedi *MW* cedi *V* 96 nihil aliud est *MW om. V* id *MW* illud *V*
97 sed *MW* si *V* scilicet *VW* sed *M* 98 et *interlin. M* 100 debetur Deo
MW Deo debet *V* fieret *MW* fieri *V* arguendo *VW* argumentando *M* 101 et
interlin. M 102 contraria *MV* obiecta *W* 103 quod *VW* quia *M* 104 non² *MW*
non tamen *V* 105 proximum *MW* Christum *V* 106–107 Deo redditur *VW* redditur
Deo *M* 108 est latría *W* latría est *MV* 109 sive *interlin. M* 111 fuit mihi *MW*
mihi fuit *V* 114 proprie *VW* proprie et (*interlin.*) *M* 115 latría *MW* latría est *V*

¹⁰ Supra lin. 20; lin. 22.

¹¹ Supra lin. 26.

¹² Supra lin. 30.

¹³ Supra lin. 32.

fides vel fidelitas⁴. Non enim ita concedenda est quod fides vel fidelitas in conclusione stet tantum pro una virtutum theologicarum, sed quod comprehendit fidele obsequium Deo debitum per usum omnium virtutum.

120 Quod tertio¹⁴ obicit de iustitia, distinguendum est quod est iustitia virtus specialis et generalis. Illa quae specialis est, moralis virtus est et pars latrīae. Illa quae est generalis, complectitur omnes virtutes et totalem latrīam.

Quod postea ostendit¹⁵ quod latrīa est usus virtutis, concedendum est formali praedicatione.

125 Quod ultimo¹⁶ obicit de debito, non ostendit quod latrīa non sit virtus nec usus virtutis, nisi debitum de quo concludit, ostenderetur esse neque virtutem neque usum virtutis. Sed hoc satis concludit quod virtus et usus virtutis in ratione debiti considerando sunt latrīa et non alio modo proprie. Quod concedendum est ad praesens.

116 quod *MW om. V* 116–117 conclusione *VW* quaestione *M* 117 sed *M* sed secundum *W* secundum *V* 119 virtus *arg. W* 121 est generalis *W* generalis *V* generalis est *M* 122 Quod¹ *MW* Quod autem *V* 124 Quod¹ *MW* Quod autem *V* nec *MW* vel *V* 125 nisi *VW* nec *M* ostenderetur *VW* ostenditur dum (*interlin.*) *M* 128 est *MV om. W*

¹⁴ Supra lin. 34.

¹⁵ Supra lin. 36; lin. 38.

¹⁶ Supra lin. 39; lin. 42.

QUAESTIO 28

Consequenter quaeritur, cum omnis servitus ab aliquo fiat et latría sit servitus, 1 **Q. 28**
a quo debeatur. Sed hoc iam videtur determinatum per hoc quod dictum est,
quid sit. Si enim ista servitus sit ministerium per opera virtutum exhibitum, patet
quod non convenit latría nisi rationali creaturae. Huic concordat Augustinus
De trinitate l. 14, c. 1: „Hominis sapientia quae secundum Deum est, verus ac 5
praecipuus eius cultus est, quae uno nomine Graece theosebia appellatur.“¹ Sed
constat quod Dei cultus latría est, ut dicitur in litera dist. 5, c. 1², quare hominis
sapientia latría est. Idem vult Augustinus *Enchiridio* c. 1³, ubi docet quod Dei
cultus qui Graece dicitur theosebia, Latine vocatur sapientia vel pietas. Cum igitur
sapientia vel pietas soli rationali naturae inest, patet quod latría soli rationali 10
naturae inest. Huic etiam attestatur illa magistralis descriptio: „Latría est volun-
taria professio summae maiestatis.“⁴

Contra tamen videntur quaedam scripturae *Psalmi*: „Omnia serviunt tibi.“⁵
Omnia igitur reddunt Deo servitutem, sed non nisi quam debent. Omnia enim
debent Deo omne quod sunt vel possunt. Ergo per descriptionem supra positam 15
solvunt latríam.

Item. Si dicis quod reddunt servitutem, sed non ad cultum pertinentem,
contra: Canit Ecclesia: „Quem terra, pontus, aethera colunt, adorant, praedi-
cant“⁶ etc.

Responsio. Sicut servus proprie non dicitur nisi rationalis creatura, aliae 20
autem improprie et figurative, sic et servitus proprie exhibetur a rationali, ab
aliis autem improprie et figurative loquendo. Ubi autem proprie servitus est, ibi

1 quaeritur <i>interlin. M</i>	2 videtur <i>MW om. V</i>	6 Sed <i>interlin. M</i>	7–8 quare . . . 1
<i>MV om. W</i>	8 Idem <i>M</i> Item <i>V</i>	9 dicitur <i>MW om. V</i>	9–10 Cum . . . pietas <i>VW</i>
<i>marg. M</i>	10 vel <i>W</i> et <i>M</i> (?) <i>V</i>	naturae inest <i>W</i> inest naturae <i>M</i>	creaturae inest <i>V</i>
11 attestatur <i>MV</i>	testatur <i>W</i>	14 reddunt Deo <i>MW</i>	Deo reddunt <i>V</i>
15 supra positam	<i>MV</i> suppositam <i>W</i>	19 etc. <i>W om. MV</i>	20 servus <i>VW</i> servitus <i>M</i>
			proprie <i>VW om.</i>

¹ *De trin.* XIV, c. 1, num. 1 (PL 42, 1035; CCL 50A, 421).

² Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 9 (ed. Ad Claras Aquas 1916, tom. 2, c. 1, p. 591, num. 62).

³ Cf. *Enchiridion* cap. 1, num. 2 (PL 40, 231; CCL 46, 49).

⁴ Cf. Rolandus Cremonensis, *Summae* l. 3 (ed. Monumenta Bergomensia VII, Bergamo 1962, CCLXXI, p. 749, num. 21).

⁵ *Ps.* 118, 91.

⁶ Hymnus ad matut. fest. B.M.V. (*Brev. Rom.*).

propre latria. Illis enim proprie convenit latria, qui possunt idolatrare, quod non est nisi in rationalibus. Unde si quis velit contendere quod irrationalia exhibent
25 latriam, aut omnino improprie loquitur, aut falsum.

Ad hoc quod opponis quod colunt⁷, dicendum quod ita colunt irrationalia, id est venerantur, quomodo adorant et praedicant. Dicuntur enim adorare figurative, vel quia praestant nobis materiam adorandi, vel quia similitudinem quandam gerunt adorantium, dum instinctu naturali ei oboedienter obtemperant et
30 quasi quadam humilitate naturali se subiciunt. Similiter dicuntur praedicare vel laudare, vel quia ministrant nobis materiam praedicandi et laudandi, vel quia quasi verbo naturali per proprias formas et actiones Dei potentiam et sapientiam et bonitatem nuntiant.

Sed haec omnia non agunt nisi rationalia proprie. Adorant enim proprie qui
35 cognitae maiestati ex amore se subiciunt, et proprie praedicant vel laudant qui verbo interiori vel exteriori notam et amatam potentiam, sapientiam et bonitatem loquuntur. Eodem modo dicendum de veneratione et cultu.

Si quis opponit per illam *Glossam*⁸ super illud *Psalmi*: „Domine Deus meus, in te speravi“⁹, ubi dicitur quod Deus est omnium per creationem, „cui debetur
40 latria“, ex quo videtur quod Creatori unde talis est, debeatur, et ita cum omnium sit Creator, quod omnia ei debeant latriam:

Responsio. Non valet: „Si ei unde Creator est, debeatur latria, ergo creatura unde creatura eam debet“. Est enim latria quaedam nobilior servitus illa communi quam debent omnes creaturae unde creaturae sunt, et debetur a creatura
45 nobilissima, scilicet rationali. Unde multiplex debetur ei servitus, unde Creator est, secundum creaturae multiplicitatem.

Q. 28.1 Ex his patent quae solent quaeri, scilicet an persona divina alii personae exhibeat latriam. Et constat quod non, quia non est ibi servitus.

Q. 28.2 Item. An Deo exhibeatur a daemonibus. Et constat quod nec ab illis nec ab
50 aliquibus malis hominibus hic aut alibi, quamvis enim mali faciant nonnulla opera bonorum, quantum ad exteriorem apparentiam, non tamen quantum ad interiorem virtutem. Unde quantum ad exteriorem usum possunt Deum colere,

M 23 enim *VW* autem *M* 28 materiam *MW* naturam *V* 28–29 quandam gerunt
VW gerunt quandam (*interlin.*) *M* 30 se *VW* se ei *M* 31 materiam *MW* naturam *V*
33–37 nuntiant . . . bonitatem *MW om. V* 36 vel *VW* et *M* 37 loquuntur *MW*
loquitur *V* 38 opponit *W* opponat *M* apponat *V* super illud *MV om. W* 40 de-
beatur *VW* debeatur latria *M* 48 non est ibi *MW* ibi non est *V* 51 tamen *MW* tantum
V 52 virtutem *VW* veritatem *M* usum *MW om. V* 53 non² *marg. M* 54 ap-

⁷ Supra lin. 18.

⁸ *Glossa Lombardi* in locum sequentem (PL 191, 111 s.).

⁹ *Ps.* 7,2.

sed non quantum ad interiorem. Et ideo non simpliciter exhibent Deo patriam,
sed secundum quid et quoad apparentiam, non secundum veritatem.

Item. An angeli et omnino beati illam exhibeant. Et constat quod sic. Nec 55 **Q. 28.3**
solum illi, sed et omnes iusti, sed viatores minus perfecte, beati complete.

parentiam *MV* apparentiam et *W* veritatem *MW* virtutem *V* 55 Nec *MW* Non *V*
56 et *MW om. V*

QUAESTIO 29

Q. 29 1 Sequitur videre de ultima parte definitionis, scilicet cui debetur latria. Dicitur enim quod soli Deo, scilicet Creatori, ubi primo occurrit dubitatio de humanitate Salvatoris.¹

Ex praedictis enim videtur quod ei non debeatur latria, cum ipsa non sit Deus
5 neque Creator.

Item. Soli illi debetur latria cui sacrificandum est. Sed non est sacrificandum illi humanitati. Maior est communis suppositio. Minor patet per Augustinum *De Civitate Dei* l. 10, c. 32: „Christus Jesus, cum in forma Dei sacrificium cum Patre sumat, cum quo et unus est Deus, tamen in forma servi sacrificium maluit
10 esse quam sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturae. Per hoc et sacerdos est ipse offerens, ipse et oblatio.“²

Item. Christus secundum hominem oravit, *Luc. 6*.³ Sed cuius est orare, ipsius est et adorare. Ergo Christi secundum hominem est adorare. Sed non est eiusdem adorare et adorari secundum idem genus adorationis, quia unum illorum est
15 indigentis salvatione et reliquum est Salvatoris. Ergo non est Christi secundum hominem adorari, sed illius est adorari cui debetur latria, ergo etc.

Item. Per supra positam *Glossam* super illud *Psalmi*: „Domine Deus meus, in te speravi“⁴ videtur quod soli Creatori unde Creator est, debeatur latria. Sed humanitas Christi non est Creator.

20 Item. *Glossa* super illud *Psalmi*: „Adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est“⁵: Caro de carne Mariae assumpta a Verbo Dei „sine impietate a nobis adoratur (. . .) Non illa, dico, adoratione quae latria est, quae soli Creatori debetur, sed illa quae in dulia dignior est. Dulia enim est adoratio quae etiam

1 definitionis <i>VW</i> distinctionis <i>M</i>	4 debeatur <i>VW</i> debetur <i>M</i>	5 neque <i>MW</i> nec <i>V</i>
6 illi debetur <i>MW</i> debetur illi <i>V</i>	8 l. <i>MV om. W</i>	9 quo et <i>interlin. M</i> ta-
men <i>MW om. V</i>	10 hac <i>MW om. V</i>	11 ipse et <i>MW</i> et ipsa <i>V</i>
12 ipsius <i>MW</i> eius	13 et <i>MV om. W</i>	14 quia <i>VW</i> quoniam <i>M</i>
15 est ² <i>W</i> est	16 illius <i>MW</i> filius <i>V</i>	17 supra positam <i>MV</i> suppositam <i>W</i>
17-18	18 debeatur <i>MW</i> debetur <i>V</i>	19 Christi <i>MW om. V</i>
in te speravi <i>MW</i> etc. <i>V</i>	20	21 Item <i>MW</i> Item in <i>V</i>
23 enim est <i>VW</i> est enim <i>M</i>	etiam <i>interlin. M</i>	25 soli <i>VW</i>

¹ Cf. A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* II, 2, Regensburg 1954, 160–169.

² *De civit.* X, c. 20 (PL 41, 298; CSEL 40–1, 480 s.; CCL 47, 294.).

³ Cf. *Luc. 6, 12*.

⁴ Cf. supra Q. 28 n. 8 s.

⁵ *Ps. 98, 5*.

creaturae exhibetur, quae duas habet species: unam quae indifferenter omnibus, alteram quae soli humanitati Christi exhibetur.⁶ 25

Contra. Per auctoritatem Damasceni⁷ et Augustini⁸ in litera⁹ et iterum: Quod vere praedicatur de persona, praedicatur et de natura, cuius est illa persona suppositum. Quia si Petrus sanus est, et homo sanus est, ergo pari ratione si Christus adorabilis est latría ratione Verbi, et natura humana adorabilis est latría, cuius Christus est suppositum. 30

Responsio. Distinguendum quod humanitas Christi potest considerari dupliciter, scilicet per se et secundum se, vel cum Verbo cui unitur et secundum quod unitur. Primo modo non debetur ei latría aliquo modo, sed dulia. Secundo modo aliquo modo debetur.

Latriam enim deberi alicui est dupliciter, scilicet per se et propter se, vel cum alio et propter aliud, et hoc est per accidens. Primo istorum modorum debetur soli Creatori, secundo modo humanitati Christi et aliis etiam, si qua sunt adiacentia deitati, secundum quod dicit Damascenus, c. 84 bene ante finem: „Omnia quae Deo adiacent, adoramus ipsi reverentiam afferentes.“¹⁰ Haec videtur sententia Magistri et Augustini¹¹ in litera, dist. 9.¹² 40

Exemplum Augustini ibidem est quod adorans regem indutum vel ornatum, regem adorat per se et regalia insignia per accidens. Exemplum etiam Damasceni in litera, quod laesus a carbone, ab igne per se laeditur, a ligno per accidens.

Item. Aliud exemplum eiusdem, c. 84 post medium, cum adoramus crucem Christi, materialem formam crucis per se veneramus, materiam autem per accidens. Unde forma illa sublata non adoramus remanentem materiam. Damascenus 45

om. M	26 auctoritatem MV auctorum W	et iterum VW item M	27 et VW om.
M	illa persona VW persona illa M	31 Distinguendum MW Distinguendum est V	
	32 scilicet MW scilicet vel V	et ¹ MW vel V	35 deberi alicui MV alicui deberi
W	scilicet MW scilicet vel V	38 deitati secundum MW divinitatis V	c. MV om.
W	39 afferentes VW offerentes M	41 Augustini MW autem V	ibidem VW om.
M	43 litera MW litera est V	44 medium MV modum W	47 Materia corr. ex ma-

⁶ Glossa Lombardi in hunc locum (PL 191, 895).

⁷ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 52 (ed. E.M. Buytaert, p. 196, lin. 23 – p. 197, lin. 39).

⁸ Cf. *Sermones* sermo 246, num. 5, inter opera Augustini, (PL 39, 2200). *Enarrationes in Ps.* ps. 98, num. 9 (PL 37, 1264; CCL 39, 1385).

⁹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 9 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. unicum, p. 70 s., num. 4 s.).

¹⁰ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 84 (ed. E.M. Buytaert, p. 303, lin. 75 s.).

¹¹ Cf. supra n. 8.

¹² Cf. supra n. 9.

ibidem: „Materia ex qua typus crucis consistit, et si aurum vel lapides preciosi fuerint, post typi, si contigerit, dissolutionem non adorandum.“¹³

Patet igitur quod humanitati Christi per se et propter se debetur dulia, cum
50 Verbo et propter Verbum latria, sed hoc non est nisi per accidens, per se autem soli Deo Creatori.

Ad primum¹⁴ igitur dicendum quod soli Deo debetur per se, tamen humanitati Christi per accidens.

Ad secundum¹⁵ dicendum quod illi soli per se debetur latria cui sacrifican-
55 dum est, alii tamen bene per accidens.

Ad tertium¹⁶ dicunt aliqui¹⁷ quod Christus secundum hominem non adora-
vit, et cum vis probare quod immo per hoc quod ipse oravit, dicunt quod non
oravit vere sed figurative. Hoc est, dedit nobis exemplum orandi et nostram in-
duens personam hoc fecit, et hoc dicunt per Damascenum, c. 68, dicentem quod
60 „oratio est ascensus intellectus in Deum vel petitio decentium a Deo“,¹⁸ quae
non conveniunt animae Christi, quia ipsa semper fuit Deo unita et potuit quae
voluit. Sed hoc fecit, ut ibi dicit Damascenus, „nostram propriam faciens perso-
nam et formans in se ipso quod nostrum est, et subscriptio nobis fiens et docens
nos a Deo Patre petere et ad ipsum extendi“¹⁹ vel respicere.

65 Sed quaero, quomodo docuit nos orare, id est ascendere per intellectum in
Deum vel decentia petere, si ipse enim haec non vere fuit faciens? Nescio. Ideo
aestimo quod vere oravit eius anima et petivit et ascendit in Deum, sed aliter
quam nos.

Sicut enim beati orant pro nobis merito et affectu, ut docetur infra l. 4,
70 dist. 45 versus finem²⁰, sic et anima Christi viatoris merito oravit, dum merita
sua electos iuverunt affectu, dum desiderabat et petebat eorum salutem, quorum

teriam *MVW* 48 non *VW* non est *M* 49 igitur *MW* ergo *V* 52–53 tamen huma-
nitati *VW* humanitati tamen *M* 56 tertium *VW* tertium tamen *M* 57 quod³ *MW*
quod ipse *V* 60 est *interlin.* *M* ascensus *VW* assensus *M* 61 ipsa semper *VW*
ipsa est semper et *M* 63 subscriptio *VW* superscriptio *M* 65 id est *interlin.* *M om.*
VW 66 si *M om.* *VW* enim *VW om.* *M* non vere *MV* vere non *W* 69 docetur
MW corrump. *V* 71 iuverunt *MW* viverunt *V* 73 affectu *interlin.* *M* 73–74

¹³ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 84 (ed. E.M. Buytaert, p. 303, lin. 73–75).

¹⁴ Supra lin. 4.

¹⁵ Supra lin. 6.

¹⁶ Supra lin. 12.

¹⁷ Cf. *Summa* Fratris Alexandri, l. 3 (ed. Ad Claras Aquas 1948, tom. 4, num. 127, 4 et ad 4, p. 180).

¹⁸ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 68 (ed. E.M. Buytaert, p. 267, lin. 3 s.).

¹⁹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 68 (ed. E.M. Buytaert, p. 267, lin. 7–10).

²⁰ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* IV, dist. 45 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 6, p. 527 ss.).

tamen salutem vidit Deum velle, et ut idem peteret ipsa et vellet. Nos autem
petimus et desideramus quod nescimus Deum velle, et affectu ad ipsum ascendi-
mus cum quo non semper, ut ita dicam, sumus. Eius autem ascensus in Deum ad
petendum decentia non fuit ascensus ad illum cum quo non erat, sed conversio 75
contemplationis et desiderii specialiter et intende ad bonum electorum Deo ac-
ceptum, sicut et modo beati qui Verbo fruuntur, nunc plus ad unum, nunc plus
ad aliud dirigunt contemplationem et affectionem.

Potest autem, ut mihi videtur, faciliter responderi sic quod adoratio latrialis
activa bene potest illi deberi per accidens, cui tamen per se debetur, ut adoret 80
illum cui per se debetur illa adoratio; ut aliquem venerari amicum regis per ac-
cidens propter regem, cuius tamen venerari est ulterius regem venerari per se,
quia servus est regis, cui autem non est ipsum venerari propter se, quia ipse forte
conservus tuus est vel inferior te.

Ad quartum²¹ patet ex dictis. 85

Ad ultimum²² dicendum quod illa *Glossa*²³ ibi loquitur de carne Christi se-
cundum se, ut consideratur praeter unionem et de veneratione quae ei debetur
per se et propter se, sed non excludit quin adoretur una adoratione latrili cum
Verbo, et ita latrilia per accidens, sicut patet ex sequentibus eiusdem *Glossae* quae
ponuntur in ultima auctoritate Augustini²⁴, dist. 9 in fine.²⁵ 90

Ad rationem in oppositum²⁶, quia videtur velle quod latrilia per se conveniat
naturae humanae, dicendum quod natura potest designari concernendo suppositum
suum vel abstrahendo. Primo modo verum est, quia si Petrus est sanus, et
homo. Secundo modo per accidens veritatem habet tantum, quia non sequitur,
si Petrus sit sanus, quod humana natura sit sana, nisi per accidens, scilicet secun- 95
dum quod est in Petro.

Eodem modo in proposito; magis tamen per accidens, quia suppositum et
natura non sunt hic res eiusdem generis, sicut Petrus et homo vel humana natura.

ascendimus *M* contendimus *V* conscendimus *W* 75 decentia *M* etc. *VW* 76 et² *VW*
om. M 78 aliud *MW* alium *V* et *interlin. M* 79 faciliter *VW* facilius *M* 80
per se debetur *MW* debetur per se *V* adoret *W* adoraret *MV* 81 aliquem *MW* ali-
quando *V* 81–82 per² . . . regem¹ *VW* propter regem per accidens *M* 82–83 per
. . . venerari *MW om. V* 82–83 se quia *interlin. M* 83 cui autem *W* quare *M* 84
vel *VW* vel forte *M* te *MVW* Et ut breviter dicatur: idem potest esse qui adorat et qui
adoratur secundum diversas rationes, scilicet per se et per accidens. *add. marg. M* 88 una
VW unica *M* adoratione *MW* oratione *V* 92 natura *VW* natura humana *M* 94 Se-
cundo *M* Si secundo *VW* 97 tamen *VW* tantum *M* et *VW* vel *M* 98 vel *VW* et *M*

²¹ Supra lin. 17.

²² Supra lin. 20.

²³ Cf. supra n. 6.

²⁴ Cf. *Enarrationes in Ps.* ps. 98, num. 9 (PL 37, 1264; CCL 39, 1385).

²⁵ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 9 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. unicum, p. 71, num. 6).

²⁶ Supra lin. 26.

Unde quando dicitur quod ille homo vel Christus adorabilis est latría, hoc per
100 se convenit ratione personae, sed per accidens ratione naturae.

Vel potest dici ad primam propositionem quod ipsa est vera, ubi suppositum
et natura sunt unigenae et non aliter.

Q. 29.1

Sed iam quaeritur, cum Christo secundum Deum debeatur latría et secundum
hominem dúlia, cum sola latría debeatur Patri vel Spiritui Sancto, videtur quod
105 maior honor debeatur Filio quam Patri vel Spiritui Sancto. Et sic videtur deroga-
tum esse illis, quia tres personae aequales sunt.

Responsio. Potest dici quod non maior honor debetur vel exhibetur Filio
propter humanitatem quam Patri vel Spiritui Sancto, sed nec multiplicior, sed
idem et aequalis, forte multipliciori ratione. Christus enim cum sit Verbum et
110 homo, ratione Verbi nulla diversitas est in honorando ipsum et Patrem et Spiritu-
m Sanctum.

Ratione ergo humanitatis erit diversitas, si qua erit, sed humanitas considerari
potest in se praeter omnem unionem cum Verbo, vel ut concernens Verbum et
ei unita.

115 Primo modo honor eius non magis pertinet ad unam personam divinam quam
ad aliam, sicut nec alterius sancti quem honoras. Secundo modo quadam speciali
ratione pertinet honor eius ad Verbum, et tamen totus ille honor aequaliter
totius Trinitatis est. Quantum enim honorandus est Filius quia homo, tantum
Pater, tantum et Spiritus Sanctus, quia ipse idem Filius est homo, et idem honor
120 qui Filio quia ipse est homo, debetur et toti Trinitati, quia ipse Filius est homo.

Tamen quia homo unitus est Verbo, non Patri vel Spiritui Sancto, ideo ad
totam Trinitatem pertinet ut ad causam et auctorem, ad Filium autem ut ad
obiectum. Unde honor idem et aequalis tribus exhibetur, sed relatio huius hono-
ris ad Filium est multiplicior quam ad alias personas.

125 Exemplum. Ecce duo amici vel tres pariter dilecti et pariter diligendi ad te
veniunt et habent servum communem quem de communi sua voluntate decreve-
runt intendere uni illorum ad communem omnium honorem. Accipis eos cum
servo et honoras amicos communi et pari honore, suscipis et servum et ei debi-
tum honorem impendis secundum gradum suum.

99 quod *VW om. M* ille . . . est *MW* Christus vel ille homo est adorabilis *V*
latría *VW* adoratione latría *M* 105 debeatur *VW* exhibetur *M* vel *VW* et *M* Et
VW om. M 106 esse illis *VW* illis esse *M* 107 vel exhibetur *VW om. M* 110 in
interlin. V et² *MV* et Filium et *W* 112 Ratione *W interlin. M* Responsione *V*
112–113 considerari potest *MW* potest considerari *V* 114 ei *interlin. M* 116 speciali
VW spirituali *M* 117 honor eius *VW* eius honor *M* tamen *MW* non *V* 119 tan-
tum et *VW prob. del. M* ipse idem *MW* idem ipse *V* honor *VW* homo *M* 120 qui
MW quia *V* quia¹ *MW* qui *V* est¹ *MW om. V* et *interlin. M* 121 Tamen *VW*
Tum *M* non *W* vel *V* nec *M* vel *VW* nec *M* 122 auctorem *MW* auctoritatem *V*
125 Exemplum *marg. M* et pariter diligendi *MW om. V* 126 communi sua
voluntate *VW* voluntate sua communi *M* 126–127 decreverunt *MV om. W* 131

Dum igitur communem servum honoras, omnes in servo honoras. Tamen iste honor servo impensus multiplicius refertur ad unum quam ad alios, sicut patet. Omnibus igitur in se aequalis honor exhibetur, omnibus etiam in servo aequalis et idem, sed secundum rationem multipliciorem respicit honor in servo exhibitus unum quam alios. Nec in hoc derogatur Patri vel Spiritui Sancto, sed magis in hoc ipso honorabiliores sunt, sicut humiliatio usque ad carnem non derogavit in aliquo Dei Filio, sed magis, ut ita dicam, honorabiliorem fecit, praecipue quoad honorantes.

Si quis quaerit de partibus humanitatis Christi, an debeatur eis latria: Q. 29.2

Respondendum quod immo per accidens, sicut dictum est. Universaliter enim omni parti veritatis illius hominis assumpti debetur in unionem et propter unionem cum Verbo, sed non per se. Verumtamen sicut est in partibus illis prius et posterius natura, sic in ista veneratione latriali accidentaliter est prius et posterius et plus et minus per respectum ad ipsa venerata.

alios *VW* omnes *M* 133 sed *MW om. V* | in servo *W* servo *M* in suo *V* 134 vel *VW* et *M* 136 honorabiliorem *MV* honorabilem *W* 138 debeatur eis *VW* eis debeatur *M* 140 illius *VW* ipsius *M* 141 sed *interlin. M* illis *MW* illius *V* 142 veneratione *MW* venerabili *V* 143 et¹ *VW om. M* plus et *interlin. M*

QUAESTIO 30

Q. 30 1 Deinde quaeritur de imagine Christi hominis. Ipsa enim honoranda est et adoranda, ut dicit Damascenus, in principio c. 89.¹ Nec mirum, quia si imagines aliorum sanctorum honorandae sunt dicente Damasceno, c. 88 post medium: „Titulos eis erigamus et visibiles imagines“², multo fortius imago Christi hominis.

Item. Damascenus, c. 89 in principio: „Ut ait magnus in divinis Basilius, imaginis honor ad prototypum pervenit, id est ad exemplar“.³ Cum ergo exemplar, scilicet humanitas illa, sit honoranda et adoranda, et ipsius imago.

Sed quaeritur qua veneratione.

10 Quod non latria videtur, quia per supra habitam descriptionem illa debetur soli Creatori.

Item. Haec imago non est Deo unita, sed nec Deum repraesentans, sed solum hominem, ergo non attingit significatio eius ad Deum, ergo etc.

Contra. Quod est signum unius per se, potest esse signum alterius consequenter, ut scriptura quae est signum intellectus primo, est consequenter signum rei. Ergo similiter hic: Quod est signum Christi hominis primo, potest consequenter esse signum divinitatis. Ergo si adoratur dulia, quia significat illum hominem, et latria, quia Deum.

20 Si dicis quod nequit esse signum Dei, quia non est Dei figura, contra: Aliter potest designare quam figura corporali. Signum enim est quod se offert sensui et aliud derelinquit intellectui.

Item. Si humanitati Christi uno modo dulia debetur et alio modo latria et imago Christi hominis ratione illius humanitatis veneranda est, et eadem veneratione. Ergo videtur quod uno modo veneranda sit latria et alio modo dulia.

1–2 honoranda . . . adoranda *VW* veneranda et adoranda est *M* 2 c. *MW om. V* quia *MW* quod *V* 4 eis *interlin. M* 7 Cum ergo exemplar *VW exp. M* exemplar² *W* exemplar sit *V* 8 illa *MV om. W* sit *MW om. V* et² *VW* et est *M* 13 attingit *interlin. M* significatio eius *MW* signatio eiusdem *V* 14–15 consequenter *interlin. M* 15 consequenter *interlin. M* 16 est *VW om. M* primo *interlin. M* 16–17 potest consequenter esse *W* consequenter (*interlin.*) potest esse *M* potest esse consequenter *V* 17 divinitatis *MW* deitatis *V* quia *interlin. M* significat *VW* signat *M* 18 quia Deum *MW* quod signat Deum *V* 19 Si *MW* Sed *V* 21 intellectui *VW* in intellectu *M* 22 Si *interlin. M* 24 modo² *MW om. V* 27 latria *MW* latria est *V*

¹ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 (ed. E.M. Buytaert, p. 330, lin. 3 s.).

² Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 88 (ed. E.M. Buytaert, p. 329, lin. 67 s.).

³ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 (ed. E.M. Buytaert, p. 331, lin. 9 s.).

Responsio. Concedo ultimum. Si enim accipiat ut repraesentativa humani- 25
tatis absolute, veneranda est dulia. Si ut repraesentativa humanitatis unitae
secundum quod huiusmodi, latría. Sed cum humanitati Christi dulia per se offe-
ratur et latría per accidens, utraque per accidens imagini. Et ratio est, quia sicut
humanitatem Christi dulia veneramur ut obiectum, latría ut obiecto latríae uni- 30
tum, sic imaginem neque latría neque dulia veneramur ut principale obiectum,
sed ut utriusque obiecti signum.

Ad primum contra⁴ patet per praehabitam distinctionem de per se et per
accidens. Magis tamen per accidens et aliter exhibetur latría imagini et humani-
tati, quia illi ut signo uniti principali obiecto latríae, huic ut unito realiter eidem
obiecto principali. 35

Ad secundum⁵ dicendum quod aliter significat imago humanitatem et aliter
Verbum: illam primo et immediate et per artificialem similitudinem in figura,
istud secundo et mediate et per subintellectum unionis primi significati cum
Verbo. Nihilominus tamen utrumque designat.

humanitati *MW* hoc nomen *V* per *VW om. M* 29 latría . . . latríae *MW om. V*
30 neque¹ *VW nec M* neque² *VW nec M* 32 praehabitam *MW* habitam *V*
distinctionem *MW corrup. V* 33 et² *VW* quod *interlin. M* 34 quia *MW* quam *V*
uniti *VW* unito *M* eidem *MW om. V* 36 significat *MW* signat *V* 37 et²
MW om. V 38 et¹ *interlin. M* significati *MW* signati *V*

⁴Supra lin. 10.

⁵Supra lin. 12.

QUAESTIO 31

Q. 31 1 Deinde quaeritur de cruce Christi, et loquor de illa vera in qua Salvator passus est. Haec enim adoranda est secundum Damascenum, c. 84 post medium: „Ipsam pretiosum lignum ut vere venerabile, in quo Christus se ipsum pro nobis in hostiam obtulit, ut sanctificatum tactu sancti corporis et sanguinis decenter
5 adorandum.“¹

Quaeritur igitur an latrīa, an dulia, an aliter.

Quod dulia et latrīa videtur, quia si magis est tactu Christi sanctificari quam ipsum arte sculptoria imaginari et imago Christi artificialis adoratur latrīa et dulia, multo fortius et crux vera Christi.

10 Item. Haec fuit instrumentum operativum nostrae salutis sive in nostra salute. Non sic illa imago. Ergo etc.

Contra. Nec est Creator nec rationalis creatura nec alterutriusque signum, quia neutrum figurat.

15 Item. Si propter tactum sic adoranda est crux, ergo et lancea, clavi, flagellum et alia huiusmodi dominicae passionis instrumenta. Quod si non est verum, videtur quod neque latrīa neque dulia sit illa crux veneranda.

Item. Adoratio supponitur habere in se testimonium virtutis et desiderium complacentiae illius qui adoratur. Sed tam latrīa quam dulia quaedam adoratio est. Ergo utraque importat testimonium virtutis et desiderium complacentiae
20 illius qui adoratur. Sed nemo desiderat cruci placere nec ei testimonium virtutis exhibere, cum sit res non viva. Ergo etc.

Responsio. Dupliciter exhibetur veneratio vel honor. Uno modo ad usus et gestus reverentiam tantum, alio modo non solum ad haec, sed et in signum virtutis et desiderium complacentiae eius cui exhibetur.

25 Primo modo dicitur honoratio vel veneratio communiter et exhibetur sacramentis et rebus sacramentalibus et omnibus rebus quae mancipantur sacris usu-

1 illa vera <i>VW</i> vera illa cruce <i>M</i>	2 est ² <i>interlin.</i> <i>M</i>	medium <i>VW</i> medium dicentem
(<i>interlin.</i>) <i>M</i>	3 pro <i>interlin.</i> <i>V</i>	4 in hostiam obtulit <i>VW</i> obtulit in hostiam <i>M</i>
crux vera Christi <i>MW</i> vera Christi crux <i>V</i>	10 fuit <i>interlin.</i> <i>M</i>	12 Nec ¹ <i>MW</i> Non <i>V</i>
alterutriusque <i>W</i> alterius <i>MV</i>	13 figurat <i>VW</i> significat <i>M</i>	14 lancea <i>MV</i>
lancea et <i>W</i>	clavi <i>MW</i> tam <i>V</i>	16 sit . . . veneranda <i>VW</i> veneranda sit illa crux <i>M</i>
17 habere in se <i>MW</i> in se habere <i>V</i>	18 complacentiae <i>MW</i> placentiae <i>V</i>	23 et
<i>VW</i> etiam <i>M</i>	25 honoratio vel veneratio <i>VW</i> veneratio vel honoratio <i>M</i>	et <i>W interlin.</i> <i>M</i> etiam <i>V</i>
26 quae <i>VW</i> qua <i>M</i>	mancipantur <i>MW</i> mancipentur <i>V</i>	28 modo

¹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 84 (ed. E.M. Buytaert, p. 302, lin. 52–54).

bus, et haec debetur cruci et imaginibus omnibus in Ecclesia habitis.

Secundo modo dicitur proprie adoratio, et est dulia vel latria. Sed haec exhibetur alicui dupliciter, scilicet per se et sicut principali obiecto, vel per acci-
dens et tamquam obiecto secundario vel signo. Primo istorum modorum non ex- 30
hibetur nisi rei rationali, secundo bene exhibetur irrationali.

Et hinc patet responsio ad ultimum obiectum.²

Concedendum igitur quod cruci Christi debetur et communis veneratio cum
omnibus sacris et iuxta Damascenum adoratio, et hoc tam duliae quam latriae,
et hoc quia iuxta Damascenum sanctificata est sanctissimo tactu Christi et san- 35
guinis sui cui utraque debetur.³

Ad primum contra⁴ dicendum quod non est signum per figurationem corpo-
ralem, sicut statua Herculis, sed est signum per significantiae convenientiam qua
signum repraesentat se sensui et aliud derelinquit intellectui. Est enim signum
passionis Christi, quia et instrumentum, et per consequens Christi passi. Et quia 40
ipse Deus et Dominus est omnium, inducit nos visio crucis eius in passionis
memoriam et deitatem atque humanitatem passi. Et sic ipsam crucem adoramus
per accidens tam latria quam dulia in ratione scilicet signi et etiam in ratione
instrumenti sanctificati.

Ad secundum⁵ concedo quod et clavi et lancea et corona et huiusmodi domi- 45
nicae passionis instrumenta adoranda sunt utroque modo per accidens, ut dictum
est. Unde Damascenus, 84 c. post medium: „(. . .) decenter adorandum clavos,
lanceam, indumenta et sacra Domini tabernacula quae sunt praesepe, spelunca,
Golgatha, sepulcrum, Sion, ecclesiarum arx.“⁶ Et ad hoc adducit illud *Psalmi*:
„Ingrediamur in tabernaculum eius, adorabimus in loco ubi steterunt pedes eius.“⁷ 50

Ad tertium⁸ patet ex habitis.

<i>VW om. M</i>	haec <i>VW</i> hoc <i>M</i>	29 alicui dupliciter <i>MV</i> dupliciter alicui <i>W</i>	31 rei
<i>interlin. M</i>	35 et hoc quia <i>MW</i> ad hoc quod <i>V</i>	37 contra <i>interlin. M</i>	figurationem
<i>MW</i>	configurationem <i>V</i>	38 significantiae <i>VW</i> significantem <i>M</i>	qua <i>VW</i> quod <i>M</i>
	39 derelinquit <i>VW</i> derelinquitur <i>M</i>	40 et ¹ <i>VW om. M</i>	passi <i>MW</i> passionem
<i>V</i>	42 deitatem <i>MW</i> divinitatem <i>V</i>	Et ² <i>VW corrupt. M</i>	crucem <i>MW om. V</i>
	43 latria quam dulia <i>VW</i> dulia quam latria <i>M</i>	scilicet signi <i>VW</i> insigni <i>M</i>	
etiam <i>VW om. M</i>	45 et ¹ <i>VW om. M</i>	45–46 dominicae passionis <i>MW</i> passionis do-	
minicae <i>V</i>	46 adoranda sunt <i>VW</i> sunt adoranda <i>M</i>	48 lanceam <i>VW</i> lanceam et <i>M</i>	
	49 adducit <i>MV</i> inducit <i>W</i>	50 eius ¹ <i>MV om. W</i>	51 habitis <i>W</i> prae habitis <i>M</i>

² Supra lin. 17.

³ Cf. supra n. 1.

⁴ Supra lin. 12.

⁵ Supra lin. 14.

⁶ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 84 (ed. E.M. Buytaert, p. 302, lin. 54–57).

⁷ Ps. 131, 7.

⁸ Supra lin. 17.

Q. 31.1

Sed modo incidunt quaestiones.

Una, cum imago Christi hominis adoranda sit propter configurationem, ut videtur, et crux, lancea et alia instrumenta Dominicae passionis propter attactus sanctificationem: utrum horum magis?

Q. 31.2

Alia, cum omnia Dominicae passionis instrumenta sint a tactu suo sanctificata vel fere, quare adoratur magis lignum cruci illi configuratum vel alia materia, quam alia materia alii instrumento illius passionis configurata?

Quod enim ita sit, docet Damascenus, c. 84 post medium, sed non dicit quare sic. „Adoramus autem et typum preciosae crucis, et si ex alia materia facta est, non materiam honorantes, sed typum.“⁹ Nec oportet hic quaerere qua veneratione adoretur talis crux, cum satis pateat per ea quae dicta sunt de vera cruce.

Q. 31.3

Tertia quaestio, cum Christus sit Deus et homo et illud quod est imago eius secundum hominem, adoretur latria, etsi per accidens, quare non similiter illud quod est eius imago secundum Deum?

Multo magis enim videtur sic esse debere: tum quia deitati per se debetur latria et humanitati solum per accidens, quare multo fortius imagini deitatis debetur latria quam humanitatis; tum quia imago deitatis res viva est et intellectiva, scilicet rationalis creatura, imago humanitatis res mortua, ut metallum vel lignum vel lapis.

Item. Saltem boni qui sunt Christi membra, videntur sic adorandi, cum unica adoratione adorandum sit caput et totum corpus sive omnia membra.

Item. Saltem gloriosa Virgo <videtur sic adoranda> de qua Damascenus, c. 89 post medium: „Honor qui ad ipsam est, ad ipsum qui ex ea incarnatus est, reducitur.“¹⁰ Sed constat quod honor incarnati est latria.

Q. 31.4

Quarta quaestio, cum debeatur alicui per se, aliis per accidens, quae sunt illa universaliter quibus per accidens et quare et quo ordine?

praedictis *V* 53 configurationem *VW* figurationem *M* 54 alia . . . passionis *MW* alia huiusmodi passionis instrumenta *V* 54–55 attactus sanctificationem *VW* tactus significationem *M* 55 utrum *MW* utrumque *V* 56 sint *VW* sunt *M* 56–57 sanctificata *VW* significata *M* 57 magis *MW* *om.* *V* 60 si *MW* ut *V* 61 hic *VW* sic *M* 61–62 veneratione adoretur *W* adoratione veneretur *V* veneratione sic adoretur *M* 62 pateat *VW* patet *M* vera cruce *VW* veneratione *M* 63 quaestio *W* quaestio est *V* *om.* *M* sit *MV* sit et *W* 64 illud *VW* *om.* *M* 66 magis enim *MV* enim magis *W* 68 humanitatis *MV* humanitati *W* imago deitatis *MW* primo divinitatis *V* viva *MW* una *V* est *VW* *om.* *M* 69 imago *MV* imago autem *W* 71 Christi membra *VW* membra Christi *M* 73 qua *MW* qua dicit *V* 74 qui² *MW* *om.* *V* 76 Quarta quaestio *W* Quarta quaestio est *V* Responsio (*interlin.*) *M* aliis *VW* aliis autem *M* 76–77 quae . . . accidens *MV* *om.* *W* 77 et quare *MW* *om.* *V* 78 Quinta quaestio *W*

⁹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 84 (ed. E.M. Buytaert, p. 302, lin. 64 s.).

¹⁰ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 (ed. E.M. Buytaert, p. 333, lin. 51 s.).

Quinta quaestio, quomodo adorantur imagines in tempore gratiae quae in Veteri Testamento prohibebantur adorari, ut habetur *Ex. 20*: „Non facies tibi sculptile neque omnem similitudinem quae est in caelo desuper et in terra deorum“¹¹, et *Deut. 4*: „Non faciatis vobis sculptam similitudinem aut imaginem masculi aut feminae.“¹²

Quomodo enim dispensavit homo prohibente Deo?

Ad primam¹³ dicendum quod, sicut magis sanctificat hominem unio deitatis quam aliqua humana benedictio, sic attactus Christi magis sanctificat quamcumque creaturam quam tangit, quam humana institutio. Et ideo videtur quod essentialius vel magis debeatur adoratio cruci Christi quam imagini. Imago enim hoc habet ex humana institutione et sanctificatione, crux autem ex contactu dominicae carnis et sanguinis. Unde etiam si numquam institutum esset adorari imaginem Christi, nihilominus adorabilia essent dominicae passionis instrumenta et adorata.

Item. Tolle figuram imaginis, et non adoras materiam. Sed tolle formam crucis illius, et adoras materiam.

Ad secundam¹⁴, quia institutum est ab Ecclesia crucem dominicam in alia materia configurari et a fidelibus adorari et non sic de aliis, ideo aestimo quod ita sit. Causa autem institutionis potest esse duplex: una, quia crux fuit principale instrumentum in hac passione et tactu totius corporis sanctificatum, cetera vero appendicia vel adnexa et tactu tantummodo aliquarum partium sanctificata; alia, quia crux quodammodo configuratur homini, quia homo crux quaedam est, dum extendit brachia. Sic non est de aliis.

Ad tertiam¹⁵ dicendum quod imago hominis artificialis ad hoc facta est et instituta, ut sit signum adorationis; nec alium usum habet. Imago autem Dei naturalis non ad hoc instituta est, sed ut sit pars universi nobilis, digna in se veneratione prae ceteris creaturis, ut sit obiectum venerationis in suo genere, sicut Deus supra genus. Et ideo illam adoramus latria ut signum ad hoc datum, istam non, quia non est ad hoc.

Quinta quaestio est *V* Quinta *M* 79 prohibebantur *VW* prohibeantur *M* 84 primam
VW primum *M* quod *interlin.* *M* 85 aliqua *VW om.* *M* attactus *VW* tactus *M*
87 vel *V interlin.* *M marg.* *W* debeatur *W* debetur *V* deberetur *M* 88–89 do-
minicae (*marg.*) carnis *W* carnis dominicae *M* divinae carnis *V* 90 essent *W* essent et ad-
orata *V* essent et adoranda *M* 90–91 et adorata *W om.* *MV* 93 illius *VW* istius *M*
et *MW* et adhuc *V* 94 alia *MW* aliqua *V* 95 et¹ *MW om.* *V* 96 autem *VW*
om. *M* 97 cetera *marg.* *M* 98 et *MV* vel *W* 101 quod *VW* quod haec *M* ad
. . . est *VW* est ad hoc facta *M* 102 ut *MW* ut sic *V* 106 non¹ *MW* vero *V* 107

¹¹ *Ex. 20,4.*

¹² *Deut. 4,16.*

¹³ Supra lin. 53.

¹⁴ Supra lin. 56.

¹⁵ Supra lin. 63.

Sed quaeris forte quare non est institutum, ut haec nobilis imago Dei adoretur latria, sicut imago mortua artificialis.

110 Responsio. Ne superbiret adoratus, ascribens sibi divinum honorem, quia homo promptus est ad superbiam, et ne idolatraret adorans aestimando propter imaginis nobilitatem, quod ei propter se imponenda esset latria.

Ex alia parte est oppositum utriusque.

115 Ad primum obiectum¹⁶ et secundum¹⁷ iam satis patet. Si enim dignitas obiecti principaliter venerabilis vel nobilitas imaginis hoc faceret quod adoraretur latria, sequeretur quod dicit. Nunc autem sola institutio hoc facit.

Ad hoc quod dicit de capite et membris¹⁸, verum est literaliter loquendo, quia ex illis est vere unum in persona et personae debetur adoratio. Sic non est de capite et membris mysticis, quia non sunt unita sibi, licet per gratiam adhaerentia.

120 Ad hoc quod dicit de gloriosa Virgine¹⁹, dicendum quod honor Virgini impensus refertur ad Filium suum, sicut omnis dulia quae offertur creaturae, quodammodo refertur ad Deum et non aliter, nisi quia a propinquiori.

Si quaeris quomodo differt ille modus relationis ab illo quo honor imaginis refertur ad prototypum:

125 Responsio. Honor beatae Virginis et omnis duliae refertur ad Deum ut ad finem, honor autem imaginis refertur ad prototypum ut ad principale obiectum.

Ad quartam²⁰ patet responsio per hanc distinctionem: Debetur latria per se et principali obiecto soli Deo, per accidens autem rebus sanctificatis in deitatis adorationem quae aut sanctificantur ad hoc a Deo aut ab homine.

130 Si a Deo, aut per unionem, et sic humanitati Christi debetur, aut per uniti attactum, et sic debetur instrumentis dominicae passionis; tam principali, scilicet cruci, quam non principalibus, sed annexis, scilicet clavis, lanceae, coronae etc. Item sic debetur locis habitationis suae quae sunt praesepe, spelunca, sepulcrum, Golgatha et Sion, ut patet per Damascenum, c. 84 post medium.²¹

Sed <i>MV</i> Si <i>W</i>	109 sibi <i>MW</i> igitur <i>V</i>	115 dicit <i>VW</i> dicis <i>M</i> ²	117 est vere unum
<i>MW</i> vere unum est <i>V</i>	118 sunt <i>MW</i> sic <i>V</i>	sibi <i>VW</i> sibi personaliter (<i>interlin.</i>) <i>M</i>	
123–124 refertur <i>MV</i> <i>om. W</i>	125–126 Responsio . . . prototypum <i>MW</i> <i>om. V</i>	126	
autem <i>M</i> quando <i>W</i>	128 in <i>MW</i> et <i>V</i>	129 ad <i>interlin. M</i>	132 non <i>MW</i> <i>om. V</i>
scilicet clavis <i>VW</i> clavis scilicet <i>M</i>	133 sic <i>V</i> si <i>M</i> <i>om. W</i>	134 et <i>VW</i> <i>om. M</i>	

¹⁶ Supra lin. 66.

¹⁷ Supra lin. 68.

¹⁸ Supra lin. 71.

¹⁹ Supra lin. 73.

²⁰ Supra lin. 76.

²¹ Cf. supra n. 6.

Si autem sanctificantur ab homine, huiusmodi sunt signa sive imagines, et haec aut sanctificantur per unionem, sic imago Christi, aut per attactum, et sic imago crucis verae. Ex his patet quibus debetur latria et quare et quo ordine. 135

Ad quintam²² sic: In Veteri Testamento in primo praecepto legis, *Ex. 20*, non omnino prohibebantur imagines, sed ne essent imagines quas adorarent ut deos vel ut imagines veri Dei. 140

Quod autem non omnino prohibebantur, patet ex iussu Dominico de duobus cherubim et de serpente aeneo in deserto.

Ratio autem quare prohibebatur imago adorari ut Deus vel imago Dei, fuit primo, ne errarent imitando alios populos in idolatria. Gentes enim voluerunt habere deos visibiles, et ideo seducti statuerunt sibi diversarum rerum imagines 145 quas adoraverunt ut deos vel ut verorum deorum imagines.

Et hoc noluit Dominus populum suum facere, ne creaturam Deum ponerent, et ideo dicit *Ex. 20*: „Non habebis deos alienos coram me“²³, et mox subdit: „Non facies tibi sculptile neque omnem similitudinem“, quasi dicat: „Non adorabis aliquam similitudinem tamquam Deum vel Dei similitudinem, sicut alieni 150 faciunt.“

Secunda ratio fuit, ne errarent propriis figmentis fingendo aliquam imaginem quam non vidissent, et adorando ut Deum vel Dei imaginem. Deus enim spiritus est et nondum erat incarnatus, propter quod ex nulla parte erat adhuc imaginabilis, et ideo dicit Moses *Deut. 4*: „Non vidistis aliquam similitudinem in die qua locutus est Dominus vobis in Horeb de medio ignis, ne forte decepti faciatis 155 vobis sculptam similitudinem aut imaginem masculi aut feminae, similitudinem omnium“²⁴ etc. Haec est ratio prohibitionis imaginum et intellectus illius prohibitionis in Veteri Testamento.

Unde Damascenus, c. 89 ante medium: „Invisibilis et incorporei et incircumscriptibilis et infigurabilis Dei quis potest facere imaginem? Insipientiae igitur summae et impietatis est figurare quod divinum est. Hinc in Veteri Testamento non erat assuetus imaginum usus.“²⁵ 160

136 unionem VW unionem et M	attactum VW contactum M	137 verae MW naturae V
139 sed . . . imagines MW om. V	141 non omnino MW omnino non V	
143 Ratio MW Responsio V	144 imitando alios populos VW alios populos imitando M	enim VW vero M
147 Deum MW domini V	152 Secunda M Secundo VW	ratio MW corrump. V
153 non interlin. M	154 nondum erat MW corrump. V	154–155 erat adhuc imaginabilis W adhuc erat imaginabilis V erat imaginabilis adhuc M
160 et ² VW etiam M	161 igitur VW om. M	162 summae interlin. M et impietatis est MW est et impietatis V
divinum est MV est divinum W	Hinc VW Hinc	

²² Supra lin. 78.

²³ *Ex. 20,3*.

²⁴ *Deut. 4, 15 s.*

²⁵ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 (ed. E.M. Buytaert, p. 332, lin. 29–31).

In Novo autem Testamento potuit adorari imago Dei, quia homo factus est,
 165 et causa quare hoc statutum est, devotio fidelium est ad Deum. Causa autem ad
 devotionem dispositam duplex est: una causa est ex parte laicorum, ut imagines
 sint eis sicut libri incarnationis, passionis etc.; alia ex parte omnium, velox reme-
 moratio passionis et ceterorum ad praesentiam imaginum. Unde Damascenus in
 eodem capitulo statim infra: „Quia vero Deus ,propter viscera misericordiae
 170 suae‘ secundum veritatem factus est homo (. . .) et perambulavit ,et cum homi-
 nibus conversatus est‘, miracula fecit, passus est, crucifixus est, surrexit, assump-
 tus est et omnia secundum veritatem facta sunt et visa sunt hominibus, ideo
 scripta sunt ad memoriam et doctrinam nostram tunc non praesentium, ut non
 videntes, audientes et credentes potiamur beatitudine Domini. Quia vero non
 175 omnes noscunt literas neque lectioni vacant, excogitaverunt patres velut quos-
 dam triumphos in imaginibus haec scribere ad velocem memoriam. Quapropter
 multoties non secundum mentem habentes Domini passionem, imaginem Christi
 crucifixionis videntes et salutaris passionis in rememorationem venientes, pro-
 cidentes adoramus, non materiam sed imaginatum.“²⁶ Haec est igitur ratio
 180 imaginum in Novo Testamento.

Ad obiectum²⁷ dicendum quod non est praeceptum Domini dispensabile,
 nec est dispensatum contra illud. Sed cum Deus iusserit divinam naturam non
 reputari imaginem vel aliquid imaginabile, nos reputamus Deum hominem secun-
 dum hominem imaginabilem et salva fide divinitatis adoramus imagines ut signa
 185 inducentia nos in rememorationem eorum quae acta sunt circa nostram salutem.
 Similis est etiam causa quare fiunt imagines gloriosae Virginis et aliorum sancto-
 rum secundum Damascenum in eodem capitulo statim infra.²⁸

Sed dices quod imagines praestant occasionem erroris, sicut patet de idolatris.

Responsio. Sicut homo bene catechizatus non errabit in articulis fidei, nisi ex
 190 perversitate suae voluntatis, et homo fidelis non errabit in sacris literis pertina-

enim *M* 164 est *W* *interlin.* *M* *om.* *V* 165 et *MW* et eam etiam *V* causa¹ *VW*
 causa finalis (*interlin.*) *M* fidelium est *MW* est fidelium *V* 165–166 Causa² . . . est¹
marg. *M* *om.* *VW* 167 sint *MW* sunt *V* sicut *MW* ut *V* etc. *VW* etc. et *M*
 173 ut *interlin.* *M* 174 audientes *interlin.* *M* 176 haec *MW* hoc *V* 177–178
 imaginem Christi crucifixionis *corr. ex* imaginis Christi crucifixionem *MVW* 178 re-
 membrationem *MW* memorationem *V* 179 materiam *MW* naturam *V* igitur *VW*
 ergo *M* 184 et *MW* sed *V* 185 nos in *W* nos ad *M* in nos *V* 186 est etiam *VW*
 etiam est *M* 187 secundum . . . eodem *V* secundum Damascenum eodem *W* in eodem
 Damasceni *M* 189 Sicut *MW* Si *V* catechizatus *MW* catechizatus est *V* 193

²⁶ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 (ed. E.M. Buytaert, p. 332, lin. 32 – p. 333, lin. 46).

²⁷ Supra lin. 83.

²⁸ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 (ed. E.M. Buytaert, p. 333, lin. 50 ss.).

citer, nisi ex voluntate perversa, sic in proposito. Homo sciens veritatem Catholicam numquam errabit per imagines, nisi voluntas eius pervertatur.

Unde quod aliqui idolatraverunt, aut fuit ex insufficienti veritatis notitia, aut ex voluntate perversa. Sicut igitur articuli non minus tenendi sunt nec Sacra Scriptura visitanda, quia hinc inde potest ex perversitate hominum errari, similiter in proposito. Quin immo sicut in illis usus multum proficit fidelibus et bene inspiratis, sic et in proposito. Et ideo bene possunt haberi et adorari imagines, licet in eis possit errari. Alioquin si propter possibilitatem errandi ex perversitate hominum circa talia essent abiciendae, pari ratione nihil boni esset faciendum, quia perversi omnia pervertunt et ex omnibus bonis sumunt occasionem delinquendi, sicut econtra „diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti“, *Rom. 8.*²⁹

quod *MV* et *W* 194 igitur *MW* ergo *V* minus tenendi sunt *MW* sunt minus tenendi
V 196 sicut *VW* sic *M* 197 bene possunt *VW* possunt bene *M* 198 in eis *inter-*
lin. M 200 ex *MW om. V* 201 in bonum *MW om. V* qui *MW* igitur *V* 202
vocati sunt sancti *MW* etc. *V*

²⁹ *Rom. 8, 28.*

QUAESTIO 32

Q. 32 1 De dulia, quia non aperte invenitur describi quid sit, quaeritur primo cui debeatur.

Et videtur quod Deo. *Glossa* super illud *Psalmi*: „Domine Deus meus“¹: „Dominus omnium per potentiam cui debetur dulia, et Deus omnium per creationem cui debetur latria.“²

Item. Super illud *Psalmi*: „In ecclesiis benedicite Deo Domino“³ etc. *Glossa*: „(. . .) Deo cui debetur latria, Domino cui dulia exhibenda est.“⁴

Item. Si dulia veneratio est, rationabile est quod debeatur Deo, quia omnis honor ei deberi videtur. Ex his argui potest quod soli Deo, quia si dulia debetur Deo et honor exhibendus Deo, non debetur creaturae, ergo debetur soli Deo.

Contra. Quod soli creaturae debeatur, videtur per *Glossam* super illud *Psalmi*: „Adorate scabellum pedum eius“⁵ etc. quae talis est: „Dulia est adoratio quae creaturae exhibetur, quae duas habet species, unam quae indifferenter omnibus, aliam quae soli humanitati Christi exhibetur.“⁶

15 Item. Uni una debetur adoratio. Sed illa quae Deo debetur, est latria, non ergo dulia. Ergo dulia solius creaturae est.

Contra. Videtur quod utrique per dictum Papiae. Dulia servitus est quae et Deo quantum oportet, reddenda est et hominibus: „Dulia servitus communis Graece dicitur, id est Deo vel hominibus vel naturae. Unde servus Graece dulos dicitur.“⁷

Item. Si una est communis caritas qua diligimus Deum et proximum, et una videtur communis veneratio utriusque pari ratione, vel quare non?

1 invenitur *MV* videtur *W* 3 *Psalmi M om. VW* meus *VW* meus in te speravi *M*
4 Dominus *M* Dominus est *VW* 6 Domino *VW* Domino de fontibus *M* 11 *Psalmi M*
om. VW 12 eius *MW* eius quoniam sanctum est *V* 13 exhibetur *MW* debetur *V*
15 debetur¹ *MW* debetur et *V* 17 Dulia *MW* duleus *V* 18–19 servitus communis
Graece *MW* Graece servitus communis *V* 19 id est *VW* scilicet *M* servus *W* servitus
MV 22 pari ratione *VW* ratione pari *M* 23 Responsio. Dicunt *M* Respondent *W*

¹ *Ps.* 7, 2.

² *Glossa Lombardi* in hunc locum (PL 191, 111 s.).

³ *Ps.* 67, 27.

⁴ *Glossa Lombardi* in hunc locum (PL 191, 615).

⁵ *Ps.* 98, 5.

⁶ *Glossa Lombardi* in hunc locum (PL 191, 895).

⁷ Papias Vocabulista, *Vocabularium* (Venedig 1496, fol. 50 r).

Responsio. Dicunt quidam⁸ quod dulia tripliciter dicitur, scilicet per analogiam et per antonomasiam et secundum acceptionem propriam. Primo modo communis est Creatori et creaturae, secundo tantum pertinet ad humanitatem Christi, tertio alii rationali creaturae. 25

Vel potest dici quod dulia dicitur communiter de veneratione Creatoris et creaturae et proprie de veneratione creaturae. Illa etiam quae creaturae est, distinguitur per hyperduliam et dulum simpliciter dictam secundum praepositam *Glossam* super illud *Psalmi*: „Adorate scabellum pedum eius.“⁹ 30

Et sicut aliud donum est sapientia qua ordinamur ad Deum, aliud scientia qua ad creaturam, sic alia veneratio est dulia qua veneramur proprie Creatorem, alia qua proprie creaturam. Sed tamen conveniunt in una ratione analogica.

Ad primas igitur rationes¹⁰ dicendum quod ostendunt bene quod dulia debetur Creatori, sed non quod soli. Quamvis enim idem honor numero non exhibetur Deo et creaturae sicut obiecto primo et per se, tamen idem numero potest exhiberi uni sicut per se et primo obiecto, alii sicut accidentali obiecto vel signo, ut praehabitu est, et idem secundum analogiam ambobus sicut obiectis primis, et sic est in proposito. 40

Ad alias dicendum:

Ad primam¹¹ quod illa *Glossa* loquitur de dulia proprie accepta, prout convenit creaturae. 40

Ad secundam¹² quod eidem bene potest diversa deberi veneratio secundum diversas rationes, ut si episcopus tuus est dominus tuus, bene potest diversa veneratio et debet ei exhiberi a te secundum quod episcopus et secundum quod dominus tuus. Sic Deo secundum quod Creator, Dominator, Redemptor diversae 45

Responsio dicendum *V* 24 et¹ *W* vel *V om. M* antonomasiam *MW corrupt. V*
26 Christi *marg. M* 28 creaturae³ *MW* creatura *V* 29 secundum *MW* propter *V*
29–30 praepositam *VW* prius positam *M* 30 illud *VW* primo *M* eius *VW* eius quoniam sanctum est *M* 33 Sed tamen *W* Tamen *M* Sed tantum *V* analogica *VW* proprie analogica *M* 34–35 debetur *VW* debetur proprie *M* 35–36 exhibetur *MW* exhibetur *V* 36 et per se *interlin. M* 38 ut praehabitu est *VW interlin. M* 41 primam *W* primum *MV* illa *VW om. M* 43 secundam *W* secundum *MV* eidem *VW* idem *M* bene . . . deberi *VW* potest bene deberi diversa *M* 44 tuus¹ *MW* unus *V* bene potest *VW* potest bene *M* 46 Deo *VW* Deo et *M* Dominator *MV* Dominator et *W*

⁸Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 9 a.2 q.4 resp. (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 220).

⁹Cf. supra n. 5.

¹⁰Supra lin. 3; lin. 6; lin. 8.

¹¹Supra lin. 11.

¹²Supra lin. 15.

debentur forte venerationes, vel eadem veneratio potest eidem exhiberi secundum rationes diversas et secundum unam dici latria et secundum aliam dulia.

Ad illud Papiæ¹³ non oportet respondere.

- 50 Ad ultimum¹⁴ dicendum quod caritas habitus unus est quo diligitur Deus et proximus, caritas motus vel actus bipartitus est. Similiter forte ex hac parte non erit inconveniens dicere quod, cum dulia magis essentialiter sonet in actum sive in usum, quod usus ille diversus est venerando Deum et creaturam. Sed uterque ab uno habitu iustitiae procedit.

47 debentur forte <i>V</i> debeantur forte <i>M</i> forte debentur <i>W</i>	eidem <i>MW</i> ei <i>V</i>	48
rationes diversas <i>VW</i> diversas rationes <i>M</i>	et ² <i>VW</i> om. <i>M</i>	49 illud <i>MW</i> aliud <i>V</i>

¹³ Cf. supra n. 7.

¹⁴ Supra lin. 21.

QUAESTIO 33

Sed nunc quaeritur, cum Deo latria debeatur et dulia, an sit eadem veneratio 1 **Q. 33**
secundum rem an alia et alia.

Posset enim videri quod diversa per hoc quod latria secundum praehabita
solvitur Creatori, dulia Dominatori. Sed Dominus est in plus quam Creator, et
ideo alia videtur ei deberi veneratio. 5

Sed contra: Latria continet obsequium omnimodae virtutis simul in summa,
sed non solvitur Deo aliquod obsequium nisi per usum virtutis, quia sola iustitia
et caritas ei placent; ergo non solvitur ei aliquod obsequium quod non sit latria
vel aliquid eius, quare dulia quae ei solvitur, vel latria est vel aliquid latriae.

Sed cum Deus sit summus Dominus et dulia ei debeatur secundum rationem 10
dominationis, debetur ei dulia ut summo Dominatori. Sed summus Dominator
non minor est Creatore secundum quod huiusmodi. Ergo dulia quae ei debetur,
id ipsum est quod latria quae debetur Creatori.

Responsio. Istud probabiliter potest concedi, et tunc dicendum quod latria et
dulia Deo exhibenda solum ratione differunt, non re, hoc modo: Sicut Creator 15
per se confert esse, sic Dominus per se iubet quod vult. Sed illi qui dat esse,
obligati sumus ex debito sicut Creatori, praecipienti Domino subiecti sumus ut
ei oboediamus. Deo ergo obligati sumus ex debito, et ei tenemur oboedire.

Quia igitur ipse Creator contulit nobis esse tale unde ei virtuose servire valeamus,
tenemur ei ex debito in virtuosa vita, quamvis hoc numquam praeciperetur. 20
Quia autem ipse idem Dominus praecipit nos virtuose vivere secundum illam
quam dedit nobis facultatem, tenemur ei ex oboedientia. Idem igitur est ad
quod tenemur ex debito tamquam Creatori, et ad quod tenemur ex oboedientia
sicut praeceptori, scilicet vita virtuosa simpliciter.

Dum igitur hoc solvimus, et dulia et latria Deum colimus, sed latria Creato- 25
rem, solvendo quod nobis commisit, dulia Dominatorem, implendo quod iussit.

1 debeatur et dulia *VW* et dulia debeatur *M* veneratio *MW* veneratione *V* 3 hoc
interlin. M 4 plus *MW* pluribus *V* 5 videtur ei deberi *W* ei videtur deberi *M* videtur
deberi ei *V* 7 sed *MV* et *W* 8 et caritas *MW om. V* placent *VW* placet *M* ei²
VW Deo *M* 9 latria est *VW* est latria *M* 10 summus *MW* summe *V* 12 minor *W*
minus *MV* quae *MW* quod *V* 13 id ipsum est *M* est id ipsum *V* id ipsum *W* 14
probabiliter potest *MW* potest probabiliter *V* 15 differunt *VW* differunt et *M* modo
MW om. V 17 Creatori *MV* creditori *W* 20 hoc *MW* hic *V* 21 Dominus *VW om.*
M 23 debito . . . ex² *MW om. V* Creatori *M* creditori *W* 24 praeceptori *MW*
praeceptori et ad quod tenemur ex debito tanti Creatori *V* 25 dulia et latria *VW* latria
et dulia *M* 25–26 Creatorem *interlin. M* 27 differant *VW* differunt *M* latria

Ex hoc patet quomodo ibi differant latría et dúlia, quia latría est servitus im-
pensa in ratione debiti, dúlia in ratione oboedientiae.

Si dicis quod ,oboedientia est debitum Domino, et ita non distingo', verum
30 est quod dicis. Sed tamen bona est distinctio, quia aliud est debitum quod pure
debitum est, prout dicitur aliquis debere Creatori, aliud est debitum oboedientia
specificatum quod aliquis debet praeceptori.

et dúlia *MV* dúlia et latría *W* 29 Si *W* Sed *MV* 30 est² *MW om. V* quod² *VW*
quod et *M* 31 Creatori *M* creditori *VW* 32 specificatum *interlin. M* praeceptori
MV corrump. W

QUAESTIO 34

Quaeritur iam de dulia creaturae, cui debetur et a quo.

1 Q. 34

Et videtur quod, cum sit adoratio secundum *Glossam* superius positam super illud: „Adorate scabellum“ etc.¹ et nulla creatura adoret vel adoretur per se nisi rationalis, quod soli rationali debeatur et a rationali.

Item. Cum dulia sit honoris et ministerii exhibitio, illud solum per se offert dulam quod per se novit ministrare et honorare, et hoc est solum rationalis creatura. De aliis enim magis ministratur alicui vel honoratur aliquis quam ipsa ministrent vel honorent. Ergo videtur quod dulia proprie a sola rationali creatura offertur. Sed si hoc, et soli rationali creaturae offertur. Probatio, quia non est rationalis creaturae honorare creaturam inferiorem per se et propter se vel ad- 10 orare, sed uti illa aliquo modo. Et istud videtur verum.

Contra tamen, quia honoramus reliquias et imagines sanctorum et res usibus sacris deputatas secundum Damasценum, c. 88², et Papias dicit, ut praedictum est³, quod „dulia est communis servitus, id est Deo vel hominibus vel naturae“, ubi per nomen naturae videtur significare aliquid inferius rationali creatura. 15

Dicendum ad primum⁴ quod illis deputatur honor per accidens, sed per se rationali naturae in illis, ut patet ex praedictis circa latrariam.

Ad secundum⁵ dicendum quod vel Papias largius utitur nomine duliae quam spectat ad propositum, vel per naturam intelligit creaturam rationalem ex ea parte qua natura est. Possunt enim exhiberi homini obsequia ratione voluntatis, 20 ut ei placeatur, vel ratione naturae, ut ei subveniatur simpliciter.

Ex his videtur quod valde extensive et improprie accipitur dulia quantum ad propositam quaestionem, aut est tantum rationalis creaturae tam exhibentis quam accipientis, et ideo hoc modo accipiamus eam deinceps.

1 iam MW etiam V 3 etc. W pedum eius V om. M 5 et VW vel M 7 ministratur
MW ministrat V 9 quia VW quod M 10 creaturam MW naturam V 11 illa VW
illud M aliquo M alio VW 13 deputatas MW deputatis V 15 significare W
signare V figurare M 18 vel VW om. M utitur VW loquitur de M 20 est interlin.
M exhiberi homini VW homini exhiberi M 22 accipitur MW accipietur V

¹ Cf. supra Q. 32 n. 5. 6.

² Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 88 s. (ed. E.M. Buytaert, pp. 325–335).

³ Cf. supra Q. 32 n. 7.

⁴ Supra lin. 12.

⁵ Supra lin. 14.

QUAESTIO 35

Q. 35 1 Quaeritur igitur ratione cuius debeatur rationali creaturae. Aut enim ratione naturae quae est imago, aut gratiae quae est similitudo.

Quod ratione gratiae tantum, videtur sic. Damascenus de huiusmodi veneratione loquens, c. 88¹, ostendit quod illa debetur sanctis et Dei amicis, plures ad
5 hoc afferens rationes quae omnes ex parte gratiae sumuntur.

Una est, quia sunt „amici et filii Dei“, et „honor qui ad devotos conservorum, demonstrationem habet bonae voluntatis ad communem dominatorem“. ²

Alia, quia sunt „dii, reges et domini (. . .) non natura, sed sicut passionum dominantes et de illis regnantes et divinae imaginis similitudinem secundum
10 quam facti sunt, intransmutatam custodientes.“ ³

Tertia, quia sunt Dei templa.

Quarta, quia subveniunt nobis miraculis et necessitates nostras sublevant.

Quinta, quia pro nobis interpellant ad Deum.

Sexta, quia praestiterunt nobis formam sanctae vitae imitabilem.

15 Ecce omnes rationes Damasceni⁴ de veneratione duliae ad mortuos ex parte gratiae sumuntur, quare cum non sint venerandi vivi nisi quorum mors venerabilis est, ut videtur, non exhibebitur dulia in hac vita nisi iustis et amicis Dei, et si hoc, tantum ratione similitudinis Dei debetur, non solius imaginis.

Item. Si ratione imaginis, tunc peccatores essent venerandi, dico notorii.

20 Contra quod *Cor. 5*: „Si is qui nominatur frater, est fornicator aut avarus aut idolis serviens aut maledicus aut ebriosus aut rapax, cum huiusmodi nec cibum

3 huiusmodi <i>VW</i> huius <i>M</i>	4 c. 88 <i>MW</i> Damascenus c. 88 <i>V</i>	ostendit <i>VW</i> dicit <i>M</i>
5 hoc afferens <i>VW</i> haec offerens <i>M</i>	6 quia <i>MW</i> quae <i>V</i>	filii Dei et <i>W</i> fidei Dei
et <i>V om. M</i>	devotos <i>V</i> devotos est <i>MW</i>	6–7 conservorum <i>V</i> conservos <i>MW</i>
illis <i>MW</i> his <i>V</i>	regnantes <i>VW</i> repugnantes <i>M</i>	11 templa <i>MV</i> exempla <i>W</i>
Deum <i>MW om. V</i>	16 quare <i>MV</i> quia <i>W</i>	13 ad
	non <i>MW om. V</i>	quorum <i>interlin. M</i>
16–17 venerabilis <i>MV om. W</i>	17 est <i>MW om. V</i>	ut <i>MV om. W</i>
18 tantum <i>MW</i> tantum in <i>V</i>	Dei <i>MV</i> ei <i>W</i>	20 Contra quod <i>V</i> Sed contra <i>M</i> Quod contra <i>W</i>
est fornicator <i>MW</i> fornicator est <i>V</i>	22 hoc <i>VW om. M</i>	secundum <i>VW</i> super

¹ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 88 (ed. E.M. Buytaert, pp. 325–330).

² Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 88 (ed. E.M. Buytaert, p. 326, lin. 22–25).

³ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 88 (ed. E.M. Buytaert, p. 326, lin. 12–18).

⁴ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 88 (ed. E.M. Buytaert, p. 327, lin. 34 – p. 330, lin. 91).

sumere⁵, et est hoc secundum *Glossam*⁶ intelligendum de peccatoribus manifestis, convictis vel confessis.

Item. Tunc essent honorandi excommunicati, quod est contra formam totius Ecclesiae.

25

Item. Tunc haeretici essent honorandi, quod prohibuit Johannes in secunda epistola: „Si quis“, inquit, „venit ad vos et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum nec Ave ei dixeritis. Qui enim dicit illi Ave, communicat operibus eius malignis.“⁷

Item. Tunc diabolus esset honorandus, quod minus videtur quam de aliquo homine, quia peior est omni malo huius vitae.

30

Contra. Videtur quod ratione solius imaginis et naturae. Quia enim homines veneramur secundum quod afficimur ad eos per amorem, videtur quod eidem debeatur dulia cui amor. Sed amor tam malis quam bonis debetur. Unde dicit Augustinus *De trinitate* 1. 8 c. 29: „Qui amat homines, aut quia iusti sunt aut ut iusti sint, amare debet.“⁸

35

Item. Homo naturaliter factus est, ut dominetur. *Gen. 1*: „Faciamus hominem“ etc. „et praesit“⁹ etc. Sed domino debetur dulia, ergo omni homini debetur, ut videtur.

Item. Nonne Iudaeorum, paganorum, haeticorum et Christianorum excommunicatorum et ceterorum peccatorum servi et subditi debent eis reverentiam et honorem? Quare et duliam. *Petr. 2*: „Subiecti estote omni humanae creaturae propter Deum.“ Infra: „Servi, subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis et modestis, sed etiam dyscolis.“¹⁰ Sic igitur videtur quod omni homini in genere exhibenda est dulia, ergo ratione naturae et communis imaginis, quae est pariter utrobique.

40

45

<i>M</i>	peccatoribus <i>MW om. V</i>	24	essent (<i>interlin. M</i>) honorandi <i>MV</i>	honorandi essent
<i>W</i>	26 Johannes <i>MV lac. W</i>	27	affert <i>MW</i> habet <i>V</i>	28 recipere eum <i>MW</i> eum recipere <i>V</i>
	domum <i>MW</i> domo <i>V</i>	29	operibus eius <i>VW</i> eius operibus <i>M</i>	30 Tunc <i>interlin. M</i>
	32 enim <i>VW om. M</i>	34	malis quam bonis <i>VW</i> bonis quam malis <i>M</i>	
	34–35 dicit Augustinus <i>VW</i> Augustinus dicit <i>M</i>	36	sint <i>MV</i> sunt <i>W</i>	37–38 hominem <i>VW</i> hominem ad imaginem <i>M</i>
	38 praesit <i>MW</i> praesit piscibus maris <i>V</i>	40	Nonne <i>MW</i> In me <i>V</i>	haeticorum et <i>VW</i> et haeticorum <i>M</i>
	41 et ¹ <i>MW om. V</i>			
	et ² <i>MV om. W</i>		eis <i>MW om. V</i>	42 subiecti <i>corr. ex</i> subditi <i>MVW</i>
				44 tantum

⁵ 1 Cor. 5,11.

⁶ Cf. *Glossa ordinaria* in hunc locum (PL 114, 527).

⁷ 2 Joh. 10 s.

⁸ *De trin.* VIII, c.6, num. 9 (PL 42, 956; CCL 50, 283).

⁹ *Gen.* 1,26.

¹⁰ 1 *Petr.* 2, 13.18.

Item. Videtur idem de malis angelis, quia dicit Damascenus c. 89: „Cuius gratia nos ad invicem adoramus, nisi quod secundum imaginem Dei facti sumus?“¹¹ Cum igitur omnis spiritus rationalis ad imaginem Dei factus sit, omnis
50 talis est dulia adorandus. Posita enim causa ponetur effectus.

Item. Si dulia debetur Deo et creaturae analogice, ergo propter aliquam rationem analogam. Sed Deo propter dominationem, ergo et creaturae similiter. Cum ergo in daemonibus inveniatur dominatio, et sumo illam pro quacumque praelatura, videtur quod eis debeat dulia.

Q. 35a 55 Cum hoc quaeritur, penes cuiusmodi obsequium attenditur exhibitio duliae. Videtur enim ex dicto Papiæ supra posito¹² quod communiter omnis servitus sit dulia illa, inquam, quam exhibet rationalis creatura rationali creaturae, quare omne opus caritatis et beneficentiae seu misericordiae ad duliā pertinet.

Contrarium videtur per illam *Glossam*¹³ superius positam super illud: „Adorate scabellum“¹⁴ etc., quia ipsa dicit quod dulia est adoratio. Et non adoramus omnes quibus servimus opere caritatis, quia opus caritatis omni homini impendendum est ratione proximitatis, sed non omni debetur adoratio, sicut apparet ex praecedentibus.

Ad istam ultimam¹⁵ primo dicendum quod dulia creaturae triplex est,
65 maxima, minima et media. Prima debetur humanitati Christi, minima omni proximo, media multum diversatur secundum gradus, ut iam patebit. Prima igitur et media adorationem habent, licet diversimode, ultima et minima non habet adorationem, sed solum beneficentiam misericordiae, et haec minima debetur illis qui neque aliis praesunt hominibus per exteriorem gratiam, neque vitiis per
70 interiorem. Istis exhibenda sunt opera caritatis et misericordiae ad necessitates utriusque hominis, quatenus possunt reduci ad statum virtutis quo vitiis praesint.

Dulia igitur communiter comprehendens omnes dictos tres gradus potest intelligi per verbum Papiæ, dulia autem comprehendens duos eminentiores gradus
75 per *Glossam* praeallegatam.

bonis *W* bonis tantum *M* tamen bonis *V* 47 Videtur idem *VW* Idem videtur *M* quia
MW quod *V* 48 quod *MV* om. *W* 54 debeat *VW* debetur *M* 57 illa *MV* illam
W 58 seu *VW* sive *M* 59 illud *VW* illud Psalmi *M* 60 etc. *MW* om. *V* 64 tri-
plex *MW* duplex *V* 65 et *VW* om. *M* 65–66 omni proximo *VW* proximo omni *M*
71 possunt *MV* possint *W* 71–72 praesint *VW* praesunt *M* 73–74 Dulia . . .
Papiæ *VW* marg. *M* 74 autem *VW* igitur *M* eminentiores *MW* eminentes *V* 75
praeallegatam *MVW* Patet igitur ex his quod obsequium in quo attenditur dulia, vel est vene-

¹¹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 (ed. E.M. Buytaert, p. 331, lin. 8).

¹² Cf. supra Q. 32 n. 7.

¹³ Cf. supra Q. 32 n.6.

¹⁴ Ps. 98, 5.

¹⁵ Supra lin. 55.

Ad principalem quaestionem¹⁶ dicendum, ut mihi videtur, quod ratione nudaе imaginis et omnino purae naturae nulli debetur dulia, nisi sit in illa imagine aliquid Dei similitudo quoad rationem dominandi sive praesidendi. Haec est enim ratio communis analogae in Deo et in creatura cui debetur dulia, ut videtur ex praecedentibus.

80

Sicut enim in rebus corporalibus videmus quod palla vel vas aliquod in usum divinatorum praeparatum, cum nondum habet adhuc nisi formam artis, non exhibetur ei reverentia sanctitatis, sed cum ab episcopo benedicatur et sanctificatur, tunc debetur ei reverentia sanctitatis, sic in proposito. Dum rationalis creatura est omnino nuda natura vel imago, non debetur ei veneratio duliae. Quando autem habet in se aliquam Dei similitudinem vel aliquo modo, secundum modum illum debetur ei et dulia.

85

Ad hoc videndum distingue sic: Rationalis creatura aut habet in se similitudinem Dei supra imaginem naturalem, aut non, et tunc privata est. Et si privata, aut in toto, scilicet secundum actum et potentiam, aut in parte, scilicet secundum actum et non secundum potentiam.

90

In primo casu sunt damnati homines et angeli quibus, ut mihi videtur, nulla debetur dulia. In secundo homines mali in hac vita qui nullis praesunt.

Si habet in se Dei similitudinem, et voco illam quae est secundum rationem dominandi vel praesidendi, aut habet illam naturalem aut gratuitam. In primo istorum graduum sunt parentes ad filios. Si gratuitam, aut gratificantem aut gratis datam aut utramque. In primo istorum graduum sunt iusti qui non praesident aliis hominibus, sed vitiis et concupiscentiis, in secundo iniusti qui aliis praesunt ordinarie, in tertio iusti qui aliis praesunt ordinarie.

95

Qui autem aliis praesunt ordinarie, aut quoad spiritualia, ut episcopi et alii ordinarii Ecclesiastici, aut quoad corporalia, ut reges et alii ordinarii saeculares, aut forte utroque modo.

100

Qui autem praesunt vitiis et concupiscentiis per gratiam gratificantem, quidam praesunt per gratiam adhuc mutabilem sicut in via, quidam per immutabi-

ratio quaedam vel adoratio vel exhibitio beneficentiae *add. marg. M* 77 nudaе VW
om. M 82 nondum habet adhuc W enim dum adhuc habet V nondum adhuc (*interlin.*)
habet M 84 debetur . . . sanctitatis MV ei reverentia sanctitatis debetur W 85 est
omnino VW omnino est M 86 in se aliquam VW aliquam in se M 87 dulia MVW
Et attendendo similitudinem in praesidendo vel dominando, quia praesidenti vel dominanti
debetur dulia secundum quod talis est *add. marg. M* 89 imaginem naturalem VW natura-
lem imaginem M non VW nec M 91 et MW sed V 92 angeli VW angeli mali M
ut W *interlin.* M non V 93 qui nullis praesunt MW quae nullus praescivit V
94 Si VW Sed M voco VW dico M 94–95 rationem dominandi vel VW dominandi
rationem et M 96 Si MW Sed V aut¹ VW an M aut² VW an M 98–99 aliis
praesunt VW praesunt aliis M 101 ordinarii² *interlin.* M 103 et VW *om. M* 105

¹⁶ Supra lin. 1.

105 lem, et hoc dupliciter, scilicet aut per gratiam glorificationis communis, aut
unionis cum Verbo. Priori modo omnes beati, secundo modo sola Christi huma-
nitas.

Ex hac distinctione manifestum est quot et qui sunt gradus Dei similitudinis
quibus debetur dulia, et quibus debetur plus et quibus minus. Illis enim qui non
110 habent de Dei similitudine praedicta nisi potentiam tantum, non debetur dulia
adorationis, sed dulia miserationis. Illis autem qui habent in actu, debetur dulia
venerationis et adorationis, sed diversimode: in minimo enim gradu illis qui prae-
sunt hominibus, non vitiis; in maiori, qui praesunt vitiis, non hominibus; in
maximo, qui simul utrisque. Et in his omnibus sunt gradus secundum plus et
115 minus in illis, ut patet cuilibet per se.

Q. 35b Sed nunc quaeritur, cum malis hominibus aliquando debeatur dulia adoratio-
nis propter dominationem vel praelationem quam habent, an omnibus malis
hominibus praesidentibus aliis debeatur an non, et si non, quibus sic et quibus
non.

Q. 35c 120 Item. An Christiani Dei fideles talibus debeant illam an non, et quibus sic et
quibus non.

Responsio. Mali aut habent adhuc fidem, licet informem, aut non habent. Si
habent, aut sunt communiter peccatores, aut etiam excommunicati. Si non
habent, aut sunt apostatae a fide, ut haeretici qui aliquando fidem habuerunt,
125 aut non, et tales aut sunt Iudaei aut pagani. Et ita quinque sunt genera malo-
rum in hac vita exercentium potestatem super alios.

De primis distingue, quia aut est notorius peccator, aut occultus. Si occultus,
debes ei venerationem ratione potestatis, quia quilibet pro bono habendus est,
donec constiterit de contrario.

130 Si notorius, verbi gratia, si constiterit per convictionem vel propriam confes-
sionem, aut habet ad te ordinariam potestatem, aut non habet. Si non habet,
non debes ei dictam duliā. De talibus enim videtur loqui Apostolus *Cor. 5*:
„Si is qui nominatur frater“^{1 7} etc. Cum igitur cum talibus prohibeat cibum
sumere, multo fortius et venerari et adorare.

dupliciter *MW* dicitur *V* scilicet *VW om. M* glorificationis communis *VW* communis
glorificationis *M* 106 omnes . . . modo² *V marg. M* omnes beati secundo *W* 106–
107 Christi humanitas *VW* humanitas Christi *M* 108 Dei *interlin. M* 109 quibus¹
VW quibus modis *M* Illis *MV* Istis *W* 110 de . . . praedicta *VW* Dei similitudinem
praedictam *M* debetur *M* debetur eis *VW* 111 Illis *MW* In illis *V* 114 simul *MV*
semel in *W* 115 cuilibet *VW om. M* 117 dominationem *MW* communicationem *V*
118 et¹ *VW om. M* 120 illam *MW* istam *V* et¹ *VW om. M* et² *VW om.*
M 127 quia *VW om. M* 130 convictionem *MW* coniunctionem *V* 131 te *MW*
om. V 132 ei *VW* eis *M* duliā *MVW* pro se malo (?) *add. interlin. M* 135 te²

^{1 7} 1 *Cor. 5, 11.*

Si habet super te ordinariam potestatem, aestimo quod ei debetur a te, quia, 135
ut ait Apostolus *Rom. 13*: „Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.
Non enim est potestas nisi a Deo“¹⁸ etc.

De excommunicatis similiter distingue, quia si sit aliquis potens excommuni-
catus, aut constat tibi aut non. Si non, quantum in te est, tu debes ei honorem
ratione potestatis. Unde *Rom. 13*: „Reddite omnibus debita (. . .) cui honorem, 140
honorem.“¹⁹

Si sic, aut non habet super te ordinationem, et non debes, aut habet, et debes.
Nec incurris per hoc excommunicationem, ut habetur XI q. 3: „Quoniam multos
peccatis“²⁰, ubi ab anathematis vinculo subtrahuntur uxores excommunicato-
rum, filii, servi, ancillae seu mancipia, rustici quoque et servientes et alii omnes 145
subditi quorum consilio scelera non perpetrantur, et illi qui ignoranter communi-
cant cum excommunicatis et qui communicant cum illis qui communicant cum
excommunicatis.

Tamen in his caute est attendendum quod non veneretur homo vitium, sed
potestatem ordinariam, et in his casibus possunt Christiani esse debitores duliae 150
malis.

De haereticis videtur quod omnino non debeatur eis ab aliquo veneratio du-
liae sive adoratio, quia si deberetur, saltem ab illis qui illis videntur subditi,
deberetur. Sed nullus de iure talibus subditus est, quare etc. Unde exempla l. 5
De haereticis: „Absolutos se noverint a debito fidelitatis hominum et totius 155
obsequii quicumque [se] lapsis manifeste in haeresim aliquo pacto quacumque
firmitate vallato tenebantur.“²¹

MVW pro isto (?) regimine et potestate (?) regendi bene usa in subditos *add. marg. M*
138 quia *MV* quod *W* potens *interlin. M* 141 honorem *VW* etc. *M* 142 habet²
MVW et tunc distinguitur, quia aut non est pertinax, aut rebellatur Ecclesiasticae disciplinae,
aut iam effectus est pertinax. Si primo modo, concedo quod *add. marg. sup. M* et²
VW om. M 143 ut *VW* sicut *M* multos *V* multis *MW* 145 seu *VW* sive *M*
quoque *MW* quorum *V* 147–148 et . . . excommunicatis *V marg. M om. W* 149 in
VW om. M est *MW om. V* non *interlin. W* 151 malis *MVW*. Si autem fuerit
pertinax, videtur quod non debes donec ad satisfactionem veniant, quia canon absolvit
omnes a debito fidelitatis, quae talibus debetur etiam si sacramentum intervenerit et pro-
hibet ne eis serviatur, vel fidelitas servetur, XV q. 6 „Nos sanctorum“ etc. „Iuratos milites“
add. marg. inf. M (Cf. *Corpus Iuris Canonici, Decr. Gratiani pars 2, C. XV q. 6*) (*ed.*
A. Friedberg, Fasc. 1, cap. 4 s., col. 756) 152 non debeatur eis *VW* eis non debeatur *M*
153 videntur *W interlin. M* numeretur *V* 155 hominum *M* homini *V lac. W*
156 aliquo *MW* obliquo *V* 158 haereticis *MW* haereticus *V* 159 neque *VW* neque

¹⁸ *Rom. 13,1.*

¹⁹ *Rom. 13,7.*

²⁰ Cf. *Corpus Iuris Canonici, Decretum Gratiani pars 2, C. XI q.3* (*ed. Friedberg, pars 1, cap. 103, col. 672 s.*).

²¹ *Corpus Iuris Canonici, Decretal. Gregor. IX., 1. V, tit. 7* (*ed. Friedberg, pars 2, cap. 16, col. 789 s.*).

Videtur igitur quod haereticis nullus debeat duliam talem, neque Christianus neque alius, et merito certe amittunt omnem modum praelationis qui a vero et summo Praelato contumaciter recedunt. Et de talibus bene intelligitur illud
160 *Joh. 2*: „Si quis venit ad vos“²² etc.

De Iudaeis distingue, quia aut non exercent potestatem in alios, aut exercent. Si non, nemo eis debet duliam adorationis. Si sic, aut illi alii in quos videntur exercere vel exercent potestatem, sunt Christiani aut non. Si non, bene aestimo
165 quod debeat eis a subditis, scilicet a Iudaeis vel paganis servis suis, secundum quod videntur sonare praemissa *Rom. 13*²³ et illud *Petr. 2* „Subditi estote“²⁴ etc.

Si fuerint Christiani, puto quod sicut nec eorum servi fieri possunt nec esse, sic neque eis debent venerationem vel adorationem duliae.

170 Quod autem Christiani non possunt esse neque fieri servi Iudaeorum de iure, patet tamen, quia non debent Iudaei permitti habere inter Christianos saeculares dignitates vel officia publica, ut habetur dist. 54 „Nulla officia publica“²⁵, tum quia servus Iudaei aut est Christianus, aut vult fieri Christianus.

Si est, ipso iure liber est sine omni pretii solutione, quia aut est vernaculus, id
175 est natus de propria ancilla, aut empticius, et utroque modo eripitur in libertatem nullo pretio dato.

De primo habetur C. 1. 1 *De episcopis et clericis*, id est „Deo nobis“:

„His ita dispositis repetita lege iubemus, ut nullus Iudaeus vel paganus vel haereticus Christianos servos habeant. Quod si inventi in tali reatu fuerint, sancimus
180 modis omnibus omnes servos liberos esse, (. . .) et si quis de praedictis Iudaeis vel paganis vel haereticis habuerit servos nondum Christianos et illi servi desidera-

ullus *M* a *interlin. M* 159–160 vero et summo *VW* deo vero summoque *M* 161
2 *MW om. V* etc. *MVW* Hoc autem intellige de haereticis manifestis sicut praemissa
decretalis manifeste dicit *add. marg. M* 163 illi *MV* illi aut *W* 165 debeat *MW*
debeatur *V* subditis *MVW* id est q. 4 *add. interlin. M* scilicet *MW* adoratio. Si *V*
a² *VW om. M* Iudaeis *MVW* liberis suis vel servis *add. interlin. M* 166 Subditi
MW subiecti *V* 167 etc. *MVW* Si enim hoc dictum et fidelibus respectu infidelium vide-
tur probabiliter quod debeat idem locum habere in infidelibus respectu infidelium *add.*
marg. inf. M 168 sicut *interlin. M* 169 neque *MW* nec *V* 170 possunt *MV*
possint *W* esse neque fieri *VW* fieri neque esse *M* 171 non debent Iudaei *VW*
Iudaei non debent *M* 172 ut . . . publica² *MW om. V* 173 Christianus¹ *MVW*
quoad christianitatem de qua Magister quaerit christiana (?) *add. interlin. M* 175 in *MW*
et *V* 177 habetur *VW* haberetur *M* Deo *MV* dicendum *W* nobis *MVW* c. (?)
infra (?) secus *add. marg. M* 179 habeant *VW* habeat *M* 181–182 desideraverint *W*

²² 2 *Joh. 10*.

²³ Cf. supra n. 18 s.

²⁴ 1 *Petr. 2, 18*.

²⁵ Cf. *Corpus Iuris Canonici, Decretum Gratiani* pars 1, dist. 54 (ed. Friedberg, pars 1, cap. 14, col. 211).

verint ad orthodoxam fidem venire, postquam Catholicae fidei sociati fuerint, in libertatem modis omnibus ex praesenti lege eripiantur et eos tam iudices provinciarum quam Ecclesiae defensores, nec non et episcopi defendant, nihil pro pretio eorum penitus accipientibus dominis²⁶ etc.

185

Argumentum ad idem manifestum dist. 54 „Fraternitatem“²⁷.

De secundo dist. 54 „Mancipia“²⁸, ubi penitus interdicitur Iudaeo Christiani emptio.

Si vult fieri Christianus, aut ipso iure nullo interveniente pretio fit liber, aut liberatur a servitute pretio XII solidorum, quia si nondum est Christianus, aut est servus vernaculus aut empticius. Si empticius, aut causa servitii aut mercimonii. Si causa mercimonii, aut infra tres menses exposuit eum Iudaeus venalem, nec stetit per eum quin venderet, aut non. Si exposuit etc.²⁹ Tunc si infra illos tres menses vel post vult ille servus fieri Christianus, liberatur reddito pretio XII solidorum ab aliquo Christiano, ut habetur dist. 54 „Fraternitatem“³⁰, et exempla l. 5 *De Iudaeis et Saracenis et eorum servis*, c.1 et 2³¹, et hoc est intelligendum, si dominus suus volentem baptizari non circumcidit vel alterius sectae signaculo non dehonestavit, quia si hoc ei facit dominus, propter iniuriam proprii corporis sine pretio liberatur, ut habetur dist. 54 „Nulla officia“.³²

190

195

In aliis casibus praetactis sine omni pretio in libertatem eripitur, quae omnia patent in supra dictis locis *C. De episcopis*³³ etc. et dist. 54 „Fraternitatem“.³⁴ Ex his satis patet quod quaesitum est quoad Iudaeos.

200

De paganis autem sive Saracenis potest omnino idem dici quod dictum est de Iudaeis. Verumtamen inter doctores est dissensio de vernaculis eorum, quia cum

desideraverunt <i>MV</i>	182 fuerint <i>VW</i> fuerunt <i>M</i>	183 eos <i>MW</i> e converso <i>V</i>	184 Ecclesiae <i>interlin.</i> <i>M</i>
defendant <i>VW</i> defendant <i>M</i>	189 fit <i>MW</i> sit <i>V</i>	192 Si causa mercimonii <i>VW</i> <i>interlin.</i> <i>M</i>	193 nec <i>MW</i> non <i>V</i>
194 vel <i>interlin.</i> <i>V</i>	195 Christiano <i>MV</i> pretio <i>W</i>	et <i>VW</i> vel <i>M</i>	196 exempla <i>MW</i> extra <i>V</i>
servis <i>interlin.</i> <i>M</i>	198 ei facit <i>MW</i> facit ei <i>V</i>	200 praetactis <i>MW</i> potestatis <i>V</i>	in ² <i>MV</i> in omnem <i>W</i>
quae <i>MV</i> quia <i>W</i>	201 et <i>MW</i> <i>om.</i> <i>V</i>	202 satis patet <i>VW</i> patet satis <i>M</i>	203 sive

²⁶ *Corpus Iuris Civilis, Cod. Iustin.* l. 1, tit. 3 (ed. Krueger, tom. 2, p. 38).

²⁷ Cf. *Corpus Iuris Canonici, Decretum Gratiani* pars 1, dist. 54 (ed. Friedberg, pars 1, cap. 15, col. 211).

²⁸ Cf. *Corpus Iuris Canonici, Decretum Gratiani* pars 1, dist. 54 (ed. Friedberg, pars 1, cap. 13, col. 211).

²⁹ Cf. *Glossa Iudaei* ad dist. 54 post., cap. 12, *Glossa ordinaria* (ed. Augusta Taurinorum 1588, col. 326 s.).

³⁰ Cf. supra n. 27.

³¹ Cf. *Corpus Iuris Canonici, Decretal. Gregor.* IX., l. V, tit. 6 (ed. Friedberg, pars 2, col. 771 s.).

³² Cf. supra n. 25.

³³ Cf. supra n. 26.

³⁴ Cf. supra n. 27.

205 vernaculi Iudaeorum absque dubio transferantur in libertatem per christianita-
tem susceptam, dicunt quidam³⁵ quod vernaculi Saracenorum manent servi,
quamvis Christiani fiant, et ad hoc inducunt illud Apostoli *Eph. 6*: „Servi, ob-
oedite dominis carnalibus cum timore.“³⁶ Item *Col. 3*: „Servi, oboedite per om-
nia dominis carnalibus.“³⁷ Item *Tim. 6*: „Quicumque sunt sub iugo servi, domi-
210 nos suos omni honore dignos arbitrentur.“³⁸ Et dicit ibi *Glossa*: „Sub iugo in-
fidelium secundum istos paganus potest esse dominus Christiani, sed non
fieri.“³⁹ Et secundum istos aliud tenendum est de vernaculis paganorum quam
Iudaeorum propter Iudaeorum perfidiam et suspectam cohabitationem.

Alii⁴⁰ econtra dicunt quod idem tenendum per omnia de servis istorum et
215 illorum, quia idem periculum est hodie in cohabitatione utrobique, quia utrobi-
que similes ponuntur insidiae Christianitati. Et dicunt quod verba Apostoli in
praedictis auctoritatibus et aliis similibus permissive loquuntur, et refertur per-
missio ad primitivam Ecclesiam, quando necessarius fuit accessus praedicatorum
ad paganos convertendos et necessaria fuit benevolentia convertendorum, et ad
220 utrumque valere potuit tunc temporis cohabitatio servorum fidelium cum domi-
nis paganis et eorum sancta conversatio et oboedientia ipsorum.

Quidquid autem sit de Christianis, non videtur quin debeatur eis veneratio
duliae et adoratio ab infidelibus eis subditis.

Ex his patet quibus malis et a quibus impendi debet dulia adorationis et qui-
225 bus et a quibus non.

Iam ad principalem quaestionem⁴¹ redeamus, ubi patet quid respondendum,
quia non ratione nudae imaginis debetur rationali creaturae dulia adorationis, sed
ratione similitudinis. Non tamen oportet quod assit semper similitudo quae est
in iustitia, sed illa quae est convenientia aliquo modo et imitatio Dei in praesi-
230 dendo.

VW et de *M* 209 Item *MW* Ad *V* servi *VW* servitutis *M* 210 omni honore dignos
VW dignos omni honore *M* 212–213 paganorum quam Iudaeorum *VW* Iudaeorum
quam paganorum *M* 214–215 istorum et illorum *W* illorum et istorum *M* illorum et
illorum *V* 215 quia¹ *VW* quod *M* 215–216 quia utrobique *interlin.* *M* 218
praedicatorum *MW* praedicamentorum *V* 221 et² *MV* in *W* ipsorum *VW* eorum *M*
222 autem *MW* an *V* debeat eis *VW* eis debeat *M* 228 Non *W* Neque *V*
Nec *M* similitudo *VW* illa similitudo *M* 229 est *MV* om. *W* 231 gradus esse du-

³⁵ Opinio Hugonis (Huguccio) secundum *Glossam Iudaei* cf. n. 29.

³⁶ *Eph. 6, 5*.

³⁷ *Col. 3, 22*.

³⁸ *1 Tim. 6, 1*.

³⁹ Cf. n. 29.

⁴⁰ Cf. n. 29: Opinio *Glossae Iudaei*.

⁴¹ Supra lin. 1.

Unde apparet octo gradus esse duliae. Unus est, cum quis neque vitiis principatur neque aliis, est tamen in eo possibilitas ad huiusmodi principatum cui non debetur dulia adorationis, sed miserationis in casu.

Secundus, cum quis subiectus vitiis aliis principatur sui generis potestate ordinaria quoad corporalia, et huic debetur in casu dulia adorationis et sequentibus gradibus similiter. 235

Tertius, cum quis subiectus vitiis aliis sui generis principatur potestate ordinaria quoad spiritualia.

Quartus, cum quis non principatur vel praesidet hominibus, sed vitiis tantum.

Quintus, cum quis iustus praesidet aliis ordinaria potestate civili. 240

Sextus, cum quis praesidet aliis ordinaria potestate spirituali. Et isti sex gradus sunt hominum in hac vita.

Septimus est beatorum in gloria.

Octavus, humanitatis Jesu Christi. In his omnibus secundum ordinem est plus et minus et prius et posterius. 245

Ad obiecta facile est modo respondere. Primum⁴² enim quod opponit per Damascenum, verum concludit quantum ad intentionem Damasceni, quia non loquitur nisi de veneratione sanctorum mortuorum. Sed non propter hoc sequitur, quin dulia sit exhibenda aliis qui non imitantur Deum principando peccatis et adhuc sunt in via, quia alia est ratio hinc et inde et alius modus et gradus duliae. 250

Ad secundum⁴³ dicendum quod bene licet in casu manifestis malis offerre dulam ab his qui eis subditi sunt, dummodo non sit in intentione venerari malitiam, sed praelationis dignitatem. Nec tamen ratione solius et nudae imaginis hoc fit, sed ratione cuiusdam Dei similitudinis, ut patet ex praedictis. 255

Ad tertium⁴⁴ idem dicendum. Quando enim et a quibus possunt excommunicati venerari et debent, patet ex praehabitis.

liae *VW* duliae esse gradus *M* 237 quis *MW om. V* aliis *MW* alius *V* sui generis principatur *VW* principatur sui generis *M* 239 non principatur vel *VW om. M* praesidet *W* praesidet non (*interlin.*) *M* possidet *V* 243 beatorum *MW* horum *V* 244 Jesu Christi *MV* Christi Jesu *W* 246 facile est modo *VW* est modo facile *M* respondere *VW* respondere modo (*interlin.*) *M* quod *MW om. V* 246–247 opponit per Damascenum *VW* Damascenus opponit *M* 247 quantum *MW* quemadmodum *V* intentionem *VW* intentionem *M* 248 non propter hoc *VW* propter hoc non *M* 250 est *MW om. V* 252 offerre *interlin. M* 253 dummodo . . . in *W* dummodo non sit *M* dum materia non sit nisi in *V* 254 et *VW om. M* 255 fit *MW* sit *V* 256 idem dicendum *MW* dicendum idem *V* 257 praehabitis *VW* praedictis *M* 258 quia *MW*

⁴² Supra lin. 3.

⁴³ Supra lin. 19.

⁴⁴ Supra lin. 24.

- Ad quartum⁴⁵ dicendum quod secus est de haereticis et aliis malis, quia ipsi sunt absoluti ab omni iure aliis praesidendi, et ita nulla eis debet impendi veneratio vel adoratio, ut praedictum est.
- Auctoritas autem illa Iohannis de illis propriissime intelligitur. Potest etiam intelligi de Iudaeis et paganis volentibus dogmate pravo corrumpere fidem Christianorum.
- Quod ultimo⁴⁶ infert de daemone, tenet loquendo de imagine nuda omnino, ut praedictum est. Ratio autem quare ei non debetur, magis patebit in sequentibus.
- Ad primum in oppositum⁴⁷ patet, quia ostendit quod omni homini in via salutem debetur dulia miserationis in casu, et hoc verum est, sed non concludit de dulia adorationis.
- Ad secundum⁴⁸ dicendum quod omnis creatura corporalis facta est ad serviendum iustis et Dei cultoribus, sicut docet Anselmus in *Meditationibus*⁴⁹, et hoc est quod Dominus ait *Gen. 1*: „Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram“, et sequitur: „Et praesit piscibus maris“⁵⁰ etc. In similitudine enim ibi attenditur deformitas in iustitia.
- Licet ergo quaedam aptitudo naturalis ad debitum duliae sit in homine non iusto, tamen actualis dulia adorationis scilicet et venerationis ei non debetur nisi iusto. Quia enim non est vere dominus corporalis creaturae nisi iustus, non debetur dulia propter praelationem ad illam nisi iusto.
- Item. Si propter naturam quam habet ex primaria institutione praesidendi corporali creaturae, debetur ei dulia, cum haec natura aequaliter in singulis sit

quoad *V* 259 aliis *interlin. M* eis debet *VW* debet eis *M* 260 est *VW om. M*
 264 imagine *MW* imaginatione *V* 265–266 Ratio . . . sequentibus *MV om. W* 265
 ei non debetur. *V* ea non debentur *M* 267 ostendit *MW* dicit *V* omni *VW corrump.*
M 270–271 serviendum *MW* deserviendum *V* 272 Dominus ait *MW* ait Dominus
V 272–273 et . . . sequitur *V* etc. *MW* 274 enim *MW om. V* ibi
interlin. M 275 aptitudo naturalis *VW* naturalis aptitudo *M* duliae *MVW* venerationis vel adorationis dico propter praelationem hominis ad creaturam corporalem ex sua creatione *add. marg. M* 277 Quia *MV* Quod *W* enim *V interlin. M om. W* 280
 debetur *VW* deberetur *M* 280–281 in . . . sequeretur *W* sit in singulis hominibus sequeretur *M* in singulis sit haec omnibus sequitur *V* 281 singulis aequaliter deberetur *W*

⁴⁵ Supra lin. 26.

⁴⁶ Supra lin. 30.

⁴⁷ Supra lin. 32.

⁴⁸ Supra lin. 37.

⁴⁹ Cf. *L. Meditationum et Orationum* med. 1. med. 19, inter opera Anselmi (PL 158, 709–712; 803–806).

⁵⁰ *Gen. 1,26.*

hominibus, sequeretur quod singulis aequaliter deberetur, quod constat non ita esse.

Oportet ergo quod praesideat actualiter cui debetur dulia adorationis et venerationis actualis, et secundum diversos gradus praesidendi reddatur ei dulia secundum debitum gradus.

285

Ad tertium⁵¹ patet ex praedictis. Dictum est enim seorsum de Iudaeis, paganis, haereticis, excommunicatis et aliis peccatoribus, quomodo et a quibus eis debetur dulia vel non debetur.

Quod ibi dicitur de auctoritate beati Petri: „Subiecti estote omni humanae creaturae“⁵², notandum quod aut loquitur de subiectione caritatis ministrato-
riae, aut si de veneratione et adoratione duliae, intelligit per omnem humanam creaturam universam ordinariam potestatem, quia omnibus exhibenda est reverentia, quatenus ordinariae regimini rei publicae debito modo superintendunt, et hoc est quod ibi subditur: „sive regi tamquam praecellenti sive ducibus“ etc.

290

Quod sequitur: „Servi, subditi estote dominis“, secundum omnes tunc intelligendum erat quod ipsis etiam infidelibus dominis exhibenda erat veneratio a fidelibus servis. Sed secundum tempus modernum dissentiunt in vernaculis, ut praedictum est. Iudaeis tamen numquam fuit exhibenda a fidelibus tamquam servis de iure, et haec satis patent ex praehabitis.

295

Ad quartum⁵³ dicendum quod Damascenus ibi imaginem ponit pro reformata per similitudinem in iustitia, sicut manifestum est ex circumstantia literae suae, quia ubique loquitur ibi de veneratione debita Christo et gloriosae Virgini et ceteris sanctis ac eorundem imaginibus, et non loquitur ibi de aliis.

300

Ad ultimum⁵⁴ dicendum quod potestas potest nominare potentiam naturalem quae est instrumentum animae, vel habitum vel usum eiusdem, secundum distinctionem Anselmi.⁵⁵ Potentia primo modo inest daemonibus, quia inest eis potentia naturalis qua alios regerent, si iusti essent, sed ratione illius nulli debe-

305

aequaliter singulis deberetur *M* singulis aequaliter debetur *V* quod² *MW om. V* 283
debetur *V* debeatur *MW* 283–284 adorationis et venerationis *VW* venerationis et ad-
orationis *M* 284 et *VW* sed et *M* 288 vel *MW* illis *V* 289 humanae *MW om. V*
296 etiam *W* et *V om. M* 298 est *MW om. V* 299 haec satis patent *W* hoc
satis patet *M* hoc satis patent *V* 300 imaginem ponit pro *MW* accipit imaginem per *V*
301–302 ex . . . suae *VW* literae suae ex circumstantia *M* 302 ubique *VW exp. M*
306 Anselmi *VW* Anselmi et *M* Potentia *W* Potestas *MV* daemonibus quia
inest *VW om. M* 307 qua *VW* per quam *M* 308 sicut *interlin M* ratione *VW*

⁵¹ Supra lin. 40.

⁵² *1 Petr.* 2,13.

⁵³ Supra lin. 47.

⁵⁴ Supra lin. 51.

⁵⁵ Cf. *De concordia* q. 3 c. 11 (ed. F.S. Schmitt, tom. 1, vol. 2, p. 282 s.).

tur aliquis gradus duliae, ut praehabitu est, sicut nec ratione solius naturae et imaginis nuda.

310 Potestas autem secundo modo et tertio non inest illis, ut mihi videtur. Non enim habent usum potentiae illius naturalis et habitum a quo usus exerceatur, sed abusum et deformitatem. Usus enim potestatis in aliquod opus utile rei publicae ordinatur et in tali opere exercitur, habitus autem in arte quadam recte et debito modo operandi ad commoditatem publicam, et ista non sunt in illis.

315 Et ideo potestas cui debetur veneratio vel dulia vel adoratio, non est ibi.

Similiter dico quod non est ibi dominatio neque praelatio, quia neque secundum habitum ibi inveniuntur, ut dixi, neque secundum usum, sed eorum contraria ibi sunt. Est tamen ibi praelatio et dominatio improprie dicta, quia tyrannus et oppressio qua potentiores daemonum imperant impotentioribus et illi obtemperant, vel ut vitent poenas vel ut possint perverse ad placitum abuti sua naturali potestate.

Unde quando vocantur daemones principes vel potestates vel huiusmodi, aestimo hoc ad naturales potentias referendum esse quibus vere principarentur et potestatem exercerent, si stetissent, vel ad dictam eorum tyrannidem et oppressionem in qua totaliter est potestatis abusus et deformitas.

325 Item. Esto quod eorum praelatio deberet dici potestas et dominatio, non tamen est deiformis neque imitativa divinae praelationis, quia omnis praelatio et potestas et dominatio eius imitativa donum Dei est et non solum permissio, et est donum datum in usum commodum. Unde et bene dicitur gratia aliqua Dei, 330 sed hoc non est in daemonibus.

In hominibus autem qui praesident aliis in hac vita, istud invenitur, etiam si mali sint, quod student secundum quod praesident, communi commodo rei publicae, et ideo debetur eis a subditis veneratio.

335 Alioquin, si hoc non faciunt, non exercent potestatem, sed abutuntur ea, neque agunt officium praelationis, sed tyrannidis, vel saltem destruunt praelationem, quibus secundum quod tales sunt, nulla debetur duliae adoratio.

Si quis autem voluerit ostendere quod malis hominibus numquam et nusquam debetur adoratio, quia illa fit in testimonium virtutis^{5 6}, ut supponitur communiter, patet quod hoc potest intelligi de adoratione debita bonis.

oratione <i>M</i>	309 imaginis nuda <i>MW</i> nuda imaginis <i>V</i>	310 modo <i>VW om. M</i>
311 potentiae illius <i>VW</i> illius potentiae <i>M</i>	et <i>interlin. M</i>	habitum <i>VW</i> habitum et <i>M</i>
exerceatur <i>W</i> exseratur <i>V corrupt. M</i>	313 exercitur <i>MV</i> exseritur <i>W</i>	314 ista
<i>marg. M</i>	315 ideo <i>VW</i> ita <i>corr. ex ideo M</i>	316 dominatio neque praelatio <i>VW</i> praelatio neque dominatio <i>M</i>
317 secundum <i>interlin. M</i>	323 esse <i>MW om. V</i>	324 dictam <i>MW</i> dictamen <i>V</i>
326 Esto <i>VW</i> Aestimo <i>M</i>	deberet <i>VW</i> debet <i>M</i>	327 tamen <i>MW</i> tam <i>V</i>
329 datum <i>MV om. W</i>	et <i>MW om. V</i>	331 autem <i>MW om. V</i>
332 sint <i>MW</i> sunt <i>V</i>	quod ¹ <i>VW</i> quia <i>M</i>	commodo <i>MV</i> modo <i>W</i>
333 subditis <i>VW</i> subiectis <i>M</i>	334 non ² <i>MW</i> nisi <i>V</i>	337 et <i>VW</i> vel <i>M</i>
		338 fit <i>MW</i> sit

^{5 6} Cf. Aristoteles, *Ethica Nicom.* I, c. 3 (1095b 26–29).

Vel potius dicendum quod virtus potest accipi communiter pro naturali vir- 340
tute et gratuita, et hoc dupliciter, scilicet gratificante et gratis data, vel pro grati-
ficante tantum. Primo modo adoratio omnis est signum vel testimonium virtutis,
secundo modo non.

Hinc solvuntur multa quae possunt quaeri circa dulia venerationis vel adora- Q. 35.1
tionis. Patet enim iam cui debetur et ratione cuius, quia rationali creaturae et 345
ratione imitationis divinae in dominando vel praesidendo. Et dico dominari vel
praesidere, quando secundum quod in aeterna veritate ordinatum est, dominatur
vel praesidet. Pro errore enim a veritate vel pro peccato secundum quod huius-
modi, nulli debetur veneratio, nec in hoc Deum imitatur.

Patet etiam iam a quibus debeatur et quare. Debetur enim primo et propri- 350 Q. 35.2
issime a subditis rationabilibus, et hoc ratione subiectionis.

Si dicis quod multi venerantur alios dulia qui non sunt eorum praelati, ut
socius socium, frater fratrem, episcopus episcopum, non numquam etiam epis-
copus fratrem vel clericum vel laicum inferiorem et minorem se, verum est. Sed
distinguendum quod est praelatio et subiectio quaedam potestatis, quaedam 355
humilitatis et caritatis. Prima consistit in ordinatione rerum, secunda in reputa-
tione mentium. Secundo modo veneramur aliquando minores et pares quos
aestimamus vel reputamus maioris meriti, vel simpliciter vel ut nunc.

Vel potius dicendum quod est dulia venerationis de qua modo loquimur,
dupliciter, una simplicis venerationis quae consistit in applausu, confabulatione 360
veneranda et confessione et huiusmodi, alia adorationis quae est veneratio cum
humiliatione et testimonio subiectionis. Prima exhibetur a maioribus inferioribus
et a paribus invicem. Secunda aut a minoribus secundum ordinem ad illos qui
maiores sunt ordine, aut a minoribus in propria reputatione simpliciter vel ut
nunc ad maiores eadem reputatione. 365

V 340 accipi MW excipi V 341 vel VW et M 342 adoratio omnis V omnis
(*interlin.*) adoratio M adorationis W 343 modo MVW qui continet tantum virtutem gra-
tuitum facientem, nequaquam. Sicut autem obiciat quod dulia non debeatur aliquibus in-
fidelibus quia iure dominantur aliis qui se vero Deo non subiciunt. Responsio quod quantum
ad hoc non debetur eis dulia quia a vero Deo recesserunt, sed quoad hoc quoad rem publi-
cam subditorum recte dispensant et publicis commoditatibus secundum regulas recte regendi
intendunt (?). Illud enim facere et taliter praeesse quoddam bonum Dei domini et (?) quae-
dam imitatio dominicae dominationis et propter illud eis debetur dulia a subditis secundum
modum supra dictum de Iudaeis et paganis *add. marg. inf. M* non VW *exp. M* 344
possunt MW possent V 344–345 venerationis vel adorationis VW adorationis vel venera-
tionis M 345 iam cui VW cui iam M 348 a MW *om. V* 348–349 huiusmodi
interlin. M 351 subditis W subditis et V subiectis M rationabilibus VW rationalibus
M 352 Si VW Sed M 354 et *marg. W* 356–357 reputatione MW temptatione V
358 maioris VW maiores M 359 dicendum MV dicendum est W 360 dupli-
citer MV duplex W in MW *om. V* 361 veneranda MV reverenda W confessione
VW confectione M 365 ad MW ut V 366 Et VW *om. M* exhibetur¹ *interlin. M*

Et utraque istarum exhibetur ratione alicuius eminentiae in illo cui exhibetur, propter quam quandam habet imitationem divinae dominationis, aut respectu venerantis aut respectu alicuius alterius.

Si dicis quod multi venerantur et adorant alios, non propter hoc quod ipsi
370 subsunt et illi praesunt secundum rem vel reputationem vel propter aliam eminentiam, sed aliis de causis:

Responsio. Verum est. Sed haec non est vere dulia, quamvis appareat, sed est magis adulatio vel derisio vel aliquid huiusmodi culpabile.

Q. 35.3

Patere etiam iam potest quod de daemonibus quaeri solet, si inter se ipsi sibi
375 exhibeant duliā. Videtur enim quod, sicut non est ibi vera praelatio et subiectio secundum modum ordinationis praefinitum in incommutabili veritate, sic non est ibi vera reverentia duliae, sed quaedam eius apparentia. Nec maioribus ibi debetur reverentia ex ordinaria potestate, nec minores illis debent eam ex ordinaria potestate, nisi quatenus ordinavit Dei iustitia, ut isti sub illis sint in
380 abusu suae perversae voluntatis ad tempus, quia eis ad malum in principio consenserunt.

Nec est hoc dulia, quia non veneratur minor praelatiam maioris, nec maior ad utilitatem inservit minoris. Sed et invidia et ira atque superbia vel timore haec agunt, imperando et oboediendo quae aguntur apud homines ordinaria potestate
385 et subiectione zelo iustitiae et caritatis.

Q. 35.4

Patet etiam quod solet quaeri de comparatione eorum ad homines et angelos bonos, an exhibeant vel debeant eis duliā. Et puto secundum praecedentia quod debent. Aestimo tamen quod non exhibent.

Verumtamen potest esse quod forinsecus exhibeant aliquando eam, vel inviti
390 vel ut decipiant vel propter aliquid huiusmodi. Sed ut ordinatam in aliis potestatem venerentur, non puto ipsos hoc facere, quia bonis invident et non venerantur eam.

Q. 35.5

Patet etiam quod solet quaeri, an angeli in coelo exhibebunt sibi post iudicium duliā invicem, quando cessabit praelatio.

395 Videtur enim quod sic. Quamvis enim cessabit praelatio quam modo inter se habent quoad regimen universi, tamen semper erunt quidam ordines superiores et quidam inferiores et quidam angeli maioris meriti et quidam minoris. Et ideo duliā sibi invicem exhibebunt.

369 adorant *VW* adorent aliquos *M* ipsi *VW om. M* 372 haec *MW* hoc *V*
sed² *VW* si *M* 373 aliquid huiusmodi *W* aliud huiusmodi *M* huiusmodi aliquid *V* 375
sicut *VW* sic *M* 376 in incommutabili *W* in (*interlin.*) incommunicabili *M* incommuta-
bili *V* 378 illis *interlin. M* debent eam *VW* eam debent *M* 382 hoc *VW* ei *M*
383 et¹ *M* in *W om. V* atque *VW* et vel *M* haec *VW* hoc *M* 386 etiam
VW ergo *M* solet quaeri *VW* quaeri solet *M* 387 vel debeant *VW om. M* 389
aliquando *MW* aliunde *V* 390 propter *M om. VW* 391 non¹ *VW* nec *M* bonis
VW bonitati *M* 392 eam *MVW* nec eos qui eam amant *add. interlin. M* 393 angeli
VW angeli boni *M* 395 Videtur . . . praelatio *MW om. V* enim² *W* ei *M* 399

Sicut enim homines veneramur qui sunt maioris meriti secundum rem vel reputationem quam nos in dominando vitiis et propter praelationem etiam super homines, non solum quam digne exercent, sed etiam quam digne exercuerunt, ita probabile est futurum esse post iudicium. Inde etiam videtur quod similiter tunc erit de hominibus salvatis, sicut et modo est de itinerantibus.

Item. Inde videtur patere quod solet quaeri, si homines et angeli invicem sibi exhibebunt tunc duliam et si spiritus beati humani et angelici modo eam mutuo exhibeant.

Videtur enim quod sic, secundum quod magis vel minus eminent in meritis, et forte omnes in omnibus venerabuntur et singuli in singulis veneratione duliae praelationem quam habent et quam habuerunt, sive ad vitia sive ad homines sive ad angelos.

Potest etiam haec esse causa una, ut videtur, quare renuit angelus adorari a Johanne, *Apoc. 19*⁵⁷, permisit tamen se venerari et adorari a Josue, c. 5⁵⁸, et aliis, scilicet eminentia meriti in Johanne et minus meritum in aliis respectu adorati. In hoc enim potuit indicari quod non debuit angelus tanti meriti suscipere tantam venerationem ab homine tanti meriti quanti erat Johannes.

qui VW quia M	vel MW vel secundum V	400 praelationem M praelatiam VW
402 est VW est ibi M	tunc VW om. M	403 et MV om. W 404 invicem sibi VW
sibi invicem M	405 si MV sic W	beati VW et M angelici MW angeli V
mutuo interlin. M	407 vel VW et M	408 singulis MW singuli V 409–410 homines
... angelos MV angelos sive ad homines W	411 etiam haec W et haec V haec etiam M	
412 tamen se VW se tamen M	venerari et adorari VW om. M	413 in ² interlin.
M 414 indicari MW iudicari V	415 quanti M quam VW	

⁵⁷ Cf. *Apoc. 19,10*.

⁵⁸ Cf. *Jos. 5,14*.

QUAESTIO 36

Q. 36 1 Solet etiam quaeri an Christus secundum hominem aliquibus debeat duliā, praesertim parentibus, iuxta praeceptum Dei, *Ex. 20*: „Honora patrem et matrem.“¹

Videtur enim quod sic, cum non solverit legem, sed adimplevit, *Matth. 5*².

5 Item. Dicit *Luc. 12* de omnibus electis quod „faciet illos discumbere, et transiens ministrabit illis“³, quanto potius parentibus secundum carnem.

Contra. Duliā exhibetur ab inferiori ad superius secundum potestatem vel reputationem, quod non posset hic esse.

Item. Cum creatura rationalis habeat supremum, medium et infimum, et in-
10 fimum eius tantum debeat exhibere duliā et non recipere, medium autem debeat et exhibere et recipere, videtur quod supremum debeat tantum recipere, non exhibere. Sed haec est humanitas Christi. Ergo etc.

Item. Si rationalis creatura ratione dominationis vel praelationis adoratur, illa quae est ita domina quod nulli creaturae subiecta, ita adorabitur quod nullam
15 adoret. Et talis est humanitas Christi.

Responsio. Probabiliter consentiri potest his ultimis rationibus.

Ad primum⁴ responderi potest quod praeceptum de honoratione parentum ipse perfectissime implet modo et implevit hic. Non tamen modo ita matrem vel alios parentes honorat, quod adoret vel veneretur tamquam subiectus, nec hoc
20 continetur in mandato divino, aut si continetur, ad hanc vitam hoc pertinet, et ipse hoc fecit hic, quia legitur de illo quod erat subditus parentibus. Et ideo vere dicit quod non venit solvere legem, sed adimplere.

1 etiam *VW* et *M* an *M* si *VW* 4 adimplevit *M* adimpleverit *VW* 5 faciet *MW* facit
V 6 transiens *MW* transiens et *V* quanto *interlin.* *M* 9 habeat *MW* habet *V*
9–10 et infimum *VW om. M* 11–12 debeat² . . . exhibere *W* tantum debeat recipere,
non exhibere *M* debeat et exhibere et recipere *V* 12 est *VW* est tantum *M* Ergo etc.
W om. MV 14 quae *interlin.* *M* 15 Et talis *VW* talis autem *M* 17 potest quod
praeceptum *VW interlin. M* 18 tamen *W* tantum *MV* 18–19 ita . . . honorat *VW*
matrem et alios parentes ita honoret *M* 19 quod *W* vel *V* ut *M* veneretur *W* tenetur
M teneretur *V* hoc *M om. VW* 20 si *MW* non *V* 21 hoc *VW om. M* hic *VW*
om. M erat subditus *VW* subditus erat *M* 22 quod *VW* quia *M* 23 ministerium

¹ *Ex. 20, 12.*

² Cf. *Matth. 5, 17.*

³ *Luc. 12, 37.*

⁴ Supra lin. 4.

Ad secundum⁵ dicendum quod illud ministerium non designat duliam, sed gloriam quam in ipso et de ipso habebunt electi. Et dicitur „transiens ministraturus illis“ forte propter hoc quod non in unico erit haec gloria quam de illo habebunt, sed in omnibus, quia et de ipso in se et de ipso in singulis et omnibus gaudebit quilibet electorum. Et sic quasi quodam transitu ministrabit illis, dum ad diversa intendet eorum contemplatio. Ipse tamen manebit stabiliter et in singulis et in omnibus.

Vel potest dici⁶ quod Christus in via exhibuit parentibus duliam, tam venerationis simplicis quam adorationis, propter subiectionem qua tunc subici voluit secundum hominem. Sed modo in patria exhibet illis et etiam ceteris electis duliam simplicis venerationis, quia modo nulli subiectus est. Eminenter tamen exhibet illam parentibus secundum carnem et praecipue gloriosae Virgini.

Et inde statim patet responsio ad primo obiecta, quia possunt intelligi de dulia simplicis venerationis.

Et ad primum contra obiectum⁷ patet, quia talis exhibetur et exhiberi debet nonnumquam ab illis qui maiores sunt potestate et reputatione.

Ad secundum⁸ dicendum quod argumentum concedi debet de dulia adorationis, sed non de dulia simplicis venerationis. Hoc enim pertinet ad maiores, ut nonnumquam venerentur minores, et hoc etiam virtutis est. Sed nihil decentiae aut virtutis deest Christo qui est plenus gratia.

Ad tertium⁹ dicendum quod illa ratio procedit loquendo de adoratione, sed non de simplici veneratione.

Ex his patet satis quid dicendum de dulia quoad principale obiectum quod est rationalis creatura.

Si vero quaeratur de ipsa quoad imagines sanctorum quas veneramur et adoramus, satis patet quid dicendum ex praecedenti quaestione latrae. Debetur enim eis eadem dulia quae illis quorum sunt imagines, sed per accidens et tamquam signis et secundariis obiectis. Unde Damascenus, c. 89: „Honor imaginis

Q. 36.1

MW corrupt. V 25 hoc *MW om. V* 26 in¹ *interlin. M* in² . . . ipso² *VW interlin. M* 28 ad *interlin. M* 31 subici voluit *MV* voluit subici *W* 32 et *interlin. M* 33 venerationis *VW* adorationis *M* Eminenter tamen *VW* Tamen eminenter modo *M* 37 Et¹ *VW om. M* exhiberi debet (*interlin. M*) *MW* ex hominibus *V* 40 sed *VW* et *M* 41 et . . . Sed *W* hoc etiam virtutis scilicet *V* et hoc est virtutis. Sed *M* 42 aut *MW* an *V* deest *MW* de esse *V* est *VW om. M* 44 simplici *VW corrupt. M* 45 Ex *MW* De *V* patet satis *MV* satis patet *W* quid *MW* quod *V* 52 aut²

⁵ Supra lin. 5.

⁶ Lin. 30–34 pertinent ad primum obiectum. Cf. lin. 17–22.

⁷ Supra lin. 7.

⁸ Supra lin. 9.

⁹ Supra lin. 13.

ad prototypum pervenit.¹⁰ Et Augustinus *De doctrina Christiana* 1. 3, c. 9: „Qui aut operatur aut veneratur utile signum divinitus institutum cuius vim significationemque intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transit, sed illud potius quo cuncta talia referenda sunt.“¹¹

- 55 Licet enim haec verba dicat Augustinus de sacramentis Ecclesiae, possunt et imaginibus congrue adaptari quas fideles adorant.

De causa etiam institutionis imaginum et quod non sit contraria consuetudini Veteris Testamenti dictum est satis in quaestione de latria.

Q. 36.2

- 60 Si quaeritur etiam de dulia, quid sit formaliter, dicendum sicut de latria, quod formaliter et essentialiter est opus virtutis, consequenter et causaliter habitus, et utrumque continet in ratione debiti. Debetur enim dignitati veneratio et praelationi adoratio, et miseris in quibus non percipitur alia dignitas nisi illa naturalis, qua adhuc possunt fieri dominatores vitiorum, nec aliqua praelatio, debetur saltem pro loco et tempore caritatis miseratio.

- 65 Et dico quod illud est debitum, tum quia Deus haec instituit et contulit, unde haec faceremus, tum quia praecepit sic fieri, unde duliā digne exhibendo creaturae Dei et latrīam Deo solvimus, et duliā secundum rationes diversas, sicut patet ex praehabitis.

Q. 36.3

- 70 Et si quaeris cuius virtutis sit, dico quod iustitiae specialis, secundum quod respicit rationalem creaturam. Si autem aliter quam ordine virtutis fiat, non aestimo esse duliā, sed aliquam inordinationem culpabilem.

Ex his omnibus iam potest elici descriptio duliae, scilicet quod ipsa est obsequium miserationis vel simplicis venerationis vel adorationis rationali creaturae debitum propter aliquam Dei similitudinem in ratione dominantis vel praesidentis et a rationali creatura exhibendum.

- 75 Hic autem continetur communis ratio duliae quae creaturae debetur, sicut patet evidenter ex praecedentibus. Dulia autem quae exhibetur Creatori, est servitus ei debita in ratione Dominatoris et communis Rectoris, sicut et latria est servitus ei debita in ratione Creatoris.

MW ut *V* 53 significationemque *MW* signationemque *V* 59–60 dicendum . . . formaliter *MW* om. *V* 61 continet *interlin.* *M* Debetur *MW* Deberet *V* 63 qua *M* quae *VW* 65 instituit et *interlin.* *M* 66 digne *VW* sic *M* 68 praehabitis *MVW* Nota tamen quod alia ratione dicitur latria debitum et alia dulia. Illa enim soli Deo, ista tam creaturae quam Deo debetur. Item illa Creatori vel (?) praesidenti, vel dominanti secundum quod talis *add. marg. M* 72 iam potest elici *VW* potest elici iam *M* descriptio *MW* rescriptio *V* duliae *MVW* et primo circa (?) creaturam (?) *add. marg. M* 76 autem *VW* aut *M* 77 evidenter ex praecedentibus *VW* ex praecedentibus evidenter *M* 78 et² *VW* etiam *M*

¹⁰ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 89 cum citatione Basilii (ed. E.M. Buytaert, p. 331, lin. 9 s.).

¹¹ *De doct. christ.* III, c. 9, num. 13 (PL 34, 70; CSEL 80, 87; CCL 32, 85).

QUAESTIO 37

Tandem quaeritur utrum sine idolatria possit exhiberi latría angelo malo 1 **Q. 37**
transfiguranti se in angelum lucis, ut habetur *Cor. 11*¹, et exhibenti se sicut
Christum.

Videtur quod non, quia sicut adorans idolum et putans Deum esse non ex- 5
cusatur, sic videtur in proposito.

Item. Non videtur quod alias exhiberet se diabolus homini tamquam Deum,
nisi ut per hoc homo peccaret. Sed non videtur aliud peccatum esse nisi idola-
triae.

Item. Augustinus *Enchiridio* c. 43: „Cum se bonum fingens ea facit aut dicit
quae bonis angelis congruunt, etiam si credatur bonus, non est error Christianae 10
fidei periculosus aut morbidus. Cum vero per haec aliena ad sua incipit ducere,
tunc eum dignoscere nec ire post eum, magna et necessaria vigilantia est.“² Sed
quid est magis suum et a fide Christiana alienum quam eum reputare Deum et ut
Deum venerari?

Contra. Opus pensatur a voluntate et intentione, et talis intendit adorare 15
Christum. Prima ostenditur l. 2 *Sententiarum* dist. 40, c. 1.³

Item. Augustinus *Enchiridio* c. 13: „Non mendacii, sed aliquando temeritatis
arguendus est qui falsa incautius credit ac pro veris habet.“⁴ (Sed peccatum
omne mendacium est secundum Augustinum *De trinitate* l. 15 c. 28.⁵) Sed talis
est qui credit angelo nequam exhibenti personam quasi Christi, quare temerarius 20
et indiscretus dicitur qui eum adorat, non peccator et idolatra.

Item. In eodem, c. 43: „Quando satanas sensus corporis fallit, mentem vero
non movet a vera rectaque sententia qua quisque vitam fidelem gerit, nullum est
in religione periculum.“⁶ Sed sic videtur esse in proposito, ut videtur.

2 angelum VW angelo M	et VW om. M	sicut MV om. W	4–5 excusatur MW
accusatur V	9 c. VW om. M	10 congruunt VW conveniunt M	11 periculosus
MW periculosus V	aliene MW alienum V	12 eum ¹ MW enim V	est W interlin.
M om. V	17 Item M om. VW	aliquando W aliter V autem M	18 incautius VW
incautus M	21 dicitur MW dicitur V	idolatra MW idolatria V	22 eodem VW
eodem et M	23 vera VW via M	25 Respondent quidam distinguentes W	Responsio.

¹ Cf. 2 *Cor. 11, 14*.

² *Enchiridion* cap. 16, num. 60 (PL 40, 260; CCL 46, 81 s.).

³ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* II, dist. 1 (ed. Grottaferrata 1971, tom. 1, pars 2, c. 1, p. 557, num. 2).

⁴ *Enchiridion* cap. 6, num. 18 (PL 40, 240; CCL 46, 58).

⁵ Cf. *De trin.* XV, c. 11, num. 20 (PL 42, 1073; CCL 50A, 489); cf. etiam n. 4.

⁶ *Enchiridion* cap. 16, num. 60 (PL 40, 260; CCL 46, 81).

25 Respondent quidam⁷ distinguentes quod sic adorans aut simpliciter adorat se exhibentem, aut cum determinatione, scilicet „si sit Christus.“

Si primo modo, non vitat idolatriam, quia suspendi debuit credulitas et peti divina illuminatio. Praemunit enim Dominus nos, *Luc. 21* dicens: „Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo dicentes quia ego sum et tempus appropinquavit. Nolite ergo ire post illos.“⁸ Et *Joh. 4:* „Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sunt.“⁹

Si secundo modo, aut est determinatio actualiter expressa, aut tacita sive habitualiter considerata.

Primo istorum modorum adoratur Christus solum, quia ad illum refertur ad-
35 oratio ad quem determinationis implicatio, et sic non est periculum.

Si secundo modo, non sufficit ad vitandum idolatriam in hoc casu, ut dicunt. Ubi enim insueta apparitio, ut in proposito, oporteret actualiter exprimere determinationem. In sacramento enim altaris, ubi consueta est hostiae consecratio, sufficit tacitam habere et in habitu istam determinationem, si debito
40 modo consecratur. Talis igitur, ut dicunt, committit idolatriam, nisi exprimat determinationem.

Ad primum contra¹⁰ responderi potest quod intentio et voluntas qualificant opus, quoniam ipsum non est per se malum, sed exhibere latrariam diabolo, per se malum est.

45 Ad secundum¹¹ dicendum quod Augustinus ibi loquitur in *Enchiridio*¹² de mendacio oris tantum, in l. *De trinitate*¹³ de mendacio communiter, mentis, oris et operis. Et ideo non assumit sub <mendacio>.

Esto etiam quod uniformiter accipiat utrobique mendacium, non propter hoc sequitur quod iste non peccet vel idolatret, quia in hoc quod credit falsum,
50 temerarius est, in hoc quod adorat creaturam pro Creatore, idolatrat.

Quidam distinguunt *M* Responsio quidem distinguentes *V* 27 quia *MW* et *V* 30 ap-
propinquavit *corr. ex* appropinquabit *MVW* Nolite² *MW* Nolite ergo *V* 31 spiritus
VW om. M 32 aut¹ *VW an M* aut² *VW an M* 35 est periculum *M om. VW*
37 enim *VW* enim est *M* insueta *MV* inconsueta *W* ut *MW om. V* 38 enim *VW*
tamen *interlin. M* 38–39 ubi . . . habere *VW marg. M* 39 tacitam *MW* tantam *V*
et *MW om. V* 40 consecratur *VW* consecratur *M* exprimat *MW* exprimit *V*
42 et *VW* vel *M* 43 quoniam *VW* quando *M* 45 dicendum *MV om. W* 48
Esto *VW* Aestimo *M* 49 hoc¹ *MV* hoc non *W* non *MW* nec *V* idolatret *VW*
idolatratet *M* 50 est *MW* est et *V* 51 hoc *MW om. V* tantum *VW* tantummodo

⁷ Cf. *Summa* Fratris Alexandri, l. III (ed. Ad Claras Aquas 1948, tom. 4, num. 297 resp., p. 454).

⁸ *Luc. 21,8.*

⁹ *1 Joh. 4,1.*

¹⁰ Supra lin. 15.

¹¹ Supra lin. 17.

¹² Cf. supra n. 4.

¹³ Cf. supra n. 5.

Ad tertium¹⁴ dicendum quod in hoc casu non tantum fallit sensus, sed etiam mentem movet a recta sententia qua fidelis vita geritur, dum creditur falsum et sponte creatura pro Deo adoratur.

Sed quia durum videtur damnare quemque simpliciores qui hoc ex simplici devotione ignorans et circumventus vel deceptus fecerit, potest, ut videtur, rationabiliter dici quod talis, licet simpliciter adoraverit vel non expressa determinatione, non tamen peccat mortaliter, quamvis aliquod peccatum ignorantiae committat. Neque etiam dicendus est idolatra, quamvis gestu corporali extra adoraverit. Potest enim hoc totum fieri salva fide omnium articulorum, ut videtur, et salva caritate Dei et proximi, dummodo ulterius non consentiatur ei contra aliquem articulum vel contra caritatem.

Et ad primum contra¹⁵ dici potest quod non est simile de illo qui adorat idolum, quia non habet fidem neque caritatem, et ille caecus est sine ratione, iste circumventus vel deceptus fortiter ex simplici devotione.

Ad secundum¹⁶ concedi potest quod diabolus hoc non faceret, nisi per hoc peccaret homo vel nisi per hoc crederet eum trahere ad peccatum, et bene probabile est quod aliquod peccatum committat hic ex temeraria indeliberatione. Sed non videtur quod mortale, neque veram idolatriam.

Ad tertium¹⁷ patet ex proximo.

M 55–56 rationabiliter *VW* rationaliter *M* 58 est idolatra *MW* est (*interlin.*) idolatria *V* 60 et¹ *MW* om. *V* ulterius *MV* lac. *W* 62 Et *VW* om. *M* illo *MV* eo *W* 63 sine *VW* sine omni (*interlin.*) *M* 65 hoc¹ *W* om. *MV* faceret *M* facit et *VW* 66 trahere *MW* tradere *V* 66–67 et . . . peccatum *MW* om. *V*

¹⁴Supra lin. 22.

¹⁵Supra lin. 4.

¹⁶Supra lin. 6.

¹⁷Supra lin. 9.

QUAESTIO 38

Q. 38 1 Quaeritur utrum Christus sit filius adoptivus alicuius.

Quod sic videtur, quia adoptionem nostram faciunt praedestinatio et gratificatio quorum utrumque fuit in Christo secundum hominem. *Rom. 1*: „Qui praedestinator est“¹ etc., et *Joh. 1*: „(. .) plenum gratiae et veritatis.“²

5 Item. Idem filius respectu diversorum parentum potest esse naturalis filius et adoptivus secundum diversas filiationes. Ergo a simili: Idem filius respectu eiusdem patris potest esse filius naturalis et adoptivus per filiationes diversas. Sed talis est Christus.

Item. Si tu es filius adoptivus Dei et Christus secundum hominem non, inferioris condicionis erit Christus homo secundum quod homo quam tu, ut videtur.

Item. Unio deitatis non tollit ceteras condiciones hominis, neque naturales neque gratuitas, quia passibilis est et iustus et huiusmodi, ergo neque tollit adoptionem.

15 Contra. Adoptio est extraneae personae in filium vel nepotem, vel deinceps legitima assumptio.³ Sed Christus non est extranea persona a Patre neque a matre, quia est unica persona utrique naturalis.

Item. Si est assumptio personae et nihil assumitur quod non est, oportet personam assumendam prius esse natura vel tempore quam assumatur. Sed hic non fuit persona in humana natura prius quam assumeretur, et ita Deus non assumpsit hic humanam personam in adoptionem, sed nec Virgo divinam; tum quia non est inferior adoptans respectu adoptati, tum quia mulier secundum iustas leges humanas adoptare non potest, nisi ex rescripto principis ei concedatur in solatium filiorum amissorum, quod non convenit in proposito.

25 Item. Idem non est filius naturalis et adoptivus eiusdem, ergo etc.

Si dicis quod immo, secundum diversas filiationes, contra: Secundum definitionem dictam non adoptatur nisi extranea persona. Sed qui est naturalis filius, non est extranea persona, sed cognata.

2 faciunt *MV* faciunt tria *W* 13 tollit *VW* tollit *M* 16 legitima assumptio *MV* assumptio legitima *W* 18 oportet *MW* debet *V* 24 filiorum amissorum *VW* amissorum filiorum *M* 26 filiationes *marg. M* contra *VW om. M* 26–27 definitionem dictam *VW* dictam definitionem *M* 32 Nullius *MW* Nullus *V* 34 et *VW* vel *M* 36

¹ *Rom. 1,4.*

² *Joh. 1,14.*

³ Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 10 q.2 a.1 quaestiuncula 1,1.

Item. Filius adoptivus unius personae divinae est filius adoptivus totius Trinitatis. Ergo si Christus etc. Et sic esset sui filius adoptivus, quod est contra definitionem datam. 30

Solutio. Nullius est filius adoptivus, ut patet ex definitione adoptionis.

Ad primum⁴ dicendum quod adoptio est in minus quam praedestinatio vel gratificatio, quia sequitur: Quicumque est adoptatus, est praedestinatus et gratificatus vel gratificandus, sed non convertitur, et dico de adoptato finaliter. Hoc patet de praedestinatione. Quia ut dicit Augustinus in l. *De perseverantia*, c. 40 in fine, praedestinatio est „praescientia et praeparatio beneficiorum Dei quibus certissime liberantur quicumque liberantur.“⁵ Ergo adoptio praesupponit personam adoptandam in esse, praedestinatio praecedit et supponit aliquid futurum. 35

De gratificatione similiter patet eo quod non respicit primo et per se personam, sed naturam. Est enim personae secundum naturam assumptam, et non requirit praeeistentem personam. Adoptio autem praesupponit personam, ut patet ex definitione. 40

Ad secundum⁶ dicendum quod non est simile, quia oportet adoptivum filium et patrem adoptantem extraneas esse personas, quod non potest salvari in filio et patre naturali ad invicem, sed in filio naturali unius et patre extraneo. 45

Ad tertium⁷ dicendum quod non est hic inferioritas, sed superioritas. Sed si ita esset non adoptivus, quod neque adoptatus esset, neque gratiam adoptatorum haberet, sequeretur quod dicis. Nunc autem habet illam, sed per viam aliam excellentiorem. Habet enim per gratiam unionis quod alii per gratiam adoptionis, et multo amplius. 50

Ad quartum⁸ dicendum quod non est simile eo quod adoptio est proprietas personae per se et primo, non naturae, aliae potius e converso. Sunt enim personae per naturam, adoptio autem non est naturae nisi per personam.

de¹ MW ex V Quia MW Quod V 38 quicumque liberantur *marg. M* Ergo adoptio MV Adoptio ergo W 38–39 praesupponit . . . supponit VW *marg. M* 41 personae MW primo V 42 praeeistentem W praeesistere MV 45 adoptantem MW adoptive V esse *interlin. M* 47 hic MW hoc V 48 ita *interlin. M* 49 autem habet MW habet autem V 50 quod VW quia M 53 et *interlin. M* non *interlin. V* 54 personam VW praescientiam *interlin. M*

⁴Supra lin. 2.

⁵*De dono perseverantiae* cap. 14, num. 35 (PL 45, 1014).

⁶Supra lin. 5.

⁷Supra lin. 9.

⁸Supra lin. 12.

QUAESTIO 39

Q. 39 1 Quaeritur utrum concedendum quod Christus sit praedestinatus.

Quod non videtur, quia praedestinatio praecedit praedestinatum in esse. Sed Christum nihil praecedit in esse, cum sit aeternus. Ergo etc.

Responsio. Hoc nomen ‚Christus‘ significat et supponit personam Verbi communiter, ut est persona naturae divinae et naturae humanae. Et ideo in se recipit praedicata utriusque naturae, quare cum praedestinatio pertineat ad naturam humanam, bene conceditur quod Christus est praedestinatus, quia secundum hominem est praedestinatus.

Ad obiectum¹ dicendum quod haec est distinguenda: ‚Christum nihil praecedit in esse‘. Christum enim secundum Deum nihil praecedit in esse, tamen secundum hominem praecedit, non solum ita quod praecedat naturam assumptam, sed etiam ipsam personam, inquantum est persona humana. Licet enim illam personam simpliciter nihil praecedat, quia aeterna est, illam tamen personam, secundum quod hominis est persona, praecessit sua praedestinatio et
15 alia multa, quia sic non est aeterna.

Si dicis quod ille qui est Christus, est aeternus, ergo Christus secundum hominem aeternus est, non valet nisi accipiendo in conclusione hanc praepositionem ‚secundum‘, prout est expressivum unitatis personae, non prout causaliter.

1 concedendum *VW* concedendum sit *M* 2 praecedit *interlin. M* in *interlin. M*
 3 praecedit *interlin. M* etc. *MVW* Contra. Christus est homo et omnis homo aut est praescitus aut praedestinatus. Sed non est praescitus. Ergo etc. *add. marg. M* 4 significat *MW*
 signat *V* 5 in se *interlin. M* 10 enim *M* non *V* et *W* 11 praecedat *MW* praecedit
V 12 etiam *MW* et *V* est persona *VW* persona est *M* 15 alia multa *VW* multa
 alia *M* quia *interlin. M* 17 aeternus est *VW* est aeternus *M* 17–18 praepositionem *MW* propositionem *V*

¹ Supra lin. 2.

QUAESTIO 40

Q. 40

Sed tunc quaeritur, cum Christus nomet illam personam, ut se communiter 1
habet ad utramque naturam, — ille homo vel filius hominis, ut proprie est per-
sona naturae humanae Verbum, vel Filius Dei, ut proprie est persona naturae
divinae — an concedendum sit quod Verbum vel Filius Dei praedestinatus sit.
De aliis enim duabus constat quod sic, scilicet Christus est praedestinatus, et 5
ille homo vel filius hominis est praedestinatus.

Videtur quod non, sicut prius, quia praedestinatio praecedit vel praecessit
praedestinatum, quod ibi non potest esse verum. Unde Augustinus *De perseve-*
rantia c. 40: „Praedestinatio sanctorum nihil aliud est nisi praescientia et prae-
paratio beneficiorum Dei quibus certissime liberantur quicumque liberantur.“¹ 10

Item. *De praedestinatione sanctorum*: „Praedestinatio est gratiae praepara-
tio.“²

Item. Supponitur quod praedestinatio tres condiciones ponat circa prae-
destinatum omnino repugnantes Filio Dei, scilicet inchoationem quoad esse
naturae et filiationem per donum gratiae et in utraque effectum respectu ali- 15
cuius efficientis. Sed Filius Dei neque coepit quoad naturam, neque filius est per
donum gratiae, sed per naturam, neque ei competit quod sit effectus, secundum
quod hoc nomine Filius Dei vel Verbum designatur.

Quando igitur dicitur: ‚Filius Dei vel Verbum est praedestinatum‘, repugnant
intellectus subiecti et praedicati invicem, quare non est talis concedenda. 20

Contra. Christus est praedestinatus, sed Filius Dei vel Verbum est Christus,
ergo etc.

Item. Omnis homo aut est praescitus aut praedestinatus,³ sed Filius Dei est
homo et non praescitus, ergo praedestinatus.

Item. Filius Dei et ille homo contribuunt sibi sua praedicata. Unde et ille 25
homo dicitur aeternus et Creator et omnipotens, et Filius Dei dicitur temporali-

1 Sed *W* Item *V* Si *M* ut se communiter *W* nec communiter se *V* ut communiter se
M 2 utramque *MW* utram *V* est *interlin. M* 3 ut proprie est *VW* proprie *M*
10 quicumque liberantur *MW om. V* 13 ponat *interlin. M* 14 Dei *MW* dum *V*
15 in *interlin. M* 17 secundum *MW* sed *V* 18 Dei *interlin. M* 19 dicitur *MW*
Deus *V* 21 vel *interlin. M* 23–24 est² . . . non *VW* homo et non est *M* 24 prae-
destinatus *MV corrump. W* 25 homo contribuunt *MW* contribuunt homo *V* sua

¹ *De dono perseverantiae* cap. 14, num. 35 (PL 45, 1014).

² *De praedestinatione sanctorum* cap. 10, num. 19 (PL 44, 974).

³ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* I, dist. 40 (ed. Grottaferrata 1971, tom. 1, pars 2, p. 284–
p. 288).

ter natus et passus. Ergo sicut vere dicitur ille homo praedestinatus, et Filius Dei vere dicitur praedestinatus. Unde Damascenus, c. 48⁴, docet quod, cum sint in Christo duae naturae in una persona, illae naturae possunt nominari in abstractione, sic: deitas, humanitas, et sic non contribuunt sibi praedicata; vel in concretione, sic: Deus et homo, et sic contribuunt. Et hoc quia idem est Deus et homo.

Item. Cum Christus nomet illam personam communiter, ut est duarum naturarum, et ideo utriusque praedicata in se suscipit, etiam si nominetur illa persona ex alterutra parte tantum, sic: ‚Filius Dei‘ vel ‚filius hominis‘, nihilominus fit proprietatum contributio. Dicit enim quod ‚hic est modus contributionis alterutra natura contribuenti alteri quae propria, propter personae identitatem et eam quae ad invicem circumcessionem.“⁵ Haec est intentio totius capituli.

Responsio. Dicitur communiter cum primis rationibus quod talis non est concedenda, et hoc propter repugnantiam intellectuum praedicati et subiecti, sicut dictum est in ratione ultima ad illam partem.⁶ Cum determinatione tamen admitti debet, sic: ‚Filius Dei secundum hominem vel secundum quod homo est praedestinatus‘, sed absque determinatione minime.

Et si quis infert: ‚Filius Dei secundum quod homo est praedestinatus, ergo Filius Dei est praedestinatus‘, fallacia secundum quid et simpliciter erit, et sic respondere videtur securum propter haeticorum perversitatem et ne detur occasio errandi simplicibus ex absoluta pronuntiatione, et forte propter hoc introductus est iste modus respondendi.

Dicendum igitur ad primum⁷ quod est fallacia accidentis, quia cum dicitur: ‚Christus est praedestinatus‘, ad hominem refertur praedicatum. Nec est ibi repugnantia intellectuum, quia Christus dicit illam personam ut communem utri-

MW om. V et² VW om. M 26 aeternus et Creator *MV* Creator et aeternus *W*
et³ *W interlin. M om. V* 26–27 temporaliter *VW* temporalis *M* 27 vere dicitur *VW*
dicitur vere *M* et² *VW om. M* 28 dicitur *VW* dicitur *M* 30 sic deitas *MW*
deitatis *V* sibi *W* ei *V* sibi sua *M* 31 et¹ *VW om. M* et² *interlin. M* 33 ideo
VW ita *M* praedicata in se *VW* in se praedicata *M* 34–35 persona . . . enim *VW*
marg. M 35 contributio *MW* distributio *V* 37 ad *VW* ad se *M* 39 quod talis
(*interlin. M*) *MW om. V* 41 illam *MW* aliam *V* 42 secundum² *interlin. V* quod
VW quod est *M* 44 homo est *VW* est homo *M* 44–45 ergo . . . praedestinatus *MW*
om. V 45 secundum . . . erit *VW* erit secundum quid et simpliciter *M* 46 videtur
MV est *W* 49 quia *MW* quod *V* 54 dicendum similiter *MV* similiter dicendum *W*

⁴ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 48 (ed. E.M. Buytaert, p. 181, lin. 18 – p. 183, lin. 51).

⁵ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 48, ed. E.M. Buytaert, p. 183, lin. 46–49).

⁶ Supra lin. 19.

⁷ Supra lin. 21.

que naturae, sed cum dicitur: ‚Filius Dei est Christus‘, ad Deum pertinet haec praedicatio, et ita variatur medium.

Ad secundum⁸ dicendum similiter quod est fallacia accidentis, quia cum dicitur quod omnis homo est praedestinatus aut praescitus, verum est essentialiter et per se. Sed cum dicitur: ‚Filius Dei est homo‘, haec est vera quodam modo accidentali, quia subiectum dicit rem alterius generis et naturae quam praedicatum. Et ideo non sequitur quod Filius Dei sit praedestinatus vel praescitus propter repugnantiam intellectuum, sed sic deberet inferri: ‚Filius Dei secundum quod homo est praedestinatus‘ etc. 55 60

Ad tertium⁹ dicendum quod talia praedicata repugnantis intellectus excipiuntur a regula contributionis, et hoc videtur innuere Damascenus ibidem significans quod apponenda est determinatio, sic dicens: „Quando ex una partium Deus nominatur et Filius Dei, suscipit coexistentis carnis idiomata, Deus passibilis nominatus et ‚Deus gloriae‘ crucifixus, non secundum quod Deus, sed secundum quod homo“¹⁰, et similiter subdit quando econverso fit sermo. 65

Verumtamen nota quod Damascenus ibidem docet simpliciter et sine determinatione concedenda esse idiomata utriusque naturae de altera, sic: „Hic ‚Deus est super terram visus‘ et passus et hic homo increabilis est impassibilis et incircumscriptibilis.“¹¹ 70

Item. Idem volunt alii sancti, sicut habetur infra, dist. 12, c. ultimo¹² et dist. 21, c. ultimo.¹³ Volunt enim manifeste quod contraria praedicata naturae divinae et humanae de illa persona praedicentur per mutuam contributionem, quomodocumque nominetur illa persona. Si ergo securis auribus et satis intelligentibus fieret sermo, non videtur quod male conceditur talis sermo: ‚Filius Dei vel Verbum est praedestinatum‘. 75

55 quod *interlin.* *M* 55–56 verum . . . se *VW* verum (*interlin.*) per se et (*interlin.*) essentialiter *M* 56 est¹ *interlin.* *M* 56–57 accidentali *VW* accidentaliter *M* 59 quod *VW* quod est *M* 63 Quando *MW* Quod *V* 65 quod Deus *VW* Deum *M* 66 econverso *VW* *corrup.* *M* 68 utriusque *VW* utrius *M* 71 sicut *MW* sic *V* 74 quomodocumque *W* quandocumque *M* quocumque *V* 75 conceditur *MV* concederetur *W*

⁸ Supra lin. 23.

⁹ Supra lin. 25.

¹⁰ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 48 (ed. E.M. Buytaert, p. 182, lin. 38–41).

¹¹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 48 (ed. E.M. Buytaert, p. 183, lin. 50 s.).

¹² Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 12 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 80 s.).

¹³ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 21 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 135, num. 5).

Facile enim respondetur ad obiecta: Ad primum¹⁴ enim et secundum¹⁵ patet responsio ex praecedenti quaestione.

Ad tertium¹⁶ quod praedestinatio praedicata de Filio Dei bene ponit in-
80 choationem naturae in ipso, sed non divinae, sed humanae, et secundum ean-
dem ponit in eo donum gratuita filiationis et secundum utrumque effectum
totius Trinitatis.

Licet ergo haec non inveniuntur in Filio Dei ex parte divinitatis, tamen in-
veniuntur ex parte humanitatis, non tamen ita quod solum in humana natura,
85 sed etiam in persona illa, secundum quod est illius naturae persona.

77 respondetur <i>MV</i> responderetur <i>W</i>	79 tertium <i>VW</i> tertium di-
cendum <i>M</i> praedestinatio praedicata <i>VW</i> praedicata praedestinatio <i>M</i>	81 ponit
<i>MW</i> ponit Augustinus <i>V</i>	84 humana natura <i>W</i> natura humana <i>M</i> humana <i>V</i>

¹⁴ Supra lin. 7.

¹⁵ Supra lin. 11.

¹⁶ Supra lin. 13.

QUAESTIO 41

Postea quaeritur utrum praedestinatio univoce dicatur de praedestinatione Christi et nostra. 1 Q. 41

Quod sic videtur per illud Augustini *De praedestinatione sanctorum*: „Quicumque homo gratia fit Christianus, sicut ille homo ab initio factus est Christus.“¹ Hinc videtur quod idem modus est praedestinationis Christi et Christianorum. 5

Item. Ratio praedestinationis aequaliter et eodem modo utrisque congruit, scilicet praeparatio gratiae et gloriae.

Contra. In nobis praedestinatio pertinet tam ad naturam quam ad personam, in Christo ad naturam tantum. 10

Item. In nobis praedestinatio non facit impeccabilitatem et necessitatem ad gloriam, in Christo autem fecit.

Item. In nobis non facit praedestinatio statim iustificationem cum ipso esse, in Christo autem fecit.

Item. In nobis non facit praedestinatio nisi gratiam iustificationis, in Christo et iustificationis et unionis. 15

Responsio. Videtur mihi quod sicut creatio univoca est respectu omnium, quamvis diversa sint in natura quae creantur, et sicut praescientia est univoca respectu praescitorum omnium, licet diversa sint praescita, sic et praedestinatio est univoca omnium praedestinatorum, sed effectus diversus est in diversis. 20

Iste autem effectus secundum Augustinum *De praedestinatione sanctorum* est gratia. Dicit enim sic: „Inter gratiam et praedestinationem hoc tantum interest, quod praedestinatio est gratiae praeparatio, gratia vero est iam ipsa donatio.“² Et infra: „Praedestinatio Dei quae in bono est, gratiae est, ut dixi, praeparatio. Gratia vero est ipsius praedestinationis effectus.“³ 25

2 et nostra *interlin. M* 5 modus est praedestinationis *MV* est modus *W* 11 Item . . .
 praedestinatio *MV om. W* 13 statim iustificationem *MV* iustificationem statim *W*
 13–15 cum . . . iustificationis *VW marg. M* 14 Christo autem *V* Christo *MW*
 15 gratiam iustificationis *VW* gratificationis *M* 17 Videtur mihi *VW* mihi (*interlin.*)
 videtur *M* univoca est *VW* est univoca *M* 19 respectu *M om. VW* et *VW om. M*
 20 sed *MW* secundum *V* 21 autem *VW* est *M* 22 hoc *interlin. M* 24 bono
VW Deo *M* est¹ *interlin. M* 26 est *W om. MV* 27 actione *interlin. M* effec-

¹ *De praedestinatione sanctorum* cap. 15, num. 31 (PL 44, 982).

² *De praedestinatione sanctorum* cap. 10, num. 19 (PL 44, 974).

³ *De praedestinatione sanctorum* cap. 10, num. 19 (PL 44, 975).

Hoc tamen quod dixi, praedestinationem univocam esse, intelligendum est de praedestinatione actione, quia praedestinatio passio non est nisi effectus illius, et ille diversatur, ut praedictum est.

Ad primum contra⁴ dicendum quod in Christo non tantum ad naturam humanam pertinet praedestinatio, sed etiam ad personam, secundum quod est humana. Nec diversitas quae ibi invenitur in nobis et Christo, est aliqua diversitas praedestinationis, sed rei super quam cadit.

Ad sequentia⁵ patet, quia ostendunt diversitatem multam esse in effectu praedestinationis in Christo et in nobis, sed non in ipsa praedestinatione.

Si quis opponit quod praedestinatio est propositum miserendi, sicut videtur velle Augustinus aliquando⁶, et hoc non convenit nisi miseris et ita non Christo, dicunt quidam⁷ quod haec ratio communis non est praedestinationi, sed tantum convenit praedestinationi peccatorum.

Vel potest dici quod propositum miserendi potest pertinere ad Christum qui non fuit peccator, dico secundum hominem, et ad nos qui sumus peccatores. Contingit enim aliquem misereri alicuius dupliciter, scilicet vel praeservando a miseria, et sic convenit Christo, vel eruyendo a miseria, et sic nobis.

tus <i>VW</i> affectus <i>M</i>	29–30 naturam humanam <i>MV</i> humanam naturam <i>W</i>	31 et <i>VW</i>
et in <i>M</i>	33 quia <i>MW</i> quod <i>V</i>	in effectu <i>V</i> in affectu <i>M</i> et effectu <i>W</i>
destinatione <i>marg. M</i>	36 velle Augustinus <i>MV</i> Augustinus velle <i>W</i>	39 miserendi
<i>interlin. M</i>	40 fuit <i>MW</i> sicut <i>V</i>	41 Contingit <i>MW</i> Convenit <i>V</i>

⁴ Supra lin. 9.

⁵ Supra lin. 11; lin. 13; lin. 15.

⁶ Cf. *De praedestinatione sanctorum* cap. 3, num. 7 (PL 44, 965), cap. 17, num. 54 (PL 44, 985 s.).

⁷ Cf. Thomas Aquinas, *Super III l. Sent.* dist. 10 q.3 a.1 quaestiuncula 2, 1.

QUAESTIO 42

Circa scientiam animae Christi, cum cognoscat Verbum et res in Verbo et per 1 **Q. 42.0**
Verbum et etiam alio modo, sicut et nos eas cognoscimus, quaeritur de utroque. **43.0**

De primo sic dicit Augustinus *De videndo Deo* c. 12: „Aliud est videre Deum, **44.0**

aliud totum mente comprehendere. Quandoquidem id videtur quod praesens
utcumque sentitur; totum autem videndo comprehenditur, quod ita videtur, ut 5
eius nihil lateat videntem, aut cuius fines circumspici possunt, sicut te nihil
latet praesentis voluntatis tuae, circumspicere autem potes fines anuli tui.“¹
Ex his patet quod aliud est videre, aliud mente comprehendere.

Quaeritur igitur, cum anima Christi Verbum cui unitur, videat secundum **Q. 42**
omnium positionem, an comprehendendo. 10

Quod non videtur, quia ipsa est finitae capacitatis, Verbum autem immensum.
Unde Augustinus in eodem capitulo: „Dei plenitudinem nemo umquam non
solum oculis corporis, sed vel ipsa mente comprehendit.“²

Item. *De trinitate* l. 9, c. 9: „Notitia si minor est quam illud quod noscitur
et plene nosci potest, perfecta non est.“³ Sed omnis notitia creaturae minor est 15
Verbo quod tamen perfecte sibi notum est. Ergo perfecta non est.

Contra. A quo capitur simplex, totum capitur. Ergo si anima Christi videt
Verbum quod est simplex, totum videt.

Item. Creaturae comprehenduntur ab illa anima, quae tamen minus simplices
sunt illa et minus praesentes. Ergo multo fortius Verbum quod est infinitum, ea 20
simplicius et ei praesentius.

Si dicis quod non valet propter infinitatem quae non potest circumspici a
creatura, contra: Idem Verbum omnino est simplex sicut et infinitum, quare si

4 totum mente *VW* mente totum *M* Quandoquidem id videtur *W* Quoniam quidem idem
videtur *V* Quando quidem (*interlin.*) videtur ut (*interlin.*) *M* 5 utcumque *W* utrobique
MV autem *MW* aut *V* quod . . . ut *VW* quia ita (*interlin.*) videtur quod *M* 7 pot-
es *VW* potest *M* 8 mente comprehendere *MW* comprehendere mente *V* 10 compre-
hendendo *MV* ipsum comprehendat *W* 12 umquam *MW* numquam *V* 13 vel *VW* nec
M 14 Item *MV* Idem *W* trinitate *interlin.* *M* illud *V* id *MW* noscitur *VW*
cognoscitur *M* 16 sibi *MV* ibi *W* 17 A . . . simplex *VW* Capitur a quo simpliciter *M*
18 quod est simplex *VW* *interlin.* *M* 22 circumspici *W* circumcapi *M* capi *V*
a *interlin.* *M* 23 est simplex *V* simplex est *W* est simpliciter *M* quare *MW* quia *V*
23–24 si . . . erit *M* si comprehensibilis est ratione infinitis et *V* incomprehensibile

¹ *De videndo Deo* (= Epist. 147), cap. 9, num. 21 (PL 33, 606; CSEL 44, 295).

² *De videndo Deo* (= Epist. 147), cap. 8, num. 20 (PL 33,606; CSEL 44, 294).

³ *De trin.* IX, c. 4, num. 4 (PL 42, 963; CCL 50, 297).

incomprehensibile est ratione infinitatis, erit comprehensibile ratione simplici-
25 tatis.

Q. 42a

Et quia vis huius quaestionis dependet a simplicitate et immensitate divina
quae videntur sibi contradicere, quaeritur quomodo idem potest esse simplex et
infinite.

30 Si dicis quod ratione essentiae simplex et ratione virtutis vel potentiae infini-
tum, contra: Si virtus et potentia radicanter in essentia, ergo infinita in infinita,
et sic est essentia infinita.

Item. Ipsa essentia aut est finita aut infinita. Si finita, ergo in hoc convenit
creaturae. Item et tunc potentia erit finita.

35 Si infinita, quomodo ergo in eodem simplici secundum eandem rationem,
scilicet secundum rationem essentiae, est infinitas et simplicitas? Quod enim op-
posui de essentia, intelligo de ipsa considerata in ratione essentiae.

Responsio. Ad quaestionem secundam⁴ aliqui non incongrue tenerent quod
dictum est.

40 Et ad primum contra⁵ dicerent quod non valet: 'Si virtus infinita est et est in
essentia, ergo in essentia infinita', nisi per accidens, sicut hic: 'Quantitas est in
materia, et quantitas est bipedalis, ergo materia est bipedalis'. Sicut enim materia
per se considerata neque est pedalis neque bipedalis neque omnino quanta — sed
in potentia ad omnem mensuram, et quando dicitur pedalis vel bipedalis vel
45 quanta, denominatur eadem qua et quantitas ipsa denominatione, sed quantitas
primo et per se et materia per quantitatem —, sic essentia per se sine virtute vel
mole neque finita est neque infinita neque omnino quanta, sed quasi in potentia
ad omnia haec.

Quando autem dicitur quanta vel finita vel infinita, vel dicendum falsum est
primo et per se, vel quod per accidens est verum, quia scilicet sua virtus vel moles
50 est quanta vel finita vel infinita.

Per hoc patet responsio ad secundum.⁶ Aut enim neque dandum quod finita
neque quod infinita, aut quod infinita, non secundum rationem qua essentia est,

est ratione infinitatis et <i>W</i>	27 simplex <i>W</i> simpliciter <i>MV</i>	27–29 et . . . ratione ² <i>VW</i>
<i>interlin. M</i>	29 essentiae <i>VW</i> essentiae et <i>M</i>	vel <i>MW</i> et <i>V</i> 30 in ² <i>MW</i> et <i>V</i>
30–31 in ² . . . infinita <i>VW interlin. M</i>	31 est <i>MV om. W</i>	32 aut ² <i>MV</i> vel <i>W</i> 35
scilicet secundum rationem <i>VW om. M</i>	39 in <i>MW om. V</i>	40 in ² <i>VW om. M</i> 41
Sicut <i>VW</i> Sic <i>M</i> 42 neque ¹ <i>VW</i> nec <i>M</i>	neque ² <i>VW</i> nec <i>M</i>	44 eadem <i>MVW</i> men-
sura vel quantitate <i>add. marg. M</i>	qua . . . denominatione <i>VW marg. M</i>	denomina-
tione <i>VW</i> denominatur <i>M</i>	45 se ² <i>VW</i> se et <i>M</i>	virtute <i>MW</i> virtute per se <i>V</i> 48
vel ¹ <i>VW om. M</i>	finita vel infinita <i>MV</i> infinita vel finita <i>W</i>	dicendum <i>MV</i> dicendum
est <i>W</i> 49 quod <i>MW om. V</i>	vel ² <i>W</i> non <i>V</i> et <i>interlin. M</i>	50 est quanta <i>M</i> quanta
est <i>VW</i> 51 patet <i>MW om. V</i>	52 quod ¹ <i>MV om. W</i>	54 videtur <i>MW</i> dicitur <i>V</i>

⁴ Supra lin. 26.

⁵ Supra lin. 30 s.

⁶ Supra lin. 32.

sed qua potens vel virtuosa est. Non enim attenditur quantitas per se et primo, ut videtur velle Augustinus⁷, nisi vel in virtute vel in mole.

Vel posset dici communiter in omnibus de Deo praedicatis quod est attendere 55
 ‚quod est‘ et ‚quo est‘. Et licet ista duo sint ibi id ipsum, cum sint in creaturis
 diversa, tamen ibi sunt non re, sed ratione differentia. Ipsum igitur ‚quod est‘ in
 Deo semper simplex est secundum quod huiusmodi, ipsum ‚quo est‘ infinitatem
 habet. Verbi gratia, simplex, potens, verus, bonus et consimilia id ‚quod est‘
 praedicant, simplicitas, potentia, veritas, bonitas et similia ‚quo est‘ unumquod- 60
 que illorum. Unumquodque igitur talium ut ‚quod est‘, simplex est, ut ‚quo est‘,
 infinitum et immensum.

Verbi gratia, cum sit in creaturis maior et minor et maxima et minima simpli-
 citas, si maxima infinitas augetur, numquam pertingeret ad divinam simplici-
 tatem; similiter si a creatura intelligatur aliqua simplicitas augeri et crescere in- 65
 finities, numquam pertingeret.

Item. Si creaturae limpidissimus intellectus duplaretur et ultra infinitas
 augetur in limpiditate, numquam pertingeret ad complete cognoscendam
 veritatem illius simplicitatis circumquaque, sicut est. In omnibus igitur his
 augmentis id quod intelligitur, id ipsum et simplex est. Simplicitas autem qua 70
 intelligitur, variatur secundum gradus, et ita isti gradus in creatura differunt rea-
 liter, in Deo non nisi ratione tenus.

Exemplum potes ponere de multis oculis differentis limpiditatis videntibus
 eundem colorem quorum omnes idem vident secundum rem, sed secundum ra-
 tionem differentem in veritate coloris. 75

Et si quaeritur de simplici secundum id ‚quod est‘ et in ratione tali, utrum
 finitum sit vel infinitum, dicendum quod secundum illam rationem neque habet
 finitatem neque infinitatem, sed est quasi materialis ratio ad ‚quo est‘, in qua
 ratione, scilicet ipsius ‚quo est‘, finitum et infinitum attenduntur secundum 80
 modum praedictum. Sicut dixi de simplici et simplicitate, sic de omnibus simili-
 bus dicendum.

56 sint ¹ MW sunt V	57 ratione VW ratione et M	58 simplex VW simpliciter
M quo MW quoque V	59 simplex VW simpliciter M	et MW om. V
60 simi- lia MW similitas V	61 illorum VW eorum M	ut quo est VW interlin. M
64 ma- xima VW maxima simplicitas M	pertingeret VW contingerit M	65 intelligatur MW
intelligitur V	68 limpiditate MW simplicitate V	69 illius MW ipsius V
70 id ² ... simplex MW ad ipsum simpliciter V	71 secundum VW per M	ita V exp. M om.
W	73 potes ponere W potest ponere V potest patere M	75 in veritate MW increate
V	76 secundum MW secundum quod V	et in VW om. M
77 quod secundum VW secundum quod (interlin.) M	illam MV aliam W	79 ratione scilicet VW scilicet

⁷ Cf. tres praecedentes auctoritates Augustini: nn. 1–3.

Ad principalem quaestionem⁸ dicendum secundum attestationem beati Augu-
stini, Damasceni et omnium sanctorum quod Verbum est incomprehensibile
animae et illi et omni creaturae. Hoc tamen sciendum quod est comprehensio
85 actio comprehendentis, quando capit quantum capere potest, et sic comprehen-
dit illa anima Verbum, et est comprehensio passio comprehensi, quando capitur
quantum capi potest, et sic loquuntur sancti quod Deus est incomprehensibilis
a creatura.

Dicitur igitur communiter et bene quod a se comprehenditur, quia a se intelli-
90 gitur totum et totaliter, hoc est secundum omnem modum et omnem respectum
perfecte et positive, sicuti est, a creatura vero totum, sed non totaliter, nec posi-
tive. Divinam enim infinitatem non nisi privative intelligit creatura.

Ad primum contra⁹ patet, quia non concludit quod totaliter sed totum, ut
binarius continet in se unitatem totam, sed non secundum omnem respectum, et
95 cum multae lineae concurrunt in puncto, totus punctus terminat quamlibet, sed
non totaliter, id est secundum omnem rationem.

Ad secundum¹⁰ dicendum quod si simplicitas vel infinitas intellecti faceret
comprehensionem, concluderet bene. Sed non est ita, immo finitas eius hoc
facit.

100 Ad tertium¹¹ dicendum quod non valet, quia in ipsa simplicitate est infinitas,
ut praeostensum est, et id ipsum sunt simplicitas et immensitas, et secundum
quod simplex est, immensum est.

Ipsae autem arguit quasi per locum ab oppositis, cum non sint opposita simpli-
citas et immensitas, immo sese invicem consequuntur essentialiter et in invicem
105 sunt et id ipsum sunt ibi, sed opposita sunt finitum et infinitum, simplex et
multiplex vel compositum. Et in talibus teneret ratio huiusmodi.

Item. Alia ratione non valet ratio, quia esto quod creatura comprehenderet
simplicitatem Verbi, non tamen sequitur quod comprehendit ipsum Verbum

ratione *M* 82 Ad *MV* Ad primam et *W* beati *W om. MV* 84 animae et illi *W*
illi animae et *M* animae illi *V* omni *M* omnino *VW* 86 illa anima *VW* anima illa *M*
87 quantum *VW* quando *M* est *interlin. M* 89 quod *VW* quia *M* 91 per-
fecte *VW* et perfective *M* 92 privative *W* privatione *MV* 93 quia *interlin. M* ut
MW unde *V* 96 id est *MV* scilicet *W* 97 quod *interlin. M* infinitas *M* interimitas
V intimitas *W* 98 concluderet bene *VW* bene concluderet *M* 100 quia in *M* quod in
W quia *V* 101 id *MW om. V* 102 simplex *W* simpliciter *MV* est¹ *MW om. V*
103 quasi *interlin. M* 104 invicem¹ *interlin. M* et² *interlin. M* in *VW*
om. M 106 in *interlin. M* ratio huiusmodi *VW* huius ratio *M* 108 sequitur *VW*

⁸Supra lin. 9.

⁹Supra lin. 17.

¹⁰Supra lin. 19.

¹¹Supra lin. 23.

(quia comprehensio dicit circumacceptionem secundum omnem modum et rationem), sed sequitur: „Non comprehendit immensitatem Verbi, ergo non comprehendit ipsum per eandem rationem“. Qui enim comprehendit immensitatem rei, et simplicitatem eius comprehendit et omnem modum eius, sed non e converso. 110

Et est hic simile illi quod in definitionibus accidit, quia non construitur nisi constructis omnibus partibus, destruitur vero quacumque una parte eius destructa. 115

sequeretur *M* comprehendit *VW* comprehenderit *M* 110–111 sed . . . rationem *VW*
 sed sequitur: Non comprehendit immensitatem Verbi, non tamen sequeretur quod comprehendit ipsum Verbum per eandem rationem (*exp.*) *M* sed *arg.*: Unde non comprehenditur Verbum. Comprehendatur eius immensitas, et ideo sequitur: si non comprehendit immensitatem Verbi, non ergo (?) comprehendit ipsum Verbum, quia aliquid eius extra comprehensionem derelinquit *M* 114 definitionibus *MW* distinctionibus *V* quia *VW* quia definitio (*interlin.*) *M* 115 vero *VW* autem *M* una *VW* om. *M*

QUAESTIO 43

- Q. 43 1 Deinde quaeritur de cognitione aliorum quae novit in Verbo et per Verbum. Et primo suppono quod Verbum novit infinita, quia cum Dei potentia extendat se ad infinita et constat quod nihil ignorat eorum quae potest, ergo novit infinita.
- 5 Deinde quaero an omnia infinita novit anima Christi.
- Quod sic videtur, quia si affectus eius replebatur ex unione eius cum Verbo plenitudine virtutis, ergo et aspectus plenitudine veritatis, ut videtur.
- Item. Oculus sanus praesente visibili et luce videre potest, si vult, et hoc est verum de oculo interiori et exteriori, ergo etc.
- 10 Item. Anima per habitum adquisitum cognoscit omnia quae in illo continentur. Ergo cum non minus potenter intelligat anima illa beata per Verbum quam aliae per habitus adquisitos, sequitur quod cognoscit omnia quae in Verbo continentur.
- Item. Gregorius, Homilia 34 *De omnibus angelis* dicit: „Quis ibi aliquid nesciat, ubi ipsum omnis simul fontem scientiae Deum vident?“¹ Ergo multo fortius de anima Christi.
- Item. Damascenus, c. 36: „Neque in Domini anima dicimus consilium vel electionem. Non enim habuit ignorantiam.“²
- Contra. Si cognovit infinita, tria videntur sequi inconvenientia statim. Unum
- 20 quod potentia finita aspectus illius animae in se habuerit infinita, quare fuit finitum infinitae capacitatis. Constat enim quod omnium infinitorum quae in Verbo novit et per Verbum, suscepit ille aspectus in se impressionem.
- Aliud quod cum infinitae notiones per impressionem factae sint in illa anima, erunt in creatura infinita etiam actu.
- 25 Tertium quod cognitio animae Christi finita cognoscet infinita, et sic actio finita pertransibit infinita et commensurabitur illis, quod non videtur possibile.

6 si *interlin. M* eius¹ *interlin. M* 7 ut *MW* non *V* 9 interiori et exteriori *VW*
 exteriori et interiori *M* 10 cognoscit *MW* agnoscit *V* in *MW om. V* 14 Homilia
MW om. V 19 cognovit *VW* cognoscit *M* 20 habuerit *VW* habuit *M* quare *MW*
 quia *V* 21–22 in Verbo *MW om. V* 23 impressionem *VW* impressiones *M* sint
VW om. M 24 infinita etiam *VW* etiam infinita *M* 25 quod *VW* quia *M* cog-
 noscet *VW* cognoscit *M* 26 quod *VW* quia *M* 27 comprehensione *MW* compressione

¹ *Hom. in Evang. hom. 34* (PL 76, 1255).

² Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 36 (ed. E.M. Buytaert, p. 139, lin. 120 s.).

Item. *De civitate Dei* l. 12, c. 19: „Quidquid scitur, scientis comprehensione finitur.“³ Ex hoc argue quod infinitorum scientia in Deo erit finita, si anima Christi illa omnia sciatur.

Item. Si creatura in nullo bono aequatur Creatori, nec in numero scitorum, ut videtur. 30

Item. Si decuit illum hominem humiliari ad poenas ex parte corporis quae non sunt peccata, et similiter ad poenales affectiones animae quae non sunt peccata, quare non ad ignorantiam talem?

Responsio. Quidam⁴ dicunt quod in Deo est duplex cognitio, scilicet simplicis notitiae et approbationis; prima bonorum et malorum, secunda bonorum tantum. Et haec est approbativa quorundam tantum ut esse possint, et talia sunt infinita, quorundam autem ut etiam sint, et haec non sunt infinita. Prima harum potest dici notitia intelligentiae, haec secunda, notitia dispositionis. Secundo modo novit anima Christi omnia quae Verbum, non primo modo. Et ita non novit infinita. 40

Alii⁵ dicunt quod duplex est illius animae notitia, una ex gratia unionis, alia ex gratia comprehensionis. Prima se extendit ad infinita, secunda tantum ad illa quae spectant ad suam gloriam.

Tertii⁶ dicunt quod anima Christi considerata in se nuda, non potest super infinita, considerata autem ut Verbo unita, potest. Dicunt enim quod aliae animae habent divinam sapientiam per participationem, ista vero per possessionem, et ideo haec secundum quod sit eam possidens, potest infinita capere. 45

Sed non video differentiam plenam inter hanc et praecedentem sententiam. Item non video quomodo ipsa unita, secundum quod talis, potest infinita scire potius quam seorsum considerata, nisi eo modo quo per contributionem Verbum et ille homo sibi contribuunt sua praedicata. Sed si dicam quod ille homo vel anima eius scit infinita per modum contributionis, scilicet quia Verbum scit 50

V	29 illa omnia MW omnia illa	V	32 Item interlin. M	35 duplex VW dupliciter
M	37 haec VW hoc M	quorundam tantum VW tantum quorundam M	42 duplex VW dupliciter M	illius animae MV animae illius W
	46 autem VW aut M	48 sit VW exp. M	51 quo interlin. M	52 sibi contribuunt VW contribuunt sibi M
53 scit ¹ W sit MV	quia MW quod V	scit ² W sit MV	54 exitur a VW	exigitur de

³ Augustinus, *De civit.* XII, c. 19 (PL 41, 368; CSEL 40–1, 599; CCL 48, 375).

⁴ Cf. Albertus Magnus, *In III l. Sent.* dist. 14, A, art.1 resp. (ed. Borgnet, tom. 28, 255). Vide etiam L.S. Vaughan, *The Acquired Knowledge of Christ*, Rome 1957, 26–38.

⁵ Cf. Odo Rigaldus, secundum W.J. Forster, *The Beatific Knowledge of Christ in the Theology of the 12th and 13th Centuries*, Rome 1958, 49 s. Cf. etiam R. Haubst, *Die Gottesanschauung und das natürliche Erkenntniswachstum Christi*, in: *Theol. Quartalschr.* 137 (1957) 385–412, praecip. 393 s.

⁶ Cf. *Summa* Fratris Alexandri, l. III (ed. Ad Claras Aquas 1948, tom. 4, num. 119 resp., num 122 resp., p. 169, p. 172).

55 infinita, sic exitur a quaestione quaerente de sapientia gratuita illius hominis de qua Magister quaerit dist. 14.⁷

60 Quarti⁸ dicunt quod anima Christi cognoscit in Verbo et per Verbum infinita, et hoc non solum de illa asserunt multi, sed etiam de omnibus beatis. Contemplantur enim ipsam aeternam Veritatem in qua sunt rationes omnium praesentium, praeteritorum et futurorum, per quas et in quibus omnia cognoscunt. Nec non etiam aeterna Veritas menti ipsam intuenti infingit eorum omnium cognoscendorum rationes, sicut visibile visui imprimit suam similitudinem, et per istas rationes in se fictas cognoscit huiusmodi mens omnia bona, et ita dupliciter, quia et per rationes causales in Deo et per rationes imitationis sibi impressas, sicut si quis legit idem in cera et sigillo.

65 Tamen ibi non servatur impressio facta nisi ad praesentiam imprimentis. Sed in ipsis beatis semper manet impressio, quia semper ab imprimente et ad ipsum servatur.

70 Ad primum⁹ dici potest secundum istos quod non est inconueniens finitam potentiam creaturae in se capere infinita per modum finitum, scilicet non comprehendendo neque circumcapiendo. Aliud enim est capere in se, aliud est circumcapere et comprehendendo finitare. Quod hoc sit possibile creaturae, ostendunt per unitatem quae quantum in se est, potest accipere infinitas relationes ad infinitos numeros, si essent. Nec est alia ratio quare non habet in se omnes infinitas relationes nisi quia non sunt infiniti numeri, dico in creatura, quibus comparatur. Similiter punctus habet potestatem terminandi infinitas lineas, si concurrerent a circumferentia sphaerae in centrum.

80 Cum igitur infinitae rerum rationes causales vel ideales sint in Verbo aeterno et ipsum totum se imprimat animae Christi unitae, facit in ipsa secundum aspectum qui capit veritates, rationes rerum cognitivas sive respectus sive relationes infinitas per impressionem illam, et aspectus ille finitus capit omnia, sed modo

M illius *interlin.* *M* 57 beatis *MV* bonis *W* 58 rationes *MW* omnes *V* 59 et¹
VW om. *M* 60 etiam *MW* est *V* infingit *M* infigit *VW* 61 visibile *VW* invisibile
M 62 fictas *MW* factas *V* omnia bona *W* omnia beata *V* beata omnia *M* 63 et¹
... Deo *VW* *interlin.* *M* imitationis *MW* mutationis *V* 65 servatur *MV* conservatur
W 68 istos *MV* ipsos *W* 69 creaturae *VW* creaturam *M* 70 enim est *VW* est enim
M se *VW* se et *M* 72 accipere *MW* capere *V* 73 alia *VW* aliqua *M* 75–76
concurrerent *VW* concurrant *M* 76 circumferentia *VW* circumstantia *M* in *MW* ad
V 77 rerum rationes *MW* rationes rerum *V* 78 se *interlin.* *M* 80 illam *VW* illas

⁷ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 14 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 89 ss.).

⁸ Haec opinio reportatur apud Bonaventuram *In III l. Sent.* dist. 14 a.1 q.1 resp. (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 296).

⁹ Supra lin. 19.

finito et non comprehensivo. Est enim receptum in recipiente per modum recipientis.¹⁰

Ad secundum¹¹ concedunt quod est aliquo modo infinitas actualis creata sive facta. Sed distinguendum quod est infinitas imaginabilis realis et rationalis. Prima non est possibilis in creatura, secunda est.

85

Item. Est infinitas actualis rationalis dupliciter, scilicet naturalis et gratuita sive aliunde collata. Primo modo non est in creatura, secundo est.

Item. Est infinitas actualis per modum infinitum vel per modum finitum. Primo modo non est in creatura, secundo modo est. Aliis autem modis, scilicet realiter et naturaliter et per modum infinitum in solo Deo est.

90

Si opponis illud Aristotelis in III *Physicorum*¹² quod infinitum actuale non est verum, est prout ipse loquitur, quia non loquitur nisi de infinito in vera quantitate et praecipue in continua.

Ad tertium¹³ dicunt quod sicut non est intelligendum quod veritates infinitae in aspectu receptae sint seorsum ab invicem, sed simul in eodem indivisibili, sicut multi vel infiniti radii luminis et multi vel infiniti puncti in uno puncto loci, similiter nec est intelligendum illam animam quasi vagando discurrere per illa infinita successive, donec pervenerit ad finem, si possit. Haec enim est falsa imaginatio, sed simul et semel uno ictu simul omnia infinita intelligit, et hoc sive omnia simul cogitaverit semper, sive cogitando convertatur ab aliis ad alia secundum placitum.

95

100

Unde Augustinus *De trinitate* l. 15, c. 41: „Fortassis non erunt tunc volubiles cogitationes nostrae ab aliis ad alia euntes atque redeuntes, sed omnem scientiam nostram uno simul conspectu videbimus. Tamen cum et hoc fuerit, si et hoc fuerit, formata erit creatura quae formabilis fuit, ut nihil iam desit eius formae ad quam pervenire deberet.“¹⁴

105

M	81 non <i>interlin.</i> M	84 quod MW quia V	infinitas MVW actualis increata
	dupliciter <i>add. interlin.</i> M	imaginabilis W imaginalis MV	85 non <i>interlin.</i> M
	infinitum VW infinitatis M	91 in W de MV	94 Ad tertium dicunt W Ad tertium dicendum. Dicunt M Ad quartum dicendum V
	95 sint VW sunt M	96 vel ¹ VW <i>om.</i> M	
	97 nec VW non M	animam VW scientiam M	illa VW <i>om.</i> M
	98–99 falsa imaginatio MW imaginatio falsa V	100 ad MW in V	102 volubiles W <i>interlin.</i> M nobiles V
	103 ad alia <i>interlin.</i> M	104 nostram <i>interlin.</i> M	et ¹ VW <i>om.</i> M
	hoc ² VW haec M	105 fuerit VW fuit M	quae VW quae vel M
	MW formalis V	desit MW desiit V	107 verorum MW vero V
			108 Verbum

¹⁰ Cf. supra n. 3, infra n. 16.

¹¹ Supra lin. 23.

¹² Cf. *Physica* III, c. 6, tt. 56–57 (206 a 16–18).

¹³ Supra lin. 25.

¹⁴ *De trin.* XV, c. 16, num. 26 (PL 42, 1079; CCL 50A, 501).

Hoc tamen sciendum quod illa anima aliter intelligit illam verorum infinitatem et aliter Verbum, quia illa Verbo finita est et omnino comprehensa per modum positivum intelligendi, sed animae non sic. Ipsa enim intelligit veritates
 110 non tot quin plures, etiam positive, sed ipsam infinitatem secundum quod huiusmodi per finis privationem. A virtute enim finita non intelligitur infinitum secundum quod tale, nisi per privationem, ab infinita autem etiam totaliter positive.

Et ideo Augustinus in supra dicto loco mox subdit¹⁵ quod non est coaequanda tamen natura illa formata et formabilis aeternae simplicitati a qua formatur.
 115 Et *De civitate Dei* l. 12, c. 18: „Infinitas numeri, quamvis infinitorum numerorum nullus sit numerus, non est tamen incomprehensibilis ei cuius intelligentiae non est numerus. Quapropter si quidquid scientia comprehenditur, scientis comprehensione finitur. Profecto et omnis infinitas quodam modo ineffabili Deo finita est, quia scientiae ipsius incomprehensibilis non est, quare infinitas numerorum scientiae Dei qua comprehenditur, non potest esse infinita.“¹⁶

Ad quartum¹⁷ patet ex auctoritate proxima¹⁸, quia non recte adducitur. Deberet enim dicere „comprehenditur“, ubi dicit „scitur“.

Ad quintum¹⁹ dicendum quod in numero scitorum non aequatur creatura Creatori, cum scire infinita insit Creatori a natura et per modum infinitum, ita
 125 quod totaliter sciat, et hoc positive, creatura autem hoc habeat ex dono et per modum finitum, ita quod non sciat ipsam infinitatem nisi per finis privationem.

Ad sextum²⁰ dicendum quod non decuit assumere aliquam ignorantiam, quia diceretur tunc Deus ignorans per contributionem praedicatorum, nec oportuit, cum oporteret ipsum esse peccatorum Redemptorem. Oportuit enim ipsum perfectissime declinare a malo et agere bonum semper et ubique et in omnibus et
 130 secundum omnem condicionem, ad quod necessarium fuit nihil ignorare.

Item. Poenalitates aliae quas assumpsit, aliquid virtutis habent in exercendo patientiam, sed ignorantia nihil. Cui attestatur quod ipsa est maxime vitium

<i>MW</i> verborum <i>V</i>	112 positive <i>MW</i> possessive <i>V</i>	113 ideo <i>MW</i> ideo minus <i>V</i>
dicto <i>MW</i> posito <i>V</i>	114 tamen <i>V</i> nec <i>W</i> cum <i>M</i>	simplicitati <i>MV</i> simplicitati aequatur <i>W</i>
a qua <i>arg. M</i>	116–117 non . . . numerus <i>VW</i> <i>arg. M</i>	
116 intelligentiae <i>VW</i> intelligentia <i>M</i>	118 Deo <i>MW</i> <i>om. V</i>	119 scientiae <i>VW</i> scientia <i>M</i>
ipsius <i>W</i> eius <i>V</i> illius <i>M</i>	non <i>MW</i> <i>om. V</i>	120 scientiae <i>MW</i> <i>om. V</i>
121 quia <i>VW</i> quod <i>M</i>	124 et <i>interlin. M</i>	125 autem <i>MW</i> <i>om. V</i> et ²
<i>VW</i> <i>corrupt. M</i>	126 ipsam <i>interlin. M</i>	128 diceretur <i>interlin. M</i>
tribulationem <i>V</i> contributionem <i>M</i>	130 agere <i>VW</i> facere <i>M</i>	132 aliae <i>MW</i>

¹⁵ Cf. ibidem.

¹⁶ *De civit.* XII, c. 19 (PL 41, 368; CSEL 40–1, 599; CCL 48, 375).

¹⁷ Supra lin. 27.

¹⁸ Cf. supra n. 3. n. 16, ubi „comprehenditur“ habetur.

¹⁹ Supra lin. 30.

²⁰ Supra lin. 32.

superborum, *Prov. 21*: „Superbus et arrogans vocatur indoctus.“²¹ Et econtra, *Prov. 11*: „Ubi humilitas, ibi sapientia.“²²

135

Sed adhuc opponitur sic: Si cognoscit rationes aeternas quae in Verbo sunt et infinitae sunt, videtur quod ipsam infinitatem etiam comprehendat per modum positivum, quia si comprehendit unam, pariter et duas et pari ratione tres et sic deinceps in infinitum, non tot quin plures, sed duae, tres et deinceps etc. sunt infinitae, ergo comprehendit omnes infinitates.

140

Responsio per negationem primae, quia sicut non comprehendit omnes infinitates, quamvis omnes intelligat modo finito sibi possibili quoad intellectum positivum, sic neque unam neque duas etc. Eadem enim infinitas est in singulis et in omnibus, quia id ipsum sunt omnino. Intelligit etiam distinctionem cuiuslibet ab aliis, sed non comprehendit, et breviter omne quod ibi est, intelligit, nihil tamen comprehendendo, quia cum intelligatur ‚quod est‘, non intelligitur nisi per id ‚quo est‘, et ipsum ‚quo est‘ numquam comprehenditur in aliquo praedicabili in Deo, et per consequens neque ‚quod est‘. Est enim tam ‚quod est‘ quam ‚quo est‘ immensum eadem immensitate ipsius ‚quo est‘.

145

om. V 135 ibi *VW* sibi *M* 138 positivum *MV* *corrup. W* 139 et *VW om. M*
140 omnes infinitates *M* omnis infinitas *VW* 141 quia *VW om. M* 141–142
omnes infinitates *M* omnis infinitas *VW* 143 in² *interlin. M* 146 tamen *VW* tan-
tum *M* intelligatur *W* intelligitur *MV* quod . . . intelligitur *MW om. V* nisi *in-*
terlin. M om. VW

²¹ *Prov. 21, 24.*

²² *Prov. 11,2.*

QUAESTIO 44

Q. 44 1 Habito quomodo cognoscat illa anima res in Verbo et per Verbum, ex quo habet etiam alium modum cognoscendi res similem nostrae cognitioni, quaeritur de illo.

Videtur enim ex illo quod proficiat in scientia, cum econtra determinatum sit dist. 13.¹ Ratio: Talis scientia per sensum accepta aliqua scientia est. Profectus ergo secundum illam est profectus in scientia. Sed talem habuit Christus sive anima Christi.

Item. Cum scientia consistat in triplici visione, scilicet intellectuali, spirituali sive imaginaria et corporali et Christus non statim in conceptione habuit usum omnis visionis, quia non apparet quod habuerit nisi intellectualem et postmodum proficiendo receperit omne genus visionis, videtur quod in scientia profecerit.

Item. Cognitio alicuius per unum modum vel medium minor est quam per multiplex medium. Cum ergo Christus primo cognoverit res per Verbi nudam visionem et consequenter easdem cognoverit per earundem species ingestas 15 animo per sensum, videtur quod talia plus cognoverit consequenter per usum sensuum quam ab initio cognoverit. Nec potest dici, ut videtur, sicut quando aliquid cognoscitur per causam primo et deinde per effectum, quod sic cognitum non plus cognoscitur per duos modos quam per unum, quia uterque modus est hic causalis — scilicet ille quo cognoscuntur res per Verbum et in Verbo et ille 20 quo cognoscuntur per species proprias per sensum receptas — et videtur quod certius et magis cognoscatur cognitum per duplicem modum vel medium causale quam per unicum.

Item. *Ad Hebr. 5*: „Cum esset Filius Dei, didicit ex his quae passus est, ob-
oedientiam.“²

25 Contra. Per Gregorium³ in textu, dist. 13, c. 2.⁴

4 Videtur . . . illo <i>VW marg. M</i>	8 consistat <i>V interlin. M</i> consistit <i>W</i> 9 non <i>interlin.</i>
<i>M</i> 10 habuerit <i>MW</i> habuit <i>V</i>	12 per ² <i>MV om. W</i> 14 easdem <i>marg. M</i> 19 hic
<i>MV om. W</i> ille ¹ <i>MW</i> iste <i>V</i>	20 et videtur <i>W</i> et ideo (<i>interlin.</i>) videtur <i>M</i> videtur <i>V</i>
22 unicum <i>VW</i> unum <i>M</i>	23 <i>Ad MV om. W</i> Cum <i>VW</i> quae cum <i>M</i> quae
<i>MW</i> quod <i>V</i> 29 Ergo non suscepit <i>VW</i> Unde non suscipit <i>M</i>	postmodum <i>MV</i> per

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 13 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. unicum, p. 84 s., num. 1–3).

² *Hebr.* 5,8.

³ Cf. Beda Venerabilis, *Hom. in Dominicam I post Epiphaniam* (PL 94, 67).

⁴ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 13 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 85 num. 5).

Item. Idem cognoscibile secundum idem sui non habet in eadem anima plures species secundum quas cognoscatur. Sed anima Christi a conceptione habuit omnium cognoscibilium species, quia tunc cognovit omnia, et nihil nisi per speciem cognoscitur. Ergo non suscepit postmodum novas aliquorum cognoscibilium species. Ergo non incepit alicuius speciem recipere per sensum, et per consequens neque cognitionem intellectualem, et ita non profecit in scientia. 30

Iuxta hoc quaeritur an illa anima usa sit abstractione sicut nostra, quia si sic, habuit eiusdem plures species. Si non, quomodo tunc usus est Christus sensitiva per quam species rerum ingeruntur intellectui in nobis? Non enim videtur tunc ille modus cognoscendi fuisse in illo sicut in nobis. 35

Item. Cum sit triplex visio secundum Augustinum *Super Genesim* l. 12, c. 10⁵, et constat eum habuisse intellectualem visionem mox a conceptione et consequenter per tempus suscepisse corporalem et in ea profecisse, quaeritur de media, scilicet spirituali, an mox in primo instanti habuerit eam de rebus corporalibus. 40

Quia videtur quod non, cum illa oriatur ex visione corporali et sequatur eam, sicut patet in nobis.

Videtur autem quod sic, quia mens eius novit omnia, quare potuerunt in spiritu suo per illam formari et imagines corporalium, sicut in nobis formantur per sensum vel post. 45

Item. Cum habuerit vespertinam rerum cognitionem per visionem corporalem et spiritualem, quaeritur an etiam per intellectualem — habuit enim intellectualem earum visionem per cognitionem matutinam — et si sic, quomodo. 50

Responsio. Tenendum est cum sancto Gregorio⁶ et aliis sanctis quod non profecerit in scientia anima illa proprie loquendo. Distinguendum tamen quod profectus talis potest attendi in numero scitorum vel in modo sciendi, et primo modo non profecit.

modum *W* 30 incepit *VW* incipit *M* 31 cognitionem *VW* *corrump.* *M* profecit
VW proficit *M* 33 eiusdem *VW* eiusdem rei (*interlin.*) *M* 36 triplex *VW* tripliciter *M*
37 eum *MW* tum *V* habuisse *marg.* *M* 39 habuerit *W* habuit *MV* 41 illa
MV *om.* *W* 43 potuerunt *MW* potuerit *V* 44 suo *MW* sancto *V* et *W* *om.* *MV*
46 habuerit *VW* habuit *M* 47 quaeritur *MW* quare *V* quaeritur . . . intellec-
tualem *VW* *interlin.* *M* intellectualem *VW* intellectualem ac *interlin.* *M* enim *VW*
enim per *M* 48 et *VW* *om.* *M* 50 scientia anima illa *VW* anima illa scientia *M*
Distinguendum *VW* Distinguitur *M* 50–51 profectus talis *W* talis profectus *M* perfectus
talis *V* 51 potest *interlin.* *M* et *VW* *om.* *M* 52–53 modo . . . potest *VW* *marg.*

⁵Cf. *De genesi ad litt.* XII, c. 11, num. 22 (PL 34, 462; CSEL 28–1, 392 s.). Vide A.M. Landgraf, *Dogmengeschichte der Frühscholastik* II, 2, Regensburg 1954, 107. J.C. Murray, *The Infused Knowledge of Christ in the Theology of the 12th and 13th Centuries*, Windsor 1963, 57–59; 66–68.

⁶Cf. supra n. 3.

Modus autem sciendi potest considerari in qualitate vel quantitate; in qualitate ut in certitudine maiori vel minori, et sic non profecit; in quantitate ut in pluribus modis cognoscendi vel paucioribus, et sic solum profecit, quia quod ab initio cognovit intellectualiter, inceptit postmodum cognoscere sensualiter, et quod primo per Verbum, postmodum per sensum et rei ipsius praesentiam.

Ad primum⁷ iam patet quod licet scientia per sensum acquisita sit scientia, tamen profectus in illa non est profectus in scientia, nisi quoad novum modum cognoscendi illi qui prius novit alias ea quae per sensum incipit cognoscere. In nobis autem qui prius non habemus rerum scientiam quam sentiendo adquiremus, est talis profectus verus scientiae profectus. Non sic in Christo.

Per idem patet ad secundum.⁸

Ad tertium⁹ dicendum quod quando aliquid cognoscitur per duplex medium causale et utrumque illorum affert aliquid notitiae rei quod non reliquum, magis cognoscitur per duplex quam per unicum. Sed quando sic se habent, quod unum illorum nihil affert cognitionis quod non fuerit in reliquo, tantumdem cognoscitur per illud reliquum, quantum per utrumque quoad certitudinem, et praecipue si illud reliquum quod plenam affert notitiam, sit causa secundi medii quod minus plenam affert. Sic est in proposito.

Quia cum res ipsa per propriam speciem sit causa suae cognitionis mediante sensu et ratio idealis eiusdem rei in Verbo sit causa cognitionis eiusdem rei animae contemplanti Verbum, prima est diminuta respectu secundae, quia nihil potest de re ignorari illi qui novit rationem eius idealem. Et huius idealis rationis quoddam vestigium est ipsa res, et inde sumit omnem efficientiam suae cognitionis quam habet, sed valde diminutam respectu idealis rationis. Multa enim latent de re cognoscibilia, licet per suam propriam speciem cognoscatur. Sed nihil latet de illa cognoscibile, quando per rationem idealem in Verbo aeterno cognoscitur.

M 53 considerari *VW* considerari vel (*interlin.*) *M* vel *V marg.* *W* vel in *M* in²
VW om. M 53/54—54 qualitate . . . in² *MV om. W* 55 profecit *VW* profecit *M*
56 inceptit *VW* inceptit etiam *M* postmodum cognoscere *MV* cognoscere postmodum *W*
57 quod *VW om. M* 58 Ad *MW om. V* acquisita sit scientia *MV* sit acquisita
W 60 incipit *VW* incepto *M* 62 Non . . . Christo *VW interlin. M* 64 duplex *VW*
dupliciter *M* 65 non *MW* non est *V* 66 duplex *VW* dupliciter *M* habent *MW*
habet *V* 67 nihil *MV* non *W* 68 quoad *W* quantum ad *MV* 69 sit *MW* sit sic *V*
71 per *interlin. M* 73 animae *MV* anima *W* contemplanti *M* contemplati *VW*
75 res *MVW* et effectus *add. interlin. M* efficientiam *VW* efficaciam *M* 77
licet *W* sed *MV* cognoscatur *M* agnoscatur *VW* 78 cognoscibile *VW* cognoscibili *M*
cognoscitur *MV* agnoscitur *W* 79 quod *MW om. V* 80 secundo modo didicit

⁷ Supra lin. 4.

⁸ Supra lin. 8.

⁹ Supra lin. 12.

Ad quartum¹⁰ dicendum quod secundum Augustinum est scientia prudentiae et scientia experientiae. Primo modo nihil didicit, secundo modo didicit multa in patiendo et conversando inter homines. Et haec distinctio habetur ab Augustino *Super Genesim* l. 8, c. 23¹¹, et ponitur *Sententiarum* l. 2, dist. 17, c. 10.¹²

Ad primum iuxta quaesitum¹³ dicendum quod illa anima usa est abstractione tali qualis est in nostra, non tamen ex tali causa, quia nos abstractione utimur, ut adquiramus scientiam quam non habemus, illa vero ut illam quam habebat per unam viam, scilicet ab interiori et a superiori, reciperet per aliam, scilicet ab exteriori et inferiori. Sed sicut in nobis abstractio nihil aliud est quam acceptio communioris intentionis per se praeter intentiones particulariores, et hoc ab intellectiva potentia, sic credo quod fuit in illa anima beatissima.

Quo concesso, si vis tenere modum praehabitu, scilicet quod species trans-eat ab organo in spiritum et a spiritu sensitivo in intellectivum, non videtur mihi inconueniens concedere quod in illa anima sint eiusdem cognoscibilis diversae species a diversis causis provenientes, una a contemplatione Verbi interius et superius, alia a sensatione rei exterius et inferius.

Sicut enim duo lumina simul in eodem, sic tales duae species, et aestimo quod anima beata tales duas species habens de eodem cognoscibili bene discernit, quatenus per unam illarum cognoscitur illud visibile et quatenus per reliquam, et quoniam perfecte per unam, diminute per reliquam, et quod a diversis causis proveniunt et omnia talia.

Sed hoc esset inconueniens quod eiusdem cognoscibilis in eadem anima essent plures species secundum idem et ex eodem causante sive per viam eandem.

Sin autem vis tenere modum Augustini¹⁴, dici potest quod non sunt eiusdem cognoscibilis plures species in eodem intellectu, quia non transit species ab organo in spiritum secundum ipsum, neque a sensu in intellectum, sed spiritus in se format et de se imaginem rei forinsecae ad imitationem imaginis receptae in

<i>VW marg. M</i>	82	<i>Sententiarum interlin. M</i>	85	est in (<i>interlin. M</i>)	<i>MW</i>	est <i>V</i>	87 a
<i>VW exp. M</i>	89	praeter <i>marg. M</i>		particulariores <i>MW</i>	particulares <i>V</i>		90
<i>MW</i>	credit <i>V</i>	91–92	transeat <i>MV</i>	pertranseat <i>W</i>	92 in ² <i>V</i>	usque in <i>W</i>	ad in <i>M</i>
intellectivum <i>MW</i>	intellectum <i>V</i>	93	sint <i>MW</i>	sunt <i>V</i>	96–97 et . . .	species <i>VW marg. M</i>	
<i>M</i>	97	duas <i>VW</i>	diversas <i>M</i>	99	unam <i>VW</i>	viam <i>M</i>	99–100
		proveniunt <i>MW</i>	per-				
veniunt <i>V</i>	100	et <i>MW om. V</i>	102	et <i>MW om. V</i>	causante <i>MW</i>	causatae <i>V</i>	
sive <i>VW</i>	vel <i>M</i>	viam eandem <i>W</i>	eandem viam <i>M</i>	unam eandem <i>V</i>	105 in ² <i>W om. MV</i>		
	106	se ² <i>interlin. M</i>	imaginem rei forinsecae <i>MV</i>	rei forinsecae imaginem <i>W</i>			

¹⁰ Supra lin. 23.

¹¹ Cf. *De genesi ad litt.* VIII, c. 6, num. 12 (PL 34, 377; CSEL 28–1, 240).

¹² Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* II, dist. 17 (ed. Grottaferrata 1971, tom. 1, pars 2, c. 7, p. 415, num. 1).

¹³ Supra lin. 32.

¹⁴ Cf. *De divers. quaestionibus* 83, q.46 (PL 40, 29–31; CCL 44A, 70–73).

sensum. Anima igitur Christi habens in se species rerum omnium, non oportet quod recipiat novas ab extra per sensum, sed ut excitata quodammodo per illas quae in sensu sunt, convertat se super illas intuendas quas in se habet.

- 110 Ad secundum¹⁵. Nescio utrum sic fuerit in illa beatissima anima sicut in nobis est quoad visionem spiritualem, scilicet quod illa non infuerit nisi post usum sensuum per quos inmittuntur imagines rerum corporalium et exprimuntur in spiritu qui est secundum Augustinum¹⁶ inferior pars animae rationalis. Si enim ita fuerit, non habuit a principio alicuius cognitionem nisi intellectualem, 115 ad minus nullius cognoscibilis in genere, sed postea adeptus est rerum cognitionem per visionem corporalem et spiritualem, et in utraque profecit.

- Non tamen video quod inconueniens possit accidere, si dicatur quod spiritualis visio possit provenire ex duplici causa et per duplicem viam, sicut et intellectualis cognitio provenit. Ex quo enim mens rationalis animae Christi omnia in 120 Verbo et per Verbum cognovit, constat quod cognovit ibi omnia corporalia, quare et in spiritu proprio intra se videtur quod possit exprimere eorum corporaliū imagines et sic habere illorum visionem spiritualem, ut sic haberet visionem omnium intellectualem in Verbo et per Verbum, corporalium autem non solum visionem intellectualem praedicto modo, sed etiam spiritualem.

- 125 Istud videtur velle Augustinus *Soliloquia* l. 2, c. 25¹⁷, ubi videtur docere quod superior pars animae rationalis quae intelligentia dicitur, habet apud se praesentem incommutabilem veritatem in qua sunt rationes immutabiles omnium figurarum, de quibus agit geometria.

- Inferior autem pars est cogitativa apud quam est imaginativa quae est tamquam speculum quoddam obiectivum intelligentiae, in quam tamquam in speculum infunduntur ab ipsa intelligentia figurae imaginariae et non verae. Et istae rationes figurarum imaginariae et illae rationes verae apud intelligentiam differunt in hoc quod illae sunt infundentes et istae infusae et illae sunt immutabiles

imitationem *MW* unionem *V* imaginis *interlin.* *M* 107 sensum *VW* sensum organum (*interlin.*) *M* Christi *MW* *om.* *V* 108 novas *MW* nos *V* ab *interlin.* *M* 112 inmittuntur *MW* *corrump.* *V* et *MW* *om.* *V* 113 in *VW* et *M* animae rationalis *VW* rationalis animae *M* *interlin.* *add.* quam philosophi vocant imaginativam *M* 114 ita fuerit *VW* fuerit ita *M* 115 nullius *VW* nullius generis (*interlin.*) *M* in genere *VW* generaliter *M* 118 provenire *VW* pervenire *M* et² *MW* *om.* *V* 119 cognitio *VW* visio *M* 121 intra *corr.* ex infra *MVW* (*cf. lin.* 139 s.: per viam istam interiorem) eorum *MW* eorum *V* 122–123 visionem omnium *MW* omnium visionem *V* 124 visionem *VW* visionem intellectualem (*marg.*) *M* 126 apud *VW* penes *M* 127 incommutabilem *MW* *corrump.* *V* 133 sunt² *VW* *om.* *M* 134 istae *MV* illae *W* cogitationis

¹⁵ Supra lin. 36.

¹⁶ Cf. *De trin.* XII, c. 3, num. 3 (PL 42, 999; CCL 50, 357 s.).

¹⁷ Cf. *Soliloquia* II, cc. 18–20, num. 32–34 (PL 32, 900–902).

et istae mutabiles ad mutationem cogitationis, sicut mutatur idolum in speculo
ad mutationem speculi. Item in illis est ipsa veritas, ab istis ascenditur ad eam. 135
Item secundum illas iudicatur, sed de istis iudicatur. Haec videtur ibi sententia
Augustini.

Non ergo videtur inconueniens, si in anima Christi ponatur fuisse statim a
principio conceptionis spiritualis cognitio corporalium per viam istam interio-
rem. Alius autem est modus producendi spirituales corporalium visionem 140
exterius per sensum, sicut in nobis apparet, et ille modus non statim fuit ibi, sed
postmodum per usum sensuum coepit, et quoad hoc profecit.

Ad tertium¹⁸ videtur mihi quod habuit. Sicut enim sensibile non percipitur
nisi per impressionem quam ingerit sensui, sic nec aliqua species intelligibilis in-
telligitur nisi per spirituales impressionem quam ingerit intellectui, quare cum 145
mens rationalis animae Christi contemplata sit Verbum et rationes rerum exem-
plares in illo, quandam spirituales impressionem a Verbo et rationibus illis in
se suscepit, per quam assimilata est Verbo et aeternis rationibus in ipso.

Potuit igitur intueri in Verbo rationes imprimentes, et sic habuit cognitionem
matutinam, vel in se rationes impressas, et sic habuit vespertinam cognitionem 150
intellectualem quia omnis cognitio rei in creatura est quasi nox et vesperum
respectu cognitionis eiusdem in Verbo.

Ex his patet quomodo anima illa habuit rerum cognitionem matutinam et
quomodo vespertinam et quod vespertina gradus habet penes triplicem visionem
et quomodo profecit anima illa quoad vespertinam et quomodo non, quia quoad 155
matutinam non profecit.

Et cetera multa quae possent quaeri de cognitione illius animae, per praedicta
patefacta sunt.

VW cognitionis *M* speculo *VW* speculum *M* 135 ipsa *MW* illa *V* 136 Haec *VW*
Hoc *M* ibi *MW om. V* 140 autem *MW om. V* spirituales corporalium *VW* cor-
poralium spirituales *M* 142 sensuum *MW* sensitivum *V* 143 enim *VW om. M*
145 intellectui *MW* intellectu *V* 146 rationalis animae *MV* animae rationalis *W* 149
intueri *VW* intelligere vel intueri *M* 150 vespertinam cognitionem *VW* cognitionem
vespertinam *M* 152 respectu *MW* ratione *V* 153 rerum cognitionem *VW* cognitio-
nem rerum *M* 155 vespertinam *VW* cognitionem vespertinam *M* 157 multa *VW om.*
M possent *VW* possunt *M*

¹⁸ Supra lin. 46.

QUAESTIO 45

Q. 45 1 Sed si data est ei omniscientia, quare non similiter omnipotentia?

Potuit enim, ut videtur, per hoc quod scientia potius donum est quam potentia: tum quia scientia in paucioribus est; tum quia quibus inest ipsa, informat potentiam, et alioquin erit perniciosa et temeraria potentia. Et quod est capax
5 potioris doni, et minoris.

Item. Ad plura se extendit scientia quam potentia, tam in eo quam in nobis. Ergo donum maius et amplius est scientia quam potentia. Ergo quod potuit capere illam, et istam. Sed si potuit ei conferri, videtur quod debuit, quia nihil homini Deo debuit deesse quod homo posset habere.

10 Contra. Nulla virtus indiget alia sui conservativa nisi quae habet aliquam maiorem se. Sed omnipotentia non habet aliquam maiorem se. Ergo non indiget alia sui conservativa, sed ipsa sibi sufficit. Sed nulla virtus creaturae sibi sufficit. Ergo nulla talis potest esse omnipotentia.

Quod nulla virtus creaturae sibi sufficit, Augustinus *Super Genesim* l. 5, c. 21:
15 „Sic credamus vel etiam si possumus, intelligamus usque nunc operari Deum, ut si conditis ab eo rebus operatio eius subtrahatur, intereant.“¹

Item. Nihil constitutum in numero, pondere et mensura infinitum est. Sed omnis potentia creata talis est necessario, sicut habetur *Sap. 11*² et ab Augustino *Super Genesim* l. 4, c. 5.³ Et ratio est ad hoc quod omnis natura facta limites
20 habet a quo et usque ad quantum, quare et eius potentia naturalis limitata est necessario. Ergo non potest esse infinita.

Responsio. Rationes ultimae verae sunt.

Ad primum contra⁴ dicendum quod, licet simpliciter loquendo in creaturis potentia sit minus nobile donum quam scientia, tamen omnipotentia non est
25 minus nobilis quam omniscientia, quia aut omniscientia Dei comparatur omni-

1 si <i>VW</i> si quo <i>M</i>	2 videtur <i>MW</i> dicitur <i>V</i>	5 potioris <i>VW</i> potentioris <i>M</i>	6 eo <i>M</i>
Deo <i>VW</i>	7 maius <i>VW</i> magis <i>M</i>	8 et <i>MW</i> vel <i>V</i>	9 homo posset <i>VW</i> potuit homo
<i>M</i>	11 Sed . . . se ² <i>MW</i> om. <i>V</i>	12 Sed ² . . . sufficit <i>VW</i> om. <i>M</i>	13 omnipotentia
<i>VW</i> omnipotens <i>M</i>	14 creaturae sibi sufficit <i>VW</i> sibi sufficit creaturae <i>M</i>	15 possu-	
mus <i>MW</i> possimus <i>V</i>	16 si <i>W</i> sic <i>MV</i>	operatio eius <i>VW</i> eius operatio <i>M</i>	19 quod
<i>VW</i> quia <i>M</i>	22 Rationes <i>W</i> om. <i>MV</i>	25 aut <i>interlin.</i> <i>M</i>	comparatur <i>MW</i> opera-

¹ *De genesi ad litt.* V, c. 20, num. 40 (PL 34, 335; CSEL 28–1, 164).

² *Sap. 11, 21*: „Sed omnia mensura et numero et pondere disposuisti.“

³ Cf. *De genesi ad litt.* IV, c. 5, num. 12 (PL 34, 300; CSEL 28–1, 101 s.).

⁴ Supra lin. 2.

potentiae, et aequales sunt, aut omniscientia creaturae, et haec multo inferior est. Et sic omnipotentia aut est nobilior omniscientia aut aequae nobilis. Sed illa omniscientia cui omnipotentia aequalis est, non est scientia creaturae.

Vel dicendum simpliciter accipiendo potentiam et sapientiam quod potentia uno modo est melior et alio modo deterius; quoad essentiam melior vel nobilior, 30 quia est de intranea natura rei, quia loquor de potentia naturali, et scientia est forinsecus adveniens accidens. Unde illa est de perfectione prima rei, haec de secunda.

Quoad usum vero ordinatum scientia est melior, quia dirigit et informat potentiam, et ideo solum rationabilibus inest, et non sequitur quod si quid est 35 susceptum nobilioris secundum usum, ergo et minus nobilis. Verbi gratia: Tactus vel gustus melior est visu quantum ad usum. Tamen multa animalia possunt habere illos sensus quae non possunt habere visum.

Item. Melior est scientia sanitate et secundum usum et secundum essentiam. Tamen spiritus nudus est susceptivus scientiae, non sanitatis proprie. Et ratio est, 40 quia sua natura non est ad hoc disposita vel ordinata. Similiter est in proposito.

Ad secundum⁵ dicendum quod, licet amplior aut extensior sit scientia quoad obiectum, non tamen quoad subiectum. Et ratio est, quia, ut dictum est, potentia est de intranea natura rei et de perfectione prima, scientia autem accidens adveniens ab extra per assimilationem aspectus ad res. Quia igitur res in se finita 45 potest assimilari rebus infinitis extra et ita fieri subiectum infinitarum relationum, sed non potest habere naturalem potentiam immensam quae intra est, ideo est creatura capax infinitae scientiae, sed non infinitae potentiae.

tur *V* 29 quod *VW* quia *M* 30 melior² *VW* melior est *M* 31 natura *MW* om. *V*
32 perfectione prima *VW* prima perfectione *M* 35 rationabilibus *MW* rationali-
bus *V* quod *MV* om. *W* quid *VW* aliquid *M* 37 multa *MW* nulla *V* 38 quae
MW qui *V* 39 et¹ *VW* om. *M* 44 autem *W* om. *MV* 46–47 relationum *MVW* in
creatura capax infinitae scientiae add. marg. *M*

⁵ Supra lin. 6.

QUAESTIO 46

Q. 46 1 De passione Christi supponatur quod passus sit secundum potentiam sensiti-
vam vere, et quaeratur utrum secundum rationalem.

Videtur enim quod non, quia pati non potest nisi vel timendo futurum ma-
lum, vel tristando sive dolendo de praesenti, vel aliter laesionem nocivi sen-
5 tiendo. Non enim loquimur modo de passione insensibilium.

Quod primum non, videtur per definitionem timoris, *De civitate Dei* l. 14,
c. 7: „Timor est amor fugiens quod ei adversatur.“¹ Sed Christus amavit pati
quae passus est, dico secundum rationem, et non fugit passionem, sed sponte se
obtulit, ut ex multis scripturis patet. Non ergo fuit poena adversa rationi, et ideo
10 nec timor.

Item. *Joh. 4*: „Perfecta caritas foras mittit timorem.“² Sed constat quod hoc
non est verum nisi secundum actum poenalem quem habet timor in via, et ideo
ibi subditur: „Timor enim poenam habet.“³ Timor enim Domini castus perma-
nens in saeculum saeculi stat cum caritate perfecta etiam in patria, quia poenam
15 non habet. Cum igitur habuerit caritatem perfectissimam, non habuit timorem
poenalem.

Idem potes ostendere per divisionem timoris quam ponit Damascenus, c. 29⁴,
discurrendo per singulos eius modos.

Quod non secundum, scilicet tristitia vel dolor, videtur sic. Haec est enim dif-
20 ferentia secundum Augustinum, quod dolor est animae ex laesione carnis, tristi-
tia vero est dolor eius per se ipsam, et utrumque habet aliquid invitum et contra
voluntatem. Unde *De civitate Dei* l. 14, c. 15: „Dolor carnis tantummodo est
offensio animae ex carne et quaedam ab eius passione dissensio, animae dolor
quae tristitia nuncupatur, dissensio eius est ab his rebus quae nobis nolentibus

2 vere <i>M</i> naturae <i>V</i> om. <i>W</i>	3 enim <i>MW</i> om. <i>V</i>	nisi vel <i>M</i> vel <i>W</i> nisi <i>V</i>
4 laesio-		
nem nocivi <i>MW</i> nocivum <i>V</i>	7 fugiens <i>MV</i> corrump. <i>W</i>	9 fuit poena <i>MW</i> fugit poe-
nalitia <i>V</i>	12 ideo <i>MW</i> om. <i>V</i>	13 Domini <i>MV</i> donum <i>W</i>
14 stat <i>VW</i> bene stat <i>M</i>	15 habuerit <i>V</i> habuit <i>MW</i>	17 potes <i>VW</i> potest <i>M</i>
19 non <i>VW</i> non inferius (interlin.) <i>M</i>	secundum scilicet <i>M</i> secundum <i>V</i> om. <i>W</i>	21 utrumque <i>M</i> uterque <i>VW</i>
23 animae ex <i>VW</i> animae quam ex (interlin.) <i>M</i>	ab <i>VW</i> ex <i>M</i>	dissensio <i>MW</i>
defensio <i>V</i>	24 nobis <i>W</i> om. <i>MV</i>	25 acciderint <i>V</i> accidunt <i>MW</i>
		29 quod <i>MV</i> om.

¹ *De civit.* XIV, c. 7 (PL 41, 410; CSEL 40–2, 13; CCL 48, 422).

² *1 Joh.* 4, 18.

³ *1 Joh.* 4, 18.

⁴ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 29 (ed. E.M. Buytaert, p. 121, lin. 3 – p. 122, lin. 11).

acciderint.“⁵ Sed nihil horum accidit rationi Christi respectu malorum quae ei 25
illata sunt.

Unde dicit Damascenus, c. 64 in fine: „Nihil coactum in Christo consideratur,
sed omnia voluntaria. Volens enim esurivit, volens sitivit, volens timuit, volens
mortuus est.“⁶ Sed constat quod haec non ad voluntatem sensualitatis referun-
tur, ergo rationis. 30

Item. Nota fuit ei plene Dei voluntas, quia non erat sua notitia infra angeli-
cam, sed supra, ut prae habitum est. Cum igitur divina voluntas plene fuerit quod
pateretur, aut voluit plene ratio hoc sciens aut noluit.

Si voluit, habeo propositum. Non enim tunc tristabatur, quia non tristatur
quis de eo quod desiderat et secundum id quo desiderat et amat. 35

Si noluit, peccatum fuit, ut videtur, dico in ratione. Prudenter enim et scien-
ter nolle quod Deus vult, rationi peccatum est et omnino inexcusabile contem-
platori divinae voluntatis secundum speciem.

Item. Damascenus, c. 28, distinguit quattuor tristitias, scilicet accidiam, invi-
diam, achos et misericordiam⁷, et videtur quod nulla fuerit in Christo. Accidia 40
enim est tristitia aggravans, invidia in alienis bonis, achos vocem auferens, quae
ultimo se offerunt non fuisse in Christo.

Sed de misericordia potest habere dubitationem de qua ibi dicit quod ipsa
est tristitia in alienis malis. Haec enim non videtur fuisse in Christo, quia beati
angeli ita sunt conformes divinae voluntati et suae iustitiae quod non contristan- 45
tur alicui poenae hominum in hoc mundo. Ergo hoc erit verum pari ratione vel
fortiori de Christo secundum rationem.

Quod non tertium⁸, videtur, quia non videtur laedi posse nisi a malo opinato
vel iam esistenti in re; primo modo non aliter quam timore, secundo non aliter
quam dolore vel tristitia. Et istae affectiones non videntur fuisse in eo secun- 50
dum rationem, ut prae habitum est.

Item. Aliter laedi rationem quam dictis affectionibus non videtur nisi forte
per modum quo corpus laeditur a vulnerante. Sed talis laesio non potuit inferri

W 34 habeo *VW* habetur *M* 35 id *VW* illud *M* 37 omnino *MV* ideo *W* inex-
cusabile *MW* inexcusabile etiam *V* 39–40 accidiam invidiam *MV* invidiam accidiam *W*
42 ultimo *VW* ultra *M* 43 de¹ *M* om. *VW* dubitationem *MW* corrump. *V*
44 enim *MV* om. *W* 45–46 contristantur alicui poenae *MW* tristantur aliquando
de poena *V* 53 inferri *MW* fieri *V* 54 inducit *VW* ducit *M* 55 convenit *VW* con-

⁵ *De civit.* XIV, c. 15 (PL 41, 424; CSEL 40–2, 36; CCL 48, 438).

⁶ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 64 (ed. E.M. Buytaert, p. 260, lin. 29 s.).

⁷ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 28 (ed. E.M. Buytaert, p. 121,
lin. 3 s.).

⁸ Supra lin. 4.

rationi, quia talis aliquid aufert de substantia et inducit corruptionem, quod non
55 convenit illic.

Item. Omne quod sic laesibile est, potest veterascere et interire. Sed hoc non
potest mens rationalis.

Quod nullum horum communiter⁹, sic videtur, quia anima Christi perfecte
beata erat. Unde et docuit Magister, dist. 18, c. 5¹⁰, quod neque melior neque
60 beatior erat anima illa post mortem quam ante. Sed nullum genus poenae stat
cum perfecta beatitudine. Unde *De civitate Dei*, l. 14, c. 9: „Beata vita (. . .)
amorem habet et gaudium, (. . .) timorem autem et dolorem nullum.“¹¹ Et
infra, c. 10: „Quis absolute dici beatus potest qui timore afficitur vel dolore?“¹²

Item. Nullum defectum assumpsit in mentis aspectu, quare nec in affectu.
65 Aut si sic, non erat circumquaque beata illa anima secundum rationem, cum
beatitudo sit „status omnium bonorum congregatione perfectus“ secundum
Boethium *De consolatione* l. 3, prosa 2.¹³

Item. Secundum recitationem Macrobiani Plotinus dixit fortitudinem purgati
animi esse quae passiones ignoret, non vincat, ut nesciat irasci, cupiat nihil.¹⁴

70 Sed constat quod fortitudo purgati animi fuit in Christo excellentissime, ex
quo sequitur quod nulla passio, neque secundum irascibilem neque secundum
concupiscibilem.

Item. Culpa et gratia non compatiuntur sese in eodem, ergo pari ratione nec
beatitudo et miseria sive poena. Hoc enim videtur tum per locum a simili, tum
75 per locum ab oppositis.

Contra. Ex quo per poenam debuit satisfieri pro culpa humana, quod primo
et principaliter peccavit, primo et principaliter debuit puniri. Sed haec est mens
rationalis.

Item. Ex quo tota natura humana peccato erat infecta et per poenam pur-
80 ganda sive liberanda, tota debuit poenam tolerare, et si hoc, ergo mens rationalis.

tingit <i>M</i>	58 communiter <i>interlin. M</i>	59 Unde <i>interlin. M</i>	60 erat <i>interlin. M</i>
anima illa <i>MV</i>	illa anima <i>W</i>	poenae <i>MV</i> plene <i>W</i>	64 in ² <i>VW om. M</i>
erat <i>MW</i> erit <i>V</i>	circumquaque <i>VW</i>	circumque <i>M</i>	rationem <i>MW</i> Boethium <i>V</i>
l. 3, prosa 2 <i>MV</i>	prosa 3 <i>W</i>	68 Plotinus <i>MW</i> Platonius <i>V</i>	69 ut <i>MW</i> nec <i>V</i>
73			
Culpa et gratia <i>VW</i>	Gratia et culpa <i>M</i>	compatiuntur <i>VW</i>	compatiuntur <i>M</i>
74			
sive <i>interlin. M</i>	76 culpa humana <i>MW</i>	humana culpa <i>V</i>	77 peccavit . . . principaliter ²
<i>MW om. V</i>	haec <i>VW</i> hoc <i>M</i>	80 liberanda <i>MW</i>	deliberanda <i>V</i>
			81 compatiuntur

⁹ Supra lin. 3–5.

¹⁰ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 18 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 113 s., num. 3).

¹¹ *De civit.* XIV, c. 9 (PL 41, 416; CSEL 40–2, 24; CCL 48, 429).

¹² *De civit.* XIV, c. 10 (PL 41, 417; CSEL 40–2, 25; CCL 48, 430).

¹³ *De consolatione* III, 2 (PL 63, 724; CSEL 67, 47).

¹⁴ Cf. N. Marinone, *Il „Somnium Scipionis“ Ciceroniano nell' esegesi di Macrobio*, Torino 1970, XIX: „ . . . fortitudinis passiones ignorare, non vincere, ut nesciat irasci, cupiat nihil.“

Item. Si patiente uno membro compatiuntur et omnia propter naturalem eorum adhaesionem et patiente carne patitur potentia sensitiva, simili ratione videtur similiter quod illis patientibus compatitur illis ratio, scilicet potentia rationalis.

Item. Nulla vita naturalis alicuius est sine naturali appetitu vivificandi illud. 85
Sed potentia rationalis est naturalis vita carnis humanae. Ergo habet naturalem appetitum ad carnis vivificationem. Sed naturalis appetitus vivificandi affligitur, dum separatur a vivificabili. Sentit enim sibi auferri suum delectabile vel inferri sibi tristabile, et hoc est afflictio sive poena. Ergo potentia rationalis affligitur, dum separatur a suo vivificabili, hoc est a carne. 90

Item. Si tantum secundum potentiam sensitivam patiebatur et illam habemus communem cum brutis, non aliter patiebatur quam brutum.

Item. Tunc minus patiebatur quam alius homo interfectus qui patitur secundum omnes potentias animae.

Item. Quod passiones poenales mentis rationalis ei infuerint, videtur primo ex 95
tristitia cuius una species, secundum Damascenum, c. 28, est misericordia, scilicet „tristitia in alienis malis“. ¹⁵ Cum igitur virtus sit, non defuit Christo, et cum omnis virtus sit in creatura rationali, primo erat haec misericordia sive tristitia in mente rationali.

Secundo videtur idem de timore cuius una species secundum Damascenum, 100
c. 29, est erubescencia, scilicet „timor in expectatione convicii“, ubi dicit Damascenus quod „optima est haec passio“ ¹⁶, sed nulla optima passio videtur defuisse Christo, et oportet dicere quod in mente eius fuerit, quia hanc passionem non communicant bruta.

Tertio videtur idem de ira, quia secundum Damascenum, c. 30, „ira est id 105
quod audax est mentis“ vindex concupiscentiae“ ¹⁷, hoc est passio irascibilis vindicare volens iniuriam concupisibilis. Sed in Christo videtur fuisse haec passio, *Marc. 3:* „Circumspiciens eos cum ira contristatus super caecitatem eorum

VW compatiuntur *M* omnia *marg. M* 82 eorum adhaesionem *MV* adhaesionem
eorum *W* 85 naturalis *MW* rationalis *V* vivificandi *MW* unificandi *V* 86 ratio-
nalis *MW* naturalis *V* naturalis *MW* rationalis *V* 87 vivificationem *MW* unificatio-
nem *V* 88–89 auferri . . . sibi *W marg. M om. V* 89 tristabile *MW* tristabilem *V*
95 infuerint *W* inferuntur *M* inferunt *V* 97 alienis *MW* aliis *V* 101 convicii
MW vitii *V* 103 eius *V om. MW* non *interlin. M* 105 quia secundum Damasce-
num *MW* secundum quod Damascenus *V* 107 videtur fuisse *W* fuisse videtur *V* videtur *M*
108 eorum *MW om. V* 109 dicit *VW* dixit *M* ipsum *VW om. M* trista-

¹⁵ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 28 (ed. E.M. Buytaert, p. 121, lin. 6).

¹⁶ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 29 (ed. E.M. Buytaert, p. 122, lin. 6).

¹⁷ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 30 cum citatione Nemesii (ed. E.M. Buytaert, p. 123, lin. 14 s.).

110 dicit¹⁸ etc. Hic ergo dicitur ipsum iratum fuisse et tristatum. De timore etiam eius dicitur in eodem, infra 14: „Coepit pavere et taedere.“¹⁹

Responsio multiplex est hic. Videtur enim secundum Magistrum dicendum quod, cum humana anima duplicem affectum habeat, scilicet rationalem et sensualem, secundum rationalem non sit passa anima Christi, sed secundum sensualem tantum.

115 Alii²⁰ autem ponunt quod passa sit secundum utrumque.

Sed primo tractemus sententiam quae videtur esse Magistri. Quod autem Magister videatur hoc ponere, ostendi potest per distinctionem 17, ubi docet quod anima Christi secundum affectum sensualitatis timuit et oravit a se transire calicem passionis, sed secundum affectum rationis voluit pati, nec secundum
120 illum voluit transire passionem a se.²¹

Idem videtur per hoc quod dicit dist. 18, c. 5²², scilicet quod anima Christi non fuit beator post resurrectionem quam ante mortem. Si enim sola ratio per se et primo est capax beatitudinis, videtur per illud verbum quod adeo beata erat ratio in Christo ante mortem sicut et post.

125 Sed si aliqua pars rationis pateretur miseriam poenae ante et non post, videretur omnino beator post quam ante. Quare secundum ipsum videtur dicendum quod potentia rationalis in Christo omnino numquam sit passa poenam.

Idem videtur sensisse Hugo de Sancto Victore, l. 2 *De sacramentis*, c. 5 in fine, dicens quod anima Christi „in sensu carnis ad tempus dolorem sustinuit et
130 in societate deitatis plenum et perfectum gaudium semper possedit. Ubi enim perfecte iungebatur, plene et perfecte beatificabatur. Ubi autem ad tempus minus habuit ex dispensatione, postea suppletum est in glorificatione, ita tamen, ut quod habebat in parte sublimiori verum bonum, nec aliquando redderetur, quia numquam fuit amissum, nec suppleretur, quia ex quo datum est, semper
135 manet perfectum.“²³

tum <i>VW</i> contristatum <i>M</i>	111 multiplex <i>VW</i> multipliciter <i>M</i>	hic <i>M</i> hic Responsio
<i>VW</i> enim <i>VW om. M</i>	116 sententiam <i>VW</i> sensitivam <i>M</i>	117 Magister videatur
<i>VW</i> videatur Magister <i>M</i>	118 Christi <i>MV om. W</i>	affectum sensualitatis <i>VW</i> sensuali-
tatem Christi <i>M</i>	oravit <i>MW</i> adoravit <i>V</i>	123 primo <i>VW</i> post <i>M</i>
<i>V</i> 124 et <i>W om. MV</i>	125–126 videretur <i>MW</i> videtur <i>V</i>	127 omnino numquam
<i>VW</i> numquam omnino <i>M</i>	sit <i>MV</i> fuit <i>W</i>	128 Idem <i>MW</i> Item <i>V</i>
<i>VW</i> Victore Sancto <i>M</i>	131 perfecte ¹ <i>MW</i> in parte sublimiori <i>V</i>	Sancto Victore
beatificatur <i>M</i>	132 ex <i>MV</i> de <i>W</i>	133 habebat <i>VW</i> habeat <i>M</i>
<i>V</i> redderetur <i>MW</i> redderet <i>V</i>	136 quod <i>W</i> quia <i>MV</i>	138 habuit <i>marg. M om.</i>

¹⁸ *Marc.* 3,5.

¹⁹ *Marc.* 14, 33.

²⁰ Cf. Bonaventura, *In III l. Sent.* dist. 16 a.2 q.1 resp. (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 354).

²¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 17 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c.2, p. 106–

²² Cf. supra n. 10. 109).

²³ *De sacramentis Christianae fidei* l. 2, pars 1, c. 6 (PL 176, 389).

Attende his verbis quod in sensu carnis dolorem sustinuit, ubi ad tempus minus habuit et deinde suppletum est, et quod in parte sublimiori semper verum et perfectum bonum et gaudium plenum ex societate habuit deitatis, in quo numquam facta est vel ablati restitutio nec diminuti suppletio, et quae est haec pars sublimior sensu nisi ratio? 140

Idem infra c. 11 longe ante medium: „In Christo secundum affectum <naturae> quem anima in carne et pro carne habuit, voluntas quaedam erat secundum quam et mortem et dolorem et passionem horruisse et noluisse veraciter dicitur, quam tamen voluntatem superior voluntas spiritus quae ad oboedientiam paternae iussionis prompta fuit, dirigebat. Voluntas quippe spiritus in Christo quasi medio quodam loco constituta voluntatem carnis subiectam per rationem moderabatur et voluntati partis superioris per oboedientiam subiciebatur, dicens: „Non mea voluntas fiat, sed tua“.²⁴ 145

Attende hic iterum, si intelligi possit aliud per voluntatem carnis et spiritus superiorem et inferiorem in anima humana nisi voluntas rationis et sensualitatis. Non enim videtur aliud intelligi posse. Ex his videtur quod Hugo fuerit similis cum Magistro in sententia praedicta. Quamvis igitur pauci hodie hoc sustineant, tamen quia probabiliter dicitur, satagendum est respondere pro Magistro. 150

Primae autem rationes²⁵ pro ipso faciunt omnino.

Ad primum contra²⁶ dicendum quod poena satisfaciens pro humana culpa est duplex, scilicet interior quae vocatur contritio, et exterior quae proprio nomine vocatur satisfactio, prout dividitur contra contritionem et confessionem. 155

Prima harum semper debet esse in illo eodem quod peccavit primo et per se, et hoc in eodem numero. Ratio enim quae peccavit, numquam vel incipit satisfacere pro culpa sua, donec doleat et conteratur pro illa non solum per alterum, sed per se ipsam. 160

Secunda vero per alium a peccante potest exhiberi, et hoc tum per aliam partem a ratione in eodem numero qui peccavit, ut cum dat eleemosynas vel affligit carnem pro culpa mentis, tum per aliam personam a peccante, ut cum alius pro alio ieiunat vel orat vel opera caritatis impendit. Sic est de Christo satisfactore et Adam peccante et ceteris peccatoribus. 165

VW 140 sublimior *MW* sublimiori *V* 142 anima *arg. M* erat *arg. M* 143
et³ *interlin. M* 144 superior *MW* supernorum *V* 145 iussionis *MW* visionis *V*
153 est *MW om. V* 155 contra *MW om. V* humana culpa *MV* culpa humana *W*
156 duplex *VW* dupliciter *M* 156–157 proprio nomine *VW* proprie *M* 158 semper
W om. MV esse *VW om. M* illo *VW* loco *M* 162 tum *MW* tamen *V* 163 dat
MW cadat *V* 164 alius *MW* aliis *V* 166 ceteris *VW* aliis *M* 169 pro proprio *M*

²⁴ *De sacramentis Christianae fidei* l. 2, c. 11: „Sic itaque in Christo secundum affectum naturae . . .“ (PL 176, 404).

²⁵ Supra lin. 3–75.

²⁶ Supra lin. 76.

Ipse enim Christus exteriorem satisfactionem in se complevit per humiliatio-
nem et poenam et oblationem sufficientissimae hostiae. Sed oportuit Adam et
omnem peccatorem et adhuc oportet pro proprio peccato dolere et conteri.
170 Alioquin satisfactio Christi ad ipsum non pertinet. Non oportuit igitur Christum
satisfacere per rationis passionem, licet illa in Adam et in aliis peccaverit.

Ad secundum²⁷ dicendum quod licet tota fuerit punienda, non tamen sequi-
tur quod tota in Christo. Sed tota fuit punienda, ubi tota fuit infecta. In Christo
autem qui non habuit infectionem, non fuit debitum punitionis ex aliqua parte
175 nisi quatenus voluit exteriorem satisfactionem solvere pro nobis.

Vel sic distingue quod poena potest esse peccati purgativa dupliciter, scilicet
in se ipso punito vel in alio, sive per modum efficientis per se vel merentis, quod
ad idem redit. Poena peccati purgativa primo modo debet inesse rationali poten-
tiae primo et consequenter aliis, secundo modo nequaquam, sicut patet ex prae-
dictis. Et talis fuit poena Christi qui purgavit peccatum non suum sed nostrum,
180 neque per modum per se efficientis purgationem, sed merentis illam nobis.

Quia vero in dictis duabus rationibus dictum est quod poena purgat huma-
nam culpam et satisfacit pro illa, nota ad huius rectum intellectum quod per se
et primo nulla poena purgat culpam vel satisfacit pro illa, sed potius gratia sive
185 iustitia. Gratia enim per se purgat eam, et ratione concomitantis gratiae dicitur
poena purgare. Iustitia similiter satisfacit pro iniustitia, poena autem non nisi
quatenus habet secum concomitantem iustitiam.

Si enim poena per se satisfaceret sine iustitia vel purgaret sine gratia, nullus
magis satisfaceret quam spiritus damnatus. Nullus etiam magis eo purgaretur.
190 Unde nec interior, nec exterior poena purgat vel satisfacit nisi ratione iustitiae et
gratiae collatae illi qui purgat et satisfacit. Gratia enim et iustitia per se et primo
acceptae sunt et acceptae faciunt cetera.

Ad tertium²⁸ dicendum quod membra sibi invicem compatiuntur propter
unigenitatem naturalem et adhaesionem sive continuitatem. Similiter et anima
195 sensitiva quae carnem vivificat, compatitur carni patienti propter eandem ratio-
nem.

proprio <i>V</i> pro <i>W</i>	170 Non ² <i>interlin. M</i>	171 illa <i>marg. M</i>	in ² <i>VW om. M</i>
172–173 non . . . punienda <i>VW marg. M</i>	174 aliqua <i>VW alia M</i>	175 satisfactionem	
. . . nobis <i>MV</i> pro nobis solvere satisfactionem <i>W</i>	180 qui <i>M om. VW</i>	181 neque	
<i>VW lac. M</i>	182 Quia <i>VW Quod M</i>	rationibus <i>MW</i> responsionibus <i>V</i>	183 satis-
facit <i>VW</i> satisfecit <i>M</i>	nota <i>MW</i> nota quod <i>V</i>	184 vel <i>VW</i> et <i>M</i>	185 concomitan-
tis gratiae <i>VW</i> gratiae concomitantis (<i>corrump.</i>) <i>M</i>	187 habet <i>VW</i> habeat <i>M</i>	con-	
comitantem <i>VW corrump. M</i>	189 purgaretur <i>VW</i> purgaret <i>M</i>	190 interior nec ex-	
terior <i>VW</i> interiori nec exteriori <i>M</i>	191 purgat et satisfacit <i>VW</i> satisfacit et purgat <i>M</i>		
192 cetera <i>VW om. M</i>	197 natura <i>VW gratia M</i>	198 opposita <i>VW opposi-</i>	

²⁷ Supra lin. 79.

²⁸ Supra lin. 81.

In his enim est natura solum ordinata et potens ad unum, nec potest eligere opposita, et ideo necesse habent amplecti sibi naturaliter placens et detestari sibi naturaliter displicens et ita gaudere vel tristari necessario.

Sed ratio quae habet virtutem agendi opposita, dummodo habeat plenum dominium subiectae sensualitatis et carnis, potest velle vel nolle passiones carnis et sensus, et ideo non ex necessitate punitur aliis punitis.

Sicut enim ex nulla necessitate appetit talis ratio quod caro vel sensualitas appetit, sic ex nulla necessitate renuit quod ipsae renuunt, et per consequens neque punitur, quia quod non est contra voluntatem rationis, non est ei poena. Non est igitur simile de ratione et aliis.

Ad quartum.²⁹ Haec est distinguenda: „Naturalis appetitus vivificandi affligitur, dum separatur a suo vivificabili“. Aut enim sumitur natura proprie pro illa quae non potest nisi ad unum oppositorum, aut communiter etiam ad illam quae potest ad opposita. Si primo modo, aut sentit separationem ut sensitiva, et tunc affligitur necessario, nisi miraculum sit. Aut non sentit et non affligitur proprie, ut vegetativa potentia.

Si secundo modo, non est necesse quod affligatur, scilicet si fuerit plene sui compos et sibi subiectarum, sensualitatis et carnis, sicut tali animae patet et placet.

Sed dices quod potentia rationalis, cum naturaliter animet hoc corpus, nititur naturaliter in contrarium separanti et sentit tamen separationem. Ergo necesse est affligi. cum sensus displicentis et omnino contrarii eius quod desideratur, sit poena et afflictio:

Responsio. Sicut habitum est ubi de naturali unione animae rationalis cum carne dictum est³⁰, ipsa sic facta est ut recognoscat omnia, ut tamen sensibilibus notitiam paulatim per sensum adquirat. Quia igitur naturaliter desiderat scire et hoc desiderium non potest impleri per viam naturae nisi mediante sensu,

tum <i>M</i>	habent <i>VW</i> habuit <i>M</i>	199 vel <i>VW</i> et <i>M</i>	200 habeat <i>MW</i> habet <i>V</i>
201 vel <i>VW</i> et <i>M</i>	204 quod <i>M</i> quae <i>VW</i>	206 est <i>W om. MV</i>	igitur <i>VW</i> ergo <i>M</i>
207 Haec <i>VW</i> dicendum quod bene <i>M</i>	209–210 aut . . . opposita <i>VW om. M</i>		
210 separationem . . . tunc <i>VW</i> separationem et sic aut communiter et pro illa quae non potest ad opposita. Si primo modo, aut sentit separationem et sic <i>M</i>	211 Aut <i>VW om. M</i>	212 ut <i>VW om. M</i>	vegetativa <i>W</i> negativa <i>MV</i>
213–214 fuerit . . . compos <i>V</i> plene fuerit sui compos <i>M</i> fuerit plene compos sui <i>W</i>	216 nititur <i>MW</i> utitur <i>V</i>	217 naturaliter in contrarium <i>VW</i> in contrarium naturaliter <i>M</i>	
218 sit <i>VW</i> fit <i>M</i>	220 Responsio <i>MW om. V</i>	221 recognoscat <i>VW</i> cognoscat <i>M</i>	223 scire <i>MW</i> sentire <i>V</i>
	230 igitur <i>MW</i> ergo (<i>corrup.</i>) <i>V</i>	232 igitur <i>VW</i>	

²⁹ Supra lin. 85.

³⁰ Cf. L.2, Q.8 (secundum F. Stegmüller, *Les Questions du Commentaire des Sentences de Robert Kilwardby*, in: *Recherches de Théol. anc. et méd.* 6 (1934) 69): Sed nunc quaeritur quid est in anima quod ipsam unionem appetat. Cod. Vat. Ottobon. lat. 161, fol. 5r ss.

appetit uti sensu. Sed sensu nequit uti nisi mediante organo corporali, cuius sensus sit perfectio.

Appetit igitur propter hoc uti corpore et animare ipsum per potentiam sensitivam immediate et consequenter per se ipsam. Causa igitur naturalis appetitus animandi corpus quantum est ex parte rationis per se ipsam, est appetitus sciendi, et per scientiam in his volo intelligi affectum et opus quae scientiam consequuntur. Causa igitur ut affligatur in separatione, est imperfectio sui in scientia, dico quantum est ex parte rationis.

Si igitur ratio sit talis quae omnium plenissimam habeat scientiam etiam sine sensu, non oportet illam gravari ex separatione a carne propter aliquam naturalem inclinationem ad corpus quae in se sit primo et per se, sed solum est necessitas molestiae ex parte sensus. Sed sic fuit in beata anima Christi.

Quia igitur aliunde habuit quod naturaliter usus corporis per sensum deposcebat, non oportuit ex illa separatione molestari. Sensum autem oportebat molestari qui per se et primo vivificabat corpus et sensificabat. Nec aliunde potuit haurire perfectionem quam mediante organo corporali.

Exemplum: Si habes filium et servum nativum tibi et filio ministrantem necessaria et tu aliunde vel per angelicum ministerium sufficientissime omnia habes necessaria, non tamen filius tuus nisi a servo, patet quod pro separatione vel morte servi non necesse est te tristari propter te, filium autem rationabile est tristari propter se. Similiter in proposito de ratione in Christo et sensu et carnis organo.

Sed dices: ‚Si afflictio est sensualitati separatio, videtur saltem quod illa modo affligatur in beatis animabus, si separatur in rationali potentia‘. Dupliciter enim potest sensus affligi, scilicet vel ad praesentiam tristabilis vel ad absentiam naturalis delectabilis.

Responderi potest quod sensus totus naturaliter est ministrativus necessitatibus aliorum et ad hoc est, scilicet ut ministret carni vel carni simul et intellectui. Et ideo quoad hoc non inest ei causa afflictionis naturaliter nisi urgente ipsum necessitate intellectus vel necessitate carnis. Quia igitur nulla est ibi indigentia apud intellectum, pro illo non affligitur naturaliter, quia intellectus nihil ab illo poscit.

Quia etiam non est sibi caro unita, non adest carnis necessitas. Et ideo pro illa non affligitur tunc naturaliter, quia nihil ab ipso deposcit. Quamvis etiam nata sit

ergo *M* etiam *MW* et *V* 234–235 necessitas molestiae *VW* molestiae necessitas *M*
236–237 deposcebat *MV* poscebat *W* 237–238 Sensum . . . molestari *VW om.*
M 240 habes *VW* habet *M* 241 necessaria *VW* necessario *M* 242 habes *MW*
habens *V* 242–243 separatione vel morte *VW* morte vel separatione *M* 243 ratio-
nabile *MW* necesse *V* 244 Similiter *MV* Sic *W* et² *MV om.* *W* 247 beatis *MW*
corrupt. *V* Dupliciter *MW* Duplex *V* 248–249 naturalis delectabilis *MV* delecta-
bilis naturalis *W* 251 scilicet *VW* sed *M* 255 poscit *MW* possit *V* 256 pro *VW*
per *M* 257 quia *MW* quod *V* ipso *VW corrupt.* *M* 258 affligi ex hoc *MV* ex

potentia sensitiva animare carnem, non videtur tunc affligi ex hoc quod non animet, quia sua afflictio, dico naturalis, in sentiendo consistit, sed separata non sentit, sed nata est sentire, sicut et carnem animare. 260

Sed nec affligitur ex eo quod ad tempus non sentit actu, sicut nec oculus ex eo quod aliquando non videt actu vel lingua ex eo quod non actu loquitur. Sed nec oporteret quod affligeretur, quamvis numquam actu sentiret propter aliquam vim rationis, sicut gustativa potentia et generativa et nutritiva et huiusmodi post resurrectionem numquam exercebunt actus suos, sed hoc non erit eis poena. 265

Huiusmodi enim potentiae sunt ad utilitatem pro statu temporalis et transitoriae dispensationis, sed postmodum ad decorem universi et laudem Dei. Quia igitur generativa facta est, ut pro tempore utatur opere generandi et pro tempore non utatur, non est ei poena pro tempore non uti illo. Similiter in proposito.

Item. Quia sic facta est sensitiva, ut in corpore possit sentire, separata vero non possit sed sentire nata sit, cum perficit corpus, ideo non est ei poena, cum separatur, non posse sentire. Sed sicut cum perficit organum corporale, poena ei esset non posse sentire, sic cum separatur, poenale forte aliquo modo esset non habere aptitudinem sentiendi. 270

Item. Alia ratione non affligitur eo quod non sentit vel non possit sentire, quia mens ipsa cui unitur, in separatione habet notitiam sufficientem omnium et potest, ut videtur per Augustinum, *Soliloquia* l. 2, c. 26³¹, ut praetactum est, rerum imagines corporalium in spiritu sibi unito formare. 275

Sed iste spiritus non aliud videtur secundum rem quam sensus, quare potentia sensitiva separata rerum notitiam sensibilibus quam non potest habere per sensum, potest per aliam viam obtinere, et hoc forte multo plenior et certior. Ex nulla ergo parte potest illi esse ratio afflictionis, quia nec propter intellectum, nec propter carnem quibus ministrativa est, neque propter se eo quod non animet corpus vel non utatur actu sentiendi tamquam ad sui perfectionem. 280

Ad quintum³² dicendum quod multo aliter quam brutum patiebatur, quia alia est causa agens, alia finalis, alia formalis, alia materialis. Unde et alia iniuria et incomparabilis poena. 285

hoc affligi *W* non² *MW om. V* 260 sed *MW* sed declaratio *V* et *MV om. W*
 261 sicut *VW* sic *M* 262 non videt *MW* mundet *V* 263 propter aliquam *VW* quam
M 264 huiusmodi *VW* huius *M* 266 sunt ad utilitatem *VW* ad utilitatem sunt *M*
 267 postmodum *VW* postmodum et *M* 268 generativa *VW* generatio *M*
 opere generandi *VW* generatio operandi *M* 270 Quia *MW* eo quod *V* 272 cum *VW*
om. M 280 rerum *VW* rerum propterea *M* 282 illi *VW* ei *M* 283 neque *VW* nec
M 284 non *W om. MV* 286 finalis alia formalis *MV* formalis alia finalis *W*
 Unde et alia *VW* Unde illa *M* 288 iustitiam *MW* iustissimam *V* 289 nec *VW* nec

³¹ Cf. Q.44 n.17.

³² Supra lin. 91.

Item. Haec poena concomitata est excellentissimam gratiam et iustitiam, propter quod nata fuit satisfacere pro iniustis, quod non est in brutis, nec in
290 iniustis omnino.

Ad sextum³³ dicendum quod non oportet quod minus propter vivacitatem illius sensitivae et teneritudinem complexionis in carne et quia non erat in illa mortifera qualitas peccati et propter iniuriae magnitudinem.

Potest enim pensari poena tum ex sensu, tum ex iniuria, et utrobique potest
295 inveniri hic maioritas ad alias poenas morientium, ad minus multas, et ideo eius memoria expressit sudorem sanguineum, *Luc. 22*³⁴, quod non negaretur a multis posse fieri in aliis, licet raris, quia secundum medicos hoc fuit signum complexionis optimae.

Ad tria sequentia³⁵ dici potest quod Damascenus ibi definit passiones irascibiles secundum quod communiter inest irascibilis praesenti statui hominum, et sic non attingunt suae definitiones ad statum irascibilis in Christo, dico quoad rationalem irascibilem.

Vel ad septimum³⁶ dic quod misericordia virtus ei infuit excellentissime sicut et aliae virtutes, sed quoad potentiam rationalem infuerunt ei virtutes, secundum
305 statum patriae, quoad interiores actiones, et ibi non est poenalis tristitia. Condo- luit tamen alienis malis hic, sed secundum sensualem partem quae tristata est nutu et imperio rationis, et quando et quantum et quomodo ratio indixit.

Per hoc satis patet ad octavum.³⁷

Ad ultimum³⁸ similiter dicendum quod ira quoad poenalem eius passionem
310 non infuit Christo nisi pro sensualitate. Servata enim rationis omnimoda tran- quillitate imperio rationis mota est irascibilis sensualis poenaliter.

Quod autem dicit Damascenus quod „ira est mentis (. . .)“³⁹, dicendum quod loquitur de ira prout in nobis communiter accidit. Vel est mentis dupliciter, scilicet vel quia in mente ex parte irascibilis rationalis poenaliter motae, et sic est in
315 nobis, vel quia a mentis imperio in irascibili sensuali, et sic in Christo.

etiam *M* 291 non *VW om. M* 292 sensitivae *VW corrump. M* et² *VW om. M*
294 Potest¹ *VW Propter M* 297 medicos *W modicos V medios M* 299 dici
potest *MV* dicendum *W* 304 et *MV om. W* 305 actiones *VW nationes M* 307
indixit *VW induxit M* 309 poenalem eius *MW* eius poenalem *V* 312 autem *VW om.*
M 314 poenaliter *VW poenali M* 317 auctoritates vel rationes *VW rationes vel*

³³ Supra lin. 93.

³⁴ Cf. *Luc. 22, 44*.

³⁵ Supra lin. 95; lin. 100; lin. 105.

³⁶ Supra lin. 95.

³⁷ Supra lin. 100.

³⁸ Supra lin. 105.

³⁹ Cf. supra n. 17.

Ex his videtur quod satisfieri potest pro Magistro ad praedictas oppositiones et consimiles. Omnes enim auctoritates vel rationes quae videntur ostendere ipsum fuisse contristatum vel pavidum vel iratum vel huiusmodi, ad potentiam sensitivam referuntur et omnino ad passiones eius poenales.

Adhuc autem contra Magistrum videtur esse verbum Damasceni, c. 62 ante medium: „Quando quidem renuebat mortem, divina eius voluntate volente et permittente renuit mortem et in agonia factus est et timuit, et quando voluit divina eius voluntas eligere humanam eius voluntatem mortem, voluntaria illi passio facta est.“⁴⁰

Ex hoc verbo Damasceni non distinguente affectus humanae eius voluntatis videtur quod ille affectus qui aliquando elegit mortem volente divina voluntate, aliquando renuit et timuit eadem divina voluntate hoc permittente et volente. Sed constat, qui elegit fuit affectus rationis, ergo etc.

Idem infra, c. 67 versus finem, secundum aliam translationem: „Neque maestus est Christus et orat sine intelligentia maestificata et orante.“⁴¹ Hic dicit maestificatam intelligentiam, quod, constat, non potest esse de intelligentia divina sed de humana Christi.

Ad primum horum diceret Magister forte quod humana voluntas comprehendit duos affectus quos Damascenus involute intelligit per nomen voluntatis humanae. Unde humana voluntas secundum unum illorum affectuum renuit mortem et secundum alium elegit, et hoc utrumque concorditer divinae voluntati. Et quod dicit quod voluntas humana quandoque renuit mortem et timuit et quandoque eam elegit, non est ita intelligendum quod secundum quem affectum aliquando renuit mortem, secundum eundem aliquando eam elegit, sed quod humana voluntas quandoque exseruit manifestis signis affectum sensualitatis, aliquando affectum rationis, quorum tamen uterque semper infuit habitualiter et concorditer divinae voluntati.

auctoritates <i>M</i>	318 fuisse <i>VW</i> esse <i>M</i>	319 et <i>VW om. M</i>	ad <i>M om. VW</i>	eius
poenales <i>MW</i>	poenales eius <i>V</i>	320 Adhuc <i>MW</i>	Ad hoc <i>V</i>	321 eius voluntate <i>MV</i>
voluntate eius <i>W</i>	322 renuit <i>VW</i>	remitte <i>M</i>	est et timuit <i>VW om. M</i>	325 eius
<i>M om. VW</i>	326 volente divina voluntate	<i>VW</i> voluntate divina volente <i>M</i>	328 elegit	
<i>VW</i> eligit <i>M</i>	329 Idem <i>VW</i>	Secundo <i>M</i>	c. <i>M om. VW</i>	330 maestus <i>MW</i> vestis
<i>V</i>	331 maestificatam <i>MW</i>	vestificatam <i>V</i>	333 Magister forte <i>VW</i>	forte Magister <i>M</i>
	333–334 comprehendit <i>VW</i>	comprehenderet <i>M</i>	334 per nomen voluntatis <i>MW</i>	
per quod nomen voluntas <i>V</i>	335 illorum <i>MW</i>	istorum <i>V</i>	336 elegit <i>VW</i>	eligit <i>M</i>
	337 voluntas humana <i>VW</i>	humana voluntas <i>M</i>	339 aliquando eam <i>MW</i>	aliquem
tam <i>V</i>	quod <i>W</i> quia <i>MV</i>	341 uterque <i>VW om. M</i>	344 eam nolendo <i>MV</i>	nolendo

⁴⁰ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 62 (ed. E.M. Buytaert, p. 253, lin. 46–50).

⁴¹ Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 67: „Neque maestus est et orat citra intelligentiam maestam et orantem.“ (ed. E.M. Buytaert, p. 267, lin. 37 s.).

Voluit enim divina voluntas, ut secum consentiret ratio volendo passionem et
sibi dissentiret sensualitas eam nolendo et quod pro temporum congruentia nunc
345 unius affectus signis evidentibus ostenderetur, nunc alterius.

Ad reliquum⁴² forte diceret quod dicit humanam intelligentiam Christi
maestificatam non ratione ipsius potentiae rationalis, sed ratione sensitivae sibi
coniunctae. Ipsa enim orat tamquam maesta induens vicem sensitivae et carnis
maestae, sicut lingua vice pedis dicit „ambulo“ et vice auris „audio“, et sic de
350 similibus.

Defensio igitur Magistri in hoc consistit summatim quod Christus secundum
interiorem hominem totus erat beatus et liber ab omni poena et totus secundum
illum fuit comprehensor et gessit vitam patriae. Sed secundum exteriorem totus
erat obnoxius poenaltati, et totus secundum illum fuit viator, et totus secundum
355 illum gessit statum viae.

Unde cum fuerint in illo virtutes omnes et plenissime, quantum de virtutum
operatione geritur, per interiorem hominem in ipso gerebatur secundum statum
patriae, et ideo nullus actus poenalis virtutum illi infuit secundum interiorem
hominem, sicut neque vere beatis. Quantum autem de operibus virtutum geritur
360 per exteriorem hominem, gerebatur in eo secundum statum viae, et ideo actus
virtutum poenales secundum illum hominem ei abundanter infuerunt.

Sequitur modo videre de opinione dicentium quod anima illa beata patiebatur
etiam secundum potentiam rationalem, quam omnes fere tueri volunt. Isti autem,
ut mihi videtur, bipartiti sunt.

365 Quidam⁴³ enim dicunt potentiam rationalem timuisse et tristatam esse et
afflictam sed non totam, alii⁴⁴ autem totam, et dico totam secundum substan-
tiam.

Primo ergo discutiamus primam harum sententiarum. Illi ponunt quod in
anima rationali est multitudo formarum. Ipsa enim est substantia et spiritus et
370 apprehensivus spiritus ac motivus et libero arbitrio electivus. Priores ergo istarum
formarum quae scilicet non possunt convertere se ad opposita, proprie dicuntur

eam *W* quod *VW om. M* 347 maestificatam *MW* vestificatam *V* non *MW om. V*
349 pedis *MW* pedisque *V* auris *VW* carnis *M* 356 illo *MW* eo *V* plenis-
sime *VW* plenissime et *M* 358 nullus *VW* non *M* 359 hominem sicut *VW* sic *M*
361 virtutum poenales *VW* poenales virtutum *M* 363 secundum *VW* secundum illam *M*
366 secundum *VW* subiectum *M* 368 harum *MW* istarum *V* 369 Ipsa . . . sub-
stantia *MV* quae scilicet non possunt convertere (*cf. lin. 371*) *W* 371 non *VW om. M*
se *VW* sed proprie *M* 372 ultima *MW* ultimae *V* quae est libere *VW* qua est

⁴² Supra n. 41.

⁴³ Cf. *Summa* Fratris Alexandri, l. III (ed. Ad Claras Aquas 1948, tom. 4, num. 143, resp., p. 200).

⁴⁴ Cf. infra n. 50.

naturae, ultima autem quae est libere electiva et activa ad utrumlibet, voluntas est et propria forma rationis unde ratio est.

Est igitur in anima rationali secundum eos aliquid quod est natura et aliquid quod proprie est ratio sive voluntas, et secundum hoc dupliciter potest timere vel tristari vel affligi, scilicet timore vel tristitia vel afflictione naturali vel rationali et voluntaria, et ex parte qua natura est, inest ei naturalis afflictio, ex parte qua ratio, rationalis. 375

Primo ergo modo afflicta est anima Christi etiam secundum rationalem potentiam, secundo modo non. Istud confirmare nituntur per Damascenum, c. 67⁴⁵, 380 ubi distinguit timorem per naturalem et innaturalem et dicit quod naturalem assumpsit Redemptor noster, sed non innaturalem.

Per praedictam distinctionem inter naturam et rationem volunt dicere quod non tota patitur secundum substantiam. Per distinctionem vero timoris praedictam volunt respondere ad objecta⁴⁶, dicentes quod descriptiones doloris, 385 timoris et huiusmodi tristitiae secundum quod unumquodque illorum est rationale, non conveniunt animae illi secundum potentiam rationalem, secundum autem quod naturale, conveniunt. Illa enim unde natura est, noluit mala, et ideo timuit et doluit. Unde autem ratio et voluntas, voluit, et sic non timuit neque doluit. 390

Similiter ad sequentia⁴⁷ fere omnia per hoc volunt satisfacere.

Sed videtur quod haec responsio non satisfacit quaestioni propositae. Esto enim quod in anima humana sint multae formae, ut dicunt, de illis communibus quae apprehensivam praecedunt, cuiusmodi sunt formae substantivae et spiritus et huiusmodi, constat quod secundum illas neque timet neque dolet anima, 395 neque omnino affligitur proprie loquendo, quia haec omnia non sunt nisi cum sensu tristabiles, et anima secundum illas formas nihil sentit, sed nec laeditur secundum illas formas, nisi forte passione miraculosa quae non corrumpit sub-

libera <i>M</i>	activa <i>VW</i> activa et <i>M</i>	373 propria <i>VW</i> proprie <i>M</i>	374 anima rationali
<i>VW</i> rationali anima <i>M</i>	et <i>W om. MV</i>	375 est <i>MW om. V</i>	timere <i>VW</i> dolere <i>M</i>
379 Primo <i>MW om. V</i>	383 volunt <i>W</i> voluit <i>MV</i>	384 substantiam <i>VW</i> secundam <i>M</i>	
384–385 distinctionem . . .	praedictam <i>MV</i>	praedictam vero distinctionem	
timoris <i>W</i>	385–386 descriptiones doloris timoris	<i>VW</i> descriptionis timoris et doloris <i>M</i>	
386 huiusmodi <i>W om. MV</i>	quod <i>VW om. M</i>	388 autem <i>VW</i> enim <i>M</i>	
noluit <i>MW</i> voluit <i>V</i>	389 et ² <i>MW</i> vel <i>V</i>	et sic non <i>VW</i> neque <i>M</i>	392 satisfacit <i>VW</i>
satisfecit <i>M</i>	propositae <i>MW</i> praepositae <i>V</i>	394 cuiusmodi <i>VW</i> cuius <i>M</i>	
substantivae <i>MW</i> subiectae <i>V</i>	395 huiusmodi constat <i>VW</i>	huius constat enim <i>M</i>	396
omnino <i>VW om. M</i>	397–398 nihil . . . formas <i>MW om. V</i>	399 non <i>VW</i> nec <i>M</i>	

⁴⁵ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 67 (ed. E.M. Buytaert, p. 265, lin. 3 s.; p. 266, lin. 24: praeter naturam).

⁴⁶ Supra lin. 3–75.

⁴⁷ Supra lin. 76–110.

400 iectum. Pari ratione secundum vegetativam potentiam non inest ei timor vel dolor.

Deinde de apprehensivis formis videamus. Non est nisi duplex, scilicet sensitiva et intellectiva. De sensitiva supponimus quod secundum illam timuit, doluit et anima afflicta est. De intellectiva quaero, utrum differat apprehensiva a motiva secundum rem.

405 Quod non videtur eo quod oportet id ipsum noscere et appetere sive eligere. Nec est, constat, duplex apprehensiva ibi, quare videtur quod in mente sive potentia rationali id ipsum sunt in re apprehensiva et motiva sive aspectus et affectus, et ita cum aspectus dicatur ibi natura et affectus ratio sive voluntas secundum illos, id ipsum sunt ibi secundum substantiam natura et ratio, solum
410 ratione differentes.

Cum igitur in potentia ipsa rationali non sit nisi aspectus et affectus, totum quod ibi est, id ipsum in substantia est, quare aut tota patitur secundum substantiam, aut nihil eius.

Item. Si id ipsum est affectus et aspectus et affectus non timet neque affligitur, aspectus vero timet et affligitur, id ipsum simul et semel timet et non timet, affligitur et non affligitur.

Si dicis quod in mente rationali est aliquid quo naturaliter inclinatur ad corpus animandum, quod sit aliquid illius potentiae, scilicet rationalis, vocetur *a*. Quaero igitur utrum *a* sit materiale vel formale ibi.

420 Non materiale, quia tunc non haberet inclinationem activam neque pateretur passione dolorosa. Si formale, aut est apprehensivum tristabilis aut non. Si non, non affligitur neque timet neque tristatur, quamvis patiatur, sicut insensatum.

Si sit sic apprehensivum, constat quod intellectuali apprehensione sive rationali, quare tunc erit aliquid aspectus vel affectus potentiae rationalis vel utriusque,
425 vel ipse totus aspectus vel affectus etc., et sequitur tunc idem quod prius. Non ergo invenitur quomodo rationalis potentia secundum se ipsam considerata, possit timere vel dolere vel affligi, nisi tota secundum substantiam doleat vel timeat vel affligatur.

Item. Distinctio Damasceni non facit pro istis, ut videtur, quia naturalis timor
430 secundum ipsum ibidem est virtus desiderativa existentiae in contractione sui, et dicit quod istud desiderium consistit circa acquisitionem eorum quae conservant

401 apprehensivis <i>MW</i> apprehensis <i>V</i>	scilicet <i>MW</i> secundum <i>V</i>	402 timuit <i>VW</i>
timuit et <i>M</i>	403 et <i>VW</i> quod <i>M</i>	anima <i>MV om. W</i>
404 non <i>MW</i> nocere <i>V</i>	405 non <i>VW om. M</i>	
noscere <i>MW</i> nocere <i>V</i>	406 sive <i>MW</i> fuit <i>V</i>	407 in <i>VW om. M</i>
non ibi <i>M</i>	408 cum <i>VW</i>	
ibi <i>VW om. M</i>	409 ipsa <i>W om. MV</i>	410 in <i>VW</i> et <i>M</i>
411 et aspectus <i>MV</i> aspectus et affectus <i>W</i>	412 illius <i>VW</i> ipsius <i>M</i>	scilicet <i>MV om. W</i>
413 apprehensivum <i>VW</i> apprehensibilium <i>M</i>	414 sit sic <i>V</i> sit <i>MW</i>	intellec-
415 <i>VW</i> intellectiva <i>M</i>	416 quare <i>MW</i> quia <i>V</i>	417 ergo <i>MV</i> igitur <i>W</i>
418 <i>VW</i> quo <i>M</i>	419 tota secundum substantiam <i>VW</i> secundum substantiam tota <i>M</i>	quomodo
420 <i>MV om. W</i>	421 contractione <i>VW</i> contractione et <i>M</i>	422 istud <i>MW</i> illud <i>V</i>
		423

naturam, cuiusmodi sunt cibus et potus et somnus, et circa amotionem eorum quae corrumpunt naturam, cuiusmodi sunt passiones et laesiones naturae, et dicit quod tales assumpsit Christus. Omnia tamen fuerunt ei voluntaria.⁴⁸

Unde videtur secundum ipsum accipi naturam proprie pro potentia quae non potest opposita, quae non habet locum in rationali potentia, quia etsi aspectus ibi non possit non videre sibi propositum, tamen non potest dolere vel timere nisi dolente vel timente affectu, ita ut tota potentia rationalis secundum substantiam doleat vel timeat. Illud autem secundum membrum divisionis timoris quem vocant innaturalem, non vocat Damascenus sic, sed irrationalem⁴⁹, scilicet quando quis timet prodentibus se cogitationibus ex incredulitate et ignorantia mortis, ut si de nocte audierit sonitum horribilem, et talem timorem non assumpsit Dominus, quia non fuit in eo ignorantia, unde talis timor oritur.

Quia igitur non est evidens quod isti ponunt, nec apparet probabile, omittatur.

Alii⁵⁰ ponunt quod potentia rationalis tota secundum substantiam patiebatur, sed non totaliter secundum intentionem.

Distribuitur enim ratio in superiorem partem quae intendit contemplationi aeternae veritatis, et inferiorem quae intendit regimini corporis et corporalium et dispensationi temporalium actionum. Et haec distributio non est nisi secundum intentionem. Unde Augustinus *De trinitate* l. 12, c. 4: „Cum disserimus de natura mentis humanae, de una quadam re disserimus. Nec eam in haec duo quae commemoravi, nisi per officia geminamus.“⁵¹ Dicunt igitur quod ratio inferior passa est et corpori et sensualitati compassa, superior minime.

Exempla afferunt: Sicut enim in Christo pars inferior rationis intendebat regimini corporis et actionum corporalium sine impedimento fruitionis in superiori, sic et fuit in patiando.

cibus et potus et *MW* potus cibus *V* 435 secundum *MV om. W* 438 affectu *MW om. V* 438–439 secundum substantiam doleat *VW* doleat secundum liberam *M* 439 timoris *M om. VW* 441 quando *MW* quaeri *V* quis *W om. MV* se *VW* se pro *M* 446 tota *VW* totam *M* 448 contemplationi *MW* contemplationem *V* 449 inferiorem *VW* inferiori *M* et³ *VW om. M* 450 dispensationi *W* dispensationem *V* dispensationum *M* actionum *VW om. M* non *MW om. V* nisi *VW* ibi *M* 452 haec *VW* hoc *M* 453 igitur *VW* etiam *M* 455 afferunt *MW* auferunt *V* 456 fruitionis *VW* corrump. *M* 460 et *VW* in *M* 462 et *VW* et a *M* 463 obtuitum *VW* ob tunc

⁴⁸ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 67 (ed. E.M. Buytaert, p. 265, lin. 3 – p. 266, lin. 21).

⁴⁹ Cf. Johannes Damascenus, *De fide orthodoxa* cap. 67 (ed. E.M. Buytaert, p. 266, lin. 25).

⁵⁰ Cf. Alexander de Hales, *Glossa in III l. Sent.* dist. 15 (ed. Ad Claras Aquas 1954, p. 152).

⁵¹ *De trin.* XII, c. 4, num. 4 (PL 42, 1000; CCL 50, 358).

Item. Sicut in quolibet nostrum simul contemplatur interius intelligentia
memoriam et actionem exterius dirigit nec impeditur interior contemplatio ab
460 exteriori actione, sic ibi de passione inferioris rationis et fruitione superioris.

Item. Sicut angeli assumendo corpora vel alias ministrando non impediuntur
a divina contemplatione et fruitione, sic hic. Causa enim est, quia dum mini-
strant, non avertunt obtutum a deitate, quia cum sint mentes non incorporatae,
undique vident et, cum Deus sit undique et ubique praesentissimus, ad nihil
465 convertunt oculum mentis in quo non Deum cernant. Non enim sic est ibi sicut
in visu corporali, quia nec undique videt et cum ad unum se convertit, aliud a
tergo dimittit.

Ad primum contra⁵² respondetur pro eis quod definitio timoris non salvatur
in anima Christi quoad rationalem potentiam totaliter, sed quoad partem inferio-
470 rem, quia illa naturaliter afficitur ad corpus et ei naturaliter compatitur, et ideo
passiones eius odit et renuit. Sed superior ratio eas voluit et non renuit.

Ad secundum⁵³ quod aut loquitur de caritate perfecta secundum statum
patriae, aut secundum statum viae, quando dicit quod foras mittit timorem poe-
nalem.⁵⁴

475 Si primo modo, sic verum est quod ubicumque est, evacuat omnino omnem
timorem poenalem. Et sic fuit in Christo secundum superiorem rationem, sed
non secundum inferiorem.

Si secundo modo, sic distinguendum est quod poena potest esse involuntaria
aut spontanea, et caritas perfecta perfectione viae foras mittit omnem timorem
480 poenalem involuntarium, sed non omnem spontaneum.

Quia igitur in Christo secundum inferiorem rationem fuit perfecta caritas
secundum statum viae, immo perfectissima, non fuit in eo aliquis timor poenalis
involuntarius, sed spontanee assumptus.

Vel potest dici quod perfecta caritas foras mittit timorem mundanum et
485 humanum qui mali sunt, et timorem servilem atque initialem, licet boni sint, sed
non timorem filialem et naturalem, de quibus omnibus habetur infra hoc libro
dist. 34.⁵⁵

<i>M</i>	non ² <i>MW om. V</i>	incorporatae <i>VW corrump. M</i>	464 undique ¹ <i>VW</i>	ubique
<i>M</i>	sit <i>VW om. M</i>	ubique <i>VW</i>	ubique et <i>M</i>	465 non ¹ <i>VW</i>
<i>MW</i>	usu <i>V</i>	nec <i>VW</i>	neque <i>M</i>	470 compatitur <i>VW</i>
<i>om. M</i>	483 spontanee <i>VW</i>	spontaneus <i>M</i>	485 qui <i>VW</i>	quia <i>M</i>
	486 omnibus <i>MV om. W</i>	infra <i>MW</i>	in <i>V</i>	488 stat <i>MV</i>
				constat <i>W</i>
				489 in ²

⁵² Supra lin. 6.

⁵³ Supra lin. 11.

⁵⁴ Cf. *1 Joh. 4, 18*.

⁵⁵ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 34 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 4–9, p. 192 – p. 198).

Quia igitur naturalis poenalis est et stat cum perfecta caritate viae et talis fuit timor in Christo in inferiori ratione, ut dicunt, ideo caritas sua, licet perfectissima, non exclusit hunc timorem. 490

Ad tertium⁵⁶ patebit responsio discurrendo per species timoris ex his quae dicta sunt.

Ad primum quod obiectum est de dolore et tristitia⁵⁷, dici potest quod erat ibi dissensio et offensio inferioris rationis ex laesione carnis, sed non superioris. Similiter tristitia fuit ibi ex passione quam noluit inferior ratio, licet eam voluerit superior. 495

Ad secundum⁵⁸ quod nota fuit rationi Christi voluntas Dei de sua passione, sed ipsa talis erat quod superior ratio eam plane desideraret et inferior ex naturali eius affectu ad carnem renueret.

Ad tertium⁵⁹ quod misericordia in ipso erat secundum statum patriae quantum ad superiorem rationem, sed secundum statum viae quantum ad inferiorem. Et ideo secundum ipsam compassa est aliis poenaliter. 500

Rationes quae sequuntur⁶⁰, quod potentia rationalis non est passa aliter quam per affectionem timoris et tristitiae, concedendae sunt.

Ad primum eorum quae sequuntur communiter contra omne genus passionis in illa ratione⁶¹, posset fingi quod sola ratio superior mentis humanae facta est ad Dei contemplationem et fruitionem et non inferior. Sed hoc aestimo omnino falsum esse. Vel posset dici quod inferior ratio, dum regit corpus passibile et mortale, non est nata frui et contemplari, sed vel separata vel administrans corpus impassibile et immortale. 505

Sed ex hoc tunc sequitur quod anima Christi beatior fuit post mortem quam ante, quia plus intendebat contemplationi et fruitioni Dei tunc quam ante, quod forte concederent isti. Verumtamen hoc est contra Magistrum aperte, dist. 18, c. 5.⁶² 510

W om. MV 490 exclusit *VW* excludit *M* 494 offensio *V* ostensio *MW* 495 Similiter *VW* Sed *M* 497 quod *VW om. M* sua passione *VW* passione sua *M* 498 plane *VW* plene *M* 500 patriae *VW corrump. M* 502 compassa est aliis *MV* aliis compassa est *W* 504 concedendae sunt *VW* sunt concedendae *M* 505 eorum *VW* horum *M* 506 superior *MW om. V* 507 omnino *MW om. V* 508 dum *VW om. M* 509 administrans *MW ministrans V* 509–510 corpus *VW* corpus et *M* 511 Christi *VW* Christi tunc *M* 512 Dei *MV om. W* quod *VW* et *M* 513 concederent

⁵⁶ Supra lin. 17.

⁵⁷ Supra lin. 19.

⁵⁸ Supra lin. 31.

⁵⁹ Supra lin. 39.

⁶⁰ Supra lin. 48–57.

⁶¹ Supra lin. 58.

⁶² Cf. supra n. 10.

515 Si autem simul debeant sustineri praecedentium positio de eo quod ratio inferior passa sit, et sententia Magistri quod non fuit illa anima beatorum post mortem quam ante, non video quomodo, nisi forte dicendo quod fruitio secundum habitum aequalis fuit post et ante, et tunc dicendum quod inferior ratio Christi etiam in via fruebatur et non minus quoad habitum quando passa est, quam post vel ante. Sic frui est amore inhaerere alicui propter se.

Est igitur hic visio et amor, sed inferior ratio ad carnem conversa nihilominus deitatem vidit et contemplata est, sicut angeli in ministrando. Amor etiam remansit aequalis secundum habitum, quia cum odiret poenam praesentem vel timuit futuram et omne odium radicatur in amore, non potest inveniri ibi amor alius quam quietis in Deo et in eius fruitione, quare licet ad tempus, dum pateretur, non posset inferior ratio ita intense affici in Dei contemplatione secundum actum, remansit tamen habitus amoris plenus, quia ex amore Dei etiam poenam illam odivit.

Cum igitur habitualis inhaesio per amorem fuerit semper aequalis et verba in definitionibus posita habitum denotent potius quam actum, videtur quod tota definitio fruitionis ibi salvabatur in patiando. Sed dum salvatur fruitio, et beatitudo, quia tota essentia verae beatitudinis in fruendo consistit.

Si autem vis salvare quod in patiando etiam salvaretur tota fruitio quae infuit illi animae ante vel post secundum actum, non video quomodo possit hoc fieri, nisi forte fingatur quod quanto remittebatur intentio ad Deum et per consequens intensio actualis gaudii in inferiori ratione, tanto intenderetur in superiori ex impletione actuali in effectu voluntatis divinae super passionem Christi, ut sic remissio gaudii inferioris recompensaretur intensione superioris.

Sic igitur dupliciter fingi potest, sive vere sive falso, quod ratio inferior animae Christi naturaliter afficiebatur ad carnem et ex gratia fruebatur et ex naturali affectione ad carnem patiens affligebatur et simul fruebatur, nec diminuebatur fruitio propter passionem.

Tertio modo posset fingi in inferiori ratione duplicem esse affectionem, scilicet naturalem et rationalem, et secundum naturalem patiebatur et non frueba-

VW concedent *M* 517 fruitio *MV* *om.* *W* 518 fuit *MV* fuit fruitio *W* 519 etiam *MW* *om.* *V* 519–520 quam . . . ante *VW* vel post quam ante *M* 520 Sic *VW* Sicut *M* 521 hic *VW* haec *M* 522 sicut *VW* sic *M* 525 quare *MW* quia *V* 526 posset *VW* possit *M* intense *VW* attente (?) *M* 527 actum *VW* habitum *M* tamen *VW* tantum *M* plenus *VW* plenius *M* quia *MW* *om.* *V* 529 fuerit semper *V* semper fuerit *W* fuit semper *M* 530 actum *MW* affectum *V* 532 quia *MW* et *V* verae *VW* *om.* *M* consistit *VW* considerat *M* 534 vel *VW* et *M* hoc *VW* hic *M* 535 quanto *MW* quando *V* 536 intensio *VW* ad gaudii *M* gaudii *VW* *om.* *M* in¹ *W* *om.* *MV* 537 impletionem *VW* *corrupt.* *M* effectu *VW* effectum *M* passionem *M* passione *VW* Christi *W* *om.* *MV* 538 recompensaretur *MW* recompensatur *V* 539 falso *MW* false *V* 540 ex gratia *VW* extra *M* 544 naturalem² *VW* rationalem *M* 545 illa *MW* *om.* *V* hoc *VW* huius *M* Secundum *VW*

tur, nec fruitur, quia illa non est ad hoc. Secundum vero rationalem non patiebatur, sed fruebatur et fruitur, et hoc semper aequaliter, et ita per passionem non est impedita vel diminuta eius fruitio. De istis modis inquirere potest qui inde sollicitus est. 545

Distinguitur autem iste tertius modus ab aliis, quia supponit quod illa sui intentione vel affectione qua intendit corpori vel afficitur ad ipsum inferior ratio, numquam intendit contemplationi vel fruitioni. Quod tamen mirum est, cum sit vitae intellectualis. 550

Alii duo supponunt quod eadem intentione qua regit corpus et afficitur ad ipsum, etiam sit Dei contemplativa.

Item tertius supponit quod inferior ratio distinguitur in geminam intentionem per modum quo distinguit Augustinus⁶³ superiorem rationem et inferiorem ab invicem, alii duo non, sed quod eadem intentio dividi possit ad diversa obiecta. 555

Tertius enim ponit quod una eius intentio est Dei fruitiva et alia non, alii duo quod tota est fruitiva Dei. 560

Ad secundum⁶⁴ dicendum quod non valet similitudo, quia assumpsit defectus nostros tantum quos ipsum assumere decebat et nobis expediebat, et tales sunt aliqui defectus ex parte affectus, non autem ex parte aspectus.

Ad hoc quod ibi obicitur de beatitudine, quod est „status omnium bonorum congregatione perfectus“⁶⁵, respondendum sicut ad proximum praecedens. 565

Ad tertium⁶⁶ dicendum quod Plotinus et Macrobius⁶⁷ loquuntur de passionibus culpabilibus quas primo vincit fortitudinis virtus et deinde nescit. Sed tales non fuerunt in Christo.

Ad ultimum⁶⁸ dicendum quod non est simile eo quod gratia et culpa ad eundem statum hominis pertinent, scilicet ad statum viae, et sunt vere contraria, et ideo non possunt inesse eidem. Sed Christus gessit statum viatoris et comprehensoris, et ad priorem illorum pertinet poena et ad posteriorem gloria, et ita simul fuerunt in Christo, nec omnino sunt contraria, praecipue cum poena sit omnino 570

<i>om. M</i>	549 quia <i>MW</i> qui <i>V</i>	550 corpori <i>VW</i> <i>corrupt. M</i>	554 etiam sit <i>W</i> insit
<i>V</i> etiam sicut <i>M</i>	555 inferior ratio	<i>VW</i> ratio inferior <i>M</i>	559 est <i>MW om. V</i> duo
<i>VW om. M</i>	560 Dei <i>MV</i> Deo <i>W</i>	564 Ad <i>VW</i> Et <i>M</i>	565 respondendum <i>VW om.</i>
<i>M</i>	566 Plotinus <i>MW</i> Platonius <i>V</i>	loquuntur <i>VW</i> loquitur <i>M</i>	567 vincit <i>VW</i> vicit
<i>M</i>	et deinde <i>VW</i> sed inde <i>M</i>	571 inesse <i>VW om. M</i>	572 et ¹ <i>VW om. M</i> 576

⁶³ Cf. supra Q.44 n. 16.

⁶⁴ Supra lin. 64.

⁶⁵ Cf. supra n. 13.

⁶⁶ Supra lin. 68.

⁶⁷ Cf. supra n. 14.

⁶⁸ Supra lin. 73.

- voluntaria sive voluntarie assumpta. Non enim repugnat gloriae nisi sit involuntaria. Per hoc respondetur ad hoc quod videbatur arguere per opposita.
- Idem etiam aliter patet, quia gaudium et poena non sunt opposita nisi fuerint circa idem et eodem modo et respectu eiusdem obiecti. Poenitens enim simul gaudet de miseria et de poena sua iusta et dolet de peccato suo iniusto. Sic in proposito gaudium est de fruitione Dei, poena de afflictione carnis.
- Item. Gratuitum donum est gaudium, sed poena naturalis sive ex naturali causa.
- Item. Gaudium in superiori ratione, poena in inferiori.
- Contra dictam positionem de superiori et inferiori ratione videntur adhuc aliqua esse, sic:
- Si compatitur inferior ratio aliis quae non sunt suae naturae, ut sensualitati et carni, multo fortius superior ratio inferiori, quia sunt eadem natura.
- Item. Si patitur inferior patiente sensualitate, multo fortius patitur superior patiente inferiori.
- Ad quod forte dicerent quod ratio secundum se totam in natura patitur et compatitur carni, sed non secundum omnem partem suae intentionis, sed tantum secundum suum inferius, et hoc quia secundum illam partem suae intentionis afficitur naturaliter ad carnem et non secundum aliam. Quatenus igitur afficitur ratio ad carnem et sensualitatem, passibilis est ab ipsis. Quatenus non afficitur sic, nec patitur nec compatitur, et non sequitur quod si patitur secundum aliquam partem suae intentionis, quod patiatur secundum omnem.
- Quia igitur sensualitas totaliter carni intendit, totaliter et patitur et compatitur carni laesae. Quia etiam inferior ratio totaliter intendit sensualitati et carni, totaliter patitur et compatitur illis, sed superior ratio quae intendit alibi, non compatitur neque patitur inferiori patiente.
- Adhuc quarti⁶⁹ sunt qui dicunt quod patitur tota ratio et totaliter, scilicet ita quod secundum superiorem et inferiorem rationem, et contra istos non sunt rationes nuper ultimo factae. Isti ponunt quod superior ratio patitur et compatitur inferiori secundum rationes superius positas⁷⁰, et fuerunt in eadem superiori

non *VW om. M* nisi fuerint *V* nisi fuerunt *M om. W* 577 et² *VW om. M* 579
 proposito *MW* opposito *V* 580 Gratuitum . . . sed *MV* Gaudium est gratuitum donum
 sive *W* 583 positionem *VW* potentiam *M* 585 inferior *VW om. M* sunt *MW om.*
V 588 patiente inferiori *MW* inferiori patiente *V* 590–591 tantum *VW* tamen *M*
 593 carnem et sensualitatem *VW* sensualitatem et carnem *M* 595 quod *MW*
 quia si *V* 596 totaliter carni intendit *VW* carni intendit totaliter *M* et¹ *VW om. M*
 597–598 carni¹ . . . compatitur *MV om. W* 598 superior *MW* inferior *V* 599
 compatitur *VW* patitur *M* patitur *VW* compatitur *M* 600 patitur *VW* compatitur *M*
 602 nuper *VW om. M* 605 mercium *VW corrump. M* 608 afferri *VW* proferre

⁶⁹ Cf. Thomas Aquinas, *Summa Theologiae* III q.46 a.8 resp.; ad 1.

⁷⁰ Supra lin. 76–110.

ratione gaudium fruitionis et poena simul, sed illa simpliciter gaudebat et secundum quid tristabatur. Et ponunt exemplum de proiectione mercium. Proicit enim eas aliquis simpliciter involuntarie, secundum quid autem et ut tunc, voluntarie. 605

Potest autem afferri pro eis aliud exemplum, quia cum in eadem anima misceantur duae affectiones, ab altera simpliciter dicitur iustus vel iniustus, ab altera secundum quid, quia ubi plus de affectione, illinc erit denominatio. Simile est etiam in gravibus et levibus commixtis, ita quod alterum dominetur. Similiter in proposito de gaudio et poena superioris rationis. 610

Sed isti necesse habent negare sententiam Magistri sicut et praecedentes, ut videtur, quam dicit quod aequae beata fuit anima Christi post mortem et ante. Quid autem contra istos et pro eis dici potest, ex praecedentibus patet. 615

Adhuc restat oppositio contra omnes positiones simul. Omnes enim ponunt quod eadem anima gaudebat simul et patiebatur. Et contra hoc opponitur, quia gaudium accidit cum cordis dilatatione et tristitia vel timor cum eiusdem constrictione. Sed idem cor simul et semel non potest dilatari et constringi.

Responderet forte Magister quod potentia sensitiva est primo et per se vita cordis et omnino organi corporis, potentia vero rationalis non nisi ex consequenti et per potentiam sensitivam, quod etiam innuit Aristoteles in II *De anima*, dicens quod intellectus nullius partis corporis est actus.⁷¹ 620

Ideo ad motum sensitivae movetur cor simili motu, ut sicut ipsa fugiendo malum praesens vel imaginatum se ad se contrahit, sic similem faciat motum in corde et forte in toto corpore. Sed ad dilatationem intellectivae non oportet illud moveri similiter, nisi forte dilataret se sensitiva, sed hoc non esset nisi per accidens. Imperavit enim ibi ratio per omnia sensualitati, ipsa manens in dispositione sua placida et tranquilla apud Deum. 625

Item. Aliud est obiectum ad quod dilatat se ratio fruendo et aliud ad quod vel a quo se contrahit sensitiva timendo, quia illud supra hominem est, istud de infra venit. 630

M 609 ab¹ *MW* alii *V* simpliciter dicitur *VW* dicitur simpliciter *M* iniustus *VW*
corrump. *M* 610 illinc *MV* illic *W* 611 etiam *MV* *om.* *W* 612 rationis *MW* *om.* *V*
614 et *MV* quam *W* 615 et *VW* vel *M* ex praecedentibus patet *MV* patet ex
praecedentibus *W* 616 oppositio *VW* opposita *M* 617 quia *VW* quod *M* 618
dilatatione *M* dilatione *VW* 618–619 constrictione *VW* contritione *M* 619 cor *M*
corpus *VW* 620 Magister *VW* Magister et diceret *M* 624 movetur *VW* moveatur *M*
625 praesens *VW* praesentis *M* faciat motum *VW* motum faciat *M* 626 dila-
tationem *M* dilationem *VW* 627 sed *MW* et *V* hoc *VW* haec *M* 628 ibi ratio *VW*
ratio ibi *M* 631 istud *MW* illud *V* 633 est *VW* *om.* *M* 634 potentia sensitiva *VW*

⁷¹ Cf. *De anima* III, c. 4, t. 5 (429a 24).

Item. Modus est alius, quia intellectiva dilatatur fruendo, avertendo se a corpore secundum intentionem, sed potentia sensitiva constringit se convertendo
 635 se ad corpus per intentionem, quia ad salutem corporis intendens hoc facit.

Ideo non sequitur quod cor moveatur simul contrariis motibus in suis partibus.

Item. Esto quod utraque affectionum fieret in sensitiva vel in anima saltem ita quod utraque attingeret eandem potentiam, non propter hoc sequitur quod
 640 idem moveatur contrariis motibus, quia una passio potest ita dominari alteri quod ab illa erit totus motus. Sic enim est de motibus passionum mixtarum in anima, sicut de ponderibus mixtis in corpore, scilicet de gravi et levi.

Vel si ita proportionentur affectiones quod neutra potest impedire omnino motum alterius, fiet motus medius inter dilatationem et constrictionem, scilicet
 645 motus tremoris et excussionis, et movebitur idem membrum forte contrariis motibus, sed non secundum idem sui, sed secundum diversas partes sui, vicissim in contraria tendentes actione qua ad invicem agunt contrahendo se et dilatando.

Et est iste motus unus motus compositus respectu totius, sed duo motus simplices respectu partium propellentium se et repellentium. Istud autem nullum est inconveniens. Sic potest responderi pro Magistro.

650 Pro aliis autem facilius respondetur, quia motus dilatationis de qua fit sermo, remotior est a sensitiva potentia et per consequens a corde secundum illos quam secundum Magistrum, et ideo responsio pro illis satis patet per praehabita.

sensitiva potentia *M* 640 quod *VW* quia *M* mixtarum *VW* *corrupt.* *M* 643
 dilatationem *M* dilationem *VW* constrictionem *VW* commutationem *M* 644 et¹
MW vel *V* 645 vicissim *VW* mitissimi *M* 646 tendentes *MW* tendens *V* 648 pro-
 pellentium *VW* procellentium *M* 650 dilatationis *MV* dilationis *W* 651 corde *MW*
 corpore (?) *V*

QUAESTIO 47

De passionis Christi quantitate quaeritur an fuerit acerbitate infinita.

1 Q. 47

Quod sic, nituntur aliqui¹ sic ostendere: Quanta est virtus agens passionem vel inferens poenam, tanta est passio vel poena. Sed virtus activa vel illativa mortis Christi fuit infinita, ergo etc.

Prima patet ex hoc quod si adustio fit ex calore, ex maiori maior, si ex percussione laesio, ex maiori maior, et sic in aliis.

Minorem ostendunt ratione et auctoritate. Ratione sic: Nulla virtus finita potest separare animam a corpore suo circumquaque sano et bene disposito. Sed anima Christi separata est a corpore suo circumquaque sano et bene disposito. Ergo non est separata a virtute finita, quare ab infinita.

10

Maiorem huius rationis sic ostendunt: Sic instituta est anima a Deo et coniunctio eius cum suo corpore quod manente vinculo naturali sanitatis numquam possit separari. Unde oportet ex necessitate prius tempore vel natura solvi sanitatem sive dispositionem bonam qua colligatur corpori. Cum igitur solus Creator qui naturam instituit, possit supra naturam quam instituit, et supra naturalem eius institutionem mutandam, solus Creator potest a corpore manente sano et omnino bonae dispositionis animam tollere.

15

Minorem ostendunt per illud *Hebr.* 5: „Cum clamore valido et lacrimis offerens exauditus est“² et illud *Luc.* 23: „Clamans Jesus voce magna ait: ‚Pater, in manus tuas commendo spiritum meum‘. Et haec dicens, exspiravit“³, et *Marc.* 15: „Jesus autem emissa voca magna exspiravit“, et cito post: „Videns autem centurio qui stabat ex adverso, quia sic clamans exspirasset, ait: ‚Vere, hic Filius Dei erat‘.“⁴ Item *Matth.* 27: „Jesus iterum clamans voce magna emisit

20

1 passionis CVW passione M	3 passio vel poena CVW poena vel passio M	illativa
CVW sensitiva M	5 fit MW sit CV	ex ² CMW et V
CVW de M	7 ostendunt CW ostendit M(?)V	maior CMW minor V
ostendunt CMW ostendit V	12 quod CVW quia M	vinculo naturali CW naturali vinculo
M vinculo naturalis V	13 Unde CVW Unde possit M	15 possit . . . instituit ² CVW
om. M	16 mutandam CMW imitandam V	18 ostendunt CMW ostendit V
lacrimis CVW lacrimis et M	19 est CVW est etc. M	magna CVW magna et M
meum CVW meum re(?) etc. M	dicens CMW dominus V	22 autem VW om. CM
quia MV quod CW	24 alius CVW aliis M	25 est CW om. MV
		26 et

¹ Cf. partim apud Bonaventuram *In III l. Sent.* dist. 18, Sed contra 2 (ed. Ad Claras Aquas 1887, tom. 3, p. 385).

² *Hebr.* 5,7.

³ *Luc.* 23,46.

⁴ *Marc.* 15, 37.39.

spiritum.“⁵ *Glossa interlinearis*: „Non alius extorsit.“⁶ Inde ergo ostendunt
25 quod sanus omnino mortuus est, quia clamavit moriens.

Quod ratione iam ostensum est, ostendunt et auctoritate. *Joh. 10*: „Ego pono animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a meipso.“⁷

Item. Christus potuit in se suscipere infinitam poenam et debuit, ergo fecit.
30 Primum patet per hoc quod multae creaturae susceptivae sunt infinitatis, ut continuum et numerus, punctus et unitas infinitarum relationum, et aspectus intellectivus infinitarum veritatum. Sed non minoris capacitatis fuit humanitas Christi vel Christus. Secundum per hoc quod debuit reparare hominem per suam poenam, et hoc a statu culpae in statum gratiae, qui duo status per infinitum distant.

35 Cum igitur finitum non sublevet <nisi>⁸ per infinitum, debuit illa poena esse infinita. Istud iuvatur per illud Augustini *Super Johannem* homilia 72: „Quod ex impio fit iustus, maius est omnibus, coelo et terra et ceteris.“ Et infra: „Maius videtur impios iustificare quam iustos creare.“⁹ Haec sunt in glossa super illud *Joh. 14*: „Opera quae ego facio“¹⁰ etc.

40 Item. Debuit satisfacere pro homine, quia debuit per viam iustitiae liberare hominem, ut habitum est dist. 20.¹¹ Sed homo fuit debitor aeternae poenae, quia peccavit mortaliter et peccato mortali debetur poena aeterna. Ergo oportuit solvere pro illo poenam aeternam quae est infinita duratione vel infinita acerbitate et intensione ad aequivalentiam.

45 Item. Iniuria huic personae illata fuit infinita secundum dignitatem personae. Sed omnis iniuria est poena. Ergo haec poena fuit infinita.

CVW om. M 27 eam a me *CVW a me eam M* 29 potuit *MVW* posuit *C* in se
suscipere *CMV* suscipere in se *W* infinitam *CMW* finitam *V* ergo *CVW* ergo et *M*
30 infinitatis *CMW* infinitis *V* 31 numerus *CVW* numerus et *M* aspectus
CMW aspectus et *V* 32 non *MVW om. C* fuit *CMW* fiunt *V* 35 igitur *MVW*
ergo *C* 37 impio fit iustus *CMW* ipso sit iustitia *V* est *MVW om. C* 38 iustos
CMW istos *V* 39 etc. *CVW om. M* 40 Item *CVW* Ideo *M* 41 est *interlin. M*
42 mortali *MVW om. C* 43–44 infinita acerbitate et *CVW* acerbitate vel infinita vel *M*
46 Ergo haec *CVW* Haec ergo *M* 47 Prima ratio *CW* potentia *V* potentia ratio *M*
inconveniens *CMW* insequens *V* ex *CMW om. V* quod *CVW* quae *M*

⁵ *Matth. 27,50*.

⁶ *Glossa interlin.* apud Lyranum V, fol. 84v (Basiliae 1498).

⁷ *Joh. 10, 17 s.*

⁸ Cf. infra lin. 218–222.

⁹ Cf. *Tract. in Joh. 72* (PL 35, 1823; CCL 36, 508 s.).

¹⁰ *Joh. 14,12*.

¹¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent. III*, dist. 20 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, cc. 2–4, p. 125 ss.).

Contra. Prima ratio^{1 2} videtur habere inconueniens, quia sequitur ex illa quod non fuerunt homicidae crucifixo- res Salvatoris, item quod Pater fuit homicida proprii Filii et Filius sui ipsius.

Item. Esto quod Deus separaverit animam Christi a carne et fecerit mortem 50 illam sua infinita potentia; si ex hoc sequitur quod poena infinita, pari ratione quodlibet effectum infinitae potentiae erit infinitum, quod nihil est.

Item. Si efficiens poenam et effectus eius mutuo faciunt sese cognoscere, ergo qua ratione infinitas poenae cognoscitur ex infinitate efficientis, et econ- 55 verso ex finitate poenae finitas efficientis. Sed poena hic illata est facere ne haec anima animet hoc corpus ad tempus. Ergo cum hoc sit finitum omni modo, et efficiens erit finitum.

Item. Si poena ista pensanda est ex acerbitate et acerbitas ex bonis dispositio- nibus naturalibus huius humanitatis, et poena ista ex eisdem. Sed haec bona omnimodo sunt finita, cum sint creata, ergo et poena. 60

Item. Sicut culpa opponitur gratiae, sic poena naturae. Tollit ergo omnis poena aliquid de bono naturae, ergo maior maius bonum, quare infinita totum, quia omnis creaturae bonum est finitum.

Item. Solus impoenitens tenetur ad aeternam poenam iuxta Dei decretum et fidem nostram de poenitentia. Sed Adam fuerat poenitens de peccato suo ante 65 mortem, sicut docet Augustinus *De baptismo parvulorum* l. 2¹³, et positum est supra, l. 2, dist. 33, c. 11¹⁴. Ergo non tenebatur ad aeternam poenam, ergo nec infinita pro illo solvenda erat.

Responsio. Sine praeeudicio aliorum videtur mihi quod illa poena non fuit infinita, neque esse potuit neque debuit. Non potuit, quia tota continebatur 70 intra potentiam creaturae cuius potentia totaliter limitata est. Non debuit, quia

48 fuerunt <i>MVW</i> fuit <i>C</i>	crucifixo- res <i>CMW</i> crucifixo- r <i>V</i>	fuit <i>VW</i> fuerit <i>CM</i>
50 Esto <i>CMW</i> <i>om. V</i>	separaverit <i>CMW</i> separavit <i>V</i>	51 si <i>MW</i> sed <i>CV</i> 52
quodlibet <i>CMV</i> quemlibet <i>W</i>	53 efficiens <i>CVW</i> effectus <i>M</i>	55 finitate <i>CM</i> infini-
tate <i>VW</i> poenae finitas <i>CMW</i> poenificans <i>V</i>	hic <i>MVW</i> <i>om. C</i>	illata <i>CMV</i> illa <i>W</i>
facere <i>MVW</i> facere hic <i>C</i>	ne <i>CMW</i> vel <i>V</i>	56 animet <i>CMW</i> animaret <i>V</i>
hoc ² <i>MV</i> interlin. <i>C</i> <i>om. W</i>	59 huius humanitatis <i>CMW</i> et huiusmodi humanitas <i>V</i>	
60 omnimodo sunt finita <i>CW</i> sunt omnino finita <i>V</i> sunt omnimodo sunt infinita <i>M</i>	sint	
creata <i>CMW</i> creata sint <i>V</i>	63 finitum <i>CVW</i> infinitum <i>M</i>	64 impoenitens <i>CMW</i>
poenitens <i>V</i>	65 fuerat <i>CVW</i> fuit <i>M</i>	66 l. <i>CMW</i> <i>om. V</i>
tenetur <i>M</i>	68 infinita <i>CMW</i> finita <i>V</i>	illo <i>CW</i> eo <i>V</i> illa <i>M</i>
Quod <i>V</i> non <i>CMW</i> neque <i>V</i>	70 esse potuit neque <i>CW</i> potuit neque esse <i>V</i> esse	69 Responsio <i>CMW</i>
potuit nec <i>M</i>	Non <i>CVW</i> Nec <i>M</i>	tota <i>CVW</i> totum <i>M</i>
		71 totaliter limitata est

^{1 2} Supra lin. 2.

^{1 3} Cf. *De baptismo parv.* II, c.34, n.55 (PL 44, 183; CSEL 60, 125).

^{1 4} Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* II, dist. 33 (ed. Grottaferrata 1971, tom. 1, pars 2, c. 4, p. 522).

nec ille fuit absolute debitor infinitae poenae pro quo satisfacere deberet et pro quo satisfecit.

- Ad primum contra^{1 5} dicendum quod haec est distinguenda: ‚Quanta est
75 potentia agens passionem vel inferens poenam, tanta est passio vel poena‘. Potentia enim activa potest considerari dupliciter, scilicet secundum id quod est absolute vel ut agens est et se ipsam per actionem exserens.

- Primo modo videtur mihi falsa illa propositio, quia saepe contingit quod potentia quae revera maior est, minorem facit laesionem vel passionem saepe.
80 Maior enim est virtus laedendi in viro perfecto quam in parvulo, et tamen parvulus potest ita intense exercere suam virtutem et vir fortis ita remisse quod maior virtus minorem inferet passionem. Possunt enim animata praecipue rationalia exercere vires suas plus et minus et inde proferre actionem maiorem et minorem et per consequens passionem vel laesionem.

- 85 Si secundo modo, tunc nihil aliud est dicere quod tanta est poena vel passio quanta virtus illativa eius, quam si diceretur: ‚Tanta est passio quanta est actio‘. Et hoc potest dici dupliciter, scilicet comparatione absoluta, ut sensus sit quod actio et sua passio sunt sibi invicem proportionales, et sic est omnino verum. Vel comparatione relativa, ut sit sensus: Quanta est haec actio respectu passionis
90 suae propriae, tanta sit illa respectu suae, ut si tantus calor causat tantam ustionem et maior maiorem et maximus maximum, et tunc si passivum sit in omnibus condicionibus simile hinc inde, sicut et activum, concedi potest.

- Si autem sit tenerius passivum aut solidius in una actione quam in alia, non oportet. Patet enim quod eundem aerem magis calefacit ignis maior et minus
95 minor. Sed minor ignis plus calefacit aerem vel stuppam quam maior lapidem vel lignum aliis circumstantiis paribus, scilicet tempore, loco, distantia et similibus.

CMV limitata est totaliter *W* Non *CVW* Nec *M* debuit *CMW* om. *V* 72 et *CMW*
om. *V* 74 est¹ *CMW* om. *V* 76 potest considerari *CW* considerari potest *MV*
secundum *M* om. *CVW* 77 exserens *MVW* exercens *C* 78 quod *MVW* om. *C* 79
laesionem vel passionem *CMW* passionem vel laesionem *V* 80 Maior enim est *CW* Maior
est enim *V* enim maior est *M* parvulo *CVW* periculo *M* 81 intense *CMW* extense *V*
exercere suam virtutem *C* suam virtutem exercere *M* exserere suam virtutem *VW*
82 inferet *VW* infert *C* inferret *M* enim *CMW* et *V* 83 exercere *CMV* exserere *W*
maiorem *MVW* om. *C* et³ *CVW* vel *M* 84 vel *MV* et *CW* laesionem
MVW laesionem maiorem vel minorem *C* 85 est¹ *CMV* om. *W* 86 illativa *MVW*
illativa est *C* est² *MV* om. *CW* 87 scilicet *CMW* scilicet in *V* sensus sit *MVW* sit
sensus *C* 88 est *CVW* om. *M* 89 Vel *CMW* Vel in *V* relativa corr. ex relata
CMVW relata *CMW* relata scilicet *V* sit sensus *CW* sensus sit *MV* haec *MVW*
om. *C* 89–90 passionis suae *CMW* suae passionis *V* 92 et activum *CMW* actionem
V 93 actione . . . alia *CW* quam in alia actione *MV* 94 oportet *CVW* debet *M*
ignis *MVW* om. *C* 95 aerem vel stuppam *CVW* stuppam vel aerem *M* 98 sit *CMW*

^{1 5} Supra lin. 2.

Patet igitur quod illa propositio secundum quod proponitur, non est vera, scilicet quod tanta sit poena quanta est virtus illativa eius. Potest enim virtus activa exserere se plus et minus, et ideo non sequitur quod infinita virtus faciat passionem vel poenam infinitam semper, si tamen aliquam facit. 100

Secunda etiam propositio illius rationis mihi videtur interimenda, scilicet quod infinita virtus intulit mortem Christi.

Et ad probationem eius respondeo.

Ad primam propositionem: Si nulla virtus finita potest separare animam a corpore circumquaque sano, quia contraria sunt et impossibilia separatio et sanitas, quomodo potest tunc hoc virtus infinita? Non enim potest facere, ut idem secundum idem sit sanum et aegrum vel album et nigrum. 105

Si dicit quod non potest facere, ut simul insint contraria, sed quod separatio sequatur immediate sanitatem, quare non potest hoc facere virtus finita per violentiam? Non apparet quare non, si ei detur a Deo. 110

Ad minorem mihi videtur quod falsa sit, scilicet quod separata sit anima Christi a corpore omnino sano. Magis enim aestimo quod ex abstinencia praecedente et afflictione doloris et timoris et sanguinis effusione illa temperatura media sive spiritus alligans animam corpori fuerit fere consumptus ante separationem et in ultimo instanti suae consumptionis facta sit separatio, et ita separata est anima a corpore infirmato. 115

Ad illud *Hebr.* 5¹⁶ dicendum quod *Glossa* ibidem dicit quod has preces et supplicationes de quibus ibi facit Apostolus mentionem, „obtulit Christus imminente passione quando oravit prolixius“¹⁷, et clamor validus ibi dicitur esse eius intentio efficacissima, quando prolixius orabat. 120

Ad illud Evangelii¹⁸ quod Jesus voce magna clamans exspiravit, posset dici iuxta dictam *Glossam*¹⁹ quod intelligendum est de clamore et voce cordis. Tamen quamvis intelligatur de voce corporali, non oportet quod fuerit sanus

est V	99 exserere MVW exercere C	non VW om. CM	100 infinitam MVW om.
C	aliquam facit W vel(?) aliqua faciat M aliqua facit CV	102 intulit CMW intelligit	
V	105 circumquaque CVW circumque M	106 potest tunc hoc W potest tunc haec	
V	tum potest hic M tunc potest hic C	ut MVW non C	108 insint CMW insunt V
	110 si MVW enim (?) C	112 corpore C corde MVW	113 et afflictione CMW
et ex conflictione V	116 corpore V corde et corpore M corde CW	117 dicendum	
CMW dicit V	118–119 imminente CMW in eminente V	119 oravit prolixius CVW	
prolixius oravit M	eius CMW om. V	123 Tamen CVW tantum M	fuerit CMV
fuit W	124 prope CMW proprie V	126 esse in Christo CMW in Christo esse V	

¹⁶ Supra lin. 18 (*Hebr.* 5,7).

¹⁷ Cf. *Glossa Lombardi* in hunc locum (PL 192, 437).

¹⁸ Supra lin. 19.

¹⁹ Cf. supra n. 17.

tunc. Infirmi enim satis prope mortem secundum aliquas infirmitates clamant et
125 evidentissime et fortiter loquuntur usque ad ultimum spiritum.

Quanto magis hoc potuit esse in Christo! Potest enim esse quod ultimus
spiritus cordis Christi cito post exsufflatus fuisset ex infirmitate omnino, qui in
clamore illo exsufflatus est. Sed praevenit voluntas rationalis uti sensualitate et
carne quae ei plene erant subiectae, ad emittendum voce grandi ad Deum illam
130 orationem: „Pater, in manus tuas“ etc., et spiritus forte qui postmodum fuisset
consumptus et exspiratus praeter illum clamorem, illo clamore consumptus est
totus et exspiratus.

Et hoc potuit esse factum ad nostram instructionem, ut doceret nos appro-
pinquantes morti fortiter ad Deum converti per orationem et nostri recommen-
135 dationem. Ideo enim forte voluit voce magna uti in morte ad hanc recommenda-
tionem, ut scirent omnes et instruerentur.

Quod autem sequitur de centurione, significat quod ipse non viderat sic mo-
rientes et ideo miratus est, non quod virtus infinita Dei separavit illam animam.
Et revera non solum ex hoc fuit motus et compunctus centurio, sed et ex multis
140 aliis signis quae vidit in eius passione. Unde *Matth.* 27 recitat illud sic: „Cen-
turio autem et qui cum eo erant custodientes Jesum, viso terrae motu et his
quae fiebant, timuerunt valde dicentes: „Vere Filius Dei erat iste“.²⁰

Ad hoc quod sequitur de *Glossa* quod ipse emisit spiritum suum, „non alius
extorsit“²¹, ad voluntatem divinam refertur et ad affectum rationis, quibus
145 spontanea erat separatio et quae potuerunt bene cavisse, ne passus fuisset et oc-
ciscus. Unde nulla facta est eis violentia, sed ipsae permiserunt et ipsis placuit.
Aliter autem est de aliis hominibus.

Ideo ergo dicitur emisisse spiritum suum, quia sponte subiit passionem quae
spiritum a carne separaret.

127 infirmitate *CVW* infinitate *M* 128 praevenit *MVW* pervenit *C* 129 plene erant
subiectae *VW* erant plene subiectae *M* erant subiectae *C* 130 postmodum *CW* post modicum
MV 131 illum *CMW* om. *V* 132 totus *CMW* om. *V* 133 Et hoc *MVW*
Ad (?) haec *C* instructionem *CVW* ministrationem *M* 133–134 appropinquantes
morti *MVW* appropinquanti *C* 134 nostri *CMW* vestri *V* 135–136 Ideo . . . recommen-
dationem *MW* om. *CV* 135 voce *W* om. *M* 136 instruerentur *CVW* ministrarentur
M 137 significat *CMW* signat *V* ipse non *CW* sic non *V* om. *M* 139 solum . . .
centurio *CMW* fuit solum ex hoc motus centurio et compunctus *V* et³ *MV* om. *CW*
140 eius passione *CMW* passione eius *V* *Matth.* *CVW* *Matth.* igitur *M* 142 iste
CVW om. *M* 143 ipse *CVW* om. *M* 144 affectum *CVW* effectum *M* 145 potuerunt
CMW poterunt *V* ne *CVW* nec *M* fuisset *CMW* erat *V* 146 eis *CVW* ei *M*
placuit *CVW* complacuit *M* 148 emisisse *CMW* omisisse *V* 150 respondendum *W*

²⁰ *Matth.* 27,54.

²¹ Cf. supra n. 6.

Eodem modo respondendum ad hoc quod sequitur de *Joh. c. 10.*²² Et hoc 150
confirmatur ex Augustino *Contra Felicianum* qui dicit quod hoc ideo dictum est,
quia Deus est generaliter auctor omnium quae Christus in carne passus est, quia
sua voluntate omnia passus est, non alio cogente²³, sicut recitat Magister dist.
20, c. 11.²⁴

Ex his videtur satisfieri primae rationi quae tota innixa esse videtur probabili- 155
tati.

Ad secundam rationem²⁵ dicendum quod Christus non potuit in se suscipere
infinitam poenam per intensionem.

Et ad id quod videtur illud ostendere, dicendum quod infinitas potest imagi-
nari in creatura dupliciter, scilicet positiva vel destructiva, et positiva dupliciter, 160
scilicet vel secundum rem vel secundum rationem.

Vel sic potius, absoluta et respectiva secundum rem; vel in puro actu, et sic
esse non potest nisi in solo Deo; vel in actu imperfecto et mixto cum potentia,
et sic esse potest in appositione in numeris.

Secundum rationem, aut per collationem creaturae ad creaturam, et sic nihil 165
potest habere actu infinitas relationes vel rationes in se, vel per collationem et
adhaesionem ad Creatorem, et sic potest habere infinitas rationes vel relationes,
sed finite, ut prae habitum est, ubi de scientia animae Christi dictum est.²⁶

Si imaginetur infinitas destructiva, aut in actu imperfecto et mixto cum po-
tentia, et sic est infinita divisio in continuo, aut in actu perfecto et puro, et sic 170
non video quomodo posset esse nisi totum destrueret. Sic est poena destructiva
naturae, quare si poena infinita et natura finita, oportet totam corrumpere et
in non ens redigere.

respondendum est *M* respondetur *V om. C* quod sequitur *CMW om. V* 151 confir-
matur *CVW* confirmatum est *M* quod *CMW om. V* dictum *MVW* factum *C* 152
auctor omnium *CMW* omnium auctor *V* 153 omnia *CV* corrump. *M om. W* dist.
CMV om. W 157 in se *CVW om. M* 159 Et *CMW om. V* videtur illud *MV* illud
videtur *W* videtur *C* 160 vel *mag. W* et *MVW om. C* 161 scilicet *MW om. CV*
vel¹ *CVW om. M* 162 et¹ *MW* vel *CV* vel in puro *MV* ut imponitur *CW*
163 esse non potest *CVW* non potest esse *M* cum *CVW* corrump. *M* 167 rationes
vel relationes *CMW* relationes vel rationes *V* 168 ubi *CMW* ut *V* Christi *MV om. CW*
169 infinitas destructiva *CVW* destructiva infinitas *M* imperfecto *CMW* perfecto
V et *CMW om. V* 170 infinita *MVW* infinita potentia et sic est infinita *C* per-
fecto *CMW* perfecto mixto *V* 171 posset *CVW* potest *M* 172 finita *CVW* infinita *M*
173 in *CVW om. M* 174 destructiva imaginata *CMV* destructiva est imaginativa *W*

²² Supra lin. 26.

²³ Cf. Vigilius Thapsensis, *De unitate trin. contra Felic.* cap. 14, inter opera Augustini (PL 42, 1169 s.).

²⁴ Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 20 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 6, p. 129).

²⁵ Supra lin. 29.

²⁶ Cf. supra Q. 43 lin. 68–82.

Sed dices: „Si poena destructiva imaginata infinita per intensionem in creatura
 175 simul totam corrumpit, quare non similiter infinita duratione corrumpit totam
 successive?“ Et si sic, tunc poena reproborum aliquando consumet eos, aut si
 non, posset intelligi in Christo infinita poena sine subiecti adnihilatione.

Responsio. Utrobique sequitur destructio, si utrobique imaginetur poena in-
 finita destructiva naturae.

180 Sed nota quod, cum poena duo faciat in subiectis suis in hac vita ubi est
 status corruptionis, solum alterum facit in gehenna ubi est status perpetuitatis,
 et similiter facit in purgatorio unum tantum. Hic enim affligit et aliquid abicit
 et destruit, illic affligit nihil abiciens de esse rei sed de bene esse, et illud est
 185 miraculosum, maxime in corporibus compositis ex rebus contrariis et mutabili-
 bus.

Poena igitur Christi, cum fuerit destructiva et non solum afflictiva, non potuit
 esse infinita nisi consumpsisset subiectum. Poena aeterna damnatorum, cum sit
 afflictiva tantum, potest esse aeterna et tamen numquam consumere subiectum.

Sed dices: „Quare non potuit in anima Christi esse poena afflictiva infinita
 190 secundum intensionem ex parte affectus, sicut infinita lux veritatis ex parte
 aspectus?“ Ad hoc faciliter posset Magister respondere pro sua opinione quod
 affectus ibi in quo fuit afflictio, fuit sensualitatis, ubi autem infinitorum scientia,
 aspectus fuit rationis. Et ideo non recte comparantur in quaestione dicta.

Sed esto quod afflictus sit affectus rationalis, sicut illuminatus est aspectus
 195 rationalis. Dicendum tunc quod poena afflictiva in affectu non videtur esse nisi
 detestatio irascibilis et odium eius ad tristabile opinatum vel praesentialiter sen-
 satum vel amaricatio et exacerbatio proveniens ex ablatione amati opinata vel
 iam sensata. Sed ita non potest esse infinita ex virtute finita.

Item. Amaricatio illa de ablatione amati necessario tanta est quantus est amor
 200 concupiscibilis ad illud amatum, et constat quod amor potentiae finitae est
 finitus.

Quia igitur nihil aliud est poena afflictiva affectus nisi molesta eius actio, sicut

176 successive . . . sic *CMW* successione *V* consumet *CVW* consumat *M* 177
 posset *CMW* possit *V* poena *CVW* potentia(?) *M* subiecti *CMW* subiecta *V* ad-
 nihilatione *CMW* adinchoationem *V* 178 Responsio *MVW* Respondeo *C* 180 poena
 duo *CVW* duo poena *M* 182–183 affligit . . . illic *CMW* *om. V* 182 abicit *CW* sub-
 icit *M* 184 contrariis et *CVW* compositis etiam *M* 188 tamen *CVW* tantum *M*
 consumere *MVW* consumeret *C* 189 in *interlin. W* 190 affectus . . . parte² *CMW*
om. V 192 in quo fuit *V* pro in quo fuit *CW* fuit in quo *M* 193 fuit *CVW* *om. M*
 recte *CVW* istae *M* dicta *CVW* praedicta *M* 194 sit affectus rationalis *MVW*
 rationalis sit affectus *C* 195 affectu *CVW* affectum *M* 196–197 sensatum *CVW*
 sensitivum *M* 197 exacerbatio *CMW* acerbatio *V* 198 sensata *CVW* sensitivum *M*
 ex virtute finita *MVW* *om. C* 199 est² *MW* et *V* *om. C* 201 finitus *CVW* in-
 finitus *M* 202 molesta *CMW* molestia *V* 203 Augustinus *MVW* *om. C* VI *CVW*

docet Augustinus in VI *Musicae*²⁷, et actio creaturae non est infinita, neque esse potest, dico per intensionem, similiter nec eius molestia quae est poena affectus. Et sicut cognoscere aspectus non est infinite intensum, licet cognoscat rem infinitam, sic ira vel exacerbatio affligens affectum non est infinitae intensionis, licet causari possit ex ablatione vel privatione infiniti boni forte. 205

Licet ergo possit esse infinitas in aspectu ex respectu ad infinita forinsecus, non tamen poena infinita in affectu, quia haec poena est actio aliqualis de intra veniens, et omne quod de intra est in creatura vel ab illa, finitum est. Eadem igitur est causa, quare non potest esse potentia naturalis creaturae infinita et quare non est susceptiva infinitae poenae per afflictionem affectus. 210

Ex his patet quod illud subiectum humanitatis Christi non fuit capax infinitae poenae omnino, quia neque destructivae simpliciter, neque afflictivae.

Ad id quod sequitur²⁸ quod debuit assumere infinitam poenam propter sublevationem hominis a statu culpae in statum gratiae qui distant infinite: non magis valet ibi, ut videtur, quam in reparatione cuiuscumque poenitentis. 215

Dicendum igitur quod poena absolute nullum sublevat a culpa in gratiam. Sed in quolibet poenitente est ita quod Deus per infinitam suam potentiam gratuito sublevat, et poena poenitentis concomitatur sicut adnexum gratiae vel sequitur. Similiter in Christo deitas per infinitam potentiam humanum genus sublevavit a culpa in gratiam. 220

Poena autem qua satisfecit pro nobis, disposuit merendo, ut nos sublevaret. Causa ergo effectiva in Christo respectu nostrae reparationis divina virtus est. Causa dispositiva quoquo modo poena erat. Per agnitionem enim poenae quam pro nobis pertulit, disponimur ad gratiam, et per hoc quod ei incorporamur, meretur nobis illa poena misericordiam. 225

Ad reliquum quod obicit quod homo fuit debitor aeternae poenae²⁹, dico quod puto sine praeiudicio quod homo pro quo Dominus satisfecit, in effectu

alia *M* creaturae *MVW om. C* est *CMW* est nisi *V* 204 eius *MVW* est *C*
 poena *CVW om. M* 205 est *MVW om. C* intensum *CVW* assensum *M* 206 ex-
 acerbatio *CVW* acerbatio *M* 207 causari possit *W* possit causari *V* posset causari
CM vel *MVW* et *C* infiniti boni *VW* boni infiniti *M* infinite boni *C* 208 ergo
 possit esse *CVW* esse posset *M* 209 infinita . . . poena² *MVW om. C* 210 est¹ *CMW*
 debet *V* finitum *CVW* finita *M* 211 est *CW om. MV* 212 susceptiva *MV* suscep-
 tivae *CW* infinitae poenae *CMV* poenae infinitae *W* 214 quia *CVW om. M* 217
 reparatione *MVW* separatione *C* 219 poenitente *MVW* poenitentiae *C* suam poten-
 tiam *MVW* potentiam suam *C* 220 sicut . . . sequitur *CVW* vel sequitur sicut annexum
 gratiae *M* 221 Similiter *CVW* Sic *M* deitas *CMW* deitatis *V* sublevavit *MVW*
 sublevat *C* 224 effectiva *CW* affectiva *MV* 226 pertulit *CW* protulit *M corrup.* *V*
 disponimur *CMW* disponuntur *V* incorporamur *CVW* incomparamur *M* 227
 nobis illa poena *CMV* illa poena nobis *W* 228 homo *CVW om. M* 228–229 fuit . . .

²⁷ Cf. *De musica* VI, c. 5, num. 9 (PL 32, 1168).

²⁸ Supra lin. 35.

²⁹ Supra lin. 40.

230 non fuit debitor aeternae poenae, sed temporalis tantum. Et si dicis quod mortali
peccato debetur poena aeterna et homo primus peccaverat mortaliter, videtur
mihi quod prima est falsa nisi recte intelligatur. Peccato enim simpliciter debetur
poena et maiori maior et minori minor et transitorio transitoria et aeterno
aeterna. Unde impenitentiae debetur aeternitas poenae et poenitentiae tempo-
235 ralitas transitoria.

Mortali ergo peccato absolute considerato vel sine ratione poenitentiae debe-
tur aeterna poena, sed addita ratione poenitentiae, temporalis.

Quod hoc sit verum, patebit ex sequentibus. Quia igitur Adam poenitens fuit
et ceteri boni ante incarnationem, non fuerunt aeternae poenae debitores, et per
240 hoc neque pro eis debuit solvi aeterna in se neque in recompensatione.

Ad ultimum³⁰ dicendum quod haec propositio: 'Iniuria Christo illata est in-
finita' multiplex est. Iniuria enim potest intelligi active vel passive. Primo modo
finita est, secundo modo dupliciter potest aestimari, scilicet vel ex ipso facto
illato in se, et sic adhuc finita est, vel ex dignitate illius cui infertur, et sic solum
245 infinita est.

Concessa ergo prima propositione secundum illum intellectum, secunda nege-
tur, si sit universalis, hoc modo: 'Omnis iniuria est poena'. Iniuria enim Deo et
beatis infertur, sed non poena.

Iniuria enim est ablatio vel privatio debiti iuris, poena autem, ut communiter
250 accipiatur ad poenam damni et poenam sensus, est ablatio vel privatio alicuius
commodi. Unde patet quod disparatae sunt intentiones poenae et iniuriae, quia
neque omnis iniuria poena, ut dictum est, neque omnis poena iniuria, quia malis
infertur poena iudicialiter sine omni iniuria.

Si autem faciat syllogismum quasi in propositionibus singularibus, hoc modo:
255 'Haec iniuria est infinita, sed haec iniuria est poena, ergo haec poena est infinita',
est fallacia accidentis, quia extrema alio et alio modo praedicantur de medio et
ita tali medio non colligantur extrema. Iniuria enim est infinita per comparatio-
nem ad ius sive ad dignitatem illius personae cui iniuriatur, sed dicitur poena ex
privatione commodi in humanitatem illius personae.

homo *MVW om. C* 229 in effectu *CMW* inest tamen *V* 230 dicis *MVW om. C*
230–231 mortali peccato *CVW* peccato mortali *M* 232 est falsa *CMW* falsa et *V*
233 et² *CVW* a *M* 234–235 temporalitas transitoria *CVW* temporalis transitori *M*
238 igitur *CMW* ergo *V* 239 per *MVW om. C* 240 pro eis debuit *CVW* debuit pro
eis *M* 241 haec *MVW om. C* 241–242 infinita *MV* finita *CW* 244 finita . . .
solum *CVW om. M* sic² *VW* si *C* 246 illum *CVW* alium *M* 247 si sit *CVW* sit
si *M* 249 autem *CW om. MV* 250 et poenam *CMW om. V* est *CMW* et *V*
ablatio vel privatio *CW* privatio vel ablatio *MV* 251 disparatae *CVW* indisparatae(?) *M*
252 est *CVW om. M* poena iniuria *CMW* iniuria poena *V* 256 est fallacia
accidentis *CW* fallacia accidentis est *MV* 257 ita *CW* ideo *MV* 258–259 ex priva-
tione *CVW* exprimatione *M* 259 personae *corr. ex* poenae *CMVW* 262 prohibetur

³⁰ Supra lin. 45.

Item. Iniuria dicitur per modum obliquae praedicationis, scilicet quia infertur 260
personae infinitae dignitatis, sed dicitur poena praedicatione recta.

Si dicis: ‚Quare prohibetur conclusio et non distinguitur sicut maior?‘ – puto
quod non est distinguenda, quamvis maior distinguatur, et hoc quia iniuria quae
in maiori subicitur, essentialiter respicit ius et dignitatem personae cui infertur,
quia ex eius privatione vel diminutione imponitur nomen, sed poena nullo modo 265
respicit ius vel dignitatem. Poena enim potius respicit indignitatem et peccatum.
Talibus enim instituta est inferri et pro talibus facta est, et ideo poena non pot-
est dici infinita propter respectum ad personam cui infertur, ratione alicuius
dignitatis eius secundum locutionem propriam, sicut potest iniuria.

MVW probetur *C* 264 essentialiter *CMW om. V* 266 ius . . . respicit² *CMW om. V*
267 est² *MVW om. C* poena *CMW corrup. V* 269 eius *CVW* est *M*
potest iniuria *CVW* iniuria potest *M*

QUAESTIO 48

Q. 48 1 Quia proximo suppositum est quod nullus poenitens est debitor aeternae poenae, ponatur hoc in quaestione, cum possit inde utrimque dubitari.

Quod ita sit, videtur per hoc quod nulla culpa est ita mortalis quae non fiat venialis per poenitentiam. Credimus enim poenam aeternam commutari in temporalem per poenitentiam, et hoc praedicat Ecclesia.

Si dicis quod ita est modo, sed non ante incarnationem, contra: Ita est de aliis sacramentis quod ex quo semel coeperunt, eandem vim habuerunt, et dico de sacramentis quae observantur tempore gratiae. Ergo similiter erit de poenitentia quae incepit in primis hominibus, sicut et matrimonium, ut habetur l. 4 *Sententiarum* dist. 22, c. 6.¹

Item. Si poenitens est debitor aeternae poenae et peccator pariter, quae est indulgentia per poenitentiam data? Si enim non datur per illam peccati indulgentia, inanis est. Si datur et tamen est debitor poenae aeternae, pares sunt apud Deum peccator qui non habet indulgentiam culpae, et poenitens qui habet.

15 Item. Poenitens donum caritatis habet quo Deo reconciliatur. Sed per donum caritatis solum discernuntur filii regni a filiis perditionis. Unde Augustinus *De Trinitate* l. 15, c. 49: „Solum est quod dividit inter filios regni aeterni et filios perditionis aeternae.“² Cum ergo filii perditionis obligati sint aeterno supplicio, et filii regni electi in gloriam aeternam. Sed tales non sunt debitores poenae
20 aeternae.

Si dicis quod poenitens potest esse sine dono caritatis, ergo extra Ecclesiam potest esse poenitentia salutaris — loquor enim de tali quae est sacramentum fidelium —, quod non est verum dicente Augustino *De fide ad Petrum* c. 27, quod tunc solum prodest poenitentia peccatori, „si eam in Ecclesia Catholica
25 gerat.“³

1 poenitens est *interlin.* W 2 hoc VW hic M utrimque VW utraque M 3 quae non fiat V quod non fiat W quae non fiet M 6 est¹ MW est in V 9 sicut et W et sicut M sicut et in V 11 est² MW est in V 12–13 peccati indulgentia W indulgentia peccati M peccati indulgentiam V 13 inanis MV maius W tamen VW tantum M
14 peccator VW peccatorum M 18 obligati sint VW sint obligati M 19 regni VW regni aeterni M aeternam MW aeternam, poenitens dico finaliter sunt de electis in gloriam aeternam V 22 salutaris MW salvatoris V 24–25 Catholica gerat MV gerat

¹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* IV, dist. 22 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 389, num. 3).

² *De trin.* XV, c. 18, num. 32 (PL 42, 1082; CCL 50A, 507).

³ Fulgentius Ruspensis, *De fide ad Petrum* cap. 39 (PL 40, 766; CCL 91A, 737).

Item. Si poenitentia non haberet secum donum caritatis, tunc non reduceret hominem in Ecclesiam per peccatum ab illa segregatum. Sed nec ei obtineret veniam, cum dicat Augustinus *De fide ad Petrum* c. 27, in quacumque aetate homo veram poenitentiam peccatorum suorum egerit, „omnium peccatorum indulgentiam mox habebit.“⁴

30

Item. Qui habet arram aeternae gloriae, non est ultra debitor aeternae poenae, sed poenitens secundum quod huiusmodi habet arram etc., ergo etc.

Probatio primae. Qui habet arram de aliquo beneficio suscipiendo, ei de iure debetur illud beneficium. Et si hoc, non debetur ei carentia et contrarium illius beneficii.

35

Probatio secundae. Vere poenitens in caritate poenitet, quare et in fide Mediatoris, sine qua nusquam est caritas. Sed in his habetur Spiritus sanctus, *Rom. 5*: „Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum“⁵ etc. Sed Spiritus sanctus est arra aeternae gloriae, *Cor. 1*: „Dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.“⁶ *Glossa*: „Id est Spiritum sanctum arram futurae gloriae.“⁷ De hac arra Augustinus ait Homilia 78 *De verbis Apostoli*, parum ante finem. Docet enim quod spiritus adoptionis est arra vel pignus, res ipsa gloria quam praeit, sic dicens: „Qualis est res, si pignus tale est? Nec pignus sed arra dicenda est. Pignus enim quando ponitur, si fuerit res ipsa reddita, pignus aufertur. Arra autem de ipsa re datur quae dando promittitur, ut res quando redditur, impleatur. Quod datum est, non mutatur.“⁸ Ex quibus verbis congrue vocatur spiritus adoptionis et caritas arra, sed fides et spes rationem pignoris habent.

40

45

Contra. Supposito cum beato Augustino⁹ quod Adam poenituerit, ponatur non venisse Mediatorem in carnem. Aut igitur mansisset semper Adam in poenis, aut aliquando sine Mediatore eriperetur. Si permansisset, sed non nisi in poenis sibi debitis. Ergo sempiterna poena ei debebatur. Si aliquando sine Mediatore eriperetur, frustra ergo venit Mediator eum eripere.

50

Catholicae W 27 peccatum VW *corrupt.* M 29–30 indulgentiam mox habebit MW
mox habebit indulgentiam V 31 est MW *om.* V 32 habet arram VW arram habet M
36 in fide MW infinite V 37 sanctus *interlin.* M 39 pignus Spiritus MW
Spiritus pignus V 42 enim MV neque W res ipsa VW ipsa res M 43 dicens VW
dominus M tale est MV est tale W 44 si fuerit VW fuit M 46 mutatur W mute-
tur MV vocatur VW notatur M 47 et² VW *om.* M rationem VW rationis M
49 carnem VW carne M igitur mansisset semper W igitur semper mansisset M
semper mansisset V 51 debebatur VW debeatur M 53 liberat MV liberabat W

⁴ Fulgentius Ruspensis, *De fide ad Petrum* cap. 39 (PL 40, 766; CCL 91A, 737).

⁵ *Rom.* 5,5.

⁶ 2 *Cor.* 1,22.

⁷ *Glossa Lombardi* in hunc locum (PL 192,16).

⁸ *Sermones* sermo 156, c. 15, num. 16 (PL 38, 858).

⁹ Cf. *De baptismo parv.* II, c. 34, num. 55 (PL 44, 183; CSEL 60, 125).

Item. Poena Christi liberat a poena aeterna, sicut docet Magister, dist. 19, c. 6.¹⁰ Sed non liberat nisi poenitentes. Ergo poenitentes sunt aeternae poenae debitores.

Quod autem non liberat nisi poenitentes, aperte designatur in praedicatione Johannis, *Matth.* 3¹¹, et in praedicatione Salvatoris, *Matth.* 4¹², qui sic praedicare inceperunt: „Poenitentiam agite“ etc., et *Luc.* 13: „Si non poenitentiam egeritis, omnes similiter peribitis“¹³, ut quid enim sic praedicaverunt nisi quia sine poenitentia nullus salvatur? Sed constat quod salvantur quos liberat Christus. Ergo non liberat nisi poenitentes.

Item. Si poenitentia liberaret a debito poenae aeternae, damnati aliquando liberarentur, quod falsum est. Probatio consequentiae: De illis scribitur *Sap.* 5 quod videntes ea quae in iudicio contingent sibi et bonis, „turbabuntur timore horribili et mirabuntur in subitatione insperatae salutis, gementes prae angustia spiritus, dicentes intra se poenitentiam agentes et prae angustia spiritus gementes.“¹⁴

Item. Per idem nobis reseratum est regnum per quod liberamur a poena aeterna, quia secundum omnes sanctos per eandem oblationem utrumque nobis provenit. Sed reseratio regni per passionem Christi solum nobis facta est, ut habetur per Ambrosium¹⁵, dist. 18, c. ultimo¹⁶. Ergo etc. Sed si sola passio Christi vel mors liberat a poena aeterna, non ergo hominis poenitentia.

Responsio. Videtur mihi quod primae rationes concedendae sunt, et ut pateat responsio ad alias, distingue poenitentiam, quia cum sit dolor pro peccatis habitis, vel oritur ille dolor ex odio poenae quae est sequela peccati, vel ex amore iustitiae quae est contraria peccato.

poena VW morte M	54 6 VW om. M	56 non liberat VW om. M	57 et . . .
Matth. 4 VW om. M	61–63 Christus . . . liberarentur VW om. M	62 poenae aeternae W aeternae poenae V	63 quod VW quia M
		5 VW om. M	65 subitatione VW subiectione M
			insperatae MW inseparatae V
			66 spiritus ¹ VW om. M
idem VW om. M	69 quia VW quod M	utrumque nobis VW nobis utrumque M	
70 est MW om. V	72 Christi vel mors V vel mors Christi M Christi W	hominis VW	
omnis M	73 Videtur mihi VW Mihi videtur M	74 pro MV de W	74–75 habitis V habitus MW
	75 vel oritur VW aut orietur M	77 poenitentia quae sit VW om. M	

¹⁰ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 19 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 3, p. 121).

¹¹ *Matth.* 3,2.

¹² *Matth.* 4,17.

¹³ *Luc.* 13,3.

¹⁴ *Sap.* 5, 2 s.

¹⁵ Cf. Ambrosiaster, *Comm. in Epist. ad Rom.* In Rom. 5,14 (PL 17, 96; CSEL 81–1, 178 s.).

¹⁶ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 18 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 5, p. 116 s., num. 2 s.).

Primo modo poenitentia poena est, sed non poenitentia quae sit sacramentum Ecclesiae. Nec omnino iustificat nec iuvat, et talis est damnatorum saepe.

Secundo modo dupliciter, quia dolor oriens de amore iustitiae aut credit et sperat liberationem Mediatoris aut non. Si non, dolor ille non est poenitentia quae est sacramentum Ecclesiae: tum quia amor ille iustitiae aut est fictus, aut insufficiens, aut erroneus, et sic non est caritas; tum quia poenitentia quae est Ecclesiae sacramentum, remissionem affert peccatorum, ut praehabitu est per Augustinum *De fide ad Petrum*.¹⁷ Sed sine fide et spe Mediatoris numquam est peccati remissio, sicut ostenditur dist. 25, c. 3.¹⁸

Si autem ille dolor oritur de amore iustitiae, credens et sperans Mediatoris liberationem, iam est poenitentia quae est sacramentum Ecclesiae et habet peccati remissionem.

De hac ergo poenitentia facta est quaestio, si poenitens tenetur ad aeternam poenam vel non, et videtur mihi quod non hac ratione: Talis poenitens habet fidem, spem et caritatem quae sunt pignus futurae liberationis et arra salutis aeternae, ut praehabitu est. Quibus enim haec dona tribuit Deus, finaliter dico, in eisdem promittit eis futuram liberationem per Mediatorem quem sperant et credunt. Et ideo de iure non potest ab eis exigere perpetuum carcerem vel poenam, quia iuret contra promissum suum, quare nec illi de iure illam debent.

Exemplum. Si quis incarcerationem servum pro delicto suo et posset eum de iure semper in carcere tenere, sed tamen misertus eius spondet ei liberationem aliquando et pignus sive signum futurae liberationis ei donat, profecto non potest postea de iure ab eo exigere perpetuitatem carceris, sed iniuria erit si fecerit, quare nec ille servus debet eam.

Nec potes dicere quod pignus sive arra Dei in fide, spe et caritate non sit certa et firma, quia cum dona Dei non sint inania, quod ab illo credi et sperari datum est, eveniet absque dubio. Alioquin enim si crederetur vel speraretur quod

78 Nec ¹ VW Sed M	nec ² W neque MV	80 sperat W separat MV	liberationem MW deliberationem V
81 amor ille VW ille amor M	Si VW Sed M	poenitentia W poena V poenae M	
Mediatoris VW peccatoris M	83 affert VW aufert M	84 Sed MV Sed non W	
	85 sicut VW ut M	3 MW om. V	86 oritur W orietur V oriatur M
87 poenitentia MW poena V	87–88 peccati VW peccati liberationem M	90 mihi quod non VW quod in M	91 pignus VW om. M
93 sperant MW separant V	95 contra MW qua V	quare VW corrump. M	97 tamen VW tantum M
98 profecto MW perfectio V	99 ab eo exigere VW exigere ab eo M	erit VW est M	101 potes VW potest M
102 dona VW dono M	sint inania VW sunt in arra M	103 eveniet MW evenient V	enim VW om. M
crederetur MW credetur V vel VW et M	104 in VW om. M	Dei MV om. W	106 et VW om. M

¹⁷ Cf. supra n. 3.

¹⁸ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 25 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2 s., p. 154 ss.).

numquam eveniret, error esset et deceptio, quod in donis Dei contingere est im-
105 possibile.

Sequitur igitur quod poenitens aliquando liberabitur, et quia ex Dei spon-
sione in arra vel pignore dato facta est remissio perpetuitatis poenae, non tene-
tur ille cui facta est sponsio, ad eandem dummodo arram vel pignus susceptum
servaverit.

110 Hanc mihi videtur esse sententiam Apostoli, *Rom. 3*, ubi dicit sic: „Omnes
enim peccaverunt et egent gloria Dei, iustificati gratis per gratiam ipsius per red-
emptionem quae est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiatorem per
fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiae suae propter remissionem praec-
edentium delictorum in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiae eius in hoc
115 tempore, ut sit ipse iustus et iustificans eum qui ex fide est Jesu Christi.“¹⁹

Ad horum intelligentiam nota quod „gloriam Dei“ vocat indulgentiam et
veniam peccatorum et nostram redemptionem in quibus Deus gloriosus apparet.
Et subdit exponendo „iustificati gratis per gratiam ipsius“, id est per gratuita
dona, quando arram tribuit liberationis; „per redemptionem quae est“ etc.,
120 quando actu liberat secundum praemissam arram. Et apponit immediate redemp-
tionem donis gratuitis, quia ipsa respiciunt redemptionem sicut arra vel pignus;
„quem proposuit Deus“, id est disposuit vel praedixit vel palam posuit „pro-
pitiatorem“, non quomodocumque, sed „in sanguine ipsius“ per passionem
quantum ad ipsam redemptionem, non pro quibuscumque, sed pro habentibus
125 arram fidei quantum ad pignus praemisum. Et hoc est quod dicit „per fidem“,
quasi dicat mediante fide eorum pro quibus propitiatur. Et hoc sic fecit „ad
ostensionem iustitiae suae“ etc., quasi dicat, ut ostenderet se iustum et veracem
in liberando illos quibus ante condonaverat delicta, qui et sustinuerunt expec-
tantes eius liberationem.

130 Hoc enim iustum erat, ut quibus prius donaverat illam arram, postmodum
illos liberaret, et ut ostendat quando implevit hanc suam iustitiam, repetit et
addit dicens „ad ostensionem iustitiae eius in hoc tempore“, scilicet passionis

ex *MW om. V* 107–108 remissio . . . est *MW om. V* 108 sponsio *VW* positio *M*
111 enim *VW* quidem *M* peccaverunt *MW* praedicaverunt *V* 112 proposuit *MW* po-
suit *V* 113 ostensionem *MW* ostentationem *V* 114 sustentatione *VW* sustentatio-
nem *M* Dei *MW om. V* eius *MV om. W* 116 indulgentiam *MW* intelligentiam *V*
118 gratis *M* gratia *VW* 119 etc. *MW om. V* 120–121 immediate . . . gra-
tuitis *MV* donis gratuitis immediate redemptionem *W* 122 palam *MW* passio *V* 123
quomodocumque *W* quocumque *MV* 124 quantum *VW om. M* non *W* nec *MV*
pro² *MW om. V* 125 dicit *VW* dixit *M* 127 suae *MW om. V* ostenderet *VW*
ostendit *M* 128 ante condonaverat *VW* autem condonaverit *M* 129 eius *VW om. M*
130 prius donaverat *VW* donaverit *M* 132 eius *VW* suae cuius *M* 135 veritate

¹⁹ *Rom. 3*, 23–26.

Christi, „ut sit ipse iustus“ in liberando per mortem propitiatoris „et iustificans“ etc. per pignoris vel arrae donationem quae consistit in „fide Jesu Christi“.

De hac Dei veritate in promissum solvendo habetur aperte in *Glossa*²⁰. super illud *Rom. 3*: „Nunc autem sine lege“²¹ et super illud *Rom. 15*: „Propter quod suscipite invicem“²², et haec iustitia utrobique in textu tangitur, ut patet. 135

His habitis respondendum ad obiecta.

Ad primum²³ dicendum quod petit contrarium hypothesis et ita contraria. Quando enim ponit quod Adam poenituerit, sequitur per consequens quod liberaretur aliquando, sicut patet ex praedictis, et ita in eo quod ponitur ipsum poenituisse, ponitur per consequens Mediatorem sive Redemptorem fuisse futurum. Quando ergo petit consequenter Mediatorem non venisse, petit quod non stat cum hypothesi prima. Si quis enim recte considerat ex utroque, sequitur contrarium alterius. 140 145

Item. Dato quod non venisset Mediator, sequitur quod Adam semper mansisset in poenis, sed non sequitur vi suae rationis quod deberet aeternam poenam, supposita, dico, sua poenitentia praecedente, quia illud argumentum non valet: „Iste permanet in poena sibi debita, sed permanet in poena perpetua, ergo ei debetur perpetua“; sicut nec hic: „Esto quod aliquis mereatur carcerem ad tempus, sed a tyranno detineatur in perpetuo carcere, verum est quod iste tenetur in carcere merito“. Sed non sequitur quod meruit perpetuum, quamvis sit in perpetuo. Est enim figura dictionis ex commutatione quid in quando vel quantum. 150

Potest etiam ibidem congrue assignari accidens, quia aliter est carcer tali delinquenti debitus et aliter perpetuus, et ideo variatur medium. 155

Similis est responsio ad secundum²⁴. Concedendum enim est quod passio Christi solos poenitentes liberat et a poena debita. Sed non sequitur propter hoc, cum liberet a poena aeterna, quod poenitentes tenentur ad aeternam, ratione praehabita. Sed liberat ab aeterna, hoc est ab illa quae foret aeterna nisi liberaret. Sed si non liberaret, cum praecesserit donum poenitentiae, iniuriaretur illis. 160

<i>VW</i> virtute <i>M</i>	habetur aperte <i>MV</i> aperte habetur <i>W</i>	140 enim <i>VW</i> primo <i>M</i>
quod ² <i>VW</i> et <i>M</i>	143 petit ¹ <i>MW</i> petiit <i>V</i>	144 hypothesi prima <i>VW</i> prima hypothesi
(<i>corrump.</i>) <i>M</i>	146–147 semper mansisset <i>VW</i> non venisset semper <i>M</i>	148 quia <i>VW</i>
quod <i>M</i>	153 commutatione <i>W</i> communitio <i>M</i> coniunctione <i>V</i>	quando <i>VW</i> quem
<i>M</i>	154 etiam ibidem <i>MV</i> et ibi <i>W</i>	tali <i>MW</i> et aliter <i>V</i>
enim <i>V</i>	157 solos poenitentes liberat <i>W</i> liberat solos poenitentes <i>M</i> solos poenitentes	
deliberat ut <i>V</i>	158 ad aeternam <i>VW om. M</i>	161 distinctione <i>VW</i> definitione <i>M</i>

²⁰ Cf. *Glossa Lombardi* in locos sequentes (PL 191, 1359 s.; 1520 s.).

²¹ *Rom. 3, 21*.

²² *Rom. 15, 7*.

²³ Supra lin. 48.

²⁴ Supra lin. 53.

Ad tertium²⁵ patet ex distinctione poenitentiae habita in principio, quia poenitentia damnatorum non provenit ex amore iustitiae, sed ex odio poenae. Unde Augustinus *De fide ad Petrum* c. 2: „Et ibi erit stimulus poenitudinis, sed nulla erit correctio voluntatis. A damnatis enim ita culpabitur iniquitas sua, ut
165 nullatenus possit vel diligi vel desiderari iustitia.“²⁶

Ad ultimum²⁷ dicendum quod et per poenitentiam liberamur a morte vel poena aeterna et per passionem Christi. Sed haec liberatio poenitentia inchoatur tamquam in arra, ut non simus debitores aeternae poenae, passione vero Christi consummatur tamquam in plena solutione, ut non puniamur aeterna poena.

170 Item. Haec conclusio: „Sola passio Christi liberat nos a poena aeterna“ distinguenda est. Si enim sic intelligatur quod nihil requiritur ex parte nostra, sed sola passio in alio, falsa est. Si sic intelligatur scilicet quod ipsa est ita necessaria quod nihil liberare potest nisi per illam et cum illa, verum est. Sed tunc non sequitur: „Si sola passio Christi liberat a poena aeterna, ergo non poenitentia“, sicut non
175 valet: „Sola mens ratiocinatur, ergo non homo“.

Mens enim in homine est, et per illam ratiocinatur homo. Similiter fides et spes passionis est in poenitentia, per quam poenitentia deobligat a debito aeternae poenae. Sed ipsa passio omnino liberat ab ipsa, ne aliquatenus sustineatur deinceps, ex quo passio facta est.

Q. 48.1 180 Adhuc quaeritur de ista determinatione. Si enim poenitens ideo non est debitor aeternae poenae, quia iam suscepit arram liberationis, hoc videtur esse tunc, quia alius se obligavit pro ipso, scilicet Mediator qui satisfacere debet ex spon-
sione divina fidei. Sed Mediator non debuit satisfacere nisi pro eo quod debuit ante poenitentiam, ut videtur, et hoc fuit poena aeterna, quare adhuc videtur
185 quod Mediator debet pro eo solvere poenam aeternam vel quae recompenset eam.

Q. 48.2 Iuxta hoc quaero, quare antiqui iusti ante incarnationem quibus constat per fidem Christi et poenitentiam dimissa fuisse peccata, in inferno clausi tenebantur usque ad Christi passionem.

habita *MV* praehabita *W* 162 damnatorum non provenit *VW* non praevenit damnatorum
M 163 Et *MV om. W* erit stimulus (*corrump. V*) *VW* stimulus erit *M* 164 erit
VW est *M* ita culpabitur *MV* culpabitur ita *W* 165 possit *VW* posset *M* 166 vel
VW vel a *M* 168 simus *VW* sumus *M* passione *MW* passive *V* 169 poena *MV*
poena. Illa ergo liberat a debito aeternitatis poenae et haec ab ipsa poena *W* 171 nostra
VW Christi *M* 172 falsa *MW* facta *V* scilicet *VW* sed *M* 175 homo *VW* huius *M*
176 Similiter *VW* Similiter et *M* 177–178 aeternae poenae *VW* poenae aeternae
M 181 aeternae poenae *MW* poenae eternae *V* 182 pro *VW om. M* 182–183
sponsione *VW* positione *M* 183 satisfacere . . . debuit *VW om. M* 190 quod *MW*

²⁵ Supra lin. 62.

²⁶ Fulgentius Ruspensis, *De fide ad Petrum* cap. 38 (PL 40, 765; CCL 91A, 736 s.).

²⁷ Supra lin. 68.

Si dicis quod pro eis non fuit satisfactum, donec Christus pateretur, quaero: 190
Quae fuit illa satisfactio? Non enim fuit solutio poenae infinitae quam dicunt
debere peccatores, ut praedictum est. Cuius ergo solutio fuit?

Responsio. Ad primum²⁸ potest dici quod Deus per Christum Mediatorem in
se suscepit fideli promisso satisfacere pro peccatore poenitente, et hoc pro illis 195
ad quae tenebatur poenitens ante poenitentiam, sed non pro omnibus quae tunc
debuit. Tunc enim debuit poenam aeternam pro qua non suscepit satisfacere,
quia illa remissa est pure in collatione poenitentiae, et ideo non debet satisfieri
solvendo poenam infinitam.

Vel potius, ut mihi videtur, haec est interimenda: „Peccator ante poenitentiam
tenebatur ad poenam aeternam“. Nemo enim ad aeternam poenam tenetur nisi 200
cum hac condicione: si fuerit impenitens finaliter vel permaneat semper in
peccato.

Sed ante poenitentiam simpliciter ad poenam tenetur, et hoc secundum quan-
tatem delicti, sive ad maiorem sive ad minorem; ad transitoriam vero cum ad-
iectione condicionis: si in via poenituerit, prout oportet; ad aeternam, si non 205
poenituerit, et ideo nullus viator absolute debitor est aeternae poenae ante finem
suum, sed condicionaliter tantum. Et ita patet quod non est solvendum poenam
infinitam pro poenitente.

Ad secundum²⁹ dicendum, ut dictum est: quia non fuit satisfactum pro
poenitentibus, ideo in inferno tenebantur, licet dimissa eis essent peccata. Duo 210
enim sunt ad perfectam reconciliationem, scilicet remissio offensae ex parte
offensi et restitutio ablatis vel solutio debiti ex parte rei offendentis. Primum fuit
in poenitentibus ante mortem Christi, secundum non. Adam enim abstulerat Deo
debitam oboedientiam et perfectam, hominem etiam iustum cum tota sua poste-
ritate, quod nullo modo solvit nec solvere potuit post ruinam. 215

Omnes enim posterius debuerunt Deo perfectam oboedientiam secundum origi-
nalem iustitiam quam nullo modo reddiderunt neque reddere valuerunt. Decre-
vit igitur Deus, ut dicit Ambrosius, dist. 18, c. ultimo³⁰, hominem non intro-

quia *V* 193 potest dici *MV* dici potest *W* Christum Mediatorem *VW* Mediatorem
Christum *M* 194 satisfacere *MV om. W* 199 ut *MV om. W* est *MW* est mihi *V*
200 aeternam poenam *VW* poenam aeternam *M* 201 fuerit *MV* fuit *W* vel
VW ut *M* 203 Sed *MW* Si *V* 205–206 prout . . . poenituerit *MW om. V* 205
aeternam *W* aeternam vero *M* 206 nullus viator *VW* viator nullus *M* 207 patet . . .
est *VW om. M* 208 pro *VW* pro peccatore *M* 209 quia *VW* quod *M* fuit satis-
factum *VW* satisfactum fuit *M* 210 in inferno tenebantur *VW* tenebantur in infernum
M 213 abstulerat Deo *VW* abstulit a Deo *M* 214 etiam *interlin. W* 217 quam
W quod *MV* reddiderunt *VW* reddunt *M* 220 Deo *VW* Deus *M* 221 solvit *VW*

²⁸ Supra lin. 180.

²⁹ Supra lin. 187.

³⁰ Cf. supra n. 16.

mitti in coelum et perfectam habere reconciliationem, donec pro eo solveretur
 220 quod Deo abstulerat, et ideo clausum in carcere tenuit, donec veniret Mediator
 qui omnia plenissime solvit.³¹

Satisfactio igitur Christi non fuit solum ablatio poenae, immo forte hoc non
 fuit de essentia satisfactionis, sed oblatio perfectae oboedientiae et perfectissi-
 mae iustitiae et hominis iusti cum omni posteritate iusta, et in hoc satisfactum
 225 est Deo pro homine poenitente ad plenum.

Q. 48.3

Et si quaeris quam poenam interim in carcere sustinuit qui hic poenituit,
 donec veniret Mediator:

Responsio quod forte non poenam sensus — nisi forte aliqui ad tempus essent
 purgandi, quia non erant hic per poenitentiam satis purgati — sed poenam damni,
 230 scilicet carentiam visionis Dei. Per competentem enim poenitentiam tollitur
 omnino poena sensus, sed poena damni restitutione damni facta. Unde *Glossa*
 super illud *Rom. 3*: „Non enim est distinctio“³² versus finem, *Glossa*: „Illi iusti
 qui praecesserunt Christi adventum, in inferno tenebantur usque ad passionem
 Christi, ubi nec poenis opprimebantur, nec tamen Deum videbant, quod erat eis
 235 poena.“ Et infra: „Est duplex remissionis effectus, scilicet carere poena et frui
 gloria. Alterum habuerunt ante Christi mortem, quia poenam actualem non sen-
 tiebant. Alterum vero non, quia Deum non videbant. Sed per Christi mortem
 data est <eis> gloria divinae visionis.“³³

Haec in parabola aliquatenus videri possunt tali: Esto quod aliquis servus
 240 gravissime delinquat et dominum suum damnificet ultra quam restituere possit
 ipse vel aliquis suorum, dominus autem licet iuste posset eum perpetuo exhaere-
 dare et interficere, nolit tamen ex misericordia, immo ad preces eius motus
 ignoscat ei offensam suam, dum tamen restituat quod abstulit, dicens: „Offen-
 sam meam remitto, ita tamen quod satisfacias de damno quod fecisti. Sed ante-
 245 quam tu satisfeceris pro damno facto vel aliquis pro te, numquam intrabis haere-
 ditatem tuam, sed expectabis interim in carcere.“ Esto quod respondeat servus:

persolvit <i>M</i>	222 ablatio <i>W</i> oblatio <i>V</i> absolutio <i>M</i>	226 Et <i>VW om. M</i>	228 forte
non <i>VW</i> non forte <i>M</i>	229 damni <i>MW</i> damnati <i>V</i>	231 damni ¹ <i>MV</i> damni tollitur <i>W</i>	
232 Illi <i>W</i> Isti <i>MV</i>	234–235 erat eis poena <i>VW</i> eius poena erat <i>M</i>	235 Et ¹	
<i>interlin. V</i>	237 vero <i>VW</i> enim <i>M</i> per <i>VW om. M</i>	238 divinae visionis <i>VW</i>	
visionis divinae <i>M</i>	239 tali <i>MV</i> sunt <i>W</i> servus <i>W om. MV</i>	240 ultra <i>VW om. M</i>	
restituere <i>MW</i> resistere <i>V</i>	241 perpetuo <i>MW om. V</i>	242 nolit <i>MW</i> noluit <i>V</i>	
motus <i>VW</i> commotus <i>M</i>	244 meam <i>VW corrump. M</i>	satisfacias <i>VW</i> satis-	
facis <i>M</i>	244–245 Sed . . . facto <i>VW om. M</i>	245 satisfeceris <i>V</i> satisfaceres <i>W</i>	
te <i>MW</i> parte <i>V</i>	246 expectabis <i>V</i> expectabit <i>MW</i>	247 exhaeredabor <i>MW</i>	

³¹ Cf. supra n. 15.

³² *Rom. 3,22.*

³³ *Glossa Lombardi* in hunc locum (PL 191, 1362 s.).

„Domine, nosti quod tunc semper exhaeredabor et incarcerationabor, quia mihi et meis est impossibilis satisfactio. Rogo te miserere mei, et si omnino vis pro me fieri iustam satisfactionem, provide quis eam faciat, et mihi ratum erit factum eius.“

250

Esto quod dominus misericors dicat: „Ego absque dubio providebo, dummodo te videam fideliter de cetero me diligere et credere quod hoc velim et possim, et expectare patienter, donec placuerit mihi liberare te et mittere qui satisfaciat pro te. Si enim haec feceris, mittam tempore opportuno tui liberatorem et pro te satisfactorem, et cum ipse satisfecerit, egredieris de carcere et haereditatem tuam intrabis.“ Adapta tu ad omnia praecedentia circumquaque simile.

255

haeredabor *V* et incarcerationabor *VW om. M* 248 est impossibilis *VW* impossibilis est *M*
vis *VW om. M* 249 iustam satisfactionem *MV* satisfactionem iustam *W* faciat
VW satisfaciat *M* erit *VW* erat *M* 252 de cetero me *MW* me de cetero *V* 253 et¹
interlin. *V* placuerit *MV* placuit *W* 254 Si enim haec *W* si enim hoc *V* Sic enim dum
M 255 satisfecerit *V* satisfecit *M* satisfeceris *W* et² *MW om. V*

QUAESTIO 49

Q. 49 1 Habito quod non fuerit illa beata passio infinita, quaeritur an fuit omnium gravissima.

Quod sic videtur, quia haec tria acerbam faciunt poenam, scilicet sanitas naturae, tenera complexio sensus vel vitae vivacitas. Sed haec tria summe fuerunt in
5 Christo. Optimae enim animae rationali et quod plus, deitati non debet uniri natura nisi optima.

Item. Ex eisdem patet quod optima fuit proportio in Christo animae et corporis, quare amicissima coniunctio, et per consequens amarissima separatio.

Item. Si dolor est de boni naturalis ademptione, de ademptione maximi
10 maximus.

Idem sonant aliquae auctoritates *Psalmi*: „Omnia excelsa tua et fluctus tui super me transierunt“¹, et in alio *Psalmo*: „Omnes fluctus tuos induxisti super me“², et exponuntur de passione Christi. Item *Thren. 1.*: „O vos omnes qui transitis per viam“³ etc.

15 Contra. Dolor plus affligit qui universalius inest. Sed dolor aliorum interfectorum inest universalius, dico secundum animam, quia est contra sensualitatem et rationem sive voluntatem. Sed in Christo non fuit ita, ut praehabitu est.

Item. Quando duo motus contrarii sunt in eodem, a vincenti debet totum denominari. Hoc patet in affectionibus animi et in motibus corporis. Sed in
20 anima Christi fuit motus gaudii secundum voluntatem et rationem, motus doloris aliunde. Et primus motus multo maior fuit reliquo incomparabiliter et vicit illum. Ergo tota anima illa debet dici esse gavisita, sed non est ita in aliquo alio patiente. Ergo ipse minus passus est aliis.

Item. Secundum Augustinum⁴ sic est de affectionibus animi sicut de ponderibus corporum. Sed in corporibus ita est quod quando duo corpora contrariorum
25

1 fuerit *CW* fuit *MV* an *CVW* lac. *M* fuit *CW* om. *MV* 3 acerbam *CMW* acerbata *V* 5 animae rationali *MV* rationi *C* rationali *W* plus *CW* potius est *M* plus est *V* 6 natura nisi *VW* nisi natura *M* nisi *C* 7 Item *CVW* om. *M* eisdem *CVW* hisdem *M* 8 amicissima *CVW* corrump. *M* 9 Si *MVW* Sed *C* de ademptione *CVW* om. *M* 11 Idem *MW* Item *CV* 13 et *CVW* om. *M* 16 est *MVW* inest *C* 22 illa *MVW* om. *C* esse gavisita *CW* gavisita esse *MV* 23 passus est aliis *MVW* aliis passus est *C* 24 Augustinum *MVW* Augustinum ad inquisitiones Joh. 3 (?) l. 2 *C* 25 corporum *CVW* corporis *M* ita est *CMW* est ita *V* 27 erit *CVW* est *M* 28 in *CVW* om.

¹ *Ps. 41,8.*

² *Ps. 87,8.*

³ *Thren. 1,12.*

⁴ Cf. *De quantitate animae* cap. 22, num. 37–39 (PL 32, 1056–1058).

ponderum invicem miscentur, totum movetur secundum unum illorum, scilicet secundum dominans. Ergo sic erit in affectionibus animi, ex quo videtur sequi quod in anima Christi fuerit gaudium sine poena vel dolore.

Item. Ex parte corporis potest similiter argui. Quia si forari in quattuor locis est valde poenale, forari in pluribus magis poenale. Et si forari in locis teneris est poenale, forari in locis magis teneris est magis poenale. Ex quo videtur quod, cum Christus sauciatus fuerit in pedibus et manibus, alius posset plus affligi vulneribus pluribus et in locis tenerioribus inflictis.

Item. Si ignis summe afflictivus est, unde et poena gehennae afflictio est ignis, magis videtur aliquos affligi posse cruciatu ignis quam fuerit Salvator.

Ex his videtur quod illa passio non fuerit gravissima quae fuerit vel possit esse.

Ad hoc respondetur quod tres sunt causae aggravantes poenam, scilicet repugnantia visus vel appetitus naturae et repugnantia appetitus sive visus voluntatis sive rationis unde ratio est, et conscientia culpae pro qua poena infligitur. Et quoad primam gravissima fuit poena haec, quoad alias non.

Sed nescio ad quid apponitur tertia causa ad gravamen poenae. Magis enim debet vel potest esse ad sublevationem poenae, si aliquis merito suae culpae patitur, quam ad gravamen; dico quod sic potest vel debet esse sive sit sive non.

Quantum ergo ad propositam quaestionem, suffecisset dixisse primas duas causas. Per hanc ergo distinctionem nituntur solvere plura quae obiciuntur. Sed non apparet quomodo possint satisfacere omnibus.

Quaero igitur utrum simpliciter concedi debeat quod haec gravissima sit quae fuerit vel esse possit vel non. Patet enim quod quoad hoc non affligebatur Christus quod voluntas rationalis contradiceret. Sed non patet propter hoc, an poena quam sustinuit, fuerit omnium maxima vel non.

Q. 49a

Responsio. Videtur mihi sine praeiudicio quod haec poena potest considerari dupliciter, scilicet secundum rationem iniuriae vel secundum rationem poenae. Primo modo maxima est omnium quae umquam fuerunt vel esse potuerunt. Secundo modo dupliciter:

M anima Christi *MV* anima *W* om. *C* 30 est valde poenale *CVW* poenale est valde
M pluribus *MV* pluribus est *CW* magis *MVW* valde *C* 31 est *CVW* om. *M*
32 cum Christus *CMV* Christus cum *W* fuerit *CVW* fuit *M* manibus *CMW* manibus
et *V* posset *MVW* possit *C* 33 tenerioribus *CVW* teneribus *M* 34 et *CVW* om.
M 35 magis . . . ignis *VW* om. *CM* 36 possit *CW* posset *MV* 38 appetitus sive
visus *CW* visus sive appetitus *M* appetitus fuit visus *V* 39 unde *CMW* unde vis *V* pro
qua *CMW* qua pro *V* poena infligitur *CVW* infligitur poena *M* 40 primam *CMW*
poenam *V* 42 si aliquis *MVW* sed quos *C* 43 quam ad *MV* quoad *CW* 44 suffe-
cisset *CVW* fuisset *M* 46 possint *MVW* possunt *C* 47 concedi debeat *MVW* concede-
bat *C* 48 esse possit *CW* esse potuerit *V* *corrump.* *M* quod *CMW* om. *V* 51
Videtur mihi *CVW* Mihi videtur *M* 53 umquam *CW* numquam *MV* 55 consistit

55 Ratio enim poenae consistit in ablatione vel diminutione commodi alicuius et in sensu eiusdem contradicente. Potest igitur pensari poena ex bono quod aufer-
tur, vel ex intensione sensus irascentis.

Primo modo illa poena fuit maxima omnium quae fuerunt vel erunt, quia ibi
60 privata est vita omni alii vitae incomparabilis et naturale bonum incomparabiliter
melius quam in quovis alio.

Secundo modo dupliciter. Aut enim pensatur poena ex intensione sensus con-
tradicentis in ira, aut ex extensione. Et dico intensionem in qualitate, extensio-
nem in quantitate, ubi plus de sensu animae contradicit vel sensus plurium virtu-
tutum seu potentiarum. Isto secundo modo fuit maior poena multorum propter
65 plures animae potentias contradicentes et irascentes poenae.

Priori modo potest adhuc dici quod in Christo fuit maxima poena omnium
patientium. Hoc tamen non debet temere asseri, sed cum „forte“. Forsitan enim
in aliis hominibus tanta est carnis infirmitas et sensus naturalis hebetudo et elon-
gatio complexionis a medio ex vulnere inflicto pro peccato primo, et tanta
70 econtra sanitas, vivacitas et complexionis bonitas in Christo quod intensior est
motus irae et sensus naturalis solum in Christo respectu poenae quam in aliis
motus irae et sensus naturalis et rationalis simul, et per consequens maior poena.

Verbi gratia: A habet servum valde vivacem et sanum. B habet servum mortifi-
catum ex languore et infirmitate multa. Interimatur uterque servus modo eodem.
75 Maior videtur debere esse poena servi A quam servi B.

Esto igitur quod A non compatiatur servo suo morienti, sed B compatiatur
suo. Potest adhuc rationabiliter dici quod maior possit esse afflictio poenalis
soliis servi A quam simul B et servi sui. Licet exemplum non sit circumquaque
simile, ad intelligendum tamen valet.

80 Ex hoc iam facile est respondere ad obiecta.

Ad quaestionem enim patet quod non sine distinctione respondendum, sed
quod illa poena ratione iniuriae et ratione boni quod ademit illa poena, fuit
poenarum maxima simpliciter, ratione vero extensionis ad plures potentias ani-
mae, aliae poenae inveniri possunt maiores. Ratione etiam intensionis potest dici
85 quod haec fuit maxima. Sed non est asserendum, cum sit dubium.

MVW om. C 57 ex *CMW om. V* intensione sensus irascentis *CVW* recussu sensus
contradicentis *M* 59 est *CVW* fuit *M* vita omni *CMW* poena omnium *V* incom-
parabilis *CMW* incomparabili *V* 60 in *interlin. M* 62 ex *CW om. MV* 63 in
marg. W contradicit *CVW* corrump. *M* 64 seu *CVW* vel *M* 67 Hoc *MVW* licet *C*
temere asseri *CVW* tenere a simili(?) *M* 70 econtra *CMV* est contra *W* 71
quam *MVW* quod *C* 74 infirmitate *CVW* infinitate *M* modo eodem *CVW* eodem
modo *M* 75 debere *interlin. M* quam *MVW* quod *C* 76 compatiatur¹ *MVW*
patiatur *C* suo *CVW om. M* 77 rationabiliter *CVW* rationaliter *M* possit *CVW*
posset *M* 80 iam *CMV om. W* obiecta *CVW* obiecta omnia *M* 81 non *CVW om.*
M 82 et *MVW* vel *C* 83 poenarum *CW* plenarie *MV* vero *CVW om. M* 84
poenae inveniri *CVW* plene invenire *M* etiam *CVW* autem *M* 85 cum *CVW* tamen

Ad rationes sic respondendum:

Ad primum⁵ quod ubi est maior sanitas naturae et maior vivacitas sensus et maior aequalitas complexionis, est maior poena, dummodo in omnibus aliis sit paritas. Sed non est ita in proposito, cum in aliis infuerit dolor secundum potentiam rationalem et naturalem sive sensualem, in Christo autem secundum alteram tantum. 90

Ad secundum⁶ similiter dicendum quod ubi est amicissima coniunctio, ibi est molestissima separatio, si in aliis omnibus fuerit aequalitas. Sed non est ita in proposito, sicut patet.

Ad tertium⁷ dicendum quod non oportet quod maximus sit dolor pro ademptione optimae naturae, quia dolor est in sensu renitente, et alicui potest placere ademptio optimae naturae suae secundum aliquid vel simpliciter, cum alicui omnino displiceat ademptio boni minoris, sicut patet in proposito. Quod autem maxima sit poena in ablatione optimae naturae, potest concedi secundum quod poena penditur ex bono ablato. 100

Ad primam auctoritatem dicendum quod „excelsa et fluctus“⁸ Dei quae transierunt super Christum, iuxta *Glossam*⁹ sunt maiores et minores poenae a prophetis de ipso pronuntiatae. Et dixit „transierunt“ pro „transibunt“ more propheticae certitudinis.

Similiter ad secundum.¹⁰ „Omnes fluctus tuos“ etc. *Glossa*: „Id est (. . .) omnia quae de Christi passione pronuntiaverant prophetae ventura.“¹¹ 105

Similiter ad tertium¹² dicendum quod nulla poena fuit illi poenae similis secundum omnes condiciones. Iniuria enim et naturalis boni ablatione haec excellit omnes. Sed tamen non sequitur quod fuerit omnium maxima in acerbitate

si (?) *M* 86 sic respondendum *CW* respondendum sic *M* sic *V* 89 paritas *MW* *cor-*
rump. *C* parvitas *V* 90 et naturalem *CVW* *om. M* 90–91 alteram tantum *CVW* alte-
rum tantum et *M* 93 aliis omnibus *MVW* omnibus aliis *C* 95 non *interlin. M* 96
optimae *CMV* *om. W* naturae *MVW* naturae suae *C* renitente *CVW* remittente *M*
98 boni minoris *CW* minoris boni *MV* patet *CMW* *om. V* in *CVW* in minori
M 99 ablatione *CMW* absolutione *V* 102 super *CVW* supra *M* a *CVW* et *M*
103 pronuntiatae *CMW* praenuntiatae *V* pro *MW* per *CV* 105 Similiter *MVW* *om.*
C Id est *MV* ibi *CW* 106 pronuntiaverant *VW* pronuntiaverunt *C* praenuntiaverit
M 107 dicendum *MV* *om. CW* 109 tamen *CVW* tantum *M* non *MVW* *om. C*
fuerit *MVW* fuit *C* omnium maxima *CW* maxima omnium *MV* 110 et¹

⁵ Supra lin. 3.

⁶ Supra lin. 7.

⁷ Supra lin. 9.

⁸ Cf. supra n. 1.

⁹ Cf. *Glossa Lombardi* in Ps. 41, 10 (PL 191, 420).

¹⁰ Sc. ad secundam auctoritatem, cf. supra n. 2.

¹¹ *Glossa Lombardi* in Ps. 87, 7 (PL 191, 813).

¹² Sc. ad tertiam auctoritatem, cf. supra n. 3.

110 et molestia sensus renitentis, et accipio sensum communiter hic ad omnem vim apprehensivam.

Similiter ad primum in partem oppositam¹³ dicendum quod non oportet plus affligere dolorem qui secundum plures potentias inest, nisi in aliis fuerit aequalitas, quod non est in proposito. Tamen hoc posset concedi, scilicet quod 115 poena quae inest secundum plures potentias vel dolor, aliquo modo est maior, scilicet quoad extensionem, sed non oportet quod intensione.

Ad secundum¹⁴ quod non valet, quamvis anima Christi simpliciter gaudebat et anima alterius patientis simpliciter dolebat, quod maior sit poena vel dolor in illo alio quam in Christo. Et ratio est, quia sicut simpliciter fuit verum quod 120 Christus gaudebat, sic et simpliciter fuit verum quod ipse patiebatur, sed secundum potentias animae diversas, quod etiam forte in multis martyribus verum erat.

Si dicis: ‚Ergo simul in eodem fuerunt dolor et gaudium quae sunt contraria‘, dicendum quod non fuerunt contraria, tum quia non in eadem potentia, tum 125 quia non erant respectu eiusdem simpliciter, tum quia etsi fuerunt respectu eiusdem, non tamen modo contrario.

Volebat enim ratio sensualitatem dolere et affligi per passionem, quamvis ipsa de eadem passione gauderet.

Si dicis quod tunc eadem anima simul beata erat et misera, falsum est. Simpliciter enim et perfecte beata erat, quia toto illo sui quo frui potuit, fruebatur. 130 Nec plus fruebatur passione peracta vel ante passionem quam in ipsa, quia non fuit aliquid potentiae fruendi quod converteretur in Deum post passionem, quod non in passione frueretur. Sola enim potentia rationalis frui potest. Misera autem omnino non fuit, quia nec invite patiebatur, nec pro sua culpa, aliquam tamen 135 condicionem miseriae habuit, scilicet afflictionem.

CMW om. V renitentis *CVW* remittentis *M* 112 oppositam *CVW* propositam *M*
114 posset *CVW* potest *M* scilicet *CMW* secundum *V* 115 aliquo *CMV* alio *W*
116 intensione *M* intensive *CVW* 117 non *CMW om. V* 119 illo *CVW om. M*
quia *MW* quod *CV* sicut *CVW* sic *M* 120 fuit *CVW om. M* patiebatur *MVW*
patiantur *C* 121 diversas *CVW* diversas et *M* etiam *CVW om. M* 123 fuerunt
CVW fuit *M* dolor et gaudium *CW* gaudium et dolor *MV* 124 contraria *CVW om.*
M 125 eiusdem *CMW om. V* 127 enim *CVW* autem *M* ratio *CMW* non *V*
sensualitatem *MV* secundum sensualitatem *CW* dolere *CMW* doleri *V* 129 Si *CMW*
Si tu *V* simul . . . misera *CVW* beata erat et misera simul *M* 131 Nec *CVW* Non *M*
passionem *CW* ipsam *MV* 132 aliquid *CVW* alicui *M* potentiae *CMW* possi-
bile *V* converteretur *CVW* convertitur *M* 134 omnino non fuit *CW* non omnino
fuit *V* non fuit omnino *M* nec pro *CVW lac. M* aliquam *CMW* quam *V* tamen
MVW autem *C* 135 afflictionem *MVW* afflictionis *C* 137 affectionibus *MV* afflic-

¹³ Supra lin. 15.

¹⁴ Supra lin. 18.

Ad tertium¹⁵ quod non est omnino simile de ponderibus duorum corporum contrariorum in uno mixto et de affectionibus duarum potentiarum in una anima, quia in uno corpore mixto pondus miscibilis unius non potest promovere pondus alterius ad suum actum exercendum, sed impedit tantum. Sed in anima potest una potentia affectiva promovere aliam et prohibere, ut ratio potest secundum naturam bene institutam prohibere vel iubere sensitivam aliquid de-
testari vel appetere circa quod ipsa contrarie movetur. Et causa huius est, quia potentiae animae ad invicem naturalem ordinem habent imperandi et oboediendi, quod non est in corporibus mixtis in unum.

Si dicis: 'Quid est ergo quod Augustinus assimilat affectiones animae et pondera corporum?'

Respondeo quod sicut pondera corporum inclinant illa ad sua loca ubi quiescant, sic affectiones animarum inclinant eas ad sua appetibilia in quibus quiescant. Et sicut quaedam pondera sursum ferunt et quaedam deorsum, sic affectiones, quia amor spiritualis elevat ad beatitudinem, amor carnalis deprimit ad poenas.

Ad quartum¹⁶, quod si forari in quattuor locis est valde poenale et forari in pluribus erit magis poenale, non oportet quod hoc sit verum nisi omnibus aliis existentibus paribus.

Ad quintum¹⁷, quod quamvis ignis sit magis afflictivus quam clavus quantum est de se, non tamen oportet quod propterea alii magis per ignem afflicti fuerunt quam Christus per clavum, nisi enim in aliis conditionibus patientium esset aequalitas.

Non est hoc verum. Sed verum est quod Christus magis passus fuisset per ignem quam per clavum.

Hoc ergo potest secure dici quod nulla passio umquam fuit aut esse potest aequalis in acerbitate passioni Christi, dummodo condiciones poenae fuerint hinc inde aequales. Sed talis forte non invenitur.

tonibus *CW* 138 anima *MVW om. C* miscibilis *CVW* masculine *M* unius *CW om.*
MV 139 exercendum *CVW* extendendum *M* in anima *MVW* data *C* 140 poten-
tia *CMW* anima *V* 142 appetere *CVW* petere *M* circa *CMW* contra *V* ipsa *CVW*
ipse *M* 145 Quid *MVW* Quod *C* est ergo *CVW* ergo est *M* assimilat affectiones
CMW affectiones assimilat *V* 147 Respondeo . . . corporum *CVW om. M* 148
sic . . . quiescant *MVW om. C* 149 Et¹ *MVW* valet *C* quaedam¹ *CVW* quae de *M*
sic affectiones animae inclinant eas ad sua appetibilia in quibus quiescant et sicut
quaedam *add. C* ferunt *CVW corrupt. M* quaedam² *CVW* quodam *M* 150 elevat
CVW allevat *M* beatitudinem *MVW* habitudinem *C* 153 erit *VW* est *CM* 155
afflictivus *CVW corrupt. M* clavus *CVW* clavis *M* 156 propterea *CVW* propterea
quod *M* alii *CMW* alibi *V* fuerunt *CMV* fuerint *W* 157 nisi *CMV* non *W*
enim *CVW om. M* 159 fuisset *MV om. CW* 161 potest secure *CVW* secure potest *M*
162 passioni *CVW* passionum *M* fuerint *W* fuerunt *CMV*

¹⁵ Supra lin. 24.

¹⁶ Supra lin. 29.

¹⁷ Supra lin. 34.

QUAESTIO 50

Q. 50 1 Quaeritur utrum ex necessitate passus sit Christus, hoc est utrum in eo fuerit necessitas patiendi, et hoc sicut in nobis.

Quod fuerit videtur, quia Adam in primo statu non potuit defectum naturalem senectutis vitare nisi per esum ligni vitae, sicut habitum est supra super secundum librum.¹

Item. Non potuit vitasse violentiam nisi per divinam custodiam secundum Hugonem l. 1 *De sacramentis* p. 7, c. 8.² Ergo istis ei subtractis necessario defecisset senio vel violentia pateretur. Sed Christus neutrum istorum habuit. Ergo necessitatem patiendi habuit.

10 Item. Boethius *Contra Nestorium et Eutychen* versus finem quod Christus „mortale corpus assumpsit, ut mortem a genere humano fugaret, in eo statu ponendum est qui post Adae praevaricationem poenaliter inflictus est.“³ Sed constat quod corpus huius status post praevaricationem habet necessitatem patiendi et moriendi, ergo etc.

15 Item. *Glossa* super *Hebr.* 9: „Statutum est hominibus semel mori“⁴, et habetur hic in litera dist. 16, c. 2⁵: „Sicut hominibus aliis iure et lege naturae statutum est semel mori, ita et Christus eadem necessitate et iure naturae semel oblatus est.“⁶ Sed alii moriuntur illo iure et lege ex necessitate, ergo etc.

Contra. Adam ante peccatum potuit non mori, et hoc ratione qualitatis vitalis qua vegetabatur caro sua ante peccatum, quae etiam per peccatum ablata est

1 sit Christus <i>CVW om. M</i>	utrum ² <i>CW</i> quod <i>MV</i>	in <i>CVW om. M</i>	fuerit <i>MVW</i>
fuit <i>C</i>	3 Quod fuerit <i>CVW</i> fuerit quod <i>M</i>	3–4 naturalem senectutis <i>CVW</i> senectutis naturalem <i>M</i>	4 vitare <i>CVW</i> intrare <i>M</i>
		supra super <i>VW</i> supra supra <i>M</i> super <i>C</i>	
6 vitasse <i>CVW om. M</i>	7 7 <i>VW</i> alia <i>C</i> 27 <i>M</i>	8 violentia <i>CMV</i> violentiam <i>W</i>	
10 finem <i>V</i> finem dicit <i>CMW</i>	12 qui <i>MVW</i> quod <i>C</i>	13 habet <i>CVW</i> habuit <i>M</i>	
15 super <i>MV om. CW</i>	semel <i>MVW</i> semel etiam <i>C</i>	16 hominibus <i>CVW om. M</i>	
17 semel ¹ <i>CVW om. M</i>	et ¹ <i>CVW om. M</i>	Christus eadem necessitate <i>CMW</i>	
propter eandem necessitatem <i>V</i>	18 et <i>CMW</i> ex <i>V</i>	19 Adam <i>CMW</i> in Adam <i>V</i>	
ante peccatum <i>CVW</i> peccato <i>M</i>	potuit <i>CMW</i> fuit <i>V</i>	21 infuit <i>CVW</i> fuit <i>M</i>	22

¹ Cf. Cod. Vat. Ottobon. lat. 161, fol. 48v–49r: Consequenter quaeritur de causa huius immortalitatis . . . , resp.

² Cf. *De sacramentis Christianae fidei* l. 1, pars 6, c. 9 (PL 176, 269).

³ *Liber de persona et duabus naturis* cap. 8 (PL 64, 1354; ed. Peiper, p. 216).

⁴ *Hebr.* 9,27.

⁵ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 16 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 1, p. 104, num. 2).

⁶ *Glossa ordinaria* in *Hebr.* 9,27 (PL 114, 660). *Glossa Lombardi* (PL 192, 478).

et conversa in mortiferam. Sed haec qualitas infuit carni Christi, ut praehabitu est supra, super secundum librum dist. 19⁷, et Augustinus⁸ dicit, ut habetur hic in litera dist. 16, c. 3⁹, quod Verbum Dei assumpsit humanam naturam de illa altitudine humanae naturae quae fuit ante peccatum. Ergo Christus potuit non mori. Non ergo necesse fuit eum mori.

25

Item. Qui moritur vel patitur ex necessitate, velit nolit patitur vel moritur, quare non videtur plene voluntarie pati vel mori, et ita nec vere meritorie, quod falsum est de Christo.

Item. *Joh. 10*: „Nemo tollit animam meam a me, sed ego pono eam a meipso.“¹⁰ Voluntarie ergo mortuus est, quare non ex necessitate.

30

Responsio. Distinguitur quadruplex necessitas, scilicet secundum causam formalem, ut calidum necesse est calefacere, secundum materiale, ut calidum in summo necesse est fieri ignem, secundum efficientem, ut lapidem fortiter pulsum necesse est moveri sursum, secundum finalem, ut serram necesse est fieri ex materia dura ut ferro vel huiusmodi, quia facta est ad dividendum dura.

35

Haec autem quaestio per modum quo proponitur, non quaerit de illa necessitate quae ad causam finalem pertinet, secundum quod dicitur quod necesse erat Christum pati ad salutem generis humani, sed de aliis potius: hoc est, utrum corpus suum fuerit tale quod ex necessitate defecisset per senectutem naturaliter vel quod posset pati ab irruente violentia.

40

Secundum ergo hunc intellectum dicendum quod fuit in eo necessitas patien- di, quia nec habuit lignum vitae quo tueretur se contra senium, nec divinam custodiam qua protegeretur a violentia.

Sed tamen hoc non fuit ex necessitate suae condicionis, qui talis erat qualis Adam ante peccatum, immo potius tali naturae debebatur quantum de natura talis status erat, utrumque dictum adiutorium sicut Adam habuit ante peccatum.

45

est *CVW om. M* librum *MV om. CW* 22–23 19 . . . dist. *CMW om. V* 22 hic
CW om. M 23 quod *CVW om. M* Verbum Dei *CVW Dei Verbum M* 24 quae
CVW qui M Christus *CVW om. M* 25 fuit eum *CVW eum fuit M* 29 animam
MVW om. C sed . . . me² *CVW om. M* 30 ergo *MVW igitur C* 31 quadruplex
W quadrupliciter *C* dupliciter *V* quod duplex *M* 34 fieri *CVW fieri sursum M* 35 ut
CMW vel V 36 quo *CW quomodo MV* 37 secundum quod *MVW quam C* 40
posset *CMW possit V* 41 hunc intellectum *CVW intellectum hunc M* 42 quia nec
VW quia nec hunc *M* non quod non *C* 44 tamen *CW cum MV* qui *CMW quae V*
46 ante *CMW om. V* 47 ergo *CMW ergo hoc V* qua *MVW quia C* 48 a²

⁷ Cf. Cod. Vat. Ottobon. lat. 161, fol. 49r–49v: Consequenter quaeritur utrum post pec- catum potuit perpetuari vita per esum ligni vitae.

⁸ Cf. *Glossa ordinaria* in Joh. 3,31 apud Lyrarum V, 196c (Venetiis 1588). Cf. Johannes Scottus Eriugena, *Comment. in Evang. sec. Joh.* (PL 122, 328).

⁹ Cf. Petrus Lombardus, *Sent.* III, dist. 16 (ed. Grottaferrata 1981, tom. 2, c. 2, p. 105).

¹⁰ *Joh. 10,18.*

Fuit ergo ex voluntaria assumptione qua voluit sic accipere humanam naturam, ut nec haberet tuitionem a defectu naturali senii nec a violentia exteriori.

Ad primum contra¹¹ dicendum quod Adam revera potuit non mori ante
50 peccatum. Sed hoc non fuit solum ex illa vitali qualitate carnis per se, sed ab illa adiuta per lignum vitae et a divina custodia forinsecus. Et ideo licet Christus habuit illam carnis qualitatem, nihilominus necessitatem habuit patiendi propter defectus aliorum duorum.

Ad secundum¹² quod est necessitas quaedam naturalis, ut quod leve fertur
55 sursum; quaedam voluntaria, ut cum aliquis sponte se obligat ad consilia, et haec est necessitas assumpta spontanee; quaedam est involuntaria sive coacta vel violenta sive inflictiva cuiusmodi est necessitas moriendi in filiis Adae propter primum peccatum, dico in concupiscentialiter natis. Prima ergo et ultima evacuant meritum, sed non secunda.

Ad tertium¹³ quod illud verbum potest referri ad personam Verbi quae non
60 potuit pati violentiam, et per hoc non excluditur necessitas patiendi a natura humana per se.

Vel dicendum quod nemo tulit illam ab ipso, quia non invitatus, sed spontanee
passus est, et ipse posuit eam a se, quia sponte assumpsit illas condiciones sub
65 quibus necessario pateretur a sibi facta violentia, et ita voluntarie mortuus est, et tamen ex necessitate, quia illa necessitas fuit voluntarie assumpta.

Nota etiam de ratione tertia ad primam partem¹⁴ de verbo Boethii¹⁵, ubi
dicit quod illud mortale corpus quod Christus assumpsit, pertinuit ad statum qui
post praevaricationem Adae poenaliter est inflictus: Non sic est intelligendum
70 tamquam assumpserit carnem cum illa morbida qualitate quae fuit in Adam post peccatum, sed quod assumpserit eam de statu primo ante peccatum, sed sine adminiculis statui illi paradisi debitis et cum importunitatibus huius mundi. Et ideo dicitur sumpsisse carnem mortalem secundum statum huius mundi.

MVW om. C 49 revera *MV om. CW* 52 necessitatem habuit *CMV* habuit necessita-
tem *W* 54 quod leve *CVW* plene *M* 56–57 vel violenta *CMW* violentia *V* 58 ul-
tima evacuant *MVW* ultimus evacuat *C* 60 verbum potest referri *CVW* potest referri
verbum *M* 61 pati *CVW om. M* 64 eam *CMW* eam fide *V* 65 a sibi *CW* aliquis
V aliquis sibi *M* 67 etiam *MVW om. C* tertia *corr. ex secunda CMVW* 69 est
inflictus *CW* inflictus est *MV* 70 assumpserit *CVW* assumpsit *M* 71 sed¹ *CVW* sed
non *M* quod . . . sed² *MVW om. C* 72 statui illi *CVW* illi statui *M* 74 intellige
CVW intelligite *M* quarta *corr. ex tertia CMVW*

¹¹ Supra lin. 19.

¹² Supra lin. 26.

¹³ Supra lin. 29.

¹⁴ Supra lin. 10.

¹⁵ Cf. supra n. 3.

Similiter intellige de ratione quarta¹⁶ quod Christus mortuus est eadem necessitate et iure naturae quo alii, non quoad interiorem mortiferam qualitatem 75 qua omnes concupiscentialiter geniti necessario moriuntur, sed quoad carentiam illorum adminiculorum praedictorum quibus carent omnes in hoc mundo extra primum statum paradisi viventes.

¹⁶ Supra lin. 15.

Index quaestionum

Q. 1	De incarnatione primo quaeritur an possit esse, id est an duo tam distantia possint uniri, scilicet Deus et homo	3
Q. 1a	Iuxta hoc quaeritur: Quid est quod haec unio non constituit unum tertium, cum hoc contingat in omni alia unione? . . .	3
Q. 1b	Item. Cum sit unio in his, quaeritur an etiam compositio . . .	3
Q. 2	Consequenter quaeritur: Si potuit Deus incarnari, quae causa vel congruitas quare oportuit?	6
Q. 2a	Si autem quaeris, quare non assumpsit omnes humanas personas	11
Q. 3	Postea quaeritur an possit una persona incarnari sine aliis . . .	14
Q. 3.1	Quaeres inde forte an concedi possit: „Deus est non incarnatus“ . . . Simile est quaerere an concedendum sit: „Deus est non Pater“.	19
	Ex praedictis . . . patet responsio ad quasdam quaestiones quae solent quaeri.	
Q. 3.2	Una est utrum assumptio vel susceptio aut unio carnis sit actus Dei ratione naturae	20
Q. 3.3	Alia quaestio solet esse an assumptio, susceptio, unio sint actus personae.	21
Q. 3.4	Tertia quaestio est utrum unio, assumptio vel susceptio carnis convenient naturae ratione personae vel econverso	21
Q. 3.5	Deinde quaeritur: Si potest una persona incarnari sine aliis, quare magis incarnatus est Filius quam alii?	21
Q. 3.6	Deinde si quaeritur an Pater et Spiritus possunt incarnari . . .	22
Q. 4	Sed tunc quaeritur an possent vel possunt Pater et Spiritus Sanctus sibi univisse vel unire eandem humanitatem in unitatem personae quae unita est sic Verbo	23
Q. 4.1	Ex his ulterius solvitur quaedam alia dubitatio quae solet quaeri, utrum eadem persona divina posset sibi assumpsisse in unitatem personae diversas humanitates singulares	25
Q. 5	Habito quod solus Filius est incarnatus, quaeritur utrum per partes unitur coniunctio ex corpore et anima vel econverso	26

Q. 6	Posito ergo quod primo unitus est partibus et per illas toti, quaeritur cui parti prius, utrum scilicet carni mediante anima	29
Q. 6.1	Ex his mihi videtur satisfieri posse ad quaestiones quae quaeri possent, quo ordine uniatur Verbum potentiis animae vel partibus corporis	31
Q. 7	Consequenter quaeritur an anima assumpta unita sit Verbo mediante habitu gratificante necessario	32
Q. 7.1	Ex his patet quid respondendum si quaeritur an posset Christus assumpsisse carnem peccati	35
Q. 8	Deinde quaeritur utrum assumendo talem carnem et animam assumpsit personam vel naturam	36
Q. 8a	Ad huius igitur quaestionis evidentiam quaeratur similiter quid dicendum sit hic naturam et quid personam et in quo distent	38
Q. 9	Deinde quaeritur an posset assumpsisse personam humanam, dico manentem in sua personalitate	43
Q. 9.1	Ex his solvitur quod solet quaeri: Quare magis in hac unione permanet immutata divina persona quam humana?	48
Q. 9.2	Item. Quare magis personatur utraque natura persona divina quam humana?	48
Q. 9.3	Item. Quare necesse est hanc unionem terminari ad divinam personam?	48
Q. 9.4	Ex his etiam solvitur quod posset quaeri, an aliqua unitas huic assimiletur an haec singularis sit	49
Q. 9.5	Patet iterum quod quaeri solet, utrum haec unitas vel unio excedat omnes unitates vel uniones factas vel non	49
Q. 10	Occasione autem praedictorum quaeritur an anima separata sit persona	50
Q. 11.0	De tribus opinionibus circa incarnationem quas ponit Magister,	
12.0	dist. 6, quaeritur primo quomodo sumantur, secundo quae	
13.0	earum sit verior	55
Q. 11	De prima igitur opinione quae ponit quod Verbum assumpsit quendam hominem et econverso quod quidam homo est assumptus a Verbo, quaeritur an vera sit	55
Q. 12	Quaeritur deinde de opinione tertia an aliquid veritatis habeat, quae dicit quod Deus est homo solum secundum habitum	59

Q. 13	Reiectis duabus opinionibus . . . quaeratur de tertia (sc. secunda secundum ordinem Petri Lombardi) quae ponit quod Filius Dei assumpsit humanam naturam, ubi primo quaeritur an concedi debeat simpliciter quod assumpserit hominem sicut hominis naturam	63
Q. 13.1	Ex his patet quod solet quaeri, an concedendum sit quod assumpserit humanitatem	65
Q. 14	De suppositionibus huius opinionis quaeritur. Sed quia patet compositionem esse animae et corporis ad invicem, quaeritur de compositione personae quae est duarum naturarum	67
Q. 14.1	De reliqua suppositione qua dicunt quod persona in Christo non est humana natura, quaeritur quomodo vera sit	69
Q. 15	De tertia suppositione qua dicunt quod Christus non est duo nec aliud et aliud, quaeritur	70
Q. 16	Consequenter quaeritur de veritate huius: ‚Deus est homo‘ vel econverso	73
Q. 16a	Et iuxta hoc quaeritur quare bene dicitur Deus humanatus et incarnatus, sed non bene dicitur Deus animatus, cum tamen assumpserit carnem simul et animam	74
Q. 16b	Item. Quare in Scriptura saepissime dicitur incarnatus, magis quam humanatus	74
Q. 17	Deinde quaeritur, cum praedicetur ‚homo‘ de Christo et Paulo, utrum aequivoce vel univoce	79
Q. 17a	Sed adhuc quaero: Quid exigitur ad praedicationem essentialem?	79
Q. 18	Quaeritur postea utrum bene dicitur: ‚Deus est homo factus‘	81
Q. 19	Consequenter quaeritur utrum concedendum sit quod homo factus est Deus, sicut econverso	84
Q. 19a	Ex his iam patet, quomodo respondendum ad primam quaestionem Magistri, dist. 6, c. 1	88
Q. 19b	Similiter ad secundam quaestionem, an ita contingat dici: ‚Homo factus est Deus‘; ‚filius hominis factus est Filius Dei‘, sicut econverso	88
Q. 20	De comparatione horum praedicatorum ad invicem in concreto, sc. ‚Deus‘, ‚homo‘, dictum est. De comparatione eorundem in abstracto utrobique non oportet quaerere, sed nec de compara-	

	tionem abstracti ex parte hominis ad concretum ex parte Dei . . .	
	Sed de abstracto ex parte Dei et concreto ex parte hominis quaestio est. Ubi primo quaeritur utrum divina natura sit incarnata vel humanata	90
Q. 21	Deinde quaeritur an concedendum sit quod divina natura vel deitas sit homo	92
Q. 22	Deinde quaeritur utrum congruat dicere quod divina natura facta sit homo vel caro	97
Q. 22a	Iuxta hoc quaeritur, quare magis conceditur quod divina natura sit incarnata vel humanata quam passa vel mortua . . .	97
Q. 22b	Item. Quare Johannes Damascenus . . . bene concedit quod natura Verbi est incarnata vel humanata, sed non quod natura Verbi sit passa	97
Q. 22.1	Ex dictis iam patet quid de ista dicendum: „Homo factus est divina natura“	101
Q. 23	Quaeritur utrum concedendum sit quod divina natura sit nata de Virgine	102
Q. 23a	Iuxta hoc quaeritur, quare non dicitur divina natura nata natiuitate aeterna, sicut humana natiuitate temporalis	102
Q. 24	Quaeritur utrum concedendum sit quod Christus sit bis natus . . .	105
Q. 25	Sed nunc quaeritur utrum in instanti temporalis natiuitatis bene diceretur: „Christus bis nascitur“	109
Q. 26	Inde quaeritur utrum in Christo sint duae filiationes	111
Q. 27.0	De latría primo quaeritur quid est	114
28.0		
29.0		
Q. 27	Supposita hac descriptione quaeratur de eius intellectu. Primo, quomodo accipiendum est ibi „servitutem“ vel „cultum“ . . .	114
Q. 27a	Si autem quaeris cuius virtutis usus est latría	116
Q. 28	Consequenter quaeritur, cum omnis servitus ab aliquo fiat et latría sit servitus, a quo debeatur	119
Q. 28.1	Ex his patent quae solent quaeri, sc. an persona divina alii personae exhibeat latríam	120
Q. 28.2	Item. An Deo exhibeatur a daemonibus	120
Q. 28.3	Item. An angeli et omnino beati illam exhibeant	121

Q. 29	Sequitur videre de ultima parte definitionis, scilicet cui debetur latría	122
Q. 29.1	Sed iam quaeritur, cum Christo secundum Deum debeatur latría et secundum hominem dulia, . . . videtur quod maior honor debeatur Filio quam Patri vel Spiritui Sancto	126
Q. 29.2	Si quis quaerit de partibus humanitatis Christi, an debeatur eis latría	127
Q. 30	Deinde quaeritur de imagine Christi hominis. Ipsa enim honoranda est et adoranda . . . Sed quaeritur qua veneratione	128
Q. 31	Deinde quaeritur de cruce Christi . . . in qua Salvator passus est. Haec enim adoranda est . . . Quaeritur igitur an latría, an dulia, an aliter	130
	Sed modo incidunt quaestiones.	
Q. 31.1	Una, cum imago Christi hominis adoranda sit propter configurationem . . . et crux, lancea et alia instrumenta Dominicae passionis propter attactus sanctificationem: utrum horum magis?	132
Q. 31.2	Alia, cum omnia Dominicae passionis instrumenta sint a tactu suo sanctificata vel fere, quare adoratur magis lignum cruci illi configuratum vel alia materia, quam alia materia alii instrumento illius passionis configurata?	132
Q. 31.3	Tertia quaestio, cum Christus sit Deus et homo et illud quod est imago eius secundum hominem, adoretur latría, etsi per accidens, quare non similiter illud quod est eius imago secundum Deum	132
Q. 31.4	Quarta quaestio, cum debeatur alicui per se, aliis per accidens, quae sunt illa universaliter quibus per accidens et quare et quo ordine?	132
Q. 31.5	Quinta quaestio, quomodo adorantur imagines in tempore gratiae quae in Veteri Testamento prohibebantur adorari	133
Q. 32	De dulia, quia non aperte invenitur describi quid sit, quaeritur primo cui debeatur	138
Q. 33	Sed nunc quaeritur, cum Deo latría debeatur et dulia, an sit eadem veneratio secundum rem an alia et alia	141
Q. 34	Quaeritur iam de dulia creaturae, cui debetur et a quo	143
Q. 35	Quaeritur igitur ratione cuius debeatur rationali creaturae. Aut	

	enim ratione naturae quae est imago, aut gratiae quae est similitudo	144
Q. 35a	Cum hoc quaeritur, penes cuiusmodi obsequium attenditur exhibitio dulciae	146
Q. 35b	Sed nunc quaeritur, cum malis hominibus aliquando debeatur dulcia adorationis propter dominationem vel praelationem quam habent, an omnibus malis hominibus praesidentibus aliis debeatur an non, et si non, quibus sic et quibus non . . .	148
Q. 35c	Item. An Christiani Dei fideles talibus debeant illam an non, et quibus sic et quibus non	148
Q. 35.1	Hinc solvuntur multa quae possunt quaeri circa dulciam venerationis vel adorationis. Patet enim iam cui debetur et ratione cuius	157
Q. 35.2	Patet etiam iam a quibus debeatur et quare	157
Q. 35.3	Patere etiam iam potest quod de daemonibus quaeri solet, si inter se ipsi sibi exhibeant dulciam	158
Q. 35.4	Patet etiam quod solet quaeri de comparatione eorum ad homines et angelos bonos, an exhibeant vel debeant eis dulciam . . .	158
Q. 35.5	Patet etiam quod solet quaeri, an angeli in coelo exhibebunt sibi post iudicium dulciam invicem, quando cessabit praelatio. . .	158
Q. 35.6	Item. Inde videtur patere quod solet quaeri, si homines et angeli invicem sibi exhibebunt tunc dulciam et si spiritus beati humani et angelici modo eam mutuo exhibeant	159
Q. 36	Solet etiam quaeri an Christus secundum hominem aliquibus debeat dulciam, praesertim parentibus, iuxta praeceptum Dei . . .	160
Q. 36.1	Si vero quaeratur de ipsa quoad imagines sanctorum	161
Q. 36.2	Si quaeritur etiam de dulcia, quid sit formaliter	162
Q. 36.3	Et si quaeris cuius virtutis sit	162
Q. 37	Tandem quaeritur utrum sine idolatria possit exhiberi latraria angelo malo transfiguranti se in angelum lucis	163
Q. 38	Quaeritur utrum Christus sit filius adoptivus alicuius	166
Q. 39	Quaeritur utrum concedendum quod Christus sit praedestinatus . . .	168
Q. 40	Sed tunc quaeritur, cum Christus nominet illam personam, ut se communiter habet ad utramque naturam . . . an concedendum sit quod Verbum vel Filius Dei praedestinatus sit	169

Q. 41	Postea quaeritur utrum praedestinatio univoce dicatur de praedestinatione Christi et nostra	173
Q. 42.0	Circa scientiam animae Christi, cum cognoscat Verbum et res	
43.0	in Verbo et per Verbum et etiam alio modo, sicut et nos eas	
44.0	cognoscimus, quaeritur de utroque	175
Q. 42	Quaeritur igitur, cum anima Christi Verbum cui unitur, videat secundum omnium positionem, an comprehendendo	175
Q. 42a	Et quia vis huius quaestionis dependet a simplicitate et immensitate divina quae videntur sibi contradicere, quaeritur quomodo idem potest esse simplex et infinitum	176
Q. 43	Deinde quaeritur de cognitione aliorum quae novit in Verbo et per Verbum. Et primo suppono quod Verbum novit infinita . . . Deinde quaero an omnia infinita novit anima Christi	180
Q. 44	Habito quomodo cognoscat illa anima res in Verbo et per Verbum, ex quo habet etiam alium modum cognoscendi res similem nostrae cognitioni, quaeritur de illo	186
Q. 44a	Iuxta hoc quaeritur an illa anima usa sit abstractione sicut nostra	187
Q. 44b	Item. Cum sit triplex visio secundum Augustinum . . . et constat eum habuisse intellectualem visionem mox a conceptione et consequenter per tempus suscepisse corporalem et in ea profecisse, quaeritur de media, sc. spirituali, an mox in primo instanti habuerit eam de rebus corporalibus	187
Q. 44c	Item. Cum habuerit vespertinam rerum cognitionem per visionem corporalem et spiritualem, quaeritur an etiam per intellectualem . . . et si sic, quomodo	187
Q. 45	Sed si data est ei omniscientia, quare non similiter omnipotentia? .	192
Q. 46	De passione Christi supponatur quod passus sit secundum potentiam sensitivam vere, et quaeratur utrum secundum rationalem .	194
Q. 47	De passionis Christi quantitate quaeritur an fuerit acerbitate infinita	217
Q. 48	Quia proximo suppositum est quod nullus poenitens est debitor aeternae poenae, ponatur hoc in quaestione	228
Q. 48.1	Adhuc quaeritur de ista determinatione. Si enim poenitens ideo non est debitor aeternae poenae . . . quia alius se obligavit pro ipso . . . Sed Mediator non debuit satisfacere nisi pro eo quod debuit ante poenitentiam . . . quare adhuc videtur	

	quod Mediator debet pro eo solvere poenam aeternam vel quae recompenset eam	234
Q. 48.2	Iuxta hoc quaero, quare antiqui iusti ante incarnationem qui- bus constat . . . dimissa fuisse peccata, in inferno clausi tene- bantur usque ad Christi passionem	234
Q. 48.3	Et si quaeris quam poenam interim in carcere sustinuit qui hic poenituit, donec veniret Mediator	236
Q. 49	Habito quod non fuerit illa beata passio infinita, quaeritur an fuit omnium gravissima	238
Q. 49a	Quaero igitur utrum simpliciter concedi debeat quod haec gravissima	239
Q. 50	Quaeritur utrum ex necessitate passus sit Christus, hoc est utrum in eo fuerit necessitas patiendi, et hoc sicut in nobis	244

Verzeichnis der Autorennamen

- Abaelard 59*
 Alanus v. Lille (de Insulis) 5*, 29*, 6, 14
 Albert d. Gr. 5*, 54*, 9, 181
 Alexander v. Hales 5*, 44*, 54*, 56*, 9, 20,
 30, 49, 63, 91, 105, 115, 124, 164, 181,
 206, 209
 Amato N. de 7*
 Ambrosiaster 5*, 230, 235 f.
 Ambrosius 230, 235
 Anselm v. Canterbury 5*, 45*, 47*, 7,
 22–24, 32, 154 f.
 Ps.-Anselm 5*, 154
 Aristoteles 5*, 43*, 47*, 50* f., 61*–64*,
 4, 38, 76, 156, 183, 215
 Assenmacher J. 7*, 51*
 Athanasius 91
 Atkins I. 10* f.
 Auer J. 8*, 54*
 Augustinus 5*, 43*, 47*, 8, 10, 13 f., 16,
 29 f., 32, 38, 59, 61 f., 70, 102, 105,
 114, 116, 119, 122 f., 125, 145, 162–
 164, 167, 169, 173–175, 177 f., 181,
 183 f., 187, 189 f., 192, 194–196, 203,
 209, 213, 218 f., 223, 225, 228 f., 231,
 234, 238, 243, 245, 254
 Averroes 5*, 47*, 50* f., 107

 Bach J. 7*
 Bacht H. 8*
 Backes I. 6* f., 8, 104
 Balić K.M. 7*
 Basilius 162
 Becker I. 5*
 Beda Venerabilis 5*, 186 f.
 Bernhard v. Clairvaux 5*, 47*, 49
 Berresheim H. 7*
 Bérubé C. 7*
 Birkenmajer A. 7*, 50*
 Bissen J.M. 7*, 8
 Boethius 5*, 47*, 50* f., 56*–59*, 62*,
 36, 38 f., 44 f., 50, 196, 213, 244, 246
 Bonaventura 6*, 43*, 45*–47*, 49*, 54*,
 61*–64*, 9, 14, 21, 30 f., 37, 40, 85,
 112, 139, 182, 198, 217
 Borgnet A. 5*, 181
 Breuning W. 7*, 54*, 59*, 56, 63, 66
 Buytaert E.M. 6*, 8, 12, 14, 26, 29, 36, 38,
 44, 67 f., 78, 84, 89–91, 97, 103, 111,
 123 f., 128, 130–132, 135 f., 143 f.,
 146, 162, 170 f., 180, 194 f., 197, 205,
 207, 209

 Callus D.A. 7*
 Chenu M.D. 7*
 Chisholm R.M. 7*
 Corpus Iuris Canonici 6*, 149–151
 Corpus Iuris Civilis 6*, 151
 Coxe H.O. 7*, 11*

 Denifle H. 7*
 Dettloff W. 8*
 Diepen H. 7*
 Dionysius Ps.-Areopagita 6*, 6
 Dondaine A. 7*
 Dondaine H. 7*, 56
 Doucet V. 7*, 11*

 Ehrle F. 7*, 50*
 Enders H. 7*
 Eckert W.P. 9*, 63*

 Filthaut E. 7*
 Floyer J.K. 8*, 11*
 Forster W.F. 8*, 181
 Friedberg A. 6*, 149–151
 Frings K. 47*
 Fulgentius v. Ruspe 6*, 38, 102, 105, 228 f.,
 231, 234

 Galtier P. 8*
 Gerken A. 8*
 Geyer B. 8*, 54*
 de Gier G. 8*
 Gilbert v. Poitiers 6*, 48*, 58* f., 64*, 91
 Glossa interlinearis 6*, 218, 222
 Glossa Iudaei 6*, 151 f.

Glossa ordinaria 6*, 6, 8, 145, 151, 244 f.

Gössmann E. 8*, 44* f., 64*, 9

Grabmann M. 8*

Gratian 149–151

Gregor d. Gr. 6*, 180, 186 f.

Gregor IX. 149, 151

Grillmeier A. 8*

Gründel J. 8*

Gründer K. 9*, 60*

Guardini R. 8*

Gumpfenberg R. 8*

Gutwenger E. 8*

Haberl F. 8*, 9

Hamilton S.G. 8*, 11*

Häring N. 6*, 8*, 58*, 91

Haubst R. 8*, 9, 181

Heinzmann R. 8*

Hilarius v. Poitiers 6*, 59, 62

Hinnebusch W.A. 8*, 45*

Hödl. L. 8*, 43*

Hufnagel A. 8*, 54*

Hugo v. St. Cher 6*, 54*, 59*, 56, 63, 66, 92

Hugo v. St. Viktor 6*, 27*, 47*, 57*, 59*
–64*, 51–53, 114, 116, 198 f., 244

Ps.-Hugo v. St. Viktor 6*, 51 f.

Huguccio 152

Iustinian 151

Johannes Damascenus 6*, 47*, 53*, 56*, 8,
11 f., 14, 26 f., 29, 36, 38, 44, 67–69,
78, 84, 89–91, 97, 103, 111, 123 f.,
128, 130–132, 134–136, 143 f., 146,
161 f., 170 f., 178, 180, 194 f., 197,
204–209, 251

Johannes Scottus Eriugena 6*, 245

Judy A.G. 5*, 77

Ker N.R. 10* f.

Kluxen W. 9*, 63*

Krüger P. 6*, 151

Künzle P. 9*

Kyrrill 91

Landgraf A.M. 9*, 49*, 59*, 29, 37, 51,
122, 187

Leclercq J. 5*, 49

Leibold G. 47*

Lewry O. 9*

Long R.J. 9*, 61*

Lottin O. 9*, 47*

Lyranus siehe Nikolaus v. Lyra

Macrobius 196, 213

Marinone N. 9*, 196

Martin R.M. 9*

Müller J.P. 9*, 49*

Murray J.C. 9*, 187

Nemesius 197

Nestorius 44

Nikolaus v. Amiens 6*, 6

Nikolaus v. Lyra 6*, 218, 222, 245

Ockham 60*

Odo Rigaldi 5*, 42*, 64*, 8, 181

Oeing-Hanhoff L. 9*, 60*

Ostlender H. 8*, 54*

Papias Vocabulista 6*, 114, 138, 140, 143,
146

Péghaire J. 9*, 6

Peiper R. 5*, 36, 38, 44 f., 50, 244

Petrus Hispanus 60*

Petrus Lombardus 6*, 27*, 42*, 45*–47*,
49*, 57*–60*, 62*–64*, 8, 14, 21 f.,
26, 29, 36–38, 42, 44, 51–53, 55, 57,
59 f., 63, 65, 67, 70 f., 73, 86–88, 90,
95, 97, 99, 103, 105 f., 119 f., 123–125,
138 f., 143, 146, 163, 169, 171, 182,
186, 189, 196, 198 f., 205 f., 210 f.,
215 f., 218 f., 221, 223, 228–231, 233,
235 f., 241, 244 f., 249 f.

Philipp der Kanzler 6*, 56*, 68

Pigouchet 6*

Pinborg J. 9*

Plato 56*, 58*, 62*–64*

Plotin 196, 213

Porphyrius 51*–53*, 60*

Powicke F.M. 9*, 11*

Principe W.H. 6*, 9*, 56*, 14, 20, 24, 40,
63, 68, 91–93

Ribaillier J. 6*, 56*, 39 f., 50

Richard Fishacre 5*, 48*, 61*

Richard v. St. Viktor 6*, 47*, 50*, 55*–
60*, 63* f., 39 f., 50, 52

de Rijk L.M. 9*

Ritter J. 9*, 60*	Ulrich v. Strassburg 6*, 8, 104
Rohof J. 9*	
Roland v. Cremona 6*, 54*, 59*, 56, 63, 66, 119	Vaughan L.S. 10*, 181
	Vigilius Thapsensis 6*, 223
Schlette H.R. 9*, 57*	Vignaux P. 10*
Schmaus M. 8* f., 49*, 54*	Volk H. 8*, 54*
Schmitt F.S. 5*, 7, 22 f., 32, 155	Vugts A. 10*
Sharp D.E. 9*, 50*	
Smulders P. 6*	Wilhelm v. Auxerre 6*, 49*, 54* f., 59*, 62*, 14, 24, 40, 56, 63, 66, 93
Sommer-Seckendorff E.M.F. 10*, 50*	Wiltshire L.E. 10*
Stegmüller F. 5*, 10* f., 15* f., 36* f., 47*, 201	Young P. 10* f.
Thomas v. Aquin 6*, 43* f., 49*, 54*, 62*–64*, 3, 9, 14, 30, 37, 56, 63, 69 f., 112, 115, 166, 174, 214	
Thomson S.H. 10*	

Verzeichnis der Bibelstellen

Gen.	4, 17: 230
1, 26: 145. 154	5, 17: 160
1, 31: 9	27, 50: 217 s.
	27, 54: 222
Ex.	Marc.
20, 3: 135	3, 5: 197 s.
20, 4: 133	14,33: 198
20, 12: 160	15, 37. 39: 217
Deut.	Luc.
4, 15s.: 135	1,37: 3. 43. 46
4, 16: 133	3, 6: 78
6, 13: 115	6, 12: 122
Jos.	12, 37: 160
5, 14: 159	13, 3: 230
	21, 8: 164
Pss.	22, 44: 204
7, 2: 120. 122. 138	23, 46: 217
41, 8: 238. 241	
67, 27: 138	Joh.
87, 8: 238. 241	1, 14: 61s. 166
98, 5: 122. 138 s. 143. 146	3, 31: 245
118,91: 119	8, 40: 60
131, 7: 131	10, 17 s.: 218
Prov.	10, 18: 245
11, 2: 185	14, 12: 218
21, 24: 185	
Sap.	Rom.
5, 2 s.: 230	1, 4: 166
11,21: 192	3, 21: 233
Is.	3, 22: 236
40,6: 78	3, 23–26: 232
Thren.	5, 5: 229
1, 12: 238. 241	8, 28: 137
	13,1: 149 s.
	13, 7: 149 s.
	15, 7: 233
Matth.	1 Cor.
3,2: 230	5, 11: 144 s. 148
3, 15: 6	6, 17: 17

2 Cor.
1, 22: 229
11, 14: 163

Eph.
6, 5: 152

Phil.
2, 7: 61

Col.
3, 22: 152

1 Tim.
1, 15: 8
6, 1: 152

Hebr.
5, 7: 217. 221
5, 8: 186
9, 27: 244

1 Petr.
2, 13. 18: 145. 150. 155

1 Joh.
4, 1: 164
4, 18: 194. 210

2 Joh.
10 s.: 145. 150. 154

Apoc.
19, 10: 159

BAYERISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe ungedruckter Texte aus der
mittelalterlichen Geisteswelt

- Band 1: Joh. B. Schneyer, *Wegweiser zu lateinischen Predigtreihen des Mittelalters*.
XXV, 587 S. Geh. DM 91.20 ISBN 3 7696 9001 X
- Band 2: Thomas von Sutton, *Quodlibeta*, herausgegeben von Michael Schmaus und
Maria González-Haba. L, 681 S. Geh. DM 110.40 ISBN 3 7696 9002 8
- Band 3: Thomas von Sutton, *Quaestiones ordinariae*, herausgegeben von Johannes
Schneider. 279*, 1009 S. Geh. DM 240.- ISBN 3 7696 9003 6
- Band 4: *Walter Burley's Treatise De formis*, herausgegeben von Frederic J. Down
Scott. 71 S. Geh. DM 13.- ISBN 3 7696 9004 4
- Band 5: Maria González-Haba, *La obra De consolatione rationis de Petrus Compo-*
stellanus. 108 S., 47 Tafeln. Geh. DM 36.- ISBN 3 7696 9005 2
- Band 6: Thomas de Sutona, *De generatione et corruptione*, herausgegeben von
Francis E. Kelley. 211 S. Geh. DM 45.- ISBN 3 7696 9006 0
- Band 7: Thomas von Sutton, *Contra Quodlibet Iohannis Duns Scoti*, herausgegeben
von Johannes Schneider. XIII, 112 S. Geh. DM 25.- ISBN 3 7696 9007 9
- Band 8: Heinrich Totting von Oyta, *Quaestiones in Isagogen Porphyrii*, herausgege-
ben von Johannes Schneider. X, 153 S. Geh. DM 30.- ISBN 3 7696 9008 7
- Band 9: Martijn Schrama O.S.A., *Gabriel Biel en zijn Leer over de Allerheiligste*
Drieuuldigheid volgens het eerste Boek van zijn Collectorium. XXX, 285 S.
Geh. DM 58.- ISBN 3 7696 9009 5
- Band 10: Robert Kilwardby, *Quaestiones in lib. III Sententiarum, Teil 1: Christo-*
logie, herausgegeben von Elisabeth Gössmann. 64*, 260 S. Geh. DM 65.-
ISBN 3 7696 9010 9

In Vorbereitung:

Robert Kilwardby, *Quaestiones in lib. III Sententiarum, Teil 2: Tugendlehre*, her-
ausgegeben von Gerhard Leibold, ca. 300 S.

Johannes Buridanus, *Quaestiones in Praedicamenta*, herausgegeben von Johannes
Schneider, ca. 250 S.

Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften
In Kommission bei der C. H. Beck'schen Verlagsbuchhandlung München

ISBN 3 7696 9010 9